ВОЛОДИМИР МЕРЕЩАК

ТАКА ВОНА БУЛА!

diasporiana.org.ua

Володимир Мерещак
ТАКА ВОНА БУЛА!

ПРИСВЯТА:

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ ГЕРОЇНЯМ КІНҐІРИ!

WOLODYMYR MERESZCZAK

THOSE SHE WERE!

WETHERSFIELD, CONN — 1982

ВОЛОДИМИР МЕРЕЩАК

ТАКА ВОНА БУЛА!

ВЕДЕРСФІЛЬД — 1982

ВОЛОДИМИР МЕРЕЩАК

ТАКА ВОНА БУЛА!

© 1982 by Walter Mereszczak

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ ЗА АВТОРОМ

ЛІТЕРАТУРНИЙ І МОВНИЙ РЕДАКТОР — БОРИС БЕРЕСТ

META PUBLISHING COMPANY
P.O. BOX 54101, Linden Hill Station,
NEW YORK 11354, U.S.A.
Tel.: (212) 445-2836

ВОЛОДИМИР МЕРЕЩАК

Невелика заля в приватній хаті наповнилася народом. Відколи пам'ятають люди, на тих хуторах не було такого скупчення, як сьогодні. Дивно було подумати, яка таємна сила звела цих всіх людей сьогодні докупи.

Всі розмовляли між собою і поглядали на маленьке підвищення, за яким на стіні висів портрет Шевченка, прикрашений вишитими рушниками і перев'язаний малиновою стрічкою. Довкола портрета розвішана синьо-жовта стрічка, на якій величезними літерами виднівся напис: «Борітеся — поборете, вам Бог помагає!»

Сьогодні тут відбуватиметься Шевченківське свято. Тяжко зрозуміти самий факт, що так багато людей зійшлося сьогодні. Скільки між ними є таких, що не вміють навіть прочитати ті слова над портретом Шевченка? Та якесь прагнення привело їх сюди сьогодні, якась незрозуміла сила керувала їх бажанням.

Позбувшись недавнього опікуна, старшого брата з червоною зіркою, Україна дістала нового опікуна. Прийшов новий опікун з поламаним хрестом — свастикою і роззявленим орлиним клювом. Розпростерті пазурі наважились роздерти і проковтнути цілий світ. Вже за короткий час своєї присутности пороздирали печінки людям, та не гірше старшого брата новий опікун почав будувати нову Европу. Заки почалася святочна програма, люди гуторили поміж собою, часто поглядаючи у вікна, чи не з'явилися нові опікуни. Та ось голова читальні «Просвіти» Володимир Кушнір виступив з привітним словом, відкривши цю урочистість та представивши молодого учителя Богдана, який виголосив свою промову.

В ній він простими словами висловив причину, мету і значення такого відсвятковування, та що на віки вічні ми повинні пам'ятати про великого нашого ґенія, поета Тараса Шевченка. Він, хоч і вийшов з бідної невільницької родини, але своїм палким, прямим та відважним словом став навіки оборонцем покривджених, проповідником правди й справедливости на землі. Закінчив свій реферат Богдан словами поета: «Поховайте та вставайте, кайданц порвіте!»

Довгу хвилину неслися оплески із захопленням та радісними окликами «Слава!»

Петро Матечак, який увесь час керував та впорядковував цю програму, також виступив і віддеклямував поему Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє послання». Настуня Возня продеклямувала «Розриту могилу». Створений нашвидкоруч учителем Богданом мішаний хор з хлопців і дівчат відспівав пісні: «Ой, у лузі», «Тополю», «Як умру» і на останку гимн «Ще не вмерла».

Ця вся програма разом створила велике піднесення та захоплення, бо більшість людей перший раз у житті мали можливість таке чути та бути присутніми на такій академії. Не була вона поставлена на високому мистецькому рівні, але притягла багато людей. У багатьох з них блищали сльози на очах із радісного настрою та зворушення.

Та все було скінчене, люди розійшлися. Петро розібрав підвищення та повиносив його надвір на призначене місце. Подякував господарям, що дозволили святкувати у своїй хаті.

Увесь цей час учитель Богдан розповідав йому про події, які трапляються останнім часом під новим опікуном. Скінчивши все, Петро попрощався з учителем і пустився йти додому. Надворі вже стемніло,

коли Петро переходив Максимівську дорогу, щоб через подвір'я своєї сестри йти до своєї хати. Раптом напроти нього з'явилася постать. Старенький незнаний чоловічок привітався з Петром та, заступивши йому дорогу, промовив:

— Петре, ми знову стрінулися з тобою, як колись, тільки в іншій справі. Тут маєш папір з Арбайтсамту і завтра рано щоб ти виїхав на роботу до Німеччини разом з іншими людьми. Уважай, щоб ти не спізнився або спробував не їхати. Що ти будеш робити — дістанеш інформацію в Перемишлі.

Так по цих словах він як з'явився, так і щез.

Мов громом приголомшений, Петро, постоявши хвилину, зразу хотів заговорити і дещо спитати, але вже не було кого питати. Тож він повернувся і через подвір'я своєї сестри пішов додому. В хаті довго не міг відважитися сказати родичам і жінці. Вчувши це, мати зразу поглянула запитливо і тільки промовила: «Що ж за така нагла потреба, навіть два-три дні не дають, щоб зібратися».

Батько, похиливши голову, сказав:

— То щось мені не ясно, або людей лапають, або вдень приходить повідомлення. Якщо ти знаєш, що ти повинен їхати, то нема про що говорити. Такий час, що ніхто не знає ні дня, ні хвилини, що його чекає.

Але жінка не журилася і не жаліла. Перше дала Петрові лекцію:

— Якби сидів у хаті та не гонив за другими, то ніхто не зачіпав би тебе, а то вічно співи, хори, театри, Просвіта. Бог мене покарав, вийшла заміж за жебрака вічного, який тільки знає, що ганяти ночами. Якби то господарський син, то був би господар, а то з діда-прадіда жеброта.

Мати, подивившись на сина і на таку балакучу невістку, схилила голову і без жодного слова вийшла з

хати до дітей старшої дочки. Натомість батько почав вмовляти її, що не поможе вже нічого те випоминання.

— Ми знаємо, що ти з багацького роду, наш син тобі не пара, і ти встидаєшся вийти між людей з ним та й сердишся, що він сам йде. Тож схаменися хоч нині. Завтра він від'їздить з дому, і Бог знає, що і коли може статися, ти хоч би хліба наготовила йому на дорогу!

— Холери хай наїсться, та щоби путь йому там пропала.

Зодягнулася і побігла до своєї матері.

Довгу хвилину сидів Петро, похиливши голову, а потім встав, знайшов якусь торбу, спакував деяке шмаття та речі до писання, взяв із собою трохи харчів. Скінчивши це, він пішов до Кушніра і просив, щоб той рано завіз його до міста, бо прийшло йому повідомлення їхати до Німеччини на роботу. Кушнір трохи здивувався, але не сказав нічого, тільки запитав, як рано треба їхати, а також дораджував, щоб взяти трохи харчів, бо в дорозі не знати, як може бути. Він провів Петра назад майже додому та ввесь час говорив про події, що так невідрадно діються.

Повернувшись додому, Петро повечеряв, що сам знайшов, і положився спати. Не міг заснути, бо різні неспокійні й тривожні думки насувалися на голову, але врешті заснув. І не чув, коли його жінка повернулась від своєї матері.

Дуже рано встав і пішов до сестриної хати, де мати ночувала. Мати ще не спала, і коли Петро увійшов, вона вийшла з другої кімнати і зі сльозами на очах запитала:

— Скажи ж мені правду, синочку, чому ти так раптово від'їжджаєш і не пробуєш навіть щось придумати, щоб не їхати з дому в світ та ще й у такий страшний час, як ця війна.

— Мамо,— відповів Петро,— ви знаєте, що я ніколи не говорив неправди перед вами. І тепер вас не

дурю, і кажу вам, що я нічого не знаю, чому це сталось так. Бо якби мене висилали, як других людей, то воно інакше виглядало б. А то підійшов до мене чоловік, якого я навіть в очі не знаю, і дав мені ті папери і сказав, щоб я не пробував не виконати цього, бо за таке буде велика кара. Отже, що мені робити? Я думав над тим, але нічого не можна видумати.

— Ти не видумаєш нічого,— сказала мати,— бо ти вже довгі літа зв'язаний з тою організацією і весь час ризикуєш своїм життям. А я спокою не маю відколи ти підріс. Що воно тобі поможе не знаю, тільки що завжди в хаті страх, а тепер ще й нове нещастя.

— Ні, це не так, як ви кажете, мамо. Я знаю, що ви випадково, коли я забувся сховати, знайшли в кишені мойого плаща цілий пакет «Сурми», яку тайно видавала Українська Військова Організація. Ви нікому, навіть татові, жодного слова не сказали опріч того, що мене насварили та остерегли, щоб я не грався з вогнем. І відтоді ви думаєте, що я є членом таємної організації. Але воно так не було і так не є, бо я ніколи не був дійсним членом підпілля. Я не схотів бути підпільником сам, бо коли я мав змогу досить детально ознайомитися з теоретичним напрямком цієї організації, то мав значні застереження. Крім того, я не міг погодитися на орієнтацію на чужі сили, та ще й такі, які несуть загладу для багатьох народів світу взагалі, а для українського — зокрема. Але ви знаєте, як воно було. Заки я оженився, я мав не одну нагоду зустрічати багато інших, навіть досить високоосвідчених людей, від яких навчився багато добрих речей та глибокого знання з усіх галузей науки. Я не знаю — хто, але я думаю, і майже певний того, що хтось з тих людей напевно був активним членом таємної організації. А мені щиро того ніколи не казав, бо відчував у розмовах мої певні критичні завваги та застереження. Але опріч того, мав певне і велике довір'я до мене, як до людини,

що в усіх випадках не здібна на зраду. Про це довір'я я впевнився тоді, коли мені постійно і ввесь час якась незнайома особа передавала різні пакуночки, до яких я не мав права заглядати. Навіть з різної друкованої літератури можна було взяти тільки один примірник собі, а по перечитанні він мав бути доставлений на вказане місце. Так воно було до того часу, коли одного дня знову несподівано я дістав пакет «Сурми», яку мав увечері занести на призначене місце. Так я мав той пакетик у кишені навіть тоді, коли рубав дрова для Вас до кухні. Тоді прийшов Іваненко — комендант поліції. Він говорив з татом, а коли тато пішли на пасіку, він присів на довбню коло мене і відразу сказав:

— Слухай, смаркачу, перестань переносити і пачкувати ті дурні сурми і розбудови націй та все інше. Ти знаєш, здохляку, що тебе чекає? Недалеко буду я тебе посилати, я сам дам тобі доброго щигла під ніс, і то буде все для тебе. Ти — здохла жаба, як і твоє здоров'я, а ти граєшся з вогнем. Якщо ти хочеш героєм бути, я тобі дам геройство, як тільки ти не перестанеш. Не хочу вирвати разом з твоїми кишенями той пакетик. Коли ти не перестанеш, побачиш, що буде. Ми знаємо кожен крок, що ти робиш.

Я зразу дуже злякався і не знав, що сказати, але все-таки заперечив і сказав, що я нічого не знаю, це якась провокація чи наклеп, хтось доносив на мене.

— Добре, добре,— сказав він,— поперше вийми з кишені те, від чого вона так віддулась, а потім думай про донос. Це все бачитимеш пізніше сам, а я тепер тебе остерігаю тільки тому, що до вас заходжу та й не хочу, щоби батько проклинав. Ти раз на завжди вибий собі з голови думку про Україну. Пам'ятай це, кинь дурниці та більше не бався тим, що тебе зажене в провалля, і ані слова не говори нікому, що Іваненко тобі це казав.

Після того я вже знав, що хтось на мене доносить, хтось є той Юда. Я лишив коротке повідомлення на тім

місці, де я забирав залишені для мене різні пакети. Після цього повідомлення більше нічого вже не з'явилося там. І я до сьогодні не знаю, від кого це надходило і кому я це все передавав. Одне певно я знаю, що це був зрадник чи відступник від свого народу. Бо це був не тільки донощик, але й Юда-христопродавець.

Комендант польської поліції Іваненко сказав мені це тому, що може на хвильку йому заболіло, сумління гризло за його підлість та кривду, що її він заподіяв своєму народові, з якого він походив. І ще одно. Тепер ми знаємо, хто тоді заподіяв стільки нещастя для людей. Хто так підло зрадив своїх товаришів, запродав їх полякам, які стільки винищили невинного молодого цвіту. Чудо сталося, це перст Божий наслав кару за первородний гріх. Гріх Каїна. Знаєте, що в ту хвилину, як втекла польська поліція, ті щасливі, що залишилися живі й вискочили з тюрем, захопили також і всі поліційні документи, в яких знайшли ім'я того Юди. Та скарали його, але це замало, бо його тільки одного покарали на смерть. Бо не вернути тих всіх, яких забили завдяки його зраді. Посьогодні це все-таки для мене залишилося нерозгаданою тайною, бо ніхто жодного слова про це все не сказав мені, а я так і не знаходжу відповіді.

Чому цей Іваненко так вчинив, що не арештував мене і не простягнув руку до моєї кишені та не взяв ту «Сурму». Це ж був би стопроцентний доказ, однак він того не зробив. Тільки попередив мене. А далі так і видно, що не доніс нічого про мене. Так розвивалися події кілька років тому.

Тепер знову мене переслідує така сама таємниця, я знаю, що в тім криється чиясь злоба до мене, хоч я ані для загалу, ані особисто нікому ніякого зла не зробив.

Однак хтось діє. Нащо це і чому — я не знаю, але я не обмину того, що все одно повинен їхати. Якщо я

добровільно не поїду, то мене можуть тут покарати, чи, може, й там пропаду.

Значить, така доля моя, чи так мені призначено. В такий час у вічній непевності пройшло життя моє дотепер, а далі те буде, що Бог дасть.

Петро, прощаючись з матір'ю, цілував її в руку, а мати стояла зажурена, слухаючи його мови. Вона обняла його і вимовила:

— Хай Бог тримає тебе в своїй опіці. Коли будеш живий — не забудь за родину. Іди з Богом та вертай щасливо додому.

Поцілувала сина в голову, повернулася і відійшла в другу кімнату, витираючи сльози.

Петро незабаром вийшов з хати сестри і повернувся додому, де зустрів свою жінку. Вона вже не сварилась, тільки одне повторювала, лементуючи, що він покидає її та втікає з дому, щоб у Німеччині розкошувати.

Петро, намагаючись бути спокійним, сказав:

— Будьте всі спокійні, це не така вже трагедія, бо всім говорять, що кожен повинен відробити три місяці і приїде назад додому. Так що нема чого дуже гризтись. За той час ви дасте собі раду.

При тих словах він підійшов до жінки, обняв її, поцілував та сказав:

— Бувай здорова, старайся разом з родичами пережити цей час, поки я повернусь.

Попрощався з батьком, цілуючи його в руку. Забрав приготовані речі і вийшов з хати. За ним вийшов батько, і коли Петро сів на сани, він несподівано тяжко заплакав вголос. Немов стріла прошила серце Петрові. Він ніколи не бачив, щоб батько плакав.

— Не плачте, тату,— промовив,— я за три місяці вернуся. Будьте здорові.

Коні рушили, а Кушнір підганяв їх ще більше, щоб

найскоріше доїхати, бо вже було досить пізно. Петро глянув на Кушніра, а той не говорив нічого, тільки сльози текли по обличчю.

— Що це таке,— обізвався Петро,— всі плачуть, так якби мене в домовину клали.

— Не в домовину,— сказав Кушнір,— але ти знаєш, що у всіх кінцях світу немов страшний пожар горить та громи б'ють, і це все страхіття, ця страшна хуртовина найбільше нас руйнує. Тому так прикро, бо не знати, чим воно скінчиться.

Їхали скоро і через деякий час опинилися коло станції, де вже поліція заганяла всіх у ваґони. Опинившись у ваґоні, Петро знайшов місце в кутку і на хвилину присів та старався не дивитися, не чути, та забути про все, що діялося навкруги. Така раптова зміна в його житті змучила його нервову систему. Став він не своїм, не таким, як завжди був. В його серце вкралася зневіра та апатія до майбутнього. Мимоволі вкралася чорна думка, що оце так скінчився його вік, його життя.

Поїзд рушив і, здавалося, гнався з вітрами на перегони. Зупинився на якійсь станції. Люди масою пхалися, щоб дістати води напитися, бо в переповнених вагонах стало гаряче, і не було досить повітря дихати. Поїзд простояв досить довго. Здається, що давали якийсь суп, бо люди бігали без перестанку, а поліцаї заганяли їх назад до вагонів з криком, лайкою, а то вже й з побоями. Дісталося вже декому, бо люди кричали у вагоні: «Це звірі, вони б'ють людей, як псів!»

Вже стемніло, як поїзд знову рушив і знову їхав яких дві години.

Весь цей час Петро наче якого дурману напився, не звертав ні на що уваги та не реаґував ні на що. Коли вже розвиднялося, поїзд знову зупинився. Це була велика станція, і Петро тільки від людей почув, що це був Львів. Тоді він піднявся і просунувся поміж людей до

отвору та глянув перший раз у своєму житті на місто, столицю, про яку стільки начитався, та все думав, як би то і коли подивитися на цей княжий город Львів. Але не думав, що вперше побачить його в таких обставинах. Нічого цікавого не можна було побачити, бо це була тільки станція, а вдалині видно було багато будівель, та це було задалеко, щоб докладно їх побачити.

Поїзд рушив знову, і Петро вернувся на своє місце. Його охопила якась байдужість до всього. Він не знав, чи заснув, чи так мріяв про всі події та несподівану мандрівку в світи. Час пройшов, і тільки команда виходити з вагонів збудила його з того забуття чи мріяння. Почув, що люди говорили: «Перемишль, Перемишль, чого нас тут виганяють?»

Всіх поставили в ряди, і поліція якимись вулицями погнала за місто під якісь будинки, про які Петро скоро довідався, що то були стайні, де колись військо тримало коней.

Всіх загнали до середини. Петро, ввійшовши, мало не впав від смороду та задухи від гнилої соломи та всякого сміття. Якось при краю коло стіни присів на такій соломі, а коли хвилинку спочив, раптом пригадав собі, що це Перемишль, і прийшли до пам'яті слова: «Дальші вказівки дістанеш в Перемишлі». І так тяжко зідхнув зі стогоном, що деякі люди подивились на нього. Але він не звертав уваги ні на кого і ні з ким не знайомився. Все його мучила думка, як то воно так є і що то є, що з його сторони більш нема нікого, тільки він один. Безкінечно та вперто старався вже сотий раз передумувати, що могло призвести його до такого положення і для чого це. Однак, відповіді не знаходив і так, б'ючись з тими думками, не знав, коли заснув та як довго спав.

Прокинувся він від великого галасу та метушні, всі пхалися до дверей, бо привезли їсти. Петро не спішив, хоч був дуже голодний. Роздавали якийсь хліб і суп.

Нарешті Петро підійшов і дістав в якійсь бляшанці з консервів трохи супу з гороху і кавалок хліба. З'ївши це, повернувся на своє місце і тільки тепер відчув, як щось повзало по тілі під сорочкою, кусало, від чого тіло свербіло і пекло. Він придивився і побачив, що в тій соломі аж кишіло від всякої погані. Воші, блощиці і ще якісь чорні комахи. Хвилю він стояв, як неживий, не знаючи, що з собою зробити і де подітися від тої погані. Його огорнув страшний розпач, і він безконечно бився думками,як тікати з тої халепи, в яку попав так нагло і так несподівано. Та надії на якусь зміну чи можливість вирватися не було ніякої, бо кругом стайні стежила поліція, і не можна було виходити без дозволу навіть до лятрини, яку з чотирьох сторін також стерегла поліція.

Так пройшло три дні. Четвертого дня ранком дали чорної кави і по кавалку хліба і наказали скоро збиратися. Всіх поставили рядами та під сильною охороною почали гнати, як казали, на станцію. Петро раптом побачив того старого діда з торбою і в обдертім лахмітті.

Петро навіть не зчувся, як той підійшов до нього і сказав йому півголосом, але виразно: «Пам'ятай: «Бангоф, Ляйпціґ». Поїзд стане, старайся вийти пити воду. Тебе стріне поліцай. Твоє слово «Хочу пити». Пам'ятай, не забудь».

Петро йшов далі і навіть головою не поворухнув, коли цей старець заговорив так до нього. Тільки тоді, як почув крик, оглянувся і побачив, як поліцай кричав на старого і замахнувся гумовою палкою, щоб ударити. Та в цей момент торба дідова крутнулася так шалено, що Петро тільки доглянув, як в одну долю секунди два прямі і доцільні удари повалили на землю поліцая, а дід щез, як блискавка. Заки другі поліцаї зорієнтувалися, що сталося, то тільки і зобачили, що їх колеґа лежав горілиць, а його автомат і ґумова палиця полетіли досить далеко від нього. З його розбитої щоки і з рота

текла кров, і він хвилину був цілком непритомний, а коли опритомнів, зірвався на ноги. Випльовуючи кров і кілька зубів, він кричав несамовито та націлився автоматом на людей. Та його зупинив другий колеґа, кажучи: «Ті люди тебе не били. Той, що тебе вдарив, скочив за оцей будинок і втік».

Той цілий похід знову рушив на крик і команду поліції і попрямував на залізничну станцію.

Коли сталася ця подія, Петро зі страху задерев'янів і тільки зміг замішатися в середину поміж людей, користаючись з тої нагоди, що увага всіх була звернена в сторону побитого поліцая.

Опинившись на станції, старався якнайскоріше влізти до ваґону. Але поліція перепускала за чергою і кожного оглядала, чи нема такого подібного до жебрака з торбами. Ваґони були вже пасажирські, і тепер можна було бачити вже багато через вікна. Заладування відбулося скорим темпом, і поїзд рушив, набираючи повного розгону. Петро старався оглядати все навкруги, але майнуло тільки кілька будівель, які були недалеко станції, і то було все, що він міг побачити з міста Перемишль. Поїзд ішов дуже швидко і приставав тільки на малу хвилину на якихось станціях. Коли поїзд рушив і виїхав за місто, поліція, яка їхала з тим транспортом, тільки час від часу переходила по ваґонах. Тоді Петро легше зідхнув і передумував ту подію, що неначе сон, та все не міг знайти відповіді на питання, яке несло його в незнані світи серед таких страшних і невідрадних обставин. В мозку крутилися слова «Бангоф, Ляйпціґ», «Я дуже хочу пити». Поїзд мчався, як вітер. Через повибивані шиби свистіло, і люди затикали вікна чим могли. Приставав поїзд на станції Штетен і ще на якихось менших станціях. А відтак, з повним гоном увігнався на величезну станцію, і почулась команда: «Ляйпціґ, Ляйпціґ». Затим: «Ахтунґ! Алес форзіхтік зайн, алес аустштайн унд аусґеєн».

Петро, хоч не розумів добре, що там кричали, однак, вчувши слово «Ляйпціґ», зірвався і, пропхавшись до дверей, вискочив першим з ваґону. Оглянувшись кругом, побачив двох поліцаїв. Один був ближче до ваґону, а другий близько того місця, де люди пхалися пити воду. Петро пустився майже бігом в той бік. До нього підійшов перший поліцай, і Петро, не думаючи нічого іншого, як про ті слова «хочу пити», так, ніби на ході, на мить зупинився і виговорив дуже голосно «Хочу пити». В той момент від сильного удару під зуби блиснуло йому в очах, і він без пам'яті повалився на землю. Коли опам'ятався і глянув навкруг, побачив, що лежав на підлозі у ваґоні і якийсь чоловік обтирав йому кров, що ще текла з уст та з зубів. Йому дзвони били в ухах, і з памороки світ в очах крутився. За хвилю опритомнів ліпше. Але не можучи ясно пригадати, що з ним сталося, запитав людей, що з ним, де він. Чоловік, який обтирав йому кров, сказав:

— Ти що, не бачиш — це ваґон, і не чуєш, що поїзд іде? Дуже добре тебе почастував той полісмен та ще й, як собаку, притягнув під ваґон і наказав кинути до середини. Всі думали, що ти вже заїхав на той світ від того почастування, але як ти почав рухатися, то люди десь трошки води дістали і вілляли тобі в уста. Після того ти оце знову почав на цей світ дивитися. Що ти сказав до нього, що він так гримнув на тебе?

Петро хвилинку ще подумав і, хапаючися за поруччя крісла, встав і, обтираючи кров, відповів:

— Та що ж сказав я, сказав, що хочу пити, і от напився своєї крови.

І тяжке зідхання вирвалося йому з грудей зі стогоном, бо тепер вернулась вповні свідомість, яка гадючим жалом проткнула його мозок. Страшний жаль і розпука огорнули його. Зідхаючи, непомітно прошепотів до себе: «Боже, за що ти насилаєш таку кару на цей наш нещасний нарід? Мабуть згину я тут і таки не

знатиму, хто, нащо і за що простелив мені цей шлях, це безприкладне пониження. Без слова запитання остороги так скарати людину. І хоч як він не хотів годитися з цією думкою, а таки врешті зробив висновок, що тут є якась підлість чи просто випадковий збіг таких диких безглуздих обставин.

Поїзд котився скоро. Петра посадили коло вікна. Тепер він почув, що все його тіло болить, дуже тяжко рухати щокою, уста попухли. Він навіть не знав, звідки і хто подав йому якоїсь чорної кави і він насилу вилив її в себе. Небагато це помогло, але тепло води розійшлося по цілім тілі і трошки покращало його настрій. За тими чорними хмарами думок він ні на що не звертав уваги, так і не знав, куди тепер їде... Поїзд тепер почав сповільнювати хід, поволі приставати, все давав свистком сиґнали, знову рушив і врешті поволі покотився на станцію. Зразу, як тільки поїзд зупинився, до ваґону увійшло троє людей — два в цивільному, а один поліцай. Один цивільний високий, в окулярах, вже досить лисий, мав на рукаві перев'язку з свастикою. Другий цивільний був вже старіший, та був досить бідно вбраний. Зразу щось забелькотав по-німецькому, а коли ніхто нічого не зрозумів, почав говорити польською мовою, сказав, що він є дольмечер.

Тоді запитав, чи всі його розуміють, а коли йому відповіли ствердувально, він обернувся до того зі свастикою на рукаві та сказав: «Тут всі поляки». Петро, вчувши це, скочив до нього, але тільки міг вимовити:

— Ми не поляки, ми українці. Ні, ні! Це неправда, ми українці!

Цей високий в окулярах усміхнувся, підступив до Петра і запитав, чи говорить він по-німецькому. Петро не зрозумів, що він говорить, але здогадався і витягнув з своєї торби стареньку книжку «Німецький початковий буквар», з якого вчився його батько ще за Австрії. Він показав на українське слово «трошки», яке мало

переклад на німецьку мову. Цей пан подивився на ту книжку, віддав її Петрові і тільки сказав: «Дуже добре». Пустився виходити та дуже гостро сказав щось до того дольметчера. А той підступив до Петра і гаркнув: Ти будеш пам'ятати, як кричати!»

За хвилину увійшло знову двоє цивільних і кожному причепили червону картку та наказали виходити. Як тільки вийшли з ваґонів і перейшли на другу сторону, заїхали автобуси, і всіх загнали до них. Тільки всіх тих, що мали червоні картки, всадили на окремі автобуси, які зразу ж від'їхали. Якийсь час їхали через чорну рівнину, а потім в'їхали у якісь гористі околиці, і за півтори години автобуси зупинилися межи горами. Мале село, на краю села дерев'яні бараки, кругом обгороджені колючими дротами.

Автобуси зупинились коло малої фіртки. Тут їх вже чекали троє: один дуже грубезний, один дуже сухий і вже сивий, і третій молодий з свастикою на рукаві і ліхтарем на капелюсі.

Петро, коли поглянув, то відразу зрозумів, що попав до якоїсь копальні. Грубий і сухий високий перепускали кожного через фіртку і значили собі в паперах, які прийшли з тим транспортом, при тому ще й покликали того самого дольметчера, який запитував кожного його ім'я, прізвище і звідки походить. Коли всіх перепустили, грубий підходив, відраховував по десять і розділював по бараках, в яких вже жили люди. Це була якраз неділя, і багато людей не працювали. Почалося знайомство, розпитували одні других, звідки хто є і як попався. Тож за короткий час Петро вже все знав, що заїхав до копальні поташової соли, та що тут ці люди вже роблять. Ці всі люди були з тих повітів, які в 1939 році були приділені під німецьку окупацію при угоді між Гітлером та Совєтами. Перший раз на житті Петро почув таку мову та діялект, бо з тих сторін люди говорили напівпольською, напівукраїнською мовою. А

з сторін Прикарпаття і Закарпаття та Лемківщини люди вживали багато слів, яких Петро зовсім не розумів. Однак вони добре порозумілися і познайомилися. Петро, дивлячися на них, дуже розтривожився, хоч не хотів того виявити перед усіма. Бо всі ці люди, які вже тут були два роки, виглядали дуже погано. Бліді, з глибоко запалими очима. Здавалося, що якби не шкіра, ті кості розсипалися б. Вони розповіли, які умовини роботи в шахті, а опріч тяжкої праці нема досить їсти, і тому вони так виглядають.

— Нема що багато розказувати вам, завтра рано побачите самі.

Тут в ту хвилю з'явився грубий німець з дольметчером і переказав усе розпорядження.

Він показав через вікно: там їдальня, за десять хвилин буде вечеря. По вечері всі дістануть койки, подушки і синє вбрання до роботи. Треба вставати о шостій годині, скоро вмитися коло барака і йти по фриштик. Так що в 20 хвилин по шостій всі мають бути готові, а поліцаї відпровадять на шахту. Він обійшов по всіх бараках, і тоді всі нові, що приїхали, зайшли до їдальні. Кожен дістав картку, і тоді відчинили вікно від кухні та кожному дали миску, ніж, вилку і фляжку на каву. За це все кожен підписався на рахунок за убрання, койку, подушку і кухонне начиння.

По вечерю всі мусіли йти рядком. Дістали миску ячмінного супу, одну бараболю і трохи хліба до кави, а кава чорна і не солоджена.

Повечерявши, Петро вийшов, щоб розглянутися, і зайшов до вмивальні, а побачивши, що там нема нікого, скоро пішов до бараку і взяв свій полотняний рушник. Вернувшись, розібрався, витріпав шмаття, обмився. Коли він вже вимився і почав втиратися, в дверях з'явився грубий німець та почав щось кричати. Витягнув з рукава гумовий кабель, замахав Петрові попід носом та вигнав його з умивальні. Петро,

прийшовши до бараку, розказав там, що з ним сталося. Люди йому втлумачили, що там можна тільки вмиватися, але не купатися. Купатися можна в шахті щодня по роботі. Також завжди по роботі увечорі там є гаряча вода, і всі самі мусять прати сорочки та всю білизну. Слухаючи ті всі розповіді, які так його хвилювали, Петро почув, що він страшенно втомився і що його сон марить. Він розібрався, ліг на ліжко і хотів хоч на хвилю забути про те нещастя, яке його спіткало так несподівано. Він трохи таки заснув. Пробудив його крик: «Вставати!» Це так грубий німець щоранку бігав по всіх бараках та будив людей. Петро скочив, як опечений, від того крику і тільки тепер почув, як по всім тілі його свербіло, пекло. Він мацнув в однім місці, де найбільше свербіло й пекло, й намацав якесь затвердіннячко, яке він з усієї сили натиснув. З нього вийшла кров та засмерділо так, що Петрові голова закрутилася. Він запитав у сусіда, що то таке є. Той похитав головою і сказав: «Це додаток до всієї нашої біди. Блощиці немилосердно їдять нас і ссуть нашу кров не гірше від німаків. Ти що, не бачив ніколи блощиці в житті?»

Петро заперечив: «Ні, відколи я пам'ятаю життя коло моїх родичів, хоч як бідно ми жили по війні, але мама моя прала шмаття в лузі з попелу і часто мастила хату. Ніколи я не знав навіть, що в хаті може таке замножитися».

Петро вибіг надвір, витріпав сорочку і штани. Він зібрався скоро, побіг митися до вмивальні та знов застав там грубого. На той раз він вже не сварив, бо як виявилось потім, він кожного ранку стояв і контролював, хто вмивався після спання, а хто невмитий і нечесаний летів першим дістати те нещасне снідання.

Все це грубий контролював, і таких, що не вмивалися по обіді, як прийшов з роботи, кожного

окремо водив до вмивальні, і для того він мав той кабель в рукаві. Петро, ледве вимовивши «Морґен», скоро вмився, зачесався і заніс рушник до бараку. Тоді пішов по снідання, яке складалося з двох шматків хліба, маленької грудочки марґарини та невеличкого шматочку сиру та кави. Кави можна було пити і брати з собою скільки завгодно, але випивши двоє горнят, він почув, що вода калатає йому в шлунку, бо він з'їв тільки один шматок хліба, а другий залишив на підполуденок.

З'ївши таке снідання, він вже готовий був іти. Ніхто його не підганяв, як сталося це з іншими, котрі за спізнення вже посмакували кабля. Всіх по команді поставляли в ряди і поліцаї погнали їх, як баранів, на ту шахту.

Мале село Кляйнванґен від шахти ділила досить велика річка, а на другій стороні річки було село Гросванґен. Щоб дістатися на шахту, кожний раз треба було перепливати поромом, бо в тій місцевості моста не було. Всіх загнали на пором. Скоро переплили і вийшли досить високо на гору, де містилася шахта, до якої вела досить добре збудована дорога. Зайшли до великого будинку, де була убиральня і вмивальня. Всі скоро переодяглися. Котрі прийшли перший раз, одержали блюзу і штани від санітара, шо був високий і досить сильної будови. Він до кожного усміхався і щось лопотів по-німецьки, та ніхто його не зрозумів. Всі дістали черевики з дерев'яними підошвами, узулися. Петро наздогнав всіх, що йшли по сходах на вежу шахти до вінди.

Прийшовши до вінди, перший раз в житті на маленьку хвилину кругом оглянувся, і такий страх його огорнув, коли вгледів, як ті вінди гналися одна в долину з людьми, а друга догори з чотирма ваґонами, наповненими білим камінням, яке іскрилося, як кришталь. Та прийшла і його черга. Петро і не стямився, як опинився в кліті з людьми, що стояли тісно

один коло одного. Раптом усе підступило йому до горла, і він не стямився, як вінда загойдалася і зупинилася. Відсунули двері, і Петро побачив величезний простір.

Всюди світилося світло. За яких сорок метрів виднілися величезні тунелі, які розходилися на всі сторони. З тих тунелів виїздили електричні поїзди з ваґонами, наповненими сіллю. Ці ваґони ставали в порядку напроти кожної вінди, яка мала два поверхи і брала нараз чотири ваґони. Петро не міг надивитися, як ті вінди безперестанку гонили то на гору, то в долину і такий великий тягар піднімали з такою швидкістю, що оком тяжко завважити.

Петро хвильку дивився, але прийшла його черга і скомандували, щоб сідати до ваґонів, тих самих, що сіль возять, тільки порожніх. Засунулися по чотири до кожного ваґону. Той таки поїзд рушив, та з такою швидкістю, що Петрові все здавалося, що поїзд злетить з рельсів та потрощить їх на порох.

Спочатку в тім тунелі було світло, а далі цілком темно, і тільки той електричний мотор, що тягнув ваґони, мав світло спереду. Хвилинку їхали темним тунелем, нараз знову стало світло, і Петро побачив щось таке, що сам собі не повірив. Поїзд почав іти помалу, то можна було бачити все.

Петро почув, як шуміла вода. Перед ними був двоторовий залізобетонний міст, попід яким з шумом бігла річка. Тяжко було йому повірити в те, що на такій глибині, більше тисячі метрів під землею, пливе річка. Він дивився, і не міг дати відповіді собі на те все. Звідки вона випливає і куди пливе? Хто і коли зробив той тунель і те русло, бо ж вона, та вода, мала місце, куди плисти і звідки випливати. Шуміла, ревіла вода та плила з великою швидкістю.

Петро висунув голову з ваґона і розглядався на всі боки та допитливо поглядав на двох німців, що їхали

разом з ними в тім ваґончику.

Німці усміхалися і нічого не говорили. Не хотіли, чи, може, думали, що нема чого говорити, бо він і так нічого не розуміє. Так поволі проїхали через ту річку. Поїзд рушив скоріше, і через хвилину Петро побачив підмур і багато світла, а тунелі тут розходилися в різні боки. Тут поїзд зупинився. З частини ваґончиків вийшли люди та на команду німців пішли — одні направо, другі наліво, а машина знов рушила, і знов якусь хвилину швидкістю темним тунелем. Та раптом почувся сильний шум, рев і брязкіт заліза. Хоч тут і було світло, але стояла така пилюка, що нічого не можна було бачити. Тут знову частина ваґонів лишилася, і з тією частиною залишився і Петро. Їх групу з дванадцяти чоловік забрав якийсь німець. Чотири було з нових, а другі, поляки, які вже робили третій рік, та якісь фольксдойчі, що говорили трохи по-польськи і по-словацьки. Недовго йшли тим тунелем. Петро побачив великі купи дрібного і грубого каміння. Все то було біле і блищало, як скло. Ще Петро добре не розглянувся, як прийшли порожні ваґони, і почулась коротка команда: «До роботи!» Почали лопатами наповнювати ті ваґони. Розділили по два чоловіки до ваґона. Почалася та нещасна робота. Німець безперестанку командував, лаявся.Петро догадувався, що то значить, бо після кожної такої команди всі насипали так скоро, що по хвилі Петро відчув, як його потом заливає. Він старався щосили робити так швидко, як другі, але ця сіль, той камінь такий був тяжкий, що не один раз тяжко було двигнути повну лопату. Як ті потвори, ревіли вентилятори, та повітря не доходило досить, і дихати не було чим.

Забивало ніс, в роті було повно солі. В горлі їло, як перцю хто туди насипав. Петро почувався дуже змученим, але старався робити як всі, щоб не бути гіршим. Так поробили до перерви. Петро тільки сів,

щоб з'їсти той шматочок хліба, залишений від ранішнього снідання. Як раптом його кинуло до стіни, а від страшного гуку він на малу хвилину втратив свідомість. Йому здавалося, що його вуха прорізало щось наскрізь, а голова поколена на шматки. Він повернувся, щоб глянути, що діється з другими людьми, як в той самий момент повторився знову той самий гук, від якого здавалося, що цілий світ валиться. І так це повторилося шість разів. А коли це скінчилося, Петро з переляку не міг слова промовити, бо йому здавалося, що то завалилася шахта чи вибухнули якісь підземні гази, і все знищене та всі вони тут живцем поховані. Але люди, які вже довго тут працювали, дивлячись на Петра, усміхалися та жартували між собою. А потім пояснили йому, що то за такі страшні вибухи.

— На тій ділянці,— сказав Гриць, що вже другий рік робив тут,— як бачиш, розходяться тунелі. В тих тунелях щодня шість партій по шість чоловік працюють з такими великими електричними моторами, які ставлять на стояки, або, як вже високо, так, що доходить до верха того тунелю, тоді двоє по черзі тримають ту машину на раменах, а другі по черзі оперують тою машиною і реґулюють напрям. Тих шість робочих партій мають два рази за шихту набурувати по тридцять дір і наповнити їх ладунками з вибуховим матеріялом. Всі ці ладунки сполучуються дротами і підключаються до одної лінії. І перед перервою та кінцем шихти, коли все готове, тоді дають сигнал на центральну станцію. По двох хвилинах, коли не повториться сиґнал остороги, черговий на центральній станції натискає ґудзик по черзі з малими відрізками часу по кожній детонації. І так шість разів повторюються вибухи. Тож пам'ятай,— сказав Петрові Гриць,— перед кожною перервою і при кінці шихти не сідай далеко від стіни та не стій десь посередині, а скоро

сядь близько стіни і притулися до неї та тримай замкнені вуста. Тоді тебе не кине. Також треба затикати вуха пальцями, тоді той тиск повітря нічого тобі не зробить. Це тільки зразу, а далі ти призвичаїшся. Бачиш, тут так роблять люди ціле життя, і вони здорові. Їм це нічого не шкодить. Бачиш ці великі труби, що так гудуть? Одні женуть повітря, а другі витягають пилюку й дим.

— Чому ж не підпирають нічим тих стін? Це ж дуже небезпечно, бо по кожному такому вибухові все може завалитися і однієї такої хвилини всіх тут подушити? — запитав Петро.

— Не гризися і не бійся цього, бо німці розказують, що відколи та шахта працює, то ще ані разу та камінна сіль не завалилася. Бачиш, що її руками не можна вдовбати, вона тверда, немов залізо. Колись довбали руками, але то дуже тяжко і поволі. То вони видумали спосіб добувати її динамітом.

Знову почувся сиґнал, і всі стали до роботи. Одні насипали ваґони, а другі відкочували їх. Люди робили, як автомати, не було часу на ніякі розмови. Було дуже жарко та ще й задушно, стояла велика пилюка. Петро скинув сорочку, робив тільки в штанях і коли по хвилі глянув на своє тіло, воно все було покрите сіллю, яка від поту робилася як іржа. Тіло вкрилося шаром такої іржі, вона їла і пекла, та не було часу до всього, бо треба було насипати сіль. За дві з половиною години знову була перерва, але той раз вже не було вибухів. Петро майже впав під стіну з страшної перевтоми і не мав вже більше нічого їсти. Такий був голодний, що аж в очах чорніло, та нічого не можна було порадити. Якийсь німець дав йому шматочок хліба з м'ясом. Петро дуже йому дякував і кусав потрошку, щоб якнайдовше їсти, але не втримався, вкусив три рази — і по всьому.

Через хвилину знову залунав той дзвоник, і далі треба було насипати ваґони. Коли скінчилася та шихта,

він швидко припав до стіни, заткнув вуха та затулив вуста. Правда, ці вибухи довго не тривали і тим разом вже його не кинуло, то він не відчув такого удару в голову і в вуха. За хвилину після тих вибухів вже підійшов порожній поїзд. Скоро посідали в ті ваґони, і поїзд знову мчався по темних тунелях та через річку. В якийсь спосіб знову опинилися з другої сторони коло вінди. По двадцять чоловік зайшло до одної кліті. Вінда була розділена на дві половини і на два поверхи, за один раз везла вісімдесят людей. Зайшовши до вінди, Петро навіть не встиг перевести дух, як та вінда вже була на горі, на вежі.

Тільки вінда пристала і двері відчинилися, всі скоро, майже бігом, вийшли по сходах на долину. Через коридор подалися до вбиральні. Одно було добре, що могло митися навіть сто чоловік нараз. Кругом попід стінами і серединою згори душем йшла тепла вода. Петро, хоч як чувся вкрай стомленим, підійшов по черзі до санітара, який подавав кожному малесенький шматочок мила. Петро швидко взяв це мило і подався до лазні та стояв хвилину під водою майже не рухаючись. Чув начебто та вода витягала з нього всю втому і відсвіжувала його тіло. Він довше ніж другі відмивався від тієї червоної пилюки, яка, змішавшись з потом обліпила його тіло. Умившися, він скоро переодягся і зачесався. Поглянув до маленького люстерка, яке висіло на стіні у вбиральні. Ця вбиральня мала високу стелю. Кругом на стелі й попри стіни були пристроєні на залізній шині коліщата з великими заглибленнями, через які були протягнені ланцюги, що на однім кінці мали чотири загнуті великі гаки. На ці гаки можна було завісити білизну і одіж. Кожний такий ланцюг мав номер і малу колодку з ключем. Це було раз призначене місце. Треба було пам'ятати номер ключа та колодки. Завісивши робоче убрання і підтягнувши його догори аж під стелю, він замкнув свій

ланцюг колодкою до залізного замка на стіні та скоро вийшов на двір одним із перших. За хвильку вже маршували до бараків. Пополудні вже чомусь був тільки один поліцай. Прийшовши до бараків, всі відразу за чергою йшли по обід. Невиносима задуха була в їдальні, та ще й якийсь сморід стояв. Коли Петро дістав обід, він посмакував і тепер пізнав, чому ішов такий сморід по їдальні. Це був суп, зварений із гнилої брукви. Петро в перший момент хотів піти і вилляти його на дворі, але голод переміг його першу думку, коли він пригадав собі шахту і що більше не можна буде нічого дістати поїсти. А завтра чекає та сама страшна шахта, дійсно, це пекло на землі. Тоді він, затикаючи ніс, швидко висьорбав той суп, заїв шматочком хліба та запив гіркою чорною кавою.

Скінчивши скоро той нещасний обід, він пішов до своєї кімнати і відразу впав на ліжко. На хвилю заплющив очі та наче у сні перейшов усі ті враження, пригоди та події, які призвели його в такий стан.

З такими тяжкими та безрадними думками він так і заснув, бо чувся надзвичайно втомленим. Та довго не довелося спати, бо розбудив його шум і крик в бараку. Він розплющив очі та прислухався, що воно таке коїться. Зрозумів з того всього, що тут йшов торг, чорний ринок, ошуканство один одного, сварка, а то й бійка. Йому тяжко було зрозуміти все те, для чого ці люди так роблять. Але скоро він вже добре знав, чому це та для чого. Голодні люди робили все, що може бути найгірше на світі, аби навіть останню сорочку з себе продати за шматок хліба чи якісь інші харчі полякам та французам, які діставали пакунки з дому. Це все не було би ніяким злом, якби це робилося по совісті та по людяному, але в таких обставинах, де люди діяли тільки під впливом голоду, ці речі ставали ненормальними, а то й жахливими. Бо зігнали тут людей з різних сторін, нерівних віком, освітою, а

найбільше людей без освіти. Тож опріч звірячого інстинкту в погоні за вгамуванням голоду, в них не існувало нічого, і ні про що інше вони не здібні були думати. Тільки тепер він зрозумів, чому більшість тих людей, вирвавшися з надрів шахти, обполіскували з себе той страшний бруд і далі натягали на себе ті самі лахи, в яких працювали. Така поведінка ще більше давала озвірілим німцям привід поводитися з тими людьми гірше, ніж з якою-небудь худобиною. Велика правда це, що голодна людина не здібна ні про що інше думати, як тільки про те, як заспокоїти свою муку. Петро лежав, вдавав, що спить і прислуховувався до того всього. Між іншим, він почув, як троє людей, яких він ще не знав особисто, думаючи, що він спить, укладали пляни, зговорювалися в який би то спосіб буцім помилково відсувати колодки німців і забирати їхні лахи, щоб тут за них виміняти від поляків якісь харчі.

Петро вислухав всі ці змови навіть не рухаючись та вдаючи, що спить. Потім він розкрив очі та поглянув кругом себе. На другім ліжку коло нього так само лежав чоловік горілиць з відкритими очима, задуманий, дивився в стелю, а потім повернувся до Петра і запитав:

— Ви вже відпочили, виспалися?

— Трохи заснув,— відповів Петро,— але тут зробився якийсь ярмарок, то мене збудили. А ви спали? — запитав Петро.

Я дрімав, але не можу спати, бо в голові мені не міститься це все страхіття, те все нещастя, яке впало на мене. Я називаюсь Володимир Валійон. Тільки рік пройшов, як я оженився. Тепер відірвали мене від родини. Ми жили при її родині і мали гарне господарство. Тільки працювати і жити. Та зачалася на світі така колотнеча, така страшна війна і понароблялося різного нещастя. Мені сказали в

громаді, що я мушу йти до арбайтдінсту, або їхати на роботу до Німеччини. Якби я був знав, що я попаду на таку нещасну роботу, то краще вже пішов би до того арбайт дінсту. Бо спасіння тут немає, замучать скоро. А як же ви попали сюди на ту роботу,— питався новий знайомий у Петра.

Петро зразу не знав, що на це відповісти, але так машинально набігли думки, і він сказав:

— Майже та сама історія зі мною трапилася, що і з вами. То ж познайомимося. Мене звати Петро Матечак.

Так вони обидва присілися докупи та ще довго вели розмову про різні справи. Володимир дуже жалував за молоденькою жінкою, яку покинув так несподівано, показав знімки Петрові. Він аж розплакався і приговорював:

— Що там робить моя Маня, вона така гарна і така добра. Гарно жили, а тепер нас розлучили.

Петро розважав його, що це довго не протягнеться, і всі скоро повернуться додому. При тім подумав:

— Які люди щасливі в подружньому житті і так страждають за тим щастям, а яка ж моя доленька,— і він тяжко зідхнув.

На знімках Володимирова жінка виглядала, як янгол у цвітінні своєї краси.

— Тож недарма він плаче,— подумав Петро і, віддаючи йому знімки, сказав:

— Заспокойтеся, все буде гаразд. Я також залишив вдома дружину і стареньких батьків, але в мене інші обставини, як ваші, бо дружина моя була з багацького роду. Тому що я був з бідної родини, вона жила зі мною гірше, ніж добра господиня з наймитом, не маючи для мене іншого слова, як «старець з діда-прадіда», або «жиєш з моєї ласки та наживаєшся моїм маєтком». Так

я прожив чотири роки, і тільки та нещасна воєнна хуртовина перервала мою муку, а тепер турнула в друге пекло, з якого, мабуть, живим не вирватися. Ви, Володимире, хоч зрівняно сильніші, а я з моїм здоров'ям не зможу довго виносити знущання тих горлорізів-німак.

Так їх розмова закінчилася, бо приступив до них цілий гурт новоприбулих хлопців і тих, що тут довше вже робили, і вони почали знайомитися з усіма. За хвилю вив'язалася дуже дружня розмова. Петро дістав свій клунок та витягнув з нього рештки своїх харчів.

Він мав ще цілий хліб і добрий шматок солонини. Порізав те все і пригостив усіх, що були в тій кімнаті. Всі були дуже здивовані такою щедрістю Петра. Після того вив'язалася приязна розмова і перша щира дружба спільної недолі. Довго ще розмовляли, аж врешті всі, помучені, поснули.

Вранці знов повторився той самий процес вставання. По скорім вмиванню та сніданню знову маршували на шахту в те підземне пекло бруду та нестерпної гіркоти і невільницької праці.

Так минали дні за днями. Петро з останніх сил намагався дотримуватись тої норми, а по праці, хоч як стомлений був, коли не було нікого в ідальні, брав свою стару німецьку книжку і завзято виучував німецькі слова в письмі та в мові.

Часто приходив грубий кухар подивитись, що він робить, єхидно всміхався та приповідав: «Зер гут». Цей грубий кухар щодня по роботі ходив по вечері по бараках і тих, котрі приходили неприбрані і невмиті, гумовим каблем навчав порядку. Гнав усіх під зимну воду вмивальні, де мусіли митися, а то й прати свою білизну і йти голими до бараку спати, поки білизна висохне. За весь час перебування Петра кухар не звертався до нього, бо він, як тільки виривався з шахти,

то найдовше купався під теплим душем. А прийшовши до бараку, він завжди ще йшов до вмивальні, де відсвіжував своє лице зимною водою, а тоді йшов швидко їсти і все старався, щоби не спізнитися на вечерю. Він і не звертав уваги, що кухар стояв увесь час в кухні під вікном та все бачив навкруги, що робилося біля кожного бараку. Але одного вечора, коли Петро по вечері пішов до їдальні, грубий увійшов з санітаром і, підійшовши до Петра, схопив його за вухо та, показуючи щось, шепотів до санітара.

Той усміхнувся, підійшов до Петра, поплескав по плечах та сказав: «Файн», а грубий розмахував руками та щось показував то на Петра, то в бік бараків, викрикуючи: «Дас іст айне швайнерай».

Петро зрозумів, про що тут йдеться мова, бо ті люди, які не дбали про чистоту, ще більше самі причинялись до поширення всяких язв та нечисті, що живцем їли всіх людей, а найстрашніше — блощиці, від яких не можна було оборонитися. Петро щодня витріпував свою сорочку, прополіскував її в гарячій воді у вмивальні і вішав у бараці коло ліжка. За ніч вона висихала. Так що вранці він вбирався вже в чисту сорочку і вже цілий день та вечір нічого його не кусало, опріч блощиць, які вночі, коли темно, вилізали із шпорів у дошках і немилосердно ссали людську кров. Жалило, як вогнем, не можна було заснути.

В таких страшних умовах праці і в нестерпно тяжких побутових обставинах пройшло більше двох місяців. Щодня Петро по роботі старався обмиватися та обчищатися та наполегливо вчився німецької мови. А здружився найбільше з Володимиром Валійоном. Вони вели розмови про різні події в шахті, а також розповідали про події, що діялися в краю, бо покищо всім можна було листуватися з родиною. Петро написав листа додому до жінки і до батьків. Через деякий час дістав відповідь. Писали тато і мама. Від

жінки не було нічого, бо вона сама не вміла листа написати, а як родичі писали, то не вірила нікому, щоби хто за неї написав листа до чоловіка. Та за кілька днів він дістав знову листа. Це вже писала сама жінка. Тяжко було йому читати цей лист, але він здогадувався, про що вона пише. Розумів, що скаржилася, що нема кому робити. Тато ледащий, нічого не хоче робити, мама сидить тільки коло онуків. А вона сама пропадає за роботою і не може дати собі ради. Та дуже просила, щоб Петро скоро вертався, вона більше ніколи не буде його лаяти і буде добра до нього. Все буде помагати, тільки щоб вертався, бо їй самій тяжко жити. Довго Петро читав цього листа, але таки прочитав і зрозумів. Та скоро відписав і розповів, як він попав в страшну біду і що він не вірить, що звідсіля німці кого живим випустять, бо, говорять, що тримають доти, поки війна скінчиться, а потім всіх постріляють. Якщо він вийде живим звідси, то прийде додому.

Його товариш Валійон також дістав листа з дому від жінки, яка писала дуже гарно, і сам лист, і його зміст уложений був так, що, навіть сторонню людину охоплював жаль при читанні, а що вже Валійон! Він просто плакав, цілував той лист. І здавалося, що ця людина з великої любови до тієї своєї Мані, як він її звав, готова заподіяти собі навіть смерть. Петро, хоч сам був у розпачі, все одно щиро розважував свого нового друга і, як міг, намагався заспокоїти його та впевнити, що він скоро поверне до своєї Манусі, яка так чудово щебетала в тім листі.

Так минали дні. Поволі приходили листи, але по двох місяцях Валійон вже не діставав часто листів, а як дістав, то той вже не був такий щебетливий, то були нарікання, що він її покинув, бо певне, не любив її. Валійон писав листи, клявся їй про свою любов та впевняв, що він скоро поверне. Петро також роздумував, як би то вирватися з того пекла. Та сталася

несподівана подія, яка мало не звела Петра зі світу.

Одного дня він, змучений і голодний до нестями, не виконав норми — тридцять ваґонів солі. Коло нього з'явився штайґер Гайнц. Він дуже лаявся, обзивав Петра різними поганими словами і при тих словах гумовим каблем вдарив Петра поперек голови. Петро впав без пам'яти.

Він опам'ятався аж у вбиральні. Коли він розкрив очі, то побачив коло себе санітара, який обмивав кров, яка залляла йому очі, уста та все його тіло, сорочку і штани. Санітар дуже лаявся. Це був високий, широкоплечий, вже старий, але ще сильний чоловік. Врешті, коли Петро не міг підвестися, він взяв його, немов малу дитину, на руки і заніс до вмивальні. Там він сухою чистою ганчіркою перев'язав Петрові голову, щоб трохи спинити кров. Тоді старанно з милом обмив все тіло від крови і бруду і почав вбирати в чисте убрання, що висіло на гаку.

Петро за весь час, що прийшов до пам'яти, не розумів, що з ним робиться, бо сплив дуже кров'ю. Біль був страшний, бо удар був поперек голови, за правим вухом.

Коли санітар кінчив вбирати Петра і взявся добре перев'язувати йому голову, влетів, як пес скажений, Гайнц і з вереском прискочив і ще раз замахнувся на Петра. Але сильний санітар схопив його за руку, і вони обидва стояли та верещали, як звірюки. На цей крик вийшли з канцелярії урядники і навіть сам партайдиректор. Гер Найман влетів у вбиральню. Коли він побачив, що Петро лежав на долівці, а з голови його текла кров, то підскочив до Гайнца і з усієї сили штурхонув його в груди та накричав на нього. На той крик з канцелярії вибігла дочка того санітара. Як вона побачила таку картину, зчинила страшний лемент і припала до Петра. Сівши на підлогу, положила його голову на свої руки і, як мати дитину, стала його

обчищати з крови та новими бинтами завинула йому голову так, що кров зразу перестала текти. Вона все кричала і називала Гайнца варваром за те, що він так страшно побив людину, про яку їй тато говорив, що він так гарно поводився з людьми. Врешті вона легко положила Петра на свою верхню накидку і скочила до Гайнца і плюнула йому в очі. В той час надійшов Ґрунвальд, найстарший над всіми штайґерами. Всі знали, що він був ще в сто раз гірший від Гайнца. Коли він довідався про все, що сталося, то поплескав Гайнца по плечах. Він верещав, що всі робітники і так мають бути постріляні.

— Ми їх потребуємо тільки для роботи, а як війна скінчиться — всіх в шахті подушимо. Замкнемо вентилятори — і все буде готове. І чому ви панькаєтеся з тим дохлим ледачим псом? Хто смів марнувати бинтів для нього? Викинути його геть!

Він був величезний, грубий, сильний, і всі знали, що він вже не одного спровадив зі світу. Та коли він намірився підійти до Петра, Найман заступив йому дорогу, показав йому рукою на двері і сказав:

— Іди геть! Останній раз щоб я бачив, як тут мордують людей. Ми потребуємо їх до роботи, а не для каліцтва чи смерти. Всі говорили про того чоловіка, що він старанно робить, тільки що він не мав такої сили і хисту, як другі, тож замість його продукції, якої ми так потребуємо, тепер вже не будемо мати ніякої.

Почувши таке, Ґрунвальд блиснув, як гадюка, очима і вийшов без жодного слова. Тільки Гайнц рипів далі, що, як Петро не буде насипати тридцять ваґонів, то він його там присипле в ваґонах, і ніхто більше живого його на гору не витягне. Потім обернувся і також вийшов. Вийшов і Найман і другі урядники. Залишився тільки санітар і його донька, яка була напрочуд гарна, струнка бльондинка. Вона, плачучи, говорила, що і її Курт десь так залився кров'ю, і не було

кому рятувати його, і тепер вона зосталась сама. Вона не переставала лементувати, побігла кудись та принесла Петрові напитись якогось соку. Піднесла легенько його голову і напувала, як малу дитину. Цього всього Петро нічого не пам'ятав, і тільки, як вона влила до його рота холодного напою, він розкрив очі і начебто пам'ять вернула, але він і далі не розумів, що з ним діється і хто є та жінка, що напувала його немов малу дитину. Він підвівся та старався глянути навкруги, але почув страшний біль в голові та знов безладно впав на долівку. Як довго він лежав, ніяк не міг пригадати. Він тільки тоді вповні прийшов до свідомости, коли у вбиральні зробився рух, бо був час зміни шихти. І коли люди помилися, то санітар наказав хлопцям, щоб вони забрали Петра до бараку. Петро спробував піднятися, та ноги тряслися під ним і гнулися, а голова ходором ходила, світ крутився, і сильний біль відбирав силу. Санітар почав допомагати йому йти, але Петро знову звалився з ніг. Тоді знову з'явилась дочка санітара і притягнула з собою возок-крісло. Звідки вона то дістала, Петро про те потім дізнався. А тепер вона всіх відігнала, взяла його попід пахи, як дитину, і посадила на той візок.

Людей назбиралося дуже багато, бо перша шихта відходила, а друга приходила. Зробився великий крик, прокльони, різні непристойні вислови на адресу адміністрації. А самі німецькі робітники викрикували на адресу штайґерів, що то пси скаженні, які тільки гонять, щоб людей тероризувати та мордувати за те, що вони безсилі, виголоджені та не можуть виконати норми роботи. Вони повинні добувати сіль, потрібну на хемічні і вибухові матеріяли, які безмірно забирає війна.

Вже час було йти на зміну, але ні німці, ані всі інші робітники не спішилися, і тільки тоді, як до вбиральні з'явилися всі штайґери на чолі з Ґрунвальдом, крик

поволі притих. Всі, що йшли на другу шихту, почали виходити по сходах на гору до вінди.

Дочка того санітара звалася Елізабета. Петро дізнався про її ім'я тоді, коли вона посадила його на візок і при тім сказала:

— Я називаюся Елізабета, і я завезу тебе до бараку.

Вона йшла поволі, а за нею — більше двох сотен людей. Це було схоже на якусь дивну процесію. Словом, ніхто не обминав її, і всі йшли помалу за нею. Люди, що робили на полях чи переходили по дорозі, зглядалися, що жінка пхала візок, на якому сидів чоловік із забинтованою головою. А вона плакала і весь час щось говорила. Петро, хоч все пам'ятав, однак небагато зрозумів її. Тільки зрозумів, що її чоловіка Курта було забито, коли німецька армія форсувала Дніпро, та що його також побили так, що голова тріснула, і він помер на місці. Петро більше здогадувався, ніж зрозумів, що вона говорить. Коли прийшли до бараку, назустріч їм вийшов гер Шульце з ґумовим каблем в рукаві напоготові. Він накричав на всіх та порозганяв по бараках. Лишився тільки Петро на візку, Елізабета та Володимир Валійон. Шульце скомандував до Петра встати. Петро спробував, але не зміг піднятися. Гер Шульце, звернувшись до Елізабети, закричав, чого вона плаче і чого вона привезла Петра. Він може сам ходити, він не слухав Гайнца, то він його навчить, як треба робити. Він кричав весь час без упину. Елізабета не обізвалася ані одним словом до нього, обминула його візком і спитала Петра, до котрого бараку везти.

Коло бараку Валійон допоміг їй завезти Петра до кімнати і положити на ліжко. Елізабета знову дуже заплакала і попрощалася з Петром. Скоро вийшла з бараку і, не дивлячись ні на кого, майже бігом потягнула візок до свого дому за річкою.

До бараку знову увійшов гер Шульц, він вже не кричав, як перше на дворі, а тільки уважно оглянув Петра, щось пробурмотів собі під ніс і наказав Валійонові, щоб той пішов і приніс Петрові обід. Коли Валійон вийшов, він побачив, що всі жінки, які роблять на кухні, були надворі, а жінка і дочка Шульце щось дуже сварилися з ним. Шульц скомандував, щоб для Петра видали обід. Валійон приніс обід, поглянув на Петра та почав просити, щоб той з'їв щось та трохи підкріпився. Та Петро не відповідав нічого. Він лежав горілиць і був блідий, аж білий, тільки вуста його запеклися, почорніли та поморщилися. Це означало, що крім великого болю, в нього ще почалася гарячка. Після такої великої втрати крови організм цілком ослаб і не мав сили на захист. Валійон підійшов до Петра і легенько підвів його, мов дитину, спробував годувати, допомагати йому їсти.

Петро ще тільки пам'ятав, що старався таки щось з'їсти, хоч страшний біль проходив по всьому тілі, коли він ворушився чи відкривав рота. Дуже багато часу пройшло, доки він з'їв той нещасний суп, а коли скінчив, тихенько сказав:

— Дякую за поміч, друже, і ще одне тебе прошу: коли я скінчуся, подай вістку родині.

По тих словах він безсило звалився на ліжко. Гарячка тіпала його, організм, виснажений великою втратою крови, не міг боротися з нею. Петро почав гарячково маячити. Часто вимовляв якісь незрозумілі слова. Йому ввижалась його мати, що начебто перев'язувала йому рану на голові і літньою водою промивала її, від чого Петрові робилося легше. Біль втихав, і він, бачучи свою матір, намагався розказати, як то його смертельно вдарив проклятий кат.

Другим разом він кричав і повторював ім'я жінки. Попросив, щоб подала йому води, бо його мучає дуже велика спрага.

До кімнати позходилися майже всі люди з цілого табору. Прийшов Войда, що був інженером гірництва і тут мусів працювати як інженер, але жив і носив літеру «П» так само, як і всі інші. Всі співчували Петрові.

Весь час Валійон потроху напоював Петра чорною кавою, що була тут єдиними ліками. У всіх був надзвичайно пригнічений настрій, бо кожний думав одне і те саме: «Його сьогодні побив, а чи не буде те саме завтра і мені?»

Одні другим оповідали про нестерпне відношення до людей по всіх відгалуженнях шахти, яка десятками миль тунелями розходилася на багато сторін із відмінними призначеннями.

Так розмовляли, тільки Валійон весь час сидів коло петрового ліжка. Та він раптом зірвався і нахилився над Петром, який, блідий і з заплющеними очима, тепер лежав цілком спокійно.

— О Боже,— розпачливо майже скрикнув Валійон.

Йому здавалося, що Петро вже помер, коли він так раптово став спокійний і ані ворухнувся. Та притуливши вухо до петрових грудей, він упевнився, що той ще живе, він тільки з такого тяжкого перемучення та виснаження на хвилю спокійно заснув. Валійон заспокоївся, хоч після його такого вигуку всі з'юрбилися коло нього і подумали те ж саме. Але Валійон сказав:

— Петро заснув, і ми ходімо спати, щоб був спокій.

Після цього всі розійшлися. Валійон ліг на своє ліжко коло Петра і якусь хвилину ще наслуховував, чи Петро ще дихає. Та по хвилині сам заснув, бо був вимучений так, як і всі інші.

Петро збудився пізно вночі, коли хтось освітив його електричним ліхтарем. Це був нічний сторож. Чи, може, сам співчував Петрові, чи мав наказ від когось подивитись на нього вночі.

Коли світло згасло, Петро знову заснув, хоч чув дуже сильний біль в голові. Та виснаження і перемучення взяли своє, він таки заснув, і тільки розбудив його крик: «Вставати!»

Всі скоро збиралися. Петро і собі підвівся. Валійон і всі другі просили його не йти нікуди, бо він не зможе робити, але Петро поволі зібрався і пішов. Помився, вернувся до кімнати, забрав з собою миску і ложку і почав іти до їдальні. Тільки переступив дві цементові сходини перед їдальнею і підніс ногу на третю, як в його очах почорніло. Він ще тільки чув, як дзеленькнула його миска, затим більше нічого не тямив. Опам'ятався знов на ліжку. Чув, що руки і ноги в нього тремтіли, по всьому тілу проходила дрож, а в голові як хто молотом бив. Від того стуку він втратив свідомість та знов прокидався, неначе зі сну... В усьому бараці не було нікого, бо всі пішли на першу шихту до роботи.

Було тихо, спокійно, і по хвилині Петро добре вже усвідомив собі, що з ним діється. Відчинилися двері, увійшов гер Шульце. Подивився на Петра, щось буркнув під ніс і вийшов. Петро все-таки заснув на хвилинку. Не знав, як довго він спав, бо не мав годинника біля себе. Але чомусь пробудився, бо йому приснилося щось таке, що стривожило його. Він розплющив очі. Поглянувши кругом, він побачив, що біля нього сидить чоловік. Коли Петро глянув на нього, він усміхнувся, поздоровкався і встав. Відчинив двері від кімнати, подивився навколо бараку. Відтак зачинив двері, підійшов до Петра та несподівано заговорив по-українському.

— Як почуваєтесь, Петре, чи ви пізнаєте мене? Ми кілька разів зустрічалися з вами в шахті, бо я роблю все на другу шихту. Я приніс вам дещо з їжі, дві сорочки і убрання. Я думаю, що вам все це згодиться.

Він нахилився до Петра і дуже тихо розказав йому, що він знає, чому цей юда так тяжко побив його. Про те

говорили всі дольмечери, які вас сортували. Дольмечери сказали, що ви всі поляки. Всі мовчали, тільки ви запротестували, викрикуючи: «Ми не поляки — ми українці!» А цей Гайнц — це польський юда, бо батьки його знімечені поляки. Він гітлерівець. Тільки й навчився, що безустанно плести, як з гарячки викрикувати: «Коли Дойчлянд виграє війну, то всіх слов'ян ми видушимо, вистріляємо». Я підслухав, як придуркуватий дольмечер розповідав йому про вас, і той людожер зробив таку помсту. Та ви про це нікому не говоріть і намагайтесь оминати його. Я сам тут працюю, і ніхто не знає, що я українець. Я був в УН Армії. І коли ми були інтерновані поляками, то мені вдалося втекти з табору. Забрів аж сюди, дістав роботу на шахті і оженився з німкенею, та й так пропав, бо маю сина, що слова не знає по-українськи. А тепер він ще й поліцаєм СС став, а раніш належав до Гітлерюґенд. Все вже пропало. Але коли я побачив, як Шульце ударив вас, то мені таки шкода зробилося. Я сварився з ним так, що він мало і мене не побив. Але я вже тут фіґурую як німець, то він не має такої відваги німців бити. Я прийшов, бо хочу чимсь допомогти вам. Я давно вже знаю, що в Галлє при Арбайтсамті є заступник українського комітету. Ви напишіть пару слів, бо я вже забув добре писати по-українськи. Я той лист візьму і завезу до мого сина, бо він тепер в Галлє. Я навіть знаю адресу, то я сам з сином піду до того представника і подам йому листа. Не скажу йому, що я українець, та ще й буду з поліцаєм СС, то буде ліпше.

Петро зразу не повірив і думав, що, може, це був знов якийсь підступ, хто може знати. Говорити по-українськи може і якась чужа людина. Та врешті наважився, і коли той чоловік подав йому папір і олівець, ледве підвівся. Спершись боком на стіл, описав місцевість, скільки там працює українців, як називається шахта, про жахливо тяжку працю та

смертельно голодне харчування, звіряче відношення німців і врешті, що Гайнц побив його смертельно за те, що він, виснажений голодом, не зміг наповнити стільки вагонів солі, скільки вони вимагають. Просить якоїсь допомоги, щоб, бодай, можна було виходити у вільний час за дріт, яким огорожено табір. А також, чи не можна дістати якоїсь української літератури, чи, бодай, газету хоч раз на тиждень. Після всього того опису Петро підписався та написав адресу. Чоловік забрав листа, сховав і вийшов з кімнати так, що його навіть ніхто не побачив. Петро ліг на ліжко і знову почав дрімати. Тільки що заснув, як знову відчинилися двері, і до кімнати увійшов санітар. Він підступив до ліжка і показав Петрові, щоб той піднявся. Сам допоміг Петрові сісти. Він розв'язав перев'язку на голові і легенько відмив якимсь розчином. Чимсь таким вимивав рану, що дуже пекло і почало боліти. Петро стогнав і звивався з болю, але санітар таки закінчив і чистим та новим бинтом завинув голову.

Петро зрозумів, що він йому показував руками та казав: «Ніхт арбайтен». Потім увійшов грубий, і вони обидва щось побелькотали і вийшли. Після чищення і нової перев'язки Петрові стало легше. Він навіть по хвилі підвівся та вийняв із шафи пакунок, що приніс чоловік, знайшов в ньому цілий покраяний хліб, окремо масло і покраяну німецьку шинку. Петрові дуже важко було відкривати рота. Коли він кусав, то здавалося, що голова в його розколюється. Та голод був сильніший понад усе, і він поволі таки добре попоїв і запив все це холодною чорною кавою, яку хтось йому поставив коло ліжка. Наївшись, решту загорнув і поставив до шафи. Заховав усе і попрямував до ліжка. Хвилину роздумував, як то вийти з того нещастя, але довго не думав, бо і не зчувся, як знову заснув. На той раз вже досить здорово та міцно, бо не чув, як прийшли люди з роботи і посходилися до його кімнати. Його розбудив

Валійон, дав йому суп та каву, яку дістав в кухні для нього. Петро трошки напився супу та запив свіжою кавою з шматочком хліба, решту віддав Валійонові, який виглядав дуже пригнобленим.

Валійон розказав йому, що знов сталося нещастя. Коли верталися з роботи, то поліцай наказував, щоби всі йшли рівно в ногу. Василь з Яремча ніяк не міг добре йти, бо був дуже змучений. Так дійшли до порома. Тоді поліцай вдарив його палкою по плечах. Василь, падаючи, перевернувся через поруччя і полетів у воду. Якісь поляки, що добре вміють плавати, поскакали у воду, щоб його рятувати, але нічого не зробили, бо він одразу пішов на дно. Поліцай наказав їм повилазити і всіх пригнав до бараку та сказав, що всіх потопить, як не будуть добре ходити.

До пізньої ночі в бараках ніхто не спав. Всі — як українці, так і поляки, журилися. Ніхто не хотів так умирати, а серед таких обставин та харчування ніхто довго не витримає. Наступного ранку Петро і не підводився, коли грубий Шульц кричав вставати. Він цілий день лежав і більше не намагався іти їсти до їдальні. Вранці Валійон приніс йому каву і шматок хліба. Петро тільки попивав каву по смачній їжі, що приніс вчорашній гість.

Того дня по вечері прийшов грубий з дольмечером і сказав, що Петро мусить іти до лікаря, який раз на тиждень приїздить до тих бараків. Петро поволі підвівся і почув, що йому стало краще. Але в міжчасі пройняло його таке дрижання, що він почав весь тремтіти. Однак таки зібрався і при помочі Валійона вийшов до коридору коло вмивальні, де збоку в кімнаті щотижня лікар оглядав тих, що були на протязі тижня оголошені хворими. Петро довго не чекав, скоро його покликав грубий. Входячи до кімнати, Петро чомусь дуже хвилювався, і коли лікар почав його оглядати, він весь тремтів, а особливо руки. Лікар довго його

вислуховував, весь час покивуючи головою. Він був вже старий чоловік, і, може, йому було прикро, що робиться таке звірство в наш час. Докладно оглянув розбиту голову та всюди прикладав якийсь прилад і прислуховувався. Врешті довго говорив щось з грубим Шульцем. Петро тільки зрозумів, що йому не можна робити три тижні, а потім тільки легку роботу не в шахті, а на дворі. Лікар обернувся до Петра, схилив голову, щось подумав, а потім, усміхнувшись, сказав до нього: «Добрий день!» Петро так здивувався, що відразу навіть не відповів. Аж пізніше сказав «Добрий день» і запитав:

— Ви, пане докторе, говорите по-українськи?

Лікар засміявся, покивав головою і розказав, що в Першу світову війну він був на Україні і навчився трохи говорити, але вже все забув. Петро почав просити лікаря сам, але він не знав так багато німецьких слів. Дольмечер йому допоміг, переклав прохання, щоб дозволили виходити поза дроти табору.

— Я не втечу нікуди, бо нема куди. Чому нас тримають загородженими?

Лікар відповідав, що то справа адміністрації, уряду і копальні, і в тім він багато допомогти не може, але він за те, щоб люди у вільний від роботи час виходили поза бараки. При тих словах він дав Петрові якийсь застрик і таблетки від головного болю. На кінець запитав Петра, що він робив вдома. Петро відповів, що жив при батьках, які мали невелике господарство, а попри господарства він робив на будові і столярував. Останніх два роки перед війною він ходив до механічної школи і рівночасно працював помічником слюсара.

Все це лікар записав собі і ту записку дав грубому Шульце. Потім лікар сказав, що це перший випадок в його практиці, що людина залишилась жива після

такого удару поперек голови. Це незвичайно, що в час удару не тріснув череп і тканина, яка охороняє мозок. Якби тріснула та тканина, то наступив би вилив крови на мозок, і це спричинило б смерть на місці. А тут тріснула лише верхня тканина, і Петро втратив мало не всю кров. Тепер треба наживати кров, бо організм цілком ослаблений.

Весь час, як лікар так переповідав Петрові через дольмечера, грубий тряс спідньою губою та сказав, що то не велика шкода.

— Наших дітей тисячами гине щодня, то не таке вже й велике значення має для тебе один авслендер.

Лікар відповів йому, що то правда.

— Наших дітей гине безліч, і кінця тому лихові не видно. Але я говорю як лікар і говорю про людину і про даний випадок і можливі наслідки. Втім, не має різниці, з ким це трапилось.

На тім скінчилася візита. Петро поволі вийшов до коридору, де вже багато людей чекало, всі сердилися і дивувалися, що так довго лікар тримав його.

Петро, тримаючися стіни, поволі таки сам зайшов до кімнати і відразу впав на ліжко, бо почув, що після того застрику спочатку ніби не чув вже ніякого болю, а зараз знову робилося млосно і слабо та крутилася голова так, що здавалося, що цілий світ крутиться.

Так його помучило довгий час, аж нарешті з перевтомлення він заснув і так добре спав, що не чув, як рано грубий кричав: «Авсштайн!» і як всі пішли до роботи. Петро прокинувся досить пізно. Коло нього стояла кава і звичайна сніданкова порція хліба. Він поволі встав і почув, що йому стало вже легше вставати. Тоді вже сам пішов до вмивальні, промив очі та помив руки. Вернувся, з'їв ту всю порцію, запиваючи кавою. Сьогодні почував вже голод, і те все йому смакувало.

Так минув цілий тиждень. Ніхто не гонив його до роботи, і він вже й сам ходив по снідання та обіди. Вже сидів довгий час кожного дня коло стола і весь час пильно вивчав німецькі слова.

Одного дня на другому тижні Петро знову сидів над німецькою мовою. Раптом до кімнати увійшов грубий Шульце ще з якимсь паном, котрий мав з собою велику течку, та ще другий пакунок. Невідомий пан переговорив пару слів з кухарем, і той повернувся та й вийшов. Тоді цей пан підійшов до столу та заговорив українською мовою. Петро був дуже здивований. Пан відрекомендувався:

— Я називаюся Стефан Пригора. Я відпоручник представництва для українців в Німеччині. Мене повідомив поліцай з гестапо, що на вашій копальні працює багато українців та що тут треба полагодити справи робітників, які не хочуть працювати і завдають багато клопоту адміністрації копальні. Між іншим, він подав мені ім'я Петра Матечака, котрий робив не дуже добре, так що штайґер мусів його довгий час підганяти. Нарешті він не міг більше терпіти, бо той не слухав його, і штайґер Матечака добре побив. Так як кухар привів мене сюди, то значиться, що то ви і є той самий Петро.

— Так, це я,— відповів Петро. — Бачите, що за той непослух я маю значок на пам'ятку, доки буду ще вештатися по світі. Вас повідомили, що ми не слухаємо, що ми не хочемо робити. А про що інше, то вас не повідомили, і як я чую, то вам і не цікаво. Більше нічого й казати.

— Не говоріть так, пане Матечак, і не гнівайтеся, я тільки сказав вам, як мене повідомлено. Дорогий мій, я все знаю і всім цікавлюся, та багато допомогти не маю сили. Але трохи можна покращити ваші обставини. От я бачу, що вас нікуди не випускають поза ті дроти. Та харчування невимовно погане, роботи вимагають

понад людські сили. Про те я буду говорити в Арбайтсамті. А чи умовини ваші зміняться, то я нічого не певний, бо ви знаєте, що вони нас потребують тільки для роботи, поки війна йде. А коли, не дай Боже, вони виграють ту війну, то зроблять з нами те саме, що тепер з жидами. Однак я знаю, що тут нема порядку, бо в мене записано, що тут є представник західніх українців. Але дотепер, це вже третій рік, він не зібрав усіх імен та не переслав мені також підписаних фотографій, які треба. Тоді ми виробимо Авсвайси, бо ми маємо на це право. Коли ви будете мати Авсвайси, вони не матимуть права тримати вас за дротами, і по роботі ви зможете вільно ходити куди захочете.

— Дякую вам, що ви потрудилися побачити, як довелося нам жити на тій шахті. Воно на перший раз для людини, яка жила весь час на поверхні, дуже страшно, коли за одну секунду опинишся на тисячі метрів глибоко під землею і кожної хвилі сподіваєшся, що от все завалиться і заб'є чи задушить. Перші дні я кожний раз, коли ішов на ту шахту, ще раз озирався на світ і не міг стриматися, щоб не заллятися сльозами, коли летів стрімголов віндою в ту прірву, що я її так назвав. Для нас, чужинців, то є прірва, бо не шахта погубить нас, а ці нелюдські умовини. Щодня іти голодним і виснаженим на таку тяжку працю — мало хто витримає. Для німців ця праця на шахті ні тяжка та страшна, ані небезпечна. По-перше, вони мають досить їсти, і ніхто їх не підганяє та не б'є за невиконання денної норми. А по праці вони ідуть до своїх домівок, де спокійно відпочивають. Кожен приходить до роботи чисто вбраний, під краваткою, а там вже перевдягається. Випадків, яких я зразу дуже боявся, в тій шахті майже не трапляється, бо сіль, яку ми видобуваємо, твердіша за залізо. Її тепер видобувають дуже практично з використанням величезних електричних свердлів і динаміту. Якби я мав досить їжі, чисте,

здорове помешкання, то і не бажав би собі ліпшого життя. Що ще я хотів вас просити — якщо ви знаєте адреси газет і книжкових видавництв, то, прошу, або дайте мені ті адреси, або перешліть українські книги чи газети на моє ім'я, а я буду платити, доки буду жити. Вони нам трохи платять за ту нещасну роботу. Але ми не маємо де і що купити на ті гроші. Ми живемо в таборі, мов у пустелі, нічого не знаємо, що робиться на світі, а у вільну хвилину нема що прочитати.

— Що до цього, то я зроблю це для вас. Я чомусь так відчував, що ви попри ваше злиденне життя потребуєте ще чимсь духовним жити,— сказав пан Пригора. — Я взяв із собою пару книжок, а крім того, у мене є дуже гарна річ, що називається: «Листи до братів-хліборобів». Це я можу вам залишити. Якщо маєте гроші, то заплатіть, а як ні, то надішлете мені поштою.

— «Листи до братів-хліборобів» Вячеслава Липинського,— сказав Петро,— це ідеологія гетьманців. Я вже дуже давно її читав, але візьму і ще раз прочитаю.

— О,— здивувався пан Пригора,— ви це вже знаєте! Мені дуже приємно, бо я сам буковинець, але вже з молодих літ дуже цікавився гетьманським рухом і прийшов до того переконання, що ця ідеологія для України найбільше підходить, як традиційна система державного правління. Я виростав на Буковині, і, як знаєте, там був такий час, що всі вищі школи були німецькі. Тож я кілька років працював в німецьких школах, коли одержав диплом учителя середніх шкіл. Потім я був переведений до Німеччини і там весь час жив аж по сьогодні. Коли гетьман Павло Скоропадський утворив уряд на Україні, я дістав роботу в секретаріяті Представництва. А коли гетьман мусів еміґрувати, то я перейшов на державну німецьку роботу. Але з представництвом українців я

співпрацював увесь час. І тепер, в час війни, я допомагаю всім, бо так час вимагає від нас

— Не до політикування мені сьогодні,— сказав Петро,— бо ще один раз німець дасть мені по лобі, і вже буде все для мене. Однак, повинен я сказати вам, що я дуже наполегливо працював над собою, чи, краще сказати, над своєю освітою. З дитинства я мав надзвичайний хист і охоту до науки. Але матеріяльні родинні обставини і загарбницька політика Польщі не дали мені можливости закінчити освіту, хоч приватно я вчився багато. Тож, не маючи змоги працювати в школі над собою, я сам, як тільки міг, старався поглибити свої знання на всіх ділянках науки. Політичні теорії я таки дуже студіював, підходячи до кожної зокрема на ґрунті історичних принципів і в огляді нашого політичного положення в сучасності, а зокрема, невільничого стану чи залежности. І ще один дуже важливий чинник для існування української держави і народу, як окремої дозрілої нації,— це географічне положення нашої Батьківщини з її надзвичайними природніми багатствами і кліматом. Географічне положення спричинило всі ці руїни від кочівних диких орд, які налітали зі сходу і півдня. І тут на Україні відбувався весь той етап боротьби. Так що, коли заглянути в історію, то Україна стала жертвою тих всіх наїздів. І крім надзвичайного геройства та високого рівня культури на той час в безкінечнім змаганні стала захистом для західнього світу, який за той час спокійно розвивав свою культуру і цивілізацію, якої в попередньому навчився від України, з Києва. Підсумовуючи тільки побіжно ті всі тези і підходячи до питання відродження нації, яка, як той леґендарний Фенікс, встає з попелища, з руїни та пожарів віковічного загарбництва та роздору, все ж таки і надалі витворює свій власний фермент, в якому іде змагання ідеологічної боротьби, а то й фізичної.

— Воно то правда,— сказав пан Пригора,— але знаєте, Петре, що я навіть не пам'ятаю, щоб я з ким мав таку довгу і таку щиру розмову, як от ми з вами. Щойно тільки познайомились і так зразу ввійшли в політичну дискусію. Це гарно, це дуже гарно, і хоч ви, як я виявив, не погоджуєтесь з гетьманським рухом.

Петро дав йому своє імя та прізвище, та, на щастя, мав пристойну фотокартку. Пошукав також у Валійона в шафі і без його згоди відтяв з картки, де він був зображений разом з дружиною.

Пан Пригора забрав прізвища та знимки Петра й Валійона і залишив Петрові ще багато паперу для писання, також німецько-український підручник навчання німецької мови, з чого Петро був надзвичайно задоволений.

Пригора попрощався з Петром і пішов ще до кухні, де довго говорив з кухарем, гер Шульцем. Він розповів йому, що Петро — фахівець по двох професіях. Може працювати столяром і слюсарем-механіком. Шульце вислухав це і записав собі та сказав, що повідомить про це.

Також Пригора категорично вимагав, щоб було покращене харчування і ставлення до українців, показуючи Шульце якесь розпорядження з головного уряду Райху. Шульце дуже примирливо дав свою згоду, що буде говорити в адміністрації шахти про ці всі зміни.

На тім візита скінчилася, і пан Пригора від'їхав.

Петро довго оглядав книжки, які залишив Пригора, а найбільше він цікавився новим підручником і таки зразу ж почав з першої лекції. Коли хотів встати та перейти до спільної вбиральні, почув, що голова знову почала йому завертатися, так що ледве він зміг повернути і лягти на ліжко. Він заснув і спав так довго,

що його розбудив тільки Валійон, коли йшов до роботи. Він запитав, хто господарював в його шафі і нащо взято його фото.

Петро коротенько розповів йому про те, що був представник від українського заступництва та що він передав йому свою та Валійонову фотокартки та імена для вироблення авсвайсів, що дадуть їм право виходити за дроти після роботи. Валійон просто не вірив, але мусів іти до роботи й перервав розмову.

Петро пішов вже сам по снідання. Там жінки і Шульце щось говорили, питали, але Петро нічого багато не міг відповісти. Взяв снідання і повернув до бараку. Чувся трохи ліпше, вже голова так не заверталася, як ішов по снідання, і він повернувся назад. Поснідав, ще трохи ліг, але не міг довго лежати, бо дуже манив його новий німецький підручник, що залишив йому пан Пригора.

І він почав читати і виписувати спочатку азбуку, а потім початкові відміни граматики. Все те старався завчати, щоб добре запам'ятати. Коли він так дуже був зайнятий своєю наукою, відчув, як відчинилися двері й у кімнату увійшла Елізабета. Вона швидко підійшла до Петра, тихо сказала йому: «Ґутен морґен» і подала досить великий пакунок та поклала пальця на вуста, щоб він мовчав. Не говорячи ні слова, підступила до нього, обійняла та поцілувала розбиту голову та після того вискочила з кімнати як стріла.

Це все сталося так несподівано, що Петро навіть не міг собі уявити, чи це дійсність, чи сон. Але коли вона вийшла, він здогадався, чому вона в той час і так скоро ввійшла й вийшла. В цей час, від восьмої до дев'ятої години не було нікого в кухні, і всі в бараках спали після третьої шихти. Хитра німкеня використала цей час, зайшла до бараків і вийшла так, що ніхто із служби її не бачив. Петро хоча й знав, що в цей час маленька перерва і нікого нема, однак все-таки боявся, що хтось міг її

побачити, і з того могло вийти ще друге нещастя. Але він таки розгорнув пакунок і все порозкладав та поховав в ліжко і до шафи, своєї і Валійонової. Німкеня принесла йому стільки харчів, що він міг їсти їх два тижні та ще й когось харчувати. Також принесла вона два новісінькі убрання з дорогого матеріялу і три сорочки та дві краватки. На краватці він побачив маленьку карточку, на ній він прочитав: «Пітер, іх лібе діх». Зірвав скоро карточку, зім'яв та сховав за обкладинку книжки. Його огорнув страх — чи, часом, не підступ це на його погибель. Бо ж для всіх було відомо, що не можна чужинцям з німкенями любитися. А далі подумав, що й вона, заходячи сама до бараку, та ще й принісши стільки харчів, наражувала своє життя на велику небезпеку. Бо коли б хтось доніс, що вона любиться з чужинцем, її чекала б велика кара.

Проминув довгий час, ніхто не заходив до бараку, і Петро заспокоївся. А увечері розповів Валійонові цей секрет, тому що той знайшов у своїй шафі Петрові речі. Все пройшло гладко і спокійно.

Так минуло кілька днів. Петро почувався вже цілком добре, бо нічого не робив, а тими харчами, які дістав, дуже добре себе підгодував, та ще й майже всі хлопці, що були в тій кімнаті, діставали додаткове снідання, як йшли до роботи.

Петро всіх просив, щоб нікому ані слова часом не сказали, що він дає їм якісь харчі. І правда, всі хлопці мовчали та після того стали всі прихильні до нього, як родина.

Минуло більше двох тижнів, і знову приїхав лікар. Першого закликав Петра, довго його слухав і далі сказав грубому, що Петро не може робити ще в шахті, але він вже може виконувати легку роботу. Тож на другий день вранці гер Шульце збудив Петра словами: «Авсштейн, арбайтен». Петро пішов, взяв сніданок, з'їв його і попрямував з другими на шахту, але до нього

підступив гер Льоренц, що завідував всіма бараками, забудівлями коло бараків і ганбарами, куди поїзди привозили вугілля та всякі знаряддя для шахти. Коло цих будинків і ганбарів та ще других магазинів всі порожні місця були засаджені вишнями, черешнями і другими деревами. Якраз дозрівали черешні. Льоренц привів Петра до своєї канцелярії, де вже було двоє робітників. Між ними був один старий, який також вже не робив на шахті, а тільки виладовував вугілля та інші речі, що привозились щодня. Льоренц перетлумачив Петрові через того чоловіка, що він мусить цілий день ходити кругом по тому великому саду і кричати та відганяти птахів, щоб ті не їли черешень. Петрові можна було їсти черешень стільки, скільки він дістане з землі. Не можна було тільки лізти на дерева.

Петро зразу подумав, що то жарт, але Льоренц поважно говорив з ним. Петро дістав калатало з двох дощок, яким калатав без перестанку і викрикував попід кожним деревом. Так Петро робив чотири тижні.

В тім часі прийшли йому й Валійонові авствайси. А також з арбайтсамту до Шульце прийшло розпорядження, щоб від всіх галицьких українців прислати виборного делеґата до арбайтсамту. Тому гер Шульце скликав всіх до їдальні та це переказав. Всі звернулися до Андрія Стечка, який ніби вже третій рік був призначений на делеґата, але дуже боявся за свою посаду і нічого ні для кого не зробив. Бо він робив механіком на горі й дуже боявся втратити ту роботу. Він відхилявся від всякої політики, як сам казав. Люди просили й дорікали йому, що він повинен послужити їм, але він і слухати не хотів, потім просто сказав, що боїться за роботу, а також щоб і йому не потовкли голови, як Петрові. Тоді чомусь всі звернулися до Петра, щоб він допоміг виробити пашпорти, бо він добре вміє писати. Зразу Петро трохи вагався, а потім одверто сказав:

— Так, я буду, тільки прошу вас всіх, хто тут є, ведіть себе гідно, по-людському, щоб про нас не говорили, що ми карпатські дикуни. А також, прошу вас, якщо мене заб'ють, чого боїться Андрій, то виконайте моє прохання: в який-небудь спосіб дайте знати моїй родині. Тепер, коли ви хочете, щоб я заступився за вас перед адміністрацією і арбайтсамтом, то пораджу вам таке: поперше, ми всі мусімо поробити фотографії, підписатися і подати всі дані, звідки хто є і коли народився. Тоді всі ці документи про кожну особу та фотографії треба переслати до представника заступництва українців в Галлє.

На тім скінчилася нарада. Петро, що весь час наполегливо вчився німецької мови, вже при допомозі свого підручника зміг попросити гера Шульце дозволу піти зробити сітлини. Але виявилося, що багато людей мали свої фота. Тільки п'ятнадцять чоловік мусіли зробити світлини.

Петро дізнався від Войди, де є фотограф. Тоді в неділю всі пішли до нього, і той не відмовився зробити знімки цих людей.

Зібравши всі документи, Петро в однім пакунку переслав їх на адресу пана Пригори.

Коли Петро зустрівся з гером Шульце, то показав йому свій авсвайс і сказав, що у вільний від роботи час він буде виходити за дроти і показав рукою на гори з боку міста Небри. Шульце щось пробурмотів під ніс, а потім сказав:

— Пам'ятай, що ти звідси нікуди не втечеш, бо тебе всюди знайдуть, і тоді тобі буде капут.

Петро заперечив, що він нікуди й не думає втікати. Він має зареєстрований авсвайс і відбиток фота є в арбайтсамті. Шульце покивав головою і згодився.

Минуло кілька днів після розмови Петра з гером Шульце. Одного дня після роботи, під час обіду, Петро

серед газет, які почали приходити до нього після відвідин пана Пригори, знайшов листа з відворотньою адресою арбайтсамту. Петро швидко розірвав конверта і знайшов там повідомлення на німецькій та українській мові, що він мусить приїхати до Галлє. Спочатку Петро задумався, що це таке, чому і хто його викликає, але, оглянувши ще раз листа, він виявив при кінці адресу пана Пригори. Тоді він заспокоївся і звернувся до гера Шульце, показуючи йому цього листа. Шульце оглянув конверт, прочитав листа і подзвонив по телефону до дирекції. Петро не чекав відповіді, пішов до бараку і, як звичайно, другого дня пішов до роботи. Через два дні Шульце дав Петрові посвідку з шахти, що йому дозволяється їхати поїздом до Галлє.

Другого дня рано Петро зібрався, взяв з собою свій сніданок і в цей самий час, як робітники йли до роботи, пішов на станцію до Небри. І вже через півгодини в перший раз за довгий час сам вільно їхав у поїзді.

Приїхавши на адресу в Галлє, він застав пана Пригору в його кімнаті та ще двох людей, з якими пан Пригора довго розмовляв по-німецькому. А коли ті вийшли, то пан Пригора закликав Петра. Скаржився йому, що мав дуже багато клопоту, щоб дістати авсвайси, бо хтось із шахти робив йому велику перепону. Але врешті він вже все полагодив, треба зачекати годину у нього в кімнаті, а він поїде до арбайтсамту і привезе всі авсвайси. Сказав Петрові, що він тому викликав його, що не хотів висилати поштою з огляду на те, що були перешкоди із шахти. Він боявся, що авсвайси не доручать. І при тій нагоді хотів довідатися, чи змінилося ставлення до українських робітників, як з харчуванням, чи охайніше стало в бараках.

Петро довго чекав на пана Пригору. Врешті той приїхав, але був в дуже поганому настрої, бо авсвайсів

йому не видали, пояснюючи тим, що вони ще не готові. Тож П[illegible] говорив з ним ще багато на різні теми і проблеми. Домо[illegible]ся з Пригорою, що коли він дістане ті документи, хай висилає поштою, бо Петро не думає, що йому ще раз дозволять приїхати.

Повернувшись, Петро розповів усім, що не міг отримати авсвайсів, бо вони ще не готові.

Проминуло майже два тижні від часу його поїздки до Галлє. Повернувшись одного дня з роботи, Петро застав пакунок, в якому були всі авсвайси. Петро всім їх пороздавав. І тепер становище людей змінилося. По роботі вони могли вільно виходити поза огорожені бараки.

Петро ходив ще на роботу до саду. Одного разу закликав його Шульце до свого дому та показав йому різні дерев'яні бруски та багато дощок. З тих матеріялів він хотів збудувати при садибі такий невеличкий будиночок, де можна було б все складати. Вони поволі розмовляли, і Петро все зрозумів. Накреслив, як той будиночок мав би виглядати. Шульце подивився та був з того дуже задоволений і сказав Петрові, щоб той кожного дня по роботі будував той будинок. Петро знайшов у нього пилку, молоток і сокиру, а решту того, що йому було потрібне, Шульце дістав в шахті.

Петро незабаром взявся до роботи і за кілька днів поставив гарний будиночок, яким Шульце був дуже задоволений. Він всіх водив і показував, що Петро з такого матеріялу зумів збудувати такий пристойний будинок.

Одного разу бавер, котрий робив порядки коло бараків і забирав всякі відходи з кухні, використовуючи їх на добриво, зустрів Петра і почав йому говорити, що він дуже добрий майстер, коли з таких матеріялів зумів побудувати гарний будиночок. Це йому дуже сподобалося, і він хотів би, щоб Петро допоміг йому. В

нього попсувався прес, яким він виробляв різні конфітури. Спочатку він відварював фрукти й овочі, а потім перепускав їх через прес. Виготовлені конфітури були дуже смачні для їжі та випікання солодкого печива.

По роботі Петро зайшов до бавера і немало був здивований, коли побачив там цілком упорядковану до столярства майстерню. Бавер пояснив Петрові, що то його син був дуже добрий майстер та дуже любив столярство. Тому він йому все накупив. Але син недовго тішився тим, бо мусів йти на війну та все залишив, і вже його нема на світі. Залишився забитий біля Ленінграду.

Говорячи це, бавер почав так страшно плакати, що Петро мало сам не розплакався. Йому пригадалося прощання зі своїм батьком та матір'ю.

Оглянувши прес, він побачив, що то не така проста робота, але сказав, що спробує направити його. Петрові було дуже важко, бо канали, які треба було виробляти, були з твердого дерева. Він надумав такий спосіб: виточив з широкого долота докладний різець того розміру, як були ті канали. Тоді на вісь електричної пилки прикрутив його добре шрубами і підбудував так, що потрошки йшов по кривій лінії, щоб не виривало. Так він перейшов двадцять разів і, коли скінчив, то був дуже задоволений, бо ці канали в новім дереві вийшли дуже точно. Нові шруби він виточив так, як це робили вдома, різцем. Коли все найтяжче він скінчив, інші поламані частини вже легше було зробити, бо матеріялу було стільки, скільки йому було потрібно.

Ця робота зайняла в нього більше двох тижнів вечорами. Весь цей час, коли він тільки приходив до роботи, баверка давала йому вечерю, що було найважливіше для нього, а як йшов додому, то давала кавалок масла і хліба стільки, що на шахті за чотири дні того не давали. Тож за весь цей час Петро брав свої порції в кухні і роздавав товаришам. Та ще й частину

свого масла й хліба ділив для Валійона і других, бо сам не міг того з'їсти.

Як скінчив він направляти того преса, і бавер побачив, що прес робить ще ліпше, ніж раніше, то він всім розказав про це, а, головне, гер Шульце спеціяльно ходив дивитися і сказав Петрові:

— Ти добрий майстер. А чому ти говорив, що ти слюсар?

Петро сказав йому, що він і ту роботу знає.

Другого дня по тій розмові, коли Петро прийшов з роботи, гер Шульце сказав йому:

— Від завтра ти знову йдеш робити на шахту.

Зимний піт обілляв Петра, коли він почув, що знову доведеться йти до тої проклятої шахти. Рано, як і всі, зібрався і взяв ще своє убрання, в якім раніше робив на шахті. Переодягнувшись у вбиральні, Петро пустився вже до виходу на гору до вінди. Та раптово з'явився Ґрунвальд, завернув його та наказав іти за ним. Петрові стало відрадніше, коли він побачив, що Ґрунвальд привів його до головного керівника шахтного механічного варстату. Ґрунвальд сказав:

— Тут маєш ще одного партача, випробуй його пару днів і дай мені знати, що за механік з нього.

Гер Вінцент, так звався цей головний керівник механічних варстатів, сказав:

— Добре.

А звернувшись до Петра, сказав:

— Ходи зі мною.

Він проводив його по всіх відділах цього варстату, чи краще його називати «Технічно-ремонтна фабрика». Нарешті привів його до досить здорового старшого чоловіка. Петро проти нього виглядав як дитина. Майстер варстату сказав:

— Пітер, це гер Гайнріх Дуфс, ти будеш робити з ним. Уважай, роби добре, щоб він не сварив тебе.

А до німця сказав:

— Гайнріх, це твій новий помічник.

Німець показав Петрові скриньку з всякими ключами та приладами до майстрування. Петро це все забрав, і вони обидва пішли на гору до так званого млина, де машини розбивали великі брили солі та поступово так її розтирали, що з останньої машини вже виходив дрібний пісок. Це, як Петро довідався, був дуже складний процес, який потребував багато роботи, бо машини дуже тяжко працювали і часто псувалися. Правда, їх було кілька відділів, так що коли треба було одні ремонтувати, другі далі працювали безперебійно, і продукція йшла шаленим темпом. Безперестанку конвеєри несли цілі гори цієї меленої соли та автоматично навантажували у вагони, які йшли через гори п'ятнадцять кілометрів до заводу, де в лабораторії переробляли ту сіль на різні хемікалії, а головне — на вибухові матеріяли.

Якраз розбирали машину до ремонту. Петро був дуже задоволений, що потрапив на іншу роботу, бо хоч коло тієї роботи так само було багато пороху, але, принаймні, через вікна було видно світ Божий та таки ліпше було чим дихати. Мали ремонтувати один величезний ломач великих брил соли, який великими зубчатими затулами розбивав брили соли на дрібні шматки. Петро запитав Дуфса, чи він може розбирати його. Старий сказав, що так, тільки потрібно уважати, бо то величезний тягар. Старий дивився, як Петро те все робить і врешті запитав його:

— Ти вже робив колись на такій роботі?

— Докладно на такій,— відповів Петро,— то ні, але я робив у варстатах при складуванні різних тягарових машин.

Петро бачив, що старий німець був дуже задоволений його роботою, бо Петро швидко і легко ліквідував пошкодження затулу та сам при помочі кронштайнів поставив її на конвайєр.

Коли Ґрунвальд прийшов на першу контролю, та попсована частина вже була на місці. Ґрунвальд подивився і запитав старого:

— Кого ти кликав до помочі? Хто поміг тобі здійняти цю затулу?

Старий усміхнувся і жартома відповів:

— Хіба ти не бачиш, що цей новий помічник має такі сильні руки. Він сам підняв його і поставив на конвейєр.

— Дуже добре, дуже добре,— сказав Ґрунвальд і пішов.

Петро ще порозбирав другі частини і все разом доставив до майстерні. Старий німець показав Петрові всі прилади і машини, що їх вони мусять вживати при виправленні погнутих частин і дороблюванні нових. Це була дуже тяжка і відповідальна робота, бо як тільки дороблена частина не допасує, ціла машина не буде працювати, а то й зламається. Правда, у варстаті було достатньо відповідного матеріялу і технічних засобів. Петро дуже цікавився всім. Старий німець прихильно ставився до Петра і на всі питання давав йому дуже вичерпуючі відповіді. Він показував Петрові як що робити і які інструменти вживати. Петро старанно виконував всі вказівки свого майстра. Так що під кінець шихти вони направили майже половину зіпсованих частин. Петро робив усе, старий тільки давав поради, як і що застосовувати.

Наприкінці другого дня роботи вони цілком закінчили ремонт тієї величезної машини та пустили її в роботу для проби, щоб перевірити, чи все в порядку. Машина працювала справно, як нова. Старий німець

задоволено поплескав Петра по плечах та сказав:

— Бачиш, ти зробив добру роботу. Навіть Ґрунвальд, той скажений пес, буде задоволений.

І справді, Ґрунвальд прийшов, перевірив все докладно й тільки сказав: «Дуже добре, Гайнріх» та відійшов, не оглядаючись.

Так щоденно відбувалися різні ремонти і направи.

Іншими днями треба було працювати в шахті, направляти трапи, які притягали сіль на станцію і автоматично навантажували до вагонів. Коли ті купи солі розсувалися на боки, тоді приходили робітники і лопатами накидали її у вагони. Це була найтяжча робота в шахті.

Петро приходив з роботи дуже змучений і страшно голодний, але одне його втішало і тримало, що він не мусів їхати в шахту і насипати тридцять вагонів, а також робив таку роботу, з якої міг зробити кар'єру до легшого й ліпшого життя.

По двох тижнях праці у варстаті Петрові сказали, що він мусить щодня по роботі йти на дві години на технічні курси, які буде провадити головний інженер. Ці курси відбувалися на другому поверсі над головною канцелярією.

Багато німців покликали знов до війська, і бракувало фахових робітників, то німаки почали підготовлювати авслендерів для тих фахових робіт. Нікому не було відомо, чи доведеться вийти живим з тої шахти на світ Божий і решту віку жити, як справжня людина, керуючись у своєму житті тільки своїми бажаннями, незалежно ні від кого. Це питання і та думка мучили Петра не раз. Вдень та вночі відбирали в нього спокій та створювали таке душевне пригнобленя, від якого він не міг визволитися.

Безкінечно бриніли ті слова в голові, що авслендери потрібні тільки на той час, доки потрібна їхня робота, і

коли німці виграють війну, то буде скінчене і їх життя.

Страшно мучили Петра такі думки, і в його душі йшла страшенна духовна боротьба, бо не раз приходила думка самому скінчити все те, не терпіти муки щоденного голодування та неймовірного знущання. Та тільки одному не міг він противитись — це іскра вічного вогню, це та нерозгадана сила, той гін,— це бажання жити. Хоч в яких страшних нелюдських умовах він перебував, бажання життя перемагало ці зловісні думки та створювало енергію до дії. І тому, коли Петро став робити на легшій і цікавішій роботі, він дістав велику охоту вчитися, спеціялізуватися, щоб використати час в те лихоліття, набувши фахове знання.

Тому, хоч він тратив щоденно дві години, був задоволений, бо настільки вже знав слів, що зумів записувати назви різних інструментів, практичний спосіб ними користуватися. Старенький інженер дуже приступно і поступово давав курси науки з геології, потім термінології і засоби використання різних мінералів, їх знаходження, видобуття, обробку, а відтак процес хемічного застосування у воєнній промисловості. Ці всі ділянки науки викладав він тільки загально для ознайомлення з предметами, якими треба орудувати в механічних варстатах.

До цього знання про обробку металів і спосіб виготовлення даних предметів, що Петро вже мав, ці курси давали надзвичайну допомогу, бо після щоденного теоретичного викладу часто наступного дня доводилося це робити практично. Так що за короткий час роботи в варстаті та при допомозі цього курсу Петро цілком ознайомився з усіма способами технічного виконання та опанував повністю всі види механічної роботи, яку треба було вміти виконувати.

Старий німець був дуже задоволений своїм помічником і всім розповідав, який Петро добрий

робітник і що так добре вміє робити. Це він недаремно говорив, бо Петро майже всю роботу виконував сам. Штайґер Ґрунвальд тепер дуже мало навідувався, бо від того часу, як Петро став працювати з Гайнріхом, не було жодного випадку, щоб шахта затрималася з продукцією з тої причини, що дана машина не була відремонтована на означений час.

Гайнріх часто десь дрімав у кутку або вдавав, що чогось шукає, а в дійсності тільки відсиджувався. Петро все робив сам, і це йому давало велике задоволення, тому що ніхто його не підганяє, ніхто не наказує, що він має робити. За те старий почав щоденно приносити йому сніданок: шматок ковбаси і хліба в два рази більше, ніж Петро діставав на кухні. Тож, коли вже голод не мучив його, то праця йшла йому легше, настільки, що він іноді не помічав, що вже був час іти додому. З тієї причини він останній виходив із убиральні, маючи доволі часу добре вимитися та ще й перепрати добре робоче убрання.

Коли Петро направляв прес для бавера, то бачив, що в того стояла машина для шиття, яка була зіпсована. Петро, вертаючись з роботи, пішов до бавера і запитав у нього, чи не міг би той продати йому ту машину. Бавер засміявся: що Петро буде робити з нею? Як хоче, то може забрати, щоб йому не заважала. Машина зіпсована і нічого не варта. За ту машину Петро чотири вечори помагав баверові. Вивозив великою бочкою гноївку та розкидував по полю. І за те все, як йшов до бараку, жінка бавера давала йому вечерю та ще й трохи харчів з собою. Петро сам не їв, а ділився з своїм добрим товаришем Валійоном. Він завжди окремо клав до своєї шафи, а тоді рано давав Валійонові, як той йшов до роботи.

Петро скоро знайшов, що тій машині бракує. Він пішов до кравця в місті Небрі і показав йому поламані частини. Кравець завів Петра до майстра, що ремонтує всі машини. Петро запитав майстра, чи не знає він

місця, де можна було б купити такі частини, а той усміхнувся, відкрив свій робочий варстатик і вийняв новісінькі запаковані частини, які Петро потребував. До того дав йому цілу пачку чорних ниток на коліщатах, чотири шпулі та ще й дві шляпки про запас і всяких ниток, голок, що тільки Петро хотів.

Петро дав йому тридцять марок, але майстер здивовано подивився на Петра, покивав головою, що то дуже багато, а потім обернувся, відсунув ще одну шухляду і дав Петрові новісінький сантиметр для міряння і добрі вживані кравецькі ножиці. Петро не міг надякуватися йому, він довго вів розмову з тим старим німцем, що так дуже цікавився, звідки походить Петро та як живе і що він думає з тим усім робити. Петро сказав йому, що сам він зараз працює механіком на шахті, але вдома його рідний дядько був дуже добрим кравцем. Петро вечорами допомагав йому шити убрання. Хоч сам він не фаховий кравець, але думає, що зможе багато речей пошити, а це йому якраз зараз потрібно.

Він ще раз подякував і попрощався з тим майстром. А майстер сказав йому:

— Якщо будеш потребувати якісь матеріяли, я тобі допоможу дістати їх.

На другий день Петро по роботі й по лекції прийшов до бараку, повечеряв і зразу ж взявся до ремонту своєї машини. Вже в одинадцятій годині ночі він спробував машину, яка шила надзвичайно тихо і легко, як нова.

Маючи ще й таке приладдя, Петро взявся ще до одного фаху. Перше що він зробив,— це позбирав сині старі штани і блюзи, які вже були поношені, але мали ще цілком добрі шматки. Він всі ці лоскути позшивав і з того пошив собі робочий комбінезон і таку ж саму шапку. Ніхто не знав, тільки українці, що Петро пошив собі стрілецьку шапку, яка дуже пасувала йому. Він повідкупляв від поляків старі штани і блюзи дуже

дешево, бо як комусь розпоролася штанина чи витерлася на коліні, то це все викидали. Петро назбирав таких лахів, повитинав добрі лоскути і з цього пошив собі чотири комбінезони, які змінював до роботи щодня.

Коли Петро з'явився рано до роботи в такому убранні, його майстер Дуфс довго оглядав та ніяк не вірив, що це він сам пошив. Це було дуже зручно, бо по роботі Петро за одним разом міг роздягтися і, купаючись, виполіскувати комбінезон, який на гаку через ніч висихав і на другий день був чистий.

Праця, лекції, різні майстрування для німців і, врешті, ще й шиття — все це забирало в Петра весь час. Він тільки встигав щоденно коротко перечитувати газети і деякі книжки, які тепер діставав регулярно. Познайомився через пана Пригору з адміністраціями газет та видавництвом, яке видавало українські книжки. Не маючи змоги нічого купити за марки, що їх щотижня одержував на шахті, він передплачував два журнали і замовляв книжки, про які довідувався з них.

В таких заняттях проминуло кілька місяців. Петро не мав часу нікуди виходити. Але однієї неділі Володимир Валійон сказав до Петра:

— Ходімо трохи погуляємо туди, на гори, я вже там був сам. Там є лавки і різні приступки, де можна посидіти на чистім повітрі та поговорити трохи. Я маю вам щось сказати. Була дуже гарна погода, і Петро радо згодився. З'ївши обід, вони обоє вбралися в нові убрання — сорочки та краватки, які дістав Петро. Це вперше вони так повбиралися, наче б на яку параду. Взявши з собою авсвайси, вони пішли понад річкою аж до мосту коло Небри, перейшли міст і другою стороною річки, на якій і містилася шахта, стежками вийшли на гори. Зайшли на досить високе місце. Знайшли лавку, присіли, навкруги нікого не було. Сонце гріло, була чудова погода, в долині блищала річка.

Петро оглядівся навкруги, на другу сторону річки. Перед ним був чудовий краєвид. Малу хвилину вони сиділи мовчки, милуючися краєвидами і дихаючи чистим гірським повітрям. Першим почав говорити Володимир Валійон. Він сказав:

— Петре, ви все такі зайняті, що ми за такий довгий час добре і не познайомилися, і я не мав нагоди сказати вам, що трапилося зі мною.

При тій мові йому стали сльози в очах.

— Все, що я вам тут скажу, хай буде між нами, і не розказуйте про це ніколи нікому.

— Що сталося? — запитав Петро.

— Ви знаєте про те, що я був жонатий, і я показував вам світлину з моєю жінкою Манею. А тепер прочитайте,— і він подав Петрові лист, а сам заплакав. В листі сестра Валійона писала, що його жінка Маня живе з сусідом і вже вагітна від нього. Покинула матір і пішла жити до Тимофія.

Петро віддав листа і сам був дуже збентежений такою новиною. Він зразу хотів сказати, що, може, це неправда, але пригадав собі, що Валійон кілька разів говорив йому про те, що його жінка більше не пише до нього.

Бачите, як воно є на світі,— сказав Валійон,— я так її любив, вона була така гарна, і я свято вірив, що й вона мене вірно любить, а тепер от що вийшло. Тому, Петре, я хотів би з вами поговорити. Коли вже моє життя з нею пропало, і ви спершу оповідали мені, що у вас були невідрадні відносини з жінкою, то я прошу вас, замкніться і не говоріть нікому ніколи, що ми були жонаті. Це моє велике прохання до вас.

— Чому це так? — запитав Петро. — Чому приховувати наші обставини життя, чи, інакше кажучи, нашу трагедію? Хіба це щось ганебне чи хіба це ваша вина, що ваша жінка не поводилась добре та й

пустилася з другим, зраджуючи вас? Це її підлість, не ваша, і вам нема чого соромитись. Чи я маю соромитись того, що я хоч був з дуже бідної родини, але мав великий природний дар до всього — до науки і до всяких робіт, про які другі не мали поняття. Я через мою вміліcть спілкувався з людьми високовченими, від яких ще більше набрався знання і вмілости. Я товаришував однаково з усіма хлопцями і дівчатами, але я часто заходив до багацької дівчини, що жила в сусідстві з моїм добрим товаришем. І ми так, по-сусідському, ходили. Але врешті в те наше ходження вмішалися батьки. Мій батько знав, що та дівчина не вміє ані писати, ані читати, і не має ніякого поняття, що таке книжка і нащо вона. Вона виростала на безлюднім хуторі та тільки й знала, що її родина найбагатша на цілу околицю, і в тім її вартість більша, ніж всіх інших дівчат. Я зустрічався з нею, товаришував дуже близько, вона сама сказала мені, що я подобаюся їй більше, ніж другі хлопці. «Але що ж, ти бідак. Тож як нам можна думати про якусь любов?»

Ті слова тяжким болем вразили мою душу, все моє єство. Я відповів їй, що не всю вартість в житті мають поля, коні, корови. Вона зухвало відповіла: «Для мене — так».

З того часу я почав оминати її. Тоді вона задумала дику інтригу. Розповіла своєму дядькові, що я покинув її. Тоді почалася ціла торгівля, бо дядько її розповів моєму татові, що я довго ходив до неї, знеславив тим, що другі хлопці з нею не ходили, а тепер покинув. Батько мій — дуже чесна людина — коли почув, що я обманув дівчину, спочатку по-доброму почав докоряти мені, що коли я ходив так довго з дівчиною, то не смію того зробити, щоб не оженитися з нею.

Я пояснив батькові всі інтриги та характер тої дівчини, та що за цей час я завважив, що вона, незважаючи на її багатство, не підходить мені за жінку.

Ці всі мої пояснення і докази нікого не переконали. Мого батька засліпила багацька родина та багатство, яке принесе невістка. А так як був у нас той дикий старий звичай, що батьки наказували дітям, з ким женитися, то мій батько поставив справу, як то кажуть, руба.

Я працював в моїй майстерні. Він прийшов і просто сказав до мене:

— Або ти оженишся з нею, або та сокира розперіщить твою голову. Я не стерплю тієї неслави, що мій син обдурив дівчину та ще й з такого багацького роду. Скажи, так чи ні,— і підняв сокиру наді мною.

Мене залляли сльози, але я, як підлий боягуз, сказав: «Так». І вже того самого вечора пішли мої старости до неї. Та й повернулися з радістю. А по трьох тижнях я вже мав жінку з багацького роду та навіть непогану на вроду.

Але від перших днів життя моє стало безпросвітньою тюрмою. А в скорому часі батько мій побачив, яку страшну кривду зробив він своєму синові. Бо розповісти про те пекло, яке стало діятися в хаті, немає слів. І тоді мій батько зі своєю сталевою дисципліною почав навчати невістку людськости і покори. Але шкода, що не підняв сокири над її головою, як це він зробив зі мною. А кулака і палки вона не злякалася. Бо за два місяці по весіллі дістав мій батенько качалкою так по лобі, що перевернувся, як опудало, а мати забралася жити до сестри. В хаті господарювала невістка, і тільки було чути:

— Діди, жебраки, забирайтеся на жебри, не буду я вас годувати моїм хлібом, і не будете пастися на моїм маєтку.

Так прожив я пару років, і всі сусіди дивувалися, що сталося зі мною, де в мене стільки взялося терпіння і спокою.

Я все ж таки думав, що, може, зумію умовити її та різними прикладами навчити як живуть люди та що і

нам так треба жити. Однак вона була вперта, бо в її голову не пішли найбільші мої прохання та найщиріші мої думки. На всі мої доброзичливі пояснення, що так негарно зневажати людей і моїх родичів, які б вони не були, це гріх великий, і за це Бог буде карати, в неї була одна відповідь:

— Ти, діду, жебраку, мене вчити не будеш, я сама більше всього знаю, ніж ти, разом з усіма своїми панами.

І так пройшло кілька років, і з таким благословенням я і виїхав. То чому ж нам треба ховатися і не признаватися, що ми вже були жонаті? Я не розумію, що ви маєте на думці, коли рішуче вимагаєте, чи просите нікому про це не говорити. Дотепер мене ніхто про те не питав, і я нікому не говорив. Але я хотів би знати вашу думку і вашу ціль.

Володимир Валійон подивився на Петра із сльозами в очах.

— Слухаючи вас, Петре, мені дуже стало шкода, що ви така свідома людина і такий вмілий, і хоч не такої сильної будови, але вродливий і пристойний. Однак дотепер життя ваше пройшло так злощасно. І дивно мені, що ви ще й далі тримаєтеся своєї правоти й вірности. Це не по-мужньому, Петре, бо життя ваше з такою жінкою — це одна велика кривда для вас. А ви і надалі тримаєтесь тої кривди. Чому я хочу приховати, що ми жонаті? На це я просто вам відповім. Воно дурне, але я так хочу робити. Ви читали цей лист, ви знаєте, що зробила зі мною моя жінка. Я думаю, що ніхто інший тут не розуміє і не співчуває мені так, як ви. Тому що моє хвилювання і моя розпука така, що я, прочитавши той лист, спершу хотів покінчити з собою і втопитися. Але ще хотів поділитися моєю недолею з вами і постановив собі, що так, як і моя жінка, буду парубкувати. Я буду робити ту глупоту, щоб заспокоїти мою невимовну досаду, мій біль, мій жаль за втраченим моїм молодим життям, яке до мене вже більше не

вернеться. Я свідомий того, що як би я не робив, і що би я не робив, нічим не заверну мого першого щастя. Але тим я зможу стримати і заглушити мій тяжкий душевний біль. Тому я вас прошу, послухайте мене хоч на якийсь час.

— Добре,— сказав Петро,— це найменше зобов'язання, бо я не змушений нікому розказувати про моє персональне життя, а тим більше, про чиєсь. Навіть якби хто щось і питав, то моя відповідь коротка — «Не знаю». Від цього нікому нічого злого не станеться. Я згідний на ваше прохання. А далі побачимо, що цей проклятий час принесе для нас. Найголовніше — пережити те пекло на землі й живими вийти з тої шахти. Не журіться, Володимире, Петро вміє мовчати, коли треба. А я також хотів би мати вас, як доброго приятеля, бо мені, як і вам, тяжко жити і на душі безмежна пустка. Чую, що сила волі моєї вичерпується, і я, як ви бачите, веду страшну боротьбу за існування, роблю все, щоб від голоду не знидіти і не скінчитися в тій проклятій шахті. Будемо жити й ділити нашу недолю як друзі. Вже сонце хилиться низько, краще вертаймо до шахти. Я до сьогодні й не знав, що в наших горах є такі гарні краєвиди й простори і що можна дихати на повні груди чистим повітрям. Коли буде гарна погода, в кожний вільний час я буду йти на прогулянку по тих горах. Як ви схочете, будемо ходити вдвох. Це велика розрада для мене. Я оце перший раз сьогодні за весь час перебуття на тій шахті дихнув сильніше та глянув вільніше і веселіше на Божий світ.

По тих словах вони пройшли крутими стежками на діл аж до мосту. Перейшли річку та повернули на шахту до своїх бараків.

Цілий тиждень Петро з Володимиром мало розмовляли. Петро був дуже зайнятий.

По звичайній праці він на дві години щодня йшов на лекції, а вернувшись, мусів ще раз засвоювати

предмети, які викладав старенький інженер. Потім мав ще одне заняття, яке відбирало в нього майже весь час.

Всі українці й поляки, коли побачили, що Петро так гарно пошив собі комбінезона та навіть маринарку, почали давати Петрові роботу. Кожний мав щось до направи чи пошиття. Петро не міг нікому відмовити в помочі. Він робив це не за якийсь заробіток, бо чим могли ті люди йому платити? Марками, які нічого не варті були для нього, бо нічого не можна було на них купити. Але люди були дуже вдячні йому, і кожний, як мав нагоду, то чимсь віддячував Петрові. Відколи Петро повиробляв авсвайси, то всі українці ходили у вільний час, знайомилися з людьми, що працювали по баверах, а найбільше людей робило у великому маєтку якогось німця-багатиря. Ця місцевість звалася Вітцембург. Почався рух між людьми, йшла тиха торгівля. Люди від баверів міняли хліб, масло, яйця і ковбасу, які чи крали, чи купували в своїх хазяїв на різні убрання та взуття, яких раніше не могли дістати. Тут на шахті кожні три місяці всі діставали дерев'яні черевики і синє робоче убрання. Всі виглядали в ньому як арештанти. Але ті, хто не подер і зумів зберегти свій одяг, вимінювали його на харчі.

З такої торгівлі й Петрові щось лишалося, бо як він комусь щось пошив і не брав грошей за це, то люди віддячувалися хто чим міг. Так що не раз в Петровій шафі бували ковбаса, масло, хліб. А коли ближче познайомилися з французами на гуральні, то в Петровій шафі хлопці й горілочки трохи поставили. Коли Петро побачив в своїй шафі горілку, то навіть не знав, хто її туди поставив. Він випив, хоч був великим ворогом алькоголю. А тоді почав насамперед в своїй кімнаті, а потім і з своїми українцями переговорювати.

Він просив і тлумачив, щоб вони свого горя не пробували втопити в горілці. Та щоб, борони Боже, хто не показався п'яним перед німцями. Бо це могло би скінчитися великою катастрофою для всіх. Але, на

щастя, тої горілки не діставалося багато до бараків і залишилося непомітним для гер Шульце.

Так пройшов знову тиждень, і знову по обіді в неділю Петро з Володимиром пішли на свою прогулянку. Знов зайшли на те місце, і знову була дуже гарна погода. Петро забрав з собою газети і книжку, яку дістав від пана Пригори — «Листи до братів-хліборобів». Петро читав її вже, але ще хотів дещо собі пригадати і тому взяв її з собою на прогулянку, щоб на свіжім повітрі трохи прочитати.

Вони знову зайшли на те саме місце, посідали, але зразу якось не йшла розмова, бо обидва читали газети. Петро щось пригадав собі і запитав Валійона, чи він любить співати.

— Я не мав нагоди багато співати на своїм житті,— сказав Валійон.— Раз в нас спробували організувати хор, але не було кому провадити, і так тільки співали, як хто вмів і як хто хотів.

Петро хвильку помовчав, а відтак зачав співати. Дуже був захоплений тим, що коли він сильно почав співати, то ще сильніше понісся відголос по горах.

Петро співав: «Лети, моя думо, в вечірню годину далеко-далеко відсіль в ту хатину, де живе дівчина, де слухає казки тополь. Жила в тій хатині дівчинонька мила, а може, живе ще. Вклонись, скажи їй слово болюче, як рана, що я вже не той, що колись. Що тихне мій голос, що в'яне мій погляд, що думи зорали чоло, що з волі-неволі посивів мій волос, а терня у серце вросло. Скажи ти їй думу, хай душу їй зрушить, а серцю хай скаже — корись. Хай дармо не плаче, хай дармо не тужить, бо я вже не той, що колись».

Останні слова пісні та мелодія «що я вже не той, що колись» в сто разів повторилися луною в горах.

Валійон, здивовано дивлячись на Петра, запитав:

— Скажіть, прошу вас, скажіть правду, хто ви

такий? Де ви навчилися так співати? Та це неймовірно, в це тяжко повірити, що ви жили на хуторі й так вивчили спів.

— Так, на хуторі,— сказав Петро. — Коло нас на полудень за лісом польський пан продавав лани, але ніхто з українців не міг їх купити. Польський уряд навіз щось сорок колоністів-поляків. І до сьогодні не знаю, як наш один українець дістався там. Він побудував чудове господарство і був найбагатіший з-поміж тих всіх поляків, бо та голота не вміла зовсім господарювати. Вони мали кожний найменше по двадцять моргів землі, такого гарного чорнозему, а в декотрих коні навесні здихали від голоду.

Цей українець називався Хоменчук і мав одного сина — Ростислава. Якось дістався той Ростислав до польської гімназії, але скоро його вигнали. То він кінчив освіту десь в українській школі. То цей Ростислав, коли приїздив на вакації, то все збирав нас всіх і вчив співати, бо сам він дуже любив співи і мав чудовий голос. Та недовго то тривало. Здається, чотири роки на вакаціях він збирав нас, і ми співали вечорами так, що луна цілим лісом розлягалася. Добра людина був цей Ростислав, не гордував він простими хлопцями, хоч сам був уже вченим чоловіком, а дружив з нами і навчив нас багато чому. Не знаю докладно, як то сталося, але як почалась війна, то я більше Ростислава не бачив. Коли запитав я його батька, де Ростислав, то він заплакав і сказав: «Не питай, сину, немає мого Ростислава більше між живими». А найбільше любив він співати оцю пісню. І Петро на всі груди заспівав: «На чужині загибаю, марно життя йде, за родину споминаю, а де ж вона, де? Ох, мій Боже милостивий, верни мя домів, хай в життю хоч ще раз вчую звук родимих слів».

Останні слова Петро підніс так високо, і його голос звучав так потужно та з таким почуттям, що, здавалося, неначе всі гори з ним співають.

Ще не віддихався Петро від співу, як зашелестіло поблизу за кущами, і майже бігом до них наблизились дві дівчини. Вони були вбрані в досить старі вилинялі сорочки, і одна в чорній, а друга в зеленій спідничках. Взуті обидві в чорні без панчіх черевики. Обидві мали гарно заплетені коси, перев'язані синьою стрічкою і затикані зірваними квітками. Одна була струнка, русява, вище середнього росту, а друга мала чорні коси, кремезніша.

Не підходячи близько, русява дівчина з синіми очима, які світилися в неї, як проміння сонця, заговорила:

— Ми сьогодні, слухаючи вашу таку чудову пісню, таки переконалися, що ви українці. Ми минулої неділі бачили вас тут, як ви дуже схвильовано про щось розмовляли. Тільки здаля ми не дочули, чи ви говорите по-українському, чи по-польському. Тільки сьогодні, почувши виразно ваш спів, ми впевнилися, що це по-українському та відважилися потурбувати вас, хоч ми й не знайомі. І скажіть, будьте такі добрі,— вела далі бльондинка,— правду скажіть, чи ви таки дійсно українці, і чи ви тутешні, чи десь робите по урядах, що так гарно вбрані. Ви не гнівайтеся, що ми так вас все випитуємо. Ми просто скучили за своїми людьми. Тільки один місяць, як приїхали сюди і робимо по сусідству в баверів. Але пробачте, я так багато розбалакалася, а сама не відрекомендувалася вам, та й не знаю, з ким ми розмовляємо. Отож, я називаюсь Віра Коханівська з Києва. А оце моя приятелька Оксана. Оксано, скажи й ти про себе.

— Ти вже ж сказала, що я називаюся Оксана, а прізвище моє Тивонюк. Родилася і жила в Полтаві.

— Я називаюся Петро Матечак з Західньої України.

— А я називаюся Володимир Валійон, також із Західньої України, Тернопільської области.

— О, то ви галичани,— з великим захопленням промовила Віра. — У нас в школі та в комсомолі зневажливо прозивали вас західняками, сепаратистами, мазепинцями і ще там багато чого. Скільки на світі злого, всеньке виговорювалося на Галичину. Але я тільки слухала ті всі розмови, а особисте моє уявлення про галичан дуже приязне. Бо моя мати все оповідала мені про галичан, що вони мали більше можливости розвивати й сприймати нові течії західньої культури. Тим самим вони стали тією платформою відродженої української самобутньости, рідної національної традиції і культури. А особливо моя мати мала дорогий спомин про галичан, про галицьку армію, чи як вона називала їх «січові стрільці».

Коли Віра так говорила, то Петро зауважив, що Оксана з Валійоном завели іншу розмову і поволі відлучилися, так що Петро по розмові залишився сам з Вірою, що безустанно хотіла притягнути його увагу до розмови, що не припинялась. Вона розповідала йому, як її, коли вона йшла до школи, перейняли на вулиці та зразу забрали на станцію, де було багато вже таких схоплених.

— Як моя мати довідалася, я таки не знаю, але вона зуміла мене відшукати, коли я вже була у вагоні. Вона, бідна, тяжко плакала, передала мені невеликий клунок і при тім з жалю зімліла. Я вискочила через вікно до неї, привела до свідомости та просила, щоб вона заспокоїлась. Бідна мама тільки й промовила: «Доню моя, дитино дорога. Та нещасна хвиля жене тебе в чужі світи. Прошу тебе, шануйся, не змарнуй свого молодого життя». Я впала на коліна перед нею і присяглась їй: «Мамочко, заспокойся, твоя доня Віра, як жити буде, верне до тебе такою, з якою ти прощаєшся». І в цей момент схопили мене ці нелюди та так, як собаку, кинули до вагона. Поїзд рушив, і я ще встигла помахати до неї рукою та глянути ще раз на неї».

Розповідаючи про все це, Віра весь час не переставала плакати. Її сльози, мов великі перлини, скочувалися по щоках, які так променисто зарум'янилися від хвилювання. Петро, слухаючи весь час розмову тої дівчини, не відривав погляду від її гармонійної будови тіла, її зарум'яненого личка із синіми очима та гарно заплетеними косами, затиканими різними квітками. Вона виглядала як якась казкова мавка чи янгол, намальований на образочку. Він хвилинами просто не міг усвідомити собі, чи це дійсність, чи це сон, чи мара яка. Віра не переставала плакати, оповідаючи. Петро таки врешті опам'ятався і перебив її, говорячи:

— Вірочко, я хочу просити вас, щоб ви не плакали так тяжко. Послухайте мене, перестаньте, я дуже вам співчуваю, і жаль мені вас, що такою молоденькою довелося зазнати великого горя. Тож озбройтеся терпінням і подумайте, що багато людей страждає так, як ви, і ще може гірше в цей проклятий час. Довелося нам жити в добу великої грози і незнаних в історії світу нелюдських дій. Тож треба якось пристосовуватись до цих умовин.

— Дякую вам за такі гарні й співчутливі слова. Я дуже вдячна вам за це, бо коли я висловлювала мій жаль і переживання іншим людям в поїзді, а ось тепер Оксані, то всі це моє страждання, всю мою тугу і душевну муку сприймали дуже байдуже, а то й з іронією. Як от Оксана. Вона добра дівчина, але просто сміється з мене і каже: «Це так тобі сьогодні здається, а завтра знайдеш товариство чи коханого і про все забудеш». Я не заперечую їй багато, але мені навіть образливо було слухати такі слова, і я ніяк з її думкою не погоджуюся. Правда, я хочу знайти товариство, зустрічатися зі своїми людьми, але того не станеться ніколи, щоб я тут, в цій непривітній чужині забула про страждання моєї матері, про мою присягу, яку я принесла в останні хвилини нашого прощання. Вона була у мене така добра мати. Відколи я світ пізнала, я всюди з нею

бувала, а востаннє, як довелося жити з нею тільки вдвох, то опріч моїх шкільних обов'язків, я з нею не розлучалася. Це невимовне горе для мене, що я мусіла залишити її саму. Я не знаю, як виростали і як виховувалися другі дівчата, яке було їх родинне життя та ставлення до своїх родичів. Я особисто безмежно зв'язана любов'ю до моїх родичів, до мого батенька, якому я завдячую всім, що я тільки могла досягнути в моєму житті. Коли би я знала, що ви добре мене зрозумієте, що ви дійсно добра людина, я насмілилася би розказати вам про все, що я зазнала в моїм житті, історію моєї родини та й мого життя. Але ми ще не дуже знайомі, а тільки цей ваш спів, ця ваша така тужлива пісня упевнили мене, що і ви страждаєте, що і ви в якійсь тузі. Тому то я так вже по першій зустрічі багато вам розповіла. Та коли б я могла визнати, вичитати вашу щирість, то все розказала б вам.

— Та сьогодні тільки осмілюся просити вас, чи не могла б я позичити у вас цю велику книжку та всі ті газети. Я запевнюю вас, що поверну все непошкодженим. Якби ви дозволили мені почитати те все, то для мене була б велика послуга від вас, і за це я буду вам дуже вдячна. Бо я над усе люблю читати, а тут, у культурній Німеччині, залишилася як у пустелі. І ще одне прошу вас — де і коли я повинна повернути вам цю книжку і газети.

— Це не важливо, де і коли,— сказав Петро, одне тільки, бачите, прикро мені, що я працюю на тій шахті механіком, а точніше, помічником. На шахті дуже часто псуються машини, які випродуковують сіль, і мені дуже важко сказати, чи я зможу вийти знову в неділю по обіді, а чи, може, доведеться працювати. Не хотів би, щоб ви весь час дожидали мене тут, а я, працюючи, не прийшов би. Виглядало б так, неначе я обманув вас.

— А чи можна до вас листи писати або заходити? — запитала Віра.

— Листи ми отримуємо, а заходити — не знаю, весь табір огорожений колючими дротами, є варта. До цього часу я не бачив, щоб хтось заходив з наших людей, які не живуть у таборі, заходив до нього. Бачите, як я приїхав, то нас водили конвоїри з карабінами на шахту до роботи і назад. Але сталося так, що мене смертельно побив штайгер за те, що я не мав сили з голоду насипати тридцять вагонів соли. Коли мене напівживого привезли до бараків, то до мене прийшов чоловік, який працював на тій шахті та несподівано для мене приніс мені багато харчів, сорочки і оце убрання. Прийшов до мене, коли не було нікого в кімнаті, і заговорив до мене по-українському. Розказав, що тут є українське представництво. Подав адресу й просив нікому нічого не говорити, бо він ціле життя працював на тій шахті по фалшивому документі, як німець. То ви також про це нікому не згадуйте. Отож, я написав до того представництва, і той чоловік вислав сам того листа. За тиждень приїхав представник і довго обговорював всі справи відносно харчування і умовин життя. Мені лишив багато книжок та виписав кілька газет. Та з тим і від'їхав, але через тиждень прийшло повідомлення з арбайтсамту до адміністрації, що всі українці мають бути переписані. Повинен бути призначений один чоловік, який мав зібрати документи та фотографії та переслати все до арбайтсамту для вироблення пашпортів. Отож відбулися такі збори, і мене вибрали представником до арбайтсамту. Я позбирав усі документи та фотокартки і всім українцям виробив пашпорти. Відколи ми їх отримали, то у вільний від праці час можемо виходити поза табір. І перестали гонити нас з карабінами до роботи, тільки один з палкою водить. І їсти стали давати трошки більше, та не з гнилої брукви. Отож, домовимося так: ви дожидаєте мене наступної неділі, якщо буде погода, тут, на цім самім місці. Якщо мене не буде до пів на другу, тоді ще раз навідайтеся о четвертій годині. Коли

я й тоді не буду — значить, мушу працювати. Дайте вашу адресу, я напишу вам, коли ми зможемо зустрітися. Віра споважніла і значуче подивилася на Петра.

— Пробачте,— сказала вона,— але я ще в одному хочу упевнитися. Я цінила б це дуже, коли би ви були щирі зі мною. Скажіть, дуже прошу, може, ви когось іншого дожидали тут сьогодні, і я зробила вам перешкоду, прикрість?

Петро захвилювався від такого питання і сказав:

— Дорога Вірочко, ми ще майже не знайомі, ми зробили тільки перші кроки до нашого знайомства, і тому я дуже прошу вас — про таке питання ви навіть не думайте, бо я не знаходжу слів, щоб висловити вам моє задоволення з того нашого випадкового знайомства. Немає нікого та нічого, що стояло б на перешкоді нашого приятелювання. Я з захопленням виявляю моє бажання і згоду на нашу приятельську зустріч. Бо та шахта і все життя на ній — це також неабияка трагедія мого життя. Як ви, так і я спочатку, поки не зложилися такі умовини, що зміг створити хоч якінебудь зв'язки, дуже тяжко переживав усе. Але згодом я виписав газети, а з них знайшов адреси наших видавництв, та й за ті гроші, що нам платять, я накупив досить книжок. Та й став з отим друкованим папером жити, і він полегшив мої гризоти про майбутнє та жаль за марно пропавшим часом в отій такій непривітній для нас чужині. Правда, мені трошки інакше було, ніж вам, бо в таборі є близько двохсот українців, і я з усіма у вільні хвилини вів розмови про нашу недолю та журився, як вийти з того пекла живим. Всі вони наші люди, добрі, але думки їх не завжди збігаються з моїми, бо вони не хочуть і дивитися на книжку, а не те, що читати її. Найбільша їх насолода — це грання в карти за гроші, при чому часто в бараках можна почути багато гризні, а то й бійки. Правда, є багато і поважних хлопців, але ми якось від

першого дня стали з Валійоном в ближчих відносинах. Тільки він також любить пограти в карти. Тоді я сам залишаюсь із моїми книжками. І оця сьогоднішня випадкова зустріч з вами та розмова зробили сьогоднішній день самим безжурним з усіх, які я прожив тут.

— Ще одне прохання, пане Матечак,— заговорила Віра.

— Не «пане Матечак»,— перебив її Петро. — Весь час нашої розмови йде тема приязні. Отож, прошу, коли я заслужив на це слово «приятель», то кличте мене «Петро», «друже Петре» чи «приятелю Петре», а найщиріше — «Петре», ніякий «пане».

— Добре, дуже гарно,— радісно відповіла Віра,— так, я слухаюся вас, але одна умова — давайте домовимося з вами раз на все. Ви мене будете кликати Віра через «ти», а я вас буду кликати Петро через «ви».

— Ні-ні,— заперечив Петро. — Коли ми вже приятелі, то говорімо між собою по-приятельськи. І тоді все — на «ти».

— Добре, це дуже гарно, але я хочу сказати вам про один звичай, про який мені моя матуся оповідала. Вона оповідала мені, що в горах, десь в Карпатах, є такий звичай нашого народу. І матуся казала, що там так велося колись, що всі жінки говорили своїм чоловікам «ви». Тож я молодша і повинна чимсь доказати свою увагу й повагу до вас. Так що дуже прошу вас, та ще при першій нашій зустрічі — давайте гарно погодимося і не будемо робити ще одної війни. Бо вистачає тієї, що вже є. Вона нівечить наше життя та зводить його на ніщо.

— Так, так, це правда, що воно так було, а може, й ще є, але це щось інше. Там були чоловік і жінка, а ми тільки випадком зустрілися і з першої нашої розмови обоє згідні на наше приятелювання. Але воно виходить не щире, а тільки формальне. В цім є моя заввага і моє

застереження, бо щирі друзі взаємно себе поважають і намагаються тримати на височині людської гідности.

— Я слухаю вас і не знаю, як довго хотілося би слухати вашу дорогу для мене мову. Одначе, я дуже прошу — залишимо наші особисті відношення так, як я цього собі бажаю. Послухайтеся мене, Петре, за це я буду вам безмежно вдячна. І ще одне, щоб ви не зрозуміли мене погано. Я побачила, що ви поважно задумалися, коли я запитала, чи могли б ми ще стрінутися з вами. На Україні немає такої традиції, щоб дівчина перша просила про зустріч з хлопцем, і це може вам здатися дуже дивним. Я зробила це тому, що по нашій недовгій розмові побачила різницю між вами і всіма іншими, яких я по сьогодні стрічала. Та й народилося у мене бажання задружити з вами. Однак, друже Петре, я хочу упевнити вас, що Віра не шукає кавалєра чи полюбовника. Ні, і ще раз — ні! Віра дуже пильно шукає щирого друга, приятеля, перед яким могла б висказати свій жаль, свій біль серця і в людяний спосіб пережити цю страшну хуртовину, цю війну і живою та з чистою душею повернутися до Києва, до моєї матусі, закінчити вищу освіту, стати справжньою, повноправною людиною, яка уміла б вести боротьбу за існування. Тоді тільки буде пригожий час шукати справжню кохану людину з метою створення родинного щастя. Така моя мрія і провідна думка, яка тримає мене і веде крізь грізний час, через цю криваву світову війну. Це зараз виглядає дуже фантастично і по-дитячому. Але все одно, дотепер ця думка, цей мій ідейний напрям стримали мене від крайности, щоб у розпачі не покінчити самогубством. От що хотіла я сказати вам, коли в нас пішла мова про дружбу. Бо по-різному можна розуміти слово «дружба». Тож, Петре, почувши це, подумайте, чи має вартість для вас така дружба. Якщо це не задовольняє вас, то ми все одно залишимося знайомими.

— Багато сьогодні про це говорити, Вірочко, я не

буду, бо ще рано. Одне скажу. Ваша мова, постава, поведінка та виявлення планів і мрій про майбутнє вдалися мені сьогодні дуже актуальними й цінними. А взагалі, ваші погляди на світ і думки інакші, ніж у всіх дівчат. Тому я дуже задоволений з нашої зустрічі та на майбутнє я був би дуже вдячний за дальші такі зустрічі. При тих словах Віра встала з лавочки, подивилась на сонце і сказала:

— Дуже жаль покидати таке миле товариство, але, Петре, я мушу йти, мені час доїти корови. Оксано! Оксано! — покликала вона два рази, але ніхто не обзивався. — Бач, вони пішли собі далеко на гуляння. Так бувайте здорові, Петре. Чекаю нетерпляче наступної нашої зустрічі. А коли у мене буде час, напишу вам. До милої зустрічі!

Як стрілою прошила Петра востаннє своїм милим поглядом та усмішкою, та як кізка стрибнула межи кущі по камінних на гору.

Петро встав і тільки встиг відповісти: «До побачення», як Віра була вже далеко на горі. Добігши аж в саму гору, вона перескочила на найвищу плиту, на хвильку оглянулася. Петро весь час слідкував за нею поглядом. Побачивши, що Петро ще стоїть і дивиться в її бік, вона помахала хусткою, приложила руку до вуст і цей поцілунок кивком руки передала Петрові та щезла за горою.

Петро стояв хвилину неначе громом вражений. Він багато разів повертав голову в ту сторону, де нещодавно стояла ця постать, що наче сон чи привид, з'явилася так раптово на тому шляху горя та невисказаної байдужости. Після миттєвого такого настрою, такого отупіння прийшла реальна думка, що гнітюче вразила його напоєне щасливою мрією серце. Він далі стояв на місці, і коли б ця дівчина обернулась до нього, напевно зародився би в неї великий сумнів та цікавість — над чим та людина так тяжко замислилась,

що гнітить його, чого він схилив голову та онімілий стоїть без руху. Вдарила та реальна думка Петра страшно, бо виринуло питання: «А що ж далі?» Перед уявою постала постать гарної дівчини, а ще більше бриніли слова незвичайної мови. Бо не було в його пам'яті спомину про хоч би подібну розмову з дівчиною при першій зустрічі та ще й з далекими незнаними обставинами і способом життя. Він чув, що неначе попав у тенета, з яких йому несила вибратися. Бриніли в голові ті слова: «І коли б я знала, що ви добра людина, то, Петре, знайте, що Віра не шукає коханця». Він чув, що розгубився. Одного був свідомий, що така свіжість, така краса тієї дівчини та її незвичайна мова полонили його душу та обеззброїли його силу волі. Він не мав сили хоч на хвилину звернути свою увагу, свою думку на щось інше.

Пустився іти стежкою в долину і намагався себе розважити та привести на якийсь вірний шлях думання та позбутися того раптового і безмежного хвилювання. Він знову зупинився і напівголосом запитав себе: «Що це? Чи дійсно надзвичайний день в моїм житті, чи тільки сліпий випадок? Бо як же це так? — Питав себе без перестанку,— порозмовлявши тих кілька годин з людиною, якої не бачив і не стрічав ніде, ніколи в житті, став неначе якимось чар-зіллям напоєний, що з глузду з'їхав».

Він боявся подумати, що могло бути так знову, як воно було до сьогоднішнього дня. Він так далеко зайшов в цьому захопленні, що йому здавалось, що все життя його по сьогодні було безцільне і безвартісне. Невже та випадкова зустріч сьогодні починає нову щасливу добу в його житті?

Петро поглянув кругом себе, тяжко зідхнув і вимовив: «Боже, за що раз-у-раз приходить якийсь удар долі моїй?». Потім почав діяти розум. «Так,— сказав сам до себе,— вона ж незвичайна дівчина. Вона своїм

розумом, хистом і красою має силу зломити найсильніший характер, найсильнішу волю. Її погляд — це глибина океану, хто опинився в ній — пропав навіки».

Але ж, що сталося зі мною, чому у мене постав такий хаос думок? Вона гарна, вона розумна, вона молоденька. А що ж я? Старший віком і жонатий чоловік. От завтра вона дізнається, що я не хлопець, не самітній і не сказав їй того. При другій зустрічі, якщо така відбудеться, плюне вона мені в очі та скаже: «Вдступися, облудо, старий діду!»

Петро дійшов так до бараків і ввесь час журився тим, що послухав Валійона та став обдурювати дівчину. Прийшов до бараку, з'їв хліба і випив чорної кави, яку звичайно залишали в неділю від обіду, бо в неділю вечері ніколи не було. Роздягся і зразу ліг на ліжко, бо чувся страшенно втомленим. Всі сили залишили його від такої великої напруги та хвилювання.

Він лежав на ліжку, замруживши очі, та поволі почав вертатися до реальної дійсности. Він тільки тепер почав думати, що має казати їй, коли вона запитає, чому він таївся, що він жонатий. Петро заспокоївся та дійшов до такого рішення, щоб спокійно сприйняти все, що доведеться йому пережити. І тоді ще раз передумав свою поведінку в розмові з тією дівчиною.

«Не просив я її про товариство, не просив про другу зустріч і не освідчувався їй, що закохався, що полюбив її, та й тому не може бути в неї багато докорів до мене».

З тою думкою він і заснув. Не знав, як довго він спав, але було вже досить пізно, коли Валійон збудив його та пошепки розповів йому про свою зустріч та знайомство з Оксаною. Він був веселий та чувся так, немов попав на сьоме небо. Не міг наговоритися, як Оксана його любить, яка вона слухняна, мила дівчина, нічим йому не противиться, на все згідна. Він ніколи і не думав, що

зможе знайти ще таку гарну дівчину в житті. Та ще раз суворо наказав Петрові мовчати і не признаватися, бо як Петро його не послухає, то він його задушить.

— Добре, добре,— сказав Петро,— граймо ролі кавалерів, але це на добре не вийде.

Сказавши те, Петро повернувся і знову заснув.

Третього дня, коли Петро прийшов з роботи, йому передали з кухні, як завжди, пошту. Були газети і отримав три томи Ісаака Мазепи «Україна в огні і бурі революції». Але головне, що між тією всією поштою Петро знайшов листа від Віри. Адреса була написана прекрасним, наче каліграфічним почерком. Глянув на відворотню адресу. Виразними чорними літерами було написано: Віра Коханівська. Відкриваючи конверта, Петро відчув наче електричний струм пройшов по його тілі. Віра писала: «Відзиваючись до вас, шлю вам щирий привіт, новонажитий приятелю Петре! Хоч яке коротеньке наше знайомство і приятелювання, все одно я таки наважуюся турбувати Вас листом. Тому що настрій мій після нашої зустрічі з вами дуже покращав. Ваші співчутливі слова і така поважна постава та щире розуміння мого страждання на чужині дали мені причину думати про Вас, як про порядну і добру людину. Та й думки мої, що пливуть так швидко, як весняний потік, штовхають мене до того бажання багато, багато сказати Вам. Та всього того, що хотіла би я сказати в листі, описати несила. Тому нетерпляче чекаю нашої зустрічі. Всього добра бажаюча Вам Віра». Маленька дописка: «Коли є у вас можливість, подайте вістку, чи можемо стрінутися в наступну неділю. Дожидатиму біля тої лавочки на горах».

Петро, не марнуючи хвилини часу, написав короткого листа, в якім, перш за все, сердечно дякував за листа, з якого звучить її щирість і дружнє відношення та висловив він невисказану радість, що вона має бажання ще раз зустрітися. Він безмежно радий за

такий вияв дружби та від щирого серця він буде старатися створити якнайкраще приятельське співвідношення. Він писав: «Тільки одне, дорога Вірочко, непокоїть мене, а саме: наше невільниче життя. Бо не можу розпоряджатися своїм часом так, як я собі захочу чи забажаю. А начальство моє керує мною, так як робочою твариною. Тому прошу, коли би я в неділю мусів робити, то я мусів би робити до другої години. Обід мені привезуть на шахту. Тож я тоді тільки по скінченні роботи таки у моїм робочім комбінезоні піду стрічати дорогу мою приятельку. Прошу, не соромтеся і не погордуйте мною, коли я стріну вас неубраний. Не маю змоги висказати думки мої і вмістити їх в оті короткі рядки листа, тому наша зустріч стає такою важливою для мене, як моє бажання жити. До скорого і милого побачення. Друг Петро.»

Рано, йдучи на роботу, Петро встиг кинути листа до поштової скриньки, але сумнівався, чи отримає Віра його ще перед неділею. Весь час Петро вів боротьбу із своїми почуттями до Віри. Сто разів повторював собі одне й те саме: чому то він такий слабодухий та дуже вразливий у своїх емоціях. При першій зустрічі він зразу попав в такий захват, під впливом якого вже цілий тиждень не може спрямувати свою думку в сторону реального і дійсного стану. Та безкінечно, мов на екрані фільму, він бачить себе в дуже милім йому товаристві цієї дівчини. І його поняття вже дійшло до такого стану, що далі без неї не можна існувати.

З такими й подібними думками Петро щодня працював і спав та нетерпляче чекав неділі, щоб знову міг милуватися її поставою, її красою та її мовою. Хоч раптово, коли приходила реальна думка, він лякався того буйного і фантастичного настрою неначе вогню, що спалював його. Прийшла та неділя. На велике розчарування та невдоволення Петро мусів йти до праці. Повідомили його в суботу ввечері, що ремонт

транспортної лінії, яка повинна бути готова до руху в понеділок рано, не скінчений.

В неділю, прийшовши до праці, Петро все робив з великим поспіхом і не думав нічого іншого, а тільки одне, щоб до обіду все закінчити. Не вдалося йому так як він цього бажав, але вже о першій годині по обіді Петро був у вбиральні, дуже старанно вимився та перебрався у свій чистий робочий комбінезон. Навмисно залишився довше, щоб всі розійшлися.

Тоді він вийшов із шахти і через поле з горба перейшов на дорогу, яка вела попри річку і село Ґросванґен в сторону гір біля міста Небри. Вийшовши стежкою на височину, яка рівно тяглася понад річкою Унструт аж до міста Небри. Опинившись на тій височині, поволі почав йти у північному напрямі. Він задумався, чи дійсно ця дівчина вийде, або, якщо і вийшла, то чи не набридло їй таке довге чекання, та й чи не пішла вона шукати собі ліпше товариство.

Петро йшов поволі, неначе був дуже змучений, але насправді йшов з похиленою головою не з утоми, а томили його тяжкі думки про можливу втрату цієї дівчини, яка таким сліпучим промінням засяяла в його житті. Бо так, як несподівано вона стрінулась, так несподівано може відійти, коли довідається, що він вже жонатий. Ніяк не міг він вирішити, як поступити. Зразу хотів без затримки висловти все, але з огляду на прохання Валійона не признався. А тепер сам вже боявся висказати їй про це, бо хотів хоч би ще короткий час мати зустрічі з нею.

Коли Петро пройшов біля умовленої лавочки і не стрінув нікого, він пройшовся ще трохи і завернув, щоб йти вже до бараків. Але при повороті він почув:

— Петре, куди це ви втікаєте? Я ж так довго чекала на вас, а от тепер побачила здалека, але не впізнала, бо не думала, що ви ходите в такій уніформі, як січовий стрілець. Де ви накупили це все?

Петра як електричний струм прошив. Він здригнувся від несподіванки та підніс голову. Перед ним стояла усміхнена Віра та допитливо дивилась на нього. Він привітав її:

— Добрий день, Вірусю. Бач, яка мила несподіванка знову, бо от я журився, що довго працював та й втратив нашу зустріч. Прошу, Вірочко, дуже вибачаюся, що так довго довелося чекати. Але та неточність сталася таки не з моєї злої волі, а з причини мого невільничого положення. Я думаю, що ви вірите мені.

— Петре, Петре, ви неслухняний, скільки разів вам треба нагадувати: ми ж домовилися з вами про наші особисті відношення, а ви і далі забуваєтеся, чи не хочете бути щирим приятелем для мене, що називаєте мене на «ви». Дуже вас прошу, щоб більше про те не говорили, бо я буду ображатися і розуміти вас, як нещирого приятеля. Бо і так хотіла вас запитати: я здалека бачила, як ви йшли і виглядали зажуреним. Чи, може, ви не раді нашій зустрічі?

— Боже,— сказав Петро,— я не радий? Ні, ні, не те воно, Вірочко, а от що мене журить. Я хотів бути доброю людиною та дійсно приятелем, але ж, бачиш, що трапляється, і тоді я стаю брехуном. Та й журить мене те, що в тебе створиться таке поняття про мене, як про людину, яка скаже слово, але ніколи його не додержить, бо в тій хвилині, як він говорить, його слова вітер вже поніс.

— О, Петре,— перебила Віра,— коли мова йде тільки про те, що трапилося сьогодні, то хіба ж я не розумію вашого положення, і тим вам треба журитися?

Вона взяла Петра попід руку, і так вони хвилю походили. Віра дотримувала кроку рівно і так легко, що вони йшли наче одне нерозривне тіло. Врешті Віра сказала:

— Петре, сядьмо тут на лавочці. Я таки рішилася багато дечого вам сказати. Ото, щоб не забула, я таки почну з того, що сказала вам на першій нашій несподіваній зустрічі. А сказала я вам, що у мене є велика приязнь та велика прихильність до вас, галичан. Звідкіля це взялося, оце розкажу вам про подію, яка сталася таки в моїй родині, а вірніше, з моєю матусею. А було воно так: мене ще на світі не було, коли була Перша світова війна, а відтак пройшлася світом революція. І в ту революцію постала до самостійного життя українська держава. Я думаю, Петре, що ви краще про все це знаєте, ніж я. Однак, як воно було і як дійшло до того, що галичанам, чи, вірніше, Галицькій армії довелося йти переможним походом на Київ, про те треба дуже багато говорити, і я думаю, що ви про це все знаєте. Я тільки розкажу вам про один такий епізод цього великого і тяжкого бою. Про нього оповідала моя мати. А було воно так: йшов бій на вулицях Києва, саме в тій стороні, де жила моя бабуся. Не знаю тільки, чи в цей час дідусь був ще живий. Одне мати все казала, що вони були вдвох з бабусею в хаті, як оце почалася велика стрілянина. Вони замкнулися в хаті й тільки з боку у віконце раз-у-раз виглядали, що діялось навколо. Вони знали, що поруч з їхньою хатою створили велику заставу більшовики, набравши силу всякої зброї з Київського Арсеналу. І ота вся вулична голота створювала смертоносний опір наступаючим галичанам, яким тяжче доводилось вести бій у рідній столиці, ніж у ворожому підпіллі. Вони вступили в рідну столицю, що була для них чужа і більше ворожа, як рідна, та ще й незнана. Бо незнані були їм вулиці, двори і схоронища, де вся ота червона голота ховалася, готуючи їм смерть. Та на диво, як мати казала, вони, оті переважно сільські хлопці, більшість з яких ніколи не бачила великого міста, боролися героїчно і звитяжно. Під сильним обстрілом вони проскакували один за одним і пробиралися вперед. Деякі падали поранені, а

то й вбиті. Та враз мати узріла, як з-за рогу бічної вулиці з'явився вершник і з швидкістю вітру промчався по вулиці. Залопотіли постріли, і мати побачила, що вершник перехилився з коня.

— Боже, його вбили,— сказала мати і тривожно дивилася, як кінь примчався під нашу хату. І диво: вона побачила, як вершник вискочив з-під коня і, мов кішка, видряпався по дереві на протилежну сторону даху. Одна секунда — і рознісся страшенний гук вибуху. З остраху вони подумали, що ціле місто завалилося. Повторився цей вибух ще кілька разів, і врешті все затихло. Тільки пізніше дізналися, що таке сталося.

Перевернувшись на коні, вершник погнав за нашу хату. І тут, закритий від куль, видряпався на дах, звідки міг бачити де і як встановлені оці ворожі застави. Тож в одну мить кинув він кілька ґранат туди, з чого і зчинився страшенний гук, бо повибухали всі снаряди та ґранати, котрі наскладали оті червоні бійці. Коли все стихло, він зіскочив з даху і просто підійшов до дверей.

Мати і бабуся дуже злякалися, думали, що він повбиває і їх, бо навкруги в місті було повно написів та остороги, що то наступають англійці, австріяки та західники — вислужники капіталістів. Наступає їх більше, як п'ятсот тисяч — усі повинні становити оборону, бо вони убивають навіть дітей, жінок, а головне, над жінками страшенно знущаються. Чого тільки не писали і не говорили про ту дику навалу капіталістів. Тому мати і бабуся мали великий страх та думали, що оце вже вони будуть вмирати. Тож, притулившись одна до одної, відчинили двері. Вони побачили, що перед ними стояв оцей стрілець з револьвером напоготові та ґранатою в руці. Він запитав:

— Чи ви, може, українці?

Бабуся швидко відповіла:

— Так, так!

— Тож, прошу вас, матусю,— сказав він,— дозвольте у вашій хаті пораненим стрільцям дати першу допомогу.

— Приностьте, приводьте їх,— заговорила бабуся.

А він зразу кинувся та покликав, щоб заводили сюди поранених. Та й сам став робити різні перев'язки та давати поміч. Врешті і йому моя мати перев'язала рану на голові. Тоді він, трохи віддихавшись, оглянув кругом хату, підійшов до бабусі та сказав:

— Вибачте, матусю, що я так напав на вашу хату. Але що зробити, це війна, і всякі нелюдські діла творяться.

І тоді відрекомендувався бабусі й матусі:

— Я називаюся Богдан.

Я вже не пам'ятаю, чи Залуцький, чи Ревуцький. Добре пам'ятаю, що він звався Богдан. Бо мама ціле життя згадувала його. Він розказав, що був у Відні на третім курсі медицини, коли вступив у ряди Січових Стрільців. Був він вже старшиною, тобто в ранзі старшого поручика чи сотника.

Богдан пробув у хаті бабусі три чи чотири дні. Моя мама тоді була ще молоденькою дівчиною та й залюбилася на смерть в Богдана. Так, як кажуть — на скору руку, але навіки. Бо оце з другого берега Дніпра почав наступати другий ворог — той самий москаль, тільки з білою латкою — Денікін. І Богдан знову пішов у бій, і тільки звістку подали ті знайомі стрільці, що були в хаті, коли Богдан рани їм перев'язував. Вони розказали, що коли наступали берегом Дніпра, по них била тяжка артилерія, та снаряд попав у те місце, де був Богдан. То й праху від нього не залишилось. Почувши це, моя мати, як сама розповідала, зімліла з жалю за Богданом та з любови до нього. З тим вік цілий

прожила. Та оце й мені все оповідала про галичан, які вони лицарі були, які рідні й дорогі для неї. Ніколи вона того не забула, хоч була вже в неї родина, заміж вийшла за батька і любила його та була примірною дружиною і матір'ю. Але через ціле життя в день поминок ставила квіти на пам'ятку про Богдана. Мій батенько не був ревнивий і навіть завжди співчував мамі, коли вона оповідала про галичан, про Богдана. Він все казав:

— Шкода, Галочко, що у вирі війни пропала твоя перша любов.

І щорічно, доки він жив, обоє ставили квіти в день поминок на пам'ять про Богдана, славного лицаря, героя, сина Галицької землі. От чому я сказала Вам при нашій першій зустрічі, що у мене є велика повага до галичан.

Це одне, що так дуже хотіла я вам сказати. А тепер ще про себе і про моїх родичів. Бачите, Петре, мої родичі походили із знатних родин. Цього я не пам'ятаю, бо на світі мене не було, але все це знаю з оповідань моєї матусі та батенька. Мати моя учена-історик, захистила дисертацію на професора вищих шкіл. Але працювала тільки в десятирічці завдяки найсправедливішій владі на світі. Знаю тільки, що вона закінчила історично-філософський факультет в Ленінграді. Та ще й тут, у Києві, брала участь в різних науково-історичних з'їздах і курсах. Опріч свого наукового стажу, вона, відколи я світ пам'ятаю, була надзвичайно люблячою і примірною жінкою. В тих тяжких умовах радянського життя вона, крім праці в школі, примірно вела хатнє господарство. Була роботяща, вона встигала виряджати на роботу і зустрічати батенька мого з роботи. Все в неї вже було готове, зварене, і стіл застелений до зустрічі батенька. Я все це стала помічати відколи, підрісши, почала розуміти цей світ. І на все моє життя залишилось у мене бажання, щоб і я мала можливість і щастя примірно

наслідувати матір мою. Та, бідна, вона не довго тішилася отим родинним щастям. Бо навістило велике горе нашу родину.

Батенько мій походив із знатного роду. Я не знаю докладно, як він учився, але бував у чужих світах. Побував він в Західній Європі, знав Відень, Париж і Цюріх, володів різними мовами. А головне, що він побував десь у східніх країнах. Яке було його задання — я так і не дізналася. Одне знала я напевно, що батенько мій крім великої наукової кар'єри пристрастно, понад усе, любив спорт. І оце десь то він навчився тієї штуки, що, здається, найбільше поширена в Японії чи в Китаї, а саме перемагати найсильніших людей. Це було гідне подиву, бо знав він тисячі різних способів оборони і нападу та доцільних ударів. І усе це знання мій батенько намагався передати своїм дітям.

Нас було троє — брат і дві сестри. Брат і сестра були старші за мене. Я була третя. Батенько мій був дуже любляча людина, всіх нас любив пристрасно. А що був він невідступний любитель спорту, то кожну дитину хотів навчити тієї боротьби, але ні брат Богдан, ні сестра Марійка не виявили великих здібностей і охоти до неї. Тільки я безмежно полюбила та безперебійно хотіла займатися боротьбою. Зразу батенько, коли я підростала, жартома бавився зі мною. Коли ж я виявила велике зацікавлення, та ще й неймовірну здібність, то в нас з батеньком почалися регулярні лекції та тренування у вільний час вдома. Зразу матуся хвилювалася і просила тата, що то небезпечно та що він поламає мої кості в таких шалених стрибках, перевертуваннях і викручуваннях м'язів. Але мій батенько був неперевершений спеціяліст у фізично-атлетичному тренуванні. Ця річ, що звуть її джудо, потрібна для людини у її фізичному вдосконаленні, такому, як сила м'язів, міцність костей, розвиток швидкої реакції. В кожний момент блискавична

орієнтація та доцільна і невідпорна протидія, що завжди дає перевагу і виграш. Це найголовніше, коли людина знаходиться в такому стані, що потрібна самооборона. Не зумівши створити тієї самооборони, людина може бути знищена або смертельно покалічена.

У безкінечних змаганнях і вправах з моїм батеньком я врешті опанувала те мистецтво з тисячею різних варіянтів і непомітно для мене самої витворилися для мене мої особисті прикметні стрибки і удари, що були великою несподіванкою для батенька. І при тому захопленні в нас росла велика любов батька до дитини і дитини до батька. Було так, що я нетерпляче чекала тієї хвилини, коли батенько вертав з роботи. Я ховалася за фіранки та робила на нього несподіваний стрибок, щоб привітати його. Мені здавалося, що це була його найбільша радість у житті, бо після кожного такого несподіваного змагання він обіймав мене і, як той м'ячик, підкидав угору та зацілovував мої очі, уста та прозивав дорогим скарбом, щастям. Ця праця мого батька наді мною дала мені неоціненну допомогу у весь час мого навчання в школі. Бо як тільки я мала якесь тяжке чи незрозуміле завдання, то я зараз просила його допомоги. А він був дуже мудрий та вчений і, саме головне, вмілий та люблячий. Він із великим задоволенням так пробобляв зі мною даний предмет, що я навіки запам'ятовувала його. І з тої причини я весь час була першою в школі. А коли вступила до комсомолу, то була активісткою. Бо при такій допомозі батька я була, як то кажуть, підкута на всі чотири. В комсомолі я стала великою патріоткою, бо при допомозі мого батька знала напам'ять оті всі премудрості Леніна-Сталіна та про найясніше сонце правди — ідею комунізму. Я виступала на політзаняттях в комсомолі з такими доповідями, що друзі тільки очі звертали на мене. До всього того вів мене мій батько, він любив мене і знав, що і я люблю

його понад усе на світі. І він, коли я ще більше підросла, таку науку мені дав:

— Ти, доню, роби все якнайліпше і ударно. Та одне уважай: коли тебе будуть підбивати до зради татка чи матері, зумій дати відповідь, яка не нанесла би горя батькам твоїм.

Слова мого батька я сприйняла, як святість, тому, що дуже його любила і вірила в нього безмежно. Хоч, правду кажучи, зразу я і не розуміла, про що тут йшлося. Та скоро все до мене дійшло, коли я почула оті різні прокляті шантажі, яким піддавалася несвідомо кожна дитина. Скільки їх стало отими Юдами та продавцями батьків своїх.

Як я вже казала, батько мій був учений, велика людина навіть при радянській владі. Це була особа — Юрій Тимофійович Коханівський — суддя міста Києва. Тож для нього була велика честь і гордість перед радянськими вельможами, що його доня Віра — перша ударниця на всіх ділянках. Та чим довше я ходила до школи, набиралася знання, то більше бачила всю жахливу брехню довкола, то все більше бачила ту безодню, яку не можна здолати та зарівняти між цією найдемократичнішою і найкультурнішою радянською владою і моїм рідним домом, родинним гніздом. І скоро я стала тою папугою, що белькотіла все, про що їй тлумачили. А в серці все більше і більше ховалася ця таємниця, ця любов до рідних моїх. Народжувалась злоба та ненависть до системи, яка несла смерть та знищення для того народу, з якого походив мій батько та моя матуся. На кожнім кроці я бачила підлість, злобу, брехню та підступний шантаж. Та й стала я великим актором, що з чортівською хитрістю грав ролю патріота «великой дорогой Родины».

Пам'ятаю, одного разу був великий парад, і я виступала від комсомолу. Деклямувала я не пам'ятаю який вірш. Знаю тільки, що був великий успіх, всі

плескали в долоні, кричали «браво!». Були й мої рідні на тім параді. Коли все скінчилося, я прийшла додому, повечеряла. По вечері батько сказав: «Ти гарно читала сьогодні, Вірочко, тобі кричали «браво!». Я сказала: «Так, як могла чи, може, так, як треба».

І я пішла робити моє шкільне завдання. Хоч тяжке воно було, але я зробила і чулася дуже втомленою та лягла спати.

Батько, як звичайно, мав багато судових справ, працював в кімнаті коло свого бюра. Я заснула і не знаю, чи довго спала, але чомусь прокинулась. В хаті було темно, тільки крізь щілину фіранки проходило світло місяця знадвору. При тім світлі я узріла, що моя мати стояла навколішки в темнім куті кімнати з маленьким хрестиком в руці, на якім блищало розп'яття Ісуса Христа. Я підняла голову і побачила, що моя мати з великим поспіхом сховала хрест і вдала, що вона щось шукає в тім куті. Мені стало дуже боляче, я не втерпіла, заплакала. Встала з ліжка, підійшла до матері, з плачем впала на її груди та тихенько прошепотіла: «Мамо моя, рідна моя, ти боїшся доні своєї, доні своїй не віриш! Гадаєш — гадюку виховала, Юду».

При цих словах Віра знов почала плакати і з плачем продовжувала:

— Я просила її: «Мамочко, ти гадаєш, що я Юда, продам тебе катам нашим, які щодня, щохвилини руйнують наш край, наші святині, нашу культуру, підло чинять бойню для нашого нещасного народу».

Наше шепотіння вчув і батенько. Він прийшов, я до нього припала і тихо-тихо плакала, обливала сльозами і сказала йому: «Таточку, ви не маєте мене за рідну дитину. Бач, мама ховається переді мною, потайки молиться до Бога, а я і молитви не знаю. Я хочу наслідувати вас в усім, що ви знаєте. Ви мої учені рідні, в

сто разів більше знаєте, як ті запроданці, порожні підлі барабани, які барабанять так, як по них б'є «матушка Москва». І вірте мені,— просила я,— коли я виступаю так гучно, то це моя пуста гра на барабані. Я не хочу, щоб ви боялися мене. Що мені робити, я мушу так поступати, бо хочу навчитися і стати такою, як ви». Батько взяв мене на руки, як маленьке дитя, обцілував мене, притиснув міцно до себе та пошепки сказав: «Доню, ти знаєш наше становище — моє і мами. Коли ти тільки одне слово вимовиш — все готове. На те вони тільки і чекають». А звернувшись до мами, сказав: «Галочко, не роби більше цього, навчи її молитися до Бога і все скажи. Наша Вірочка нас не зрадить».

Він міцно вицілував мої заплакані очі та сказав: «Ідіть спати обидві, а я — за хвильку, ще маю кінчити роботу».

Я притулилася до матері й так, заспокоївшись, з нею проспала аж до ранку. А батько сам спав на моїй постелі.

З тієї ночі мамочка моя стала провадити зі мною розмови про речі, які вона добре знала. Поперше, вона розповіла мені нашу рідну історію. Всі дати, події були у неї в пам'яті. Я слухала, дивувалась і щиро заздрила моїй мамі, що у неї така пам'ять, така сила, така глибина знання, якого не сміла вона передати дітям українського народу, яких вона вчила і свідомо пхала облуду в їх молоді голови. Вона, бідна, боялася рідної дитини. І тільки ота подія, та відвага мого батька утвердила її, вона з довір'ям все розповіла мені. І про оцю подію з Богданом, про що я вам на початку оповіла. Одначе все-таки просила мене: «Доню, будь обережна, щоб ти десь не проговорилася, щоб не вихопилося в тебе слово одне, бо тоді знаєш, що буде. Бачиш, що діється щодня». Я мовчала, неначе могила. Тільки от сьогодні довірилась я вам, тому що дуже таки хотіла розповісти комусь. І не знаю, чому я так

впевнилася, що ви не зрадите. Та ще й те горе наше в пригожу годину для людей доброї волі в Західній світ передасте.

Так прожили ми з моїми батьками більше, як два роки. Від того часу, як моя мати стала довіряти мені, я вчилася добре в школі. Родичі працювали. Бували в нас різні люди в гостях. Я тоді невідступно допомагала матері застеляти стіл та любила служити, підносячи страви гостям до столу. Все, здавалося, було добре, всі нещастя, які діялися по всім краю, щасливо обминали нашу хату. Ніщо не віщувало біди.

Та одного дня повернулася я досить пізно з комсомольських зборів. Батько, як звичайно, працював у своїй кімнаті. Я, привітавшись з батьком і матір'ю, зразу повечеряла та сказала батенькові, що чуюся дуже змученою та не маю сили сьогодні займатися нашою фізкультурою. «Іди спати,— сказав батько,— завтра подвоїмо». Я пішла та скоро заснула. Снився гарний сон, та збудило мене якесь шарудіння у хаті. Я розкрила очі та мало не вмерла з того, що я побачила. В хаті було чотири енкаведисти та двоє цивільних. В батьковім бюрі та по всій хаті все було перевернуте і порозкидане. Коло матері стояв енкаведист, наставив нагана до неї та казав, що тільки вона зчинить галас, він уб'є її. Я не вдержалася, зіскочила з плачем до батенька, але мені затиснув рота другий енкаведист. Батькові закували руки та скомандували «вихаді». Він тільки припав ще до мене, поцілував. Підійшов також до мами, поцілував її та притулився до неї, бо вільних рук уже не мав. Та ще встиг сказати: «Галочко, Віро, доню, не плачте, будьте спокійні, це трапилась помилка. Все вияснить ся, і я скоро повернусь».

По тих словах вони, чортяки, вхопили батенька і вивели з хати, а нам наказали мовчати. Бо як тільки знімемо галас, на місці повбивають. Як пережили ми це, Петре,— тяжко розказати. Тільки одне скажу вам,

що більше не побачила я батенька мого. Вони, гади, убили його. Таку добру, розумну, чесну людину знищили, гади, за ніщо. Тільки пізніше довідалася мати, що вони пришили йому якусь «Спілку визволення». Та й згубили, прокляті, батенька мого, і по сьогодні не дізналися ми, де діли тіло його, де спочила душа такої благородної людини.

Кінчаючи це оповідати, вона заллялася сльозами. Повіяв вітер і завіяв її косу Петрові на груди. Петро взяв її косу в руки та ніжно гладив, а потім, коли вона так тяжко стала плакати, легко прихилив її голову на свої груди. Та також із сльозами на очах заговорив:

— Вірочко, прошу, заспокійся. Не затопимо сльозами того горя. А треба зберегти здоров'я своє, бо у тебе є ще мати, яка так, як і ти за нею, побивається за тобою. Тож заспокойся.

Віра, тримаючи голову на грудях у Петра, сказала:

— Не знаю, Петре, яка ви людина, але я з невимовної туги та болю все це висказала вам. Бо я так розхвилювалася, коли мене забрали від матері в ту Германію, що думала — це вже кінець мого трагічного життя. Самота, чужина. І страшна думка приходила мені до голови — скінчити мої муки. Та оце стрінула я Оксану, яка потягла мене на прогулянку в гори та й наговорила багато, а вдруге ми вчули вашу пісню та стрінули вас. І оце я зломилася без примусу енкаведистів, усе виспівала вам, не знаючи і не питаючи, хто ви і чи цікаве для вас моє горе, трагічна історія мого життя.

— Чи цікаво, ще й питає. Тарас казав, що «в кожного своя доля і свій шлях широкий». Який би я був українець, яка була б з мене людина, що, слухаючи твою мову, спокійно, без переживання і без співчуття міг би сприймати її і не цікавитися. Твоя розповідь, твоя мова, дорога дівчино, рве душу, виводить з рівноваги.

А серце в грудях наповняє нестерпним болем та безмежною злобою і гнівом, що мимоволі у нашій немочі та фізичній слабості кличе до Бога помститись за заподіяні страшні злочини і кривди нашому народові. Коли доведеться нам загинути тут, то останній подих пронесеться з прокльоном. І ми проклянемо цей звироднілий світ. Його мусить постигнути та сама доля, яка так знівечила наш нарід, нашу рідну Батьківщину. Щоб дати достатню відповідь на питання, чи цікавить мене твоя доля, я відверто тобі скажу, дорога приятелько Вірочко, що я безмежно захоплений тобою і від несподіваного такого враження і такого захоплення я просто втрачаю рівновагу і не знаходжу достатньо слів, щоб виявити тобі своє співчуття, мою приязнь. Я дуже хочу бути твоїм приятелем і бажаю, щоб наша дружба залишилась в тебе доки життя твого, тим символом, тим неоціненним скарбом, які вели би тебе до щасливого буття через ціле життя. Це і є моє святе та велике визнання для тебе у цю хвилину. Але ще, як то кажуть, не всі зорі осяяли наше приятелювання, нашу дружбу. Бо як ти завважила, що я хилю голову та начебто журюся, що є в мене якісь сумніви, які начебто приводять до мого незадовілля. Правду тобі кажу, що стрінувши тебе так несподівано та задивившись на красу твою, я просто розгубився. Бо ніколи я і не подумав, щоб там, у тім вирі звірства і пекла на землі виросла людина, яка ще такою молоденькою здобула і розвинула великий діяпазон свого світогляду. А головне — національної стійкости, національної свідомости, що являється великим скарбом для знедоленої української нації. І зажурився я, чи знайдеться у мене та сила і достойність, та особиста вартість, щоб та людина стала справжнім приятелем на ціле моє життя. Сліпучий погляд твоїх синіх очей — це незмірна глибина океану, і хто раз упав в її обійми — втопився навіки. Та ще одна річ — твоя ідея і постанова за всяку ціну повернутись в рідний край і працювати над

собою, здобути вищу освіту та стати, як ти кажеш, справжньою людиною. Аж тоді створити родинне вогнище, родинне гніздо. І живучи в родиннім задовіллі, в родинному щасті віддати свою силу знання і працю для добра свого народу. Це дуже цінна думка, дуже велична ідея, яка могла зародитися у такої молодої дівчини. Та вже здобута тобою освіта й така висока фізична підготовка створюють оту нерівність поміж нами та витворюють мої сумніви, журбу, тугу та жаль, що доля моя та обставини, серед яких я прожив цілий свій вік, дотепер не дали мені можливости осягнути цього скарбу знання, про який я мріяв, відколи тільки пізнав світ. Правда, по надзвичайних моїх зусиллях я здобув певні фахові знання, а також через самоосвіту та постійну працю над собою я досягнув певних успіхів у науці. Але це все не оформлене якимсь іспитом та не дає мені ніякого звання. Тому я хилю голову та журюся, що задля таких обставин не стану я повновартісним приятелем для тебе. Дізнавшись про всі ці мої недоліки, які я висказав, ти перестанеш дружити зі мною, що в цю хвилину рівно моїй життєвій катастрофі.

Говорячи це, Петро дивився в простір сумним поглядом. А Віра за весь час його мови так і не поворухнулася і не мигнувши ні на секунду, дивилася просто Петрові в очі. Коли Петро скінчив говорити, Віра сказала:

— Петре!

Він поглянув на неї. Віра плакала, очі її були повні сліз, які спливали по щоках, як перли. Петро сказав:

— І знову сльози! Чого ж тепер ти плачеш?

— Петре, це вже сльози радости,— відповіла Віра. Тут дійсно якийсь дивний збіг обставин, що ми так випадково зустрілися і вже по короткім нашім знайомстві розвинулася в нас така одностайність в

думках і поглядах відносно особистого життя. Я, слухаючи вас, ваші слова, думки, плачу з радости. Бо хоч не певна я, чи надовго залишиться для мене це велике душевне задоволення, ця здійснена мрія — знайти когось, з ким я могла би ділити моє горе, мою тугу у тій чужині, знайти таку людину, яка, співчуваючи мені і розуміючи моє становище, помогла б мені своєю розрадою пережити цей час неволі. І от тільки при другій нашій зустрічі ви виявили стільки розуміння, співчуття та людяности до мене, що під впливом тої радости сльози потекли у мене. І я в думках прошу Бога, щоб ви таким лишились для мене навіки. Бо хоч не знаємо ми, коли і як скінчиться та наша неволя, але поки ми живі, не можна нам інакше думати, як тільки прагнути до життя та його краси. А щодо тих всіх ваших сумнівів, які вас так журять, то коли говорять про дружбу чи приятелювання, вони не входять ні в який рахунок. А що вже до тих райдужних променів та синьої глибини океану, то це ви, як і кожний мужчина в хвилевім настрою, ідеалізуєте мене. Бо не така то я вже чарівниця, що тільки раз поглянула, та й тим поглядом вхопила свою жертву в довічні тенета. Правдою є, і я знаю це, що з Божої ласки мати моя породила мене на світ пристойною і вродливою дівчиною. Але та свідомість, що я є гарна, не дає мені ані гордости, ані зарозумілости та думки, що я під впливом краси моєї могла би володіти та потурати всіма, хто захопиться мною. У мене відносно цього інакша думка. Бо я часто думаю, що оця пристойність моя та краса можуть стати причиною великого щастя в моєму житті або можуть привести до дуже великого горя, а то й життєвої катастрофи. Через це не хотіла я жити в тіні, нічим і ніким не захоплена до слушного часу, коли могла б я здійснити мої мрії, мої бажання, як і всі інші дівчата. Бо кожна дівчина в своїй весні бажає і мріє бути коханою та всіма шанованою. І ці всі мрії жевріють у моїм серці. Не була б я нормальною і справжньою людиною, коли

б відрікалась від цього чи відмовлялась. Ні, цього я ніколи не скажу. Але ж коли весна молодости моєї спливає в таку епоху родинної страшної трагедії, кривавої пожежі цілого світу, то всі ті золоті мрії та солодкі бажання відходять незмінно в майбутнє, як другорядні прикмети мого сьогоднішнього життя. То ж і в першій нашій зустрічі я сказала вам, Петре, що Віра не шукає «ухажора». Коли вперше почуєш таке слово, воно здається незрозумілим, а то й дивацьким. Але я таки так хочу жити, хочу бути в товаристві та в приязні з такими людьми, з якими знайшла би розраду і душевне піднесення. Та не марнуючи мої дні, місяці й літа могла б я зростати культурно, триматися на рівні людської цивілізації та не здичавіти в отій хижацькій неволі. Хоч, може, прийде черга на нас, та будемо горіти ми, як от зараз горять жиди по крематоріях. Це певно так і станеться, якщо німці переможуть цілий світ, бо, як ви кажете, німці щодня обіцяють вам загладу. А якщо ні, то тоді питанняч буття і стануть реальною дійсністю. І тому я вважаю, що зайві ваші сумніви і гризоти про всі ці питання в цю страшну пору. Хіба що є у вас інші причини до якоїсь журби та недовір'я, бо такі нерівности, про які ви журитеся, коли би ми щасливо пережили цю неволю і могли б повернутится в рідний край, можна ліквідувати, щоб було тільки бажання здобути освіту чи якесь знання. Це можна здобути займаючись на заочних курсах та вечірніх студіях. І це виконати ніколи не запізно. Щоб тільки ми живими зостались. Тож, коли ви вважаєте, що такі наші товариські зустрічі чи приятелювання мають якесь значення для вас, то немає потреби і ніякого значення вести розмову на ті теми. А особливо, щодо вас, то мені навіть і не прийшла думка про все те, що вас хвилює.

Я думаю, що ми про все те більше не будемо вести розмову. Я відходжу від тієї теми та хочу запитати: хто і коли пошив Вам такий комбінезон та стрілецьку

шапку, що разом все це виглядає на вас дуже пристойно та імпозантно?

— Ніхто не шив, я сам пошив собі із зібраних лоскутів матеріялу.

— І ви руками все це пошили? — далі питала Віра.

— Ні, на машині. Я дістав від німця зіпсовану машину, полагодив її, і тепер вона дуже добре шиє.

— От коли б можна було заходити до вас у бараки, і ви дозволили би мені шити на тій машині, то я прибрала би себе трохи. От бачите, той костюм я весь пошила руками. У моєї баверки є багато речей, які вона не вживає, а матеріял дуже добрий, і з нього можна пошити навіть гарне убрання.

— Дотепер я не бачив, щоб хто із сторонніх людей заходив у бараки, але від того часу, як я виробив для всіх українців авсвайси, то відносини значно поліпшилися, бо всім нам можна без дозволу виходити по роботі поза бараки. Попитаю я про те Шульца і дам тобі знати. О, нагадав я собі ще про фізкультуру. Ти оповідала, що батенько твій ще з малих літ тренував тебе. Я хотів запитати тебе, якщо можна, і мені дещо навчитися від тебе.

— Цю штуку, джу-до, я опанувала від батька мого вповні. А додатково я спеціяльно навчалась понад програмою в школі. Все я виконувала на відмінно. Це мене робило першою та відчиняло всі двері. І навіть тоді, як вбили батька, то не замкнули мені доступу до продовжування навчання в десятирічці та в заняттях спортом. Тільки війна перервала моє дальше навчання. А щоб ми могли тренуватися з вами, то скажу вам правду, що це дуже тяжко і навіть небезпечно для дорослої людини. Бо до тих всіх речей треба звикати ще з дитинства. В старшім віці людина стає не така гнучка та не така вже в неї реакція. Одна тільки вправа швидкого повороту може привести до сильного

завороту голови і тяжкого захворювання шлунку. І скільки я освідомлена про те, дуже мало є випадків, щоб людина в дорослому віці повністю опанувала цей вид спорту.

— В чім же полягає ота можливість та неможливість? — далі питався Петро.

— Головне — молодий вік і природні здібності, а також сила волі та бажання постійно тяжко працювати над тим,— відповіла Віра.

— Чи можеш ти показати хоч одну штуку, як то робиться?

— Я можу продемонструвати Вам, але я боюся, щоб ви не погнівалися на мене, або ще й не чулися добре після того.

— Та що ж ти можеш зробити мені, я ж таки багато сильніший від тебе!

— Добре, Петре, дайте мені слово, що ви не будете гніватися, а я продемонструю вам.

— Добре,— сказав Петро,— згода. Починай мене бити.

— Ні, не я буду бити, а ви зробіть так, ніби хочете напасти на мене чи що вам захочеться зробити зі мною, а тоді я буду боронитися.

Петро усміхнувся і, не кажучи нічого, прискочив до Віри, щоб схопити її впоперек. Та не тільки він не схопив її, але і не отямився, як це сталося, що він полетів головою на землю і впав на Віру, яка легко перекинула його з себе. Заки він зібрався вставати, Віра вже стояла над ним, схопила Петра за обидві руки та допомогла піднятися.

Петро не міг отямитися, як це сталося, що він аж два рази впав: раз на Віру, а другий раз на землю. Віра сміялася, говорячи:

— Бачите, Петре, яка розпусниця та київська

дівчина. Сама кладе хлопців на себе, а вони ще й відкочуються від неї. Словом, не хочуть мати діла з розпусною дівчиною. Це жарт, але скажіть правду, не завернулась у вас голова, або чи не занудило вас?

— Ні, нічого,— відповів Петро. — Але як ти так зробила?

— Петре, це швидкість дії, миттєва орієнтація, що робити. Бачите, я навмисне лягла під вас, щоб ви не вдарилися, і перекинула вас, щоб допомогти вам встати. Бо коли б це була дійсно злісна боротьба, то я старалася би тріпнути так вас, що вам, може, й тяжко було б зразу встати, а може, й зовсім не змогли б ви піднятися. Цього мистецтва не зразу можна навчитися. Навіть коли вже опануєш його добре, все одно треба продовжувати тренування. Я по роботі вечорами повторюю мої вправи, і моя баверка каже, що я маю щось ненормального в голові, та називає мене дурною мавпою. Але я не звертаю на це уваги, бо знаю, що я повинна підтримати свою готовність і досконалість до певного часу в моїм віці. А тоді, як я дожила би до старших літ, то силою закону природи змушена би була припинити активно діяти. Це дуже вартісна річ — знати такі вправи. В житті все придасться, а ставши професіоналом, можна мати посаду інструктора. Велика дяка батенькові моєму, від нього я отримала цю професію, і буду я цупко тримати її весь мій зрілий вік. А як Бог дасть щасливо пережити цю війну, то бажала б я і дітям моїм передати, якщо б таке щастя завітало до мене, що я мала б родину. Але попри цю професію я таки мрію закінчити вищу освіту з історії.

— Це дуже добре, дай Боже, щоб здійснились твої мрії. Бо часто думки і мрії в молодих літах змінюються.

— Буває, Петре, але я не думаю, що так станеться зі мною. Правда, що молоді літа трачу я тут в поневірянні наймичкою, і за тяжкими роботами не маю часу попрацювати над собою.

При тих словах Віра встала, глянула на сонце і сказала:

— Петре, я вдруге в розмові з вами провела гарно час, він пройшов непомітно, мені вже час йти доїти корови. Я була б щаслива, коли б так ціле моє життя пройшло у безжурі та задоволенні. Я дуже вам вдячна за нашу зустріч, і як буде можливість у вас, не забувайте Віри. Вона душею прагне от так розважливо вести розмову з вами. Будемо намагатися знайти час для себе та спільно ділитись радістю і смутком, щоб благополучно пройти через оті незгоди життя. Дякую, Петре, моліться, щоб Бог хоронив Віру на її розпутті. Мушу йти, подайте вістку, чи можна зайти у ваші бараки. Пошила б собі дещо. А головне, коли зможемо стрінутися і де. До побачення, тримайтеся міцно.

Вона потиснула Петрові праву руку, притулилася до Петра та поцілувала його. І знову швидко побігла вгору і на тій самій плиті ще раз оглянулась та помахала рукою. Так як перший раз, так і тепер, Петро глядів услід за нею, як вона скоро опинилася вгорі та як оглянулася і, помахавши рукою на прощання, зникла за горою. Він постояв хвильку, глянув ще кілька разів вгору та пішов в долину через міст до бараків. Йдучи до бараків, він думав про розмову, яку весь час вела Віра. І далі мучила його та непевність і страх перед тим, що хтось тій дівчині розповість правду про нього. І за одним словом пропаде все довір'я, повага і таке щире та любе приятелювання. Він не знаходив відповіді, чому та дівчина так беззастережно повірила в нього та довірила йому свої далекосяжні пляни, думки та мрії. І що так щиро вона вважає його своїм ангелом-хранителем перед усім лихом та злобою світу. В його товаристві вона чується певною, задоволеною, щасливою, що час її молодости не пропадає, а проходить на висоті культурного рівня, про що вона так перед тим турбувалася та мріяла. Далі — вона

твердить, що не шукає ухажора, а відходячи, на прощання цілує.

Як це все розуміти,— думав Петро. — Як я маю себе вести, щоб не скомпромітувати себе. Бо ж весь час ініціятива на її стороні. Все вона просить і каже, як повинно бути. Не я надаю такого значення тому товариству, не я прошу і пропоную їй дальшу нашу зустріч та не висказую їй мої пляни, мої бажання та мою ціль приятелювання з нею. Бо після того слова, що Віра не шукає ухажора, я не маю права висловлювати їй свої думки, почуття і любов. Це обговорене все ще на першій зустрічі. Звідкіля ж тоді та її приязнь до мене, коли немає ніяких любовних намірів?

З такою нерозгаданою думкою Петро прийшов до бараків. Ніхто не знав, де Петро був. Всі бачили, що він пішов до роботи, думали, що тільки тепер повернувся. А його приятеля Валійона ще не було. Петро і не чув, коли той повернувся, бо скоро пішов спати.

Робота і тяжкі думки дуже виснажували Петра. Він почувався дуже втомленим і немічним при одній тільки згадці про те, що то вже, може, була остання зустріч з Вірою. Це означало б катастрофу його життя. Сам собі дивувався і не міг дати відповіді, як це він, вже старий і жонатий, міг так залюбитися при першій зустрічі з тою дівчиною, не знаючи, звідки та хто вона. В таких думках і настрої він заснув і проспав до рання.

Вранці ідучи на роботу, Петро переговорив пару слів з Валійоном, запитавши, де він був вчора. Валійон був дуже веселий і на всі лади хвалив Оксану, розповідаючи, яка вона гарна і мила дівчина та як вона щиро відноситься до нього. При кожній зустрічі вона приносить хліб і потрошку різних ковбас, так що кожного разу вони мають гарне частування. А решту Валійон бере з собою, бо так хоче Оксана. І він показав Петрові пакунок, який ніс з собою до роботи.

— А як там ви ладите з Вірою? — запитав

Валійон. — Мені Оксана казала, що вона з нею не може ні в чому погодитись. Бо Віра тільки й говорить, що про свою маму, за якою невимовно скучила, а також плаче над своєю долею, що вона така нещасна, що літа її молоденькі пропадуть тут в чужині й стане вона старою дівчиною, так і не досягнувши вищої освіти. Оксана добре каже. Хіба ж вона тільки одна, адже ж мільйони людей так пропадають, то чому ж вона з себе удає на кожнім кроці щось особливе? Не може бути в товаристві ні з якими дівчатами чи хлопцями. Бо до всіх вона має свої зауваження, начебто всі гірші за неї. Тільки вона одна святою на світі хоче блукати. Зайшли вони обидві з Оксаною до Вальдорфу. Там працює багато дівчат і хлопців. І от почалися жарти. Всі гарно бавилися, але Віра зразу образилася на якогось Ярослава, що повівся з нею не по-культурному: вщипнув її за груди. Віра зразу покинула все товариство і пішла сама, плачучи, додому. Оксана казала, що всі сміялися та казали про Віру, що вона дуже зелена, не розуміється на жартах та показує свою придуркуватість. Якщо ви не будете мати нічого проти, то я її трохи приборкаю, вона боїться хлопців, а я знаю, як поводитися з такими дикими козами.

Петрові аж гаряче стало після таких слів, яких він не сподівався почути від Валійона, але зміг опанувати себе та спокійно сказав:

— Чи я не дбаю або дуже дбаю, та не хотів би, щоб хто інший з нею стрічався чи ходив. Ці всі мої дбання та бажання не можуть мати ніякого впливу на те, як Віра схоче поступати чи з ким схоче ходити. Дотепер ми тільки два рази стрінулися з нею, і обидва рази наша розмова велась про родинні справи та діла загального характеру в приятельськім тоні, а про душевні почуття відносно любови просто не йшла мова. Часу і так було замало. Якби я мав нагоду ще коли стрінути її, то, може, й заговорив би про такі речі. Але ви знаєте, Валійоне, що мені дуже незручно починати розмову про

якісь романси. Бо в ту хвилину, коли вона дізнається, що я жонатий, я не хочу бути в її очах ще гіршим, ніж і так буду. Бо дотепер в нас твориться обман, а пам'ятайте, що кожна брехня виходить, як олива, на поверхню. Тоді навіть і запозичені в пса очі не поможуть.

— Ха-ха-ха! — засміявся Валійон. Петре, чим ви дурним журитеся? Це є така глупота, що не варто і плюнути. Живи тепер, тішся чим можеш, бо от за хвилю ухне бомба, та тільки трошки попелу лишиться від всіх наших мудрацій та чеснот. Ви знаєте, як люди в нас казали? «Вживай світа, поки служать літа!» Я думаю, що не такого каваліра треба тій Вірі. Постараюся потішити її, а тоді вже буду з вас сміятися.

На тім їх розмова скінчилася. Кожен пішов до своєї роботи. Петро весь час не міг перестати думати про Віру та про все те, що почув від Валійона. Він знову передумав всі слова Валійона. Та таки з них виніс своє рішення та постанову. Петро згадав розповідь Віри про її життя в родині, хто та які були її родичі, її безмежну тугу за батьком і матір'ю, про її незмінну мрію наслідувати їх у всьому та стати такою примірною жінкою, якою була її мати. Як Віра мала плян за всяку ціну здобути вищу освіту, а найперше, повернутися до Києва, до своєї матусі в такому стані, якою складала присягу при останнім прощанні на станції.

Передумавши це все, Петро врешті постановив собі, що крім всього того говорення про ненормальність Віри, в нього склався інший погляд на неї та її поводження. Йому треба вести себе дуже делікатно, любляче, прихильно і не виходити поза лінію щирого приятелювання. За всяку ціну стримувати свою пристрасть, яка так жахливо володіла цілим його єством.

Він сотні разів у думках пробував почувати себе знов таким, як перед тими двома тижнями. Та немов

промінчик ясного світла крізь темну ніч проходила згадка про Вірине личко, про її сині очі. Петро з великим болем прийшов до висновку, що як би не було: чи раніше, чи пізніше, але та розмова станеться, прийде, не мине. І тому для зустрічі такого тяжкого моменту він повинен та мусить себе приготувати та бути готовим достойно зустріти цей удар злої долі, бо в цім моменті в його уяві вона виглядала такою жорстокою.

З невимовним жалем та болем в серці Петро перемагав дуже тяжкі свої золоті мрії першого захоплення. Таки переконав себе, що він повинен так поступити, тому що як прийде цей докір обвинувачення за підлу облуду, то не буде слова про якусь любов. А дружити чи приятелювати можуть люди різних станів та віку. Такий його висновок та рішення надали Петрові більше сили волі та правильний напрям його думкам, що він не творить злоби і не вводить в неславу молоду дівчину.

По роботі Петро йшов на лекції, вертався до бараків дуже пізно. Тут крім щоденних обов'язків: обід, вечеря та снідання, прання білизни та всього іншого, треба було вивчати завдання з тих механічних лекцій.

Петро також завзято працював над вивченням бодай трохи німецької мови. Це йому давалось не дуже легко, але Петро опанував вже стільки слів, що при потребі міг вже розмовляти. Це набагато полегшувало йому спілкування з німецьким персоналом, з яким щоденно мусів працювати. Також щоденно він відводив певний час для читання газет і книжок, які щораз більше одержував із Праги.

Крім такого непевного і тяжкого життя та всіх нелюдських відносин, які довелося зазнати на тій шахті, Петро ніколи не переставав цікавтитися подіями в світі. Хоч та преса й писала лише те, що можна було, чи що дозволяла цензура третього Райху, але все-таки можна було довідатись про політичну ситуацію в світі,

а зокрема відносно подій і становища на Україні. А також про всі сподівання та тяжкі спроби створити вільне життя в тім хаосі світового народовбивства. Петро докладно те перечитував та обмірковував всі ті вістки відносно подій в рідному краю.

Правда, щоденно чуючи погрози, що як німці виграють війну, то їм ніколи вже не повернутися в рідні сторони живими. Старався про те не думати і хотів вірити, що воно так не станеться, щоб їх всіх тут на шахті подушили. Тож помимо такого пригнічуючого настрою все-таки жевріла в голові думка і надія про життя, про краще прийдешнє.

Він наполегливо вивчав все складне технічне устаткування на шахті. А лекції теоретично давали йому велике знання про складну та дуже узгоджену працю всіх машин на шахті. Він так і бачив, що кожний день, кожна поламка машини давали йому ту практику, що була дуже потрібна не тільки для праці на шахті, але ще й давало йому можливість фахового знання на ціле життя. Тому він так наполегливо засвоював всі ділянки технічної обробки металу, його електричного та газового зварювання, а також застосування автоматичного молота для виковування різних частин в розжареному стані. Для Петра була дуже цікавою практика гартування сталевих частин. Практично він щоденно бачив, як це робив його майстер, старий німець. А теоретично про тайну хемічного процесу він дізнався з лекцій. І так за короткий строк він опанував ту техніку розпізнання гартування різних марок сталі. В кожнім випадку псування машин чи ламання частин Петро почав самостійно працювати і сам переконався , що вмів вже зробити це дуже добре, бо коли він направляв якусь зіпсовану машину, то вона працювала досконало.

Петрів майстер бачив це, та й всі спостерігали це в цілім варстаті, що для Петра створювало певний авторитет і довір'я та повагу. Хоч від того умовини

життя не змінювалися, тільки що з'являлась більша сміливість та впевненність в собі, що він дуже потрібний на шахті.

Третього дня після зустрічі Петро отримав листа від Віри. Вона здоровила його та слала дуже щирий і дружній привіт. Сказала, що трохи спізнилася на роботу, але все одно упоралася з доїнням корів і всім, що потрібне до вечірнього впорядкування в господарстві.

«Коли я на швидку руку скінчила всю роботу, то, повечерявши, плинула думкам" у недавно минувший час нашої зустрічі з Вами. І правду вам пишу, що, передумавши все сказане Вами і мною, я винесла задоволення з нашої зустрічі, та створилося у мене таке враження, що наша зустріч була вартісною. За це, передусім, я дуже вдячна вам, бо відчула належну пошану і дружнє та культурне ваше відношення до мене, якого дотепер я не стрінула в людей. Усі люди, з якими мені довелося стрічатися, живуть буденщиною, їхня мова, поведінка та думки дуже легковажні, не мають ніякого ідейного змісту. Правда, всіх давить тяжкий час, страшні, невідрадні умовини життя, під впливом яких кожна людина душевно нидіє. Але все ж таки хоч одне слово чи речення знайшлось би про інший напрям, ніж та буденщина.Так що, коли я бувала в тім товаристві дівчат і хлопців, що їх так багато зходиться у тім Вальдорфі, то у мене створилось враження, що бувати в такому товаристві — це не тільки втратити час на пусті відносини, але ще й до того і понижувати себе, пристосовуючись до їхнього способу життя та думок. Це ніяк не підходить до мого погляду на світ. От тому я дуже вам вдячна, що ми весело та цікаво провели час. Я прочитала вже всю книжку, позичену у вас, і от, роздумуючи над нею, хотіла би конечно з вами порадитись про деякі питання, з якими у мене немає згоди. Не знаю, які у вас погляди на творення державних систем, але все одно насмілюсь сказати вам,

що я не зо всім згідна в них, і тому дуже хотіла би стрінути вас та ознайомитися з речами, які не підходять, на мою думку. Якщо у вас є можливість — повідомте, чи зможемо стрінутись наступної неділі. З щиросердним привітом, ваша приятелька Віра».

Прочитавши листа, Петро хвилю роздумував над його змістом, а відтак написав коротку відповідь, в якій знову висловлював свою радість і вдячність, що Віра не забуває його і згодна на дальшу зустріч. Та коли робота буде йти нормально, то він постарається стрінути її в неділю по обіді там же, на горах. А якщо трапилось би щось непередбачене або непогода, тоді доведеться чекати на слушний час. Відносно книжки і його поглядів, вони усе узгіднять при зустрічі, бо в листі про такі питання писати немає можливости. Потім закінчив короткого листа, дописуючи: «Дуже нетерпляче чекаю нашої зустрічі. З дружнім привітом, Петро».

Рано, йдучи до роботи, кинув листа на пошті. Час промайнув скоро, прийшла неділя, на яку так нетерпляче чекав Петро. Та вийшло таке, на що ніхто і не сподівався. В суботу ввечері пройшла велика буря з громовицею і зливним дощем. На одну з сот веж, що підтримували линву, до якої примикалися вагони з сіллю та яка тягнула ті всі вагони п'ятнадцять кілометрів через гори і провалля, вдарила блискавка. Нічого б не сталося, якби в той момент не проходив вагон, наповнений сіллю. Не зрозуміло як, але замок, який автоматично виключався на кожній вежі, тут не відімкнувся. Вагон на секунду пристанув. На нього з розгону налетів другий вагон. Сталася велика катастрофа. Від сильного удару відломилася рама вежі. Вагони почали падати на землю. Зчинився великий гуркіт, скрегіт, земля аж тряслася від страшного падаючого тягара.

Петро працював від другої години пополудні до десятої або одинадцятої вночі та був радий, що в неділю вже не буде працювати та знову зможе стрінути Віру.

Коли почалася та буря та громовиця з дощем, він сам припинив подачу вагонів на лінію. І перший раз в житті докладно бачив, як блискавка прорізала небо над горами і вогняна стріла понеслася на вежу. По одній долі секунди його засліплені блискавкою очі побачили, як страшно загойдалася линва і ціла шахта здригнулася від сильного удару падаючих вагонів. В момент він подав сигнал тривоги. Не роздумуючи, що це могло бути коротке замикання, він виключив важіль від електричних агрегатів. Пронісся страшний скрегіт і свист, та ще раз здригнулася ціла шахта, і вся линвова залізниця і машини стали. Тільки вагони, які були на горах, самочинно летіли один за другим з гори та падали на землю, від чого ціла околиця тряслася. Дзвонили тривожні дзвінки на долині в шахті, що дало знати, щоб більше не вантажили вагонів та не висилали їх на гору. Завила також сирена, яка підняла на ноги увесь персонал, тут, на шахті та в місті.

Штайґер Ґрунвальд був уже на місці. Поперше запитав Петра, чи він бачив, як це сталося і хто подав сиґнал тривоги та зумів зупинити цілу систему. Петро сказав, що це він зробив, як тільки побачив, що блискавка ударила в вежу і від того стався дуже великий удар та скрегіт.

Ґрунвальд хвилинку подивився на Петра і запитав, чи не бракує йому чогось, чи він здоровий.

— Так,— відповів Петро,— я тільки злякався, коли так сильно затряслася ціла шахта.

— Чи ти мав гумові рукавиці, як ти виключав важіль?

— Ні,— сказав Петро.

Ґрунвальд похитав головою і сказав:

— Чи ти знаєш, що то твоє щастя, бо при такім випадку завжди буває коротке замикання, від чого ти згорів би на попіл.

Петро аж тепер жахнувся, і наче мороз пішов по всьому його тілі. Він тільки відповів:

— То було так несподівано, що я не мав часу нічого подумати.

І тепер поглянув на таблицю, яку вже тисячу разів читав та розумів, а також на дві пари грубих гумових рукавиць, що висіли коло важіля. На таблиці великими літерами було написано, що дуже небезпечно торкатися важіля без гумових рукавиць.

— Значиться, я ще маю жити, — подумав Петро, бо тільки одна тріщина в ізоляції та дотик одного дротика до стінки вилучника — та й було би вже по мені.

Ґрунвальд підійшов до Петра і сказав, що він мусить працювати, поки все буде полагоджене.

— Сюди тобі принесуть їсти, а спати трохи будеш у вбиральні.

Тепер Петро насамперед наказав, щоб електрики виключили всі лінії, бо він мусить розібрати плятформи і шини, з котрих вагони виходили на линву. Від сильного удару потріскалися шруби і перекрутилися шини. На допомогу Петрові прийшло кілька хлопців з долини, і до ранку Петро остаточно направив станцію, виладування та приймання вагонів.

Коли о сьомій годині хлопці відходили з третьої шихти, Петро попросив Андрія, щоб той наказав Валійонові переказати Вірі, що сталася велика катастрофа і він мусить працювати цілий день в неділю.

Петро чувся дуже змученим, ліг на підлогу і навіть не знав, як і коли заснув. Спав дуже міцно, хоч і був дуже голодний. І тільки штайґер Ґрунвальд розбурхав його. Насилу розбудив Петра і показав, що йому принесли їсти. То треба швидко попоїсти, бо всі від'їжджають на лінію направляти поламану вежу та позабирати поламані вагони, що попадали на землю. Петро швиденько поїв і, зібравши всяке приладдя, вскочив на

вантажне авто, що вже чекало на нього, і від'їхав в ліси на горах направляти поламану вежу.

Петро ледве стримував себе, щоб не виявити свого невдоволення та хвилювання. Після хмари, громовиці та бурі стояла напрочуд гарна погода. І Петро ніяк не міг примиритися з тим, що він сьогодні мусить працювати і не зможе зустріти Віру, ту дівчину, яка по коротких зустрічах стала для нього такою захоплюючою та вартісною. Він журився, що ані Андрій, ані Валійон не дадуть знати Вірі, з якої причини він обдурив її та не вийшов. Та думка і те хвилювання ні на одну мить не відпускали його. Та він не показував цього, а дуже ретельно взявся до направи вежі. Він сам зголосився лізти на верх відламаної рами вежі і відпалити решту висячої частини. Лізучи на вежу, він взяв з собою, обв'язавшись, грубу линву, яку перекинув через другу раму вежі й пустив на долину.

На долині німці-робітники прив'язали всю апаратуру для зварювання та відпалювання та за другий кінець витягнули те все на гору до Петра, бо великий кран ніяк не міг заїхати на скелю, де стояла вежа. Приїхали вантажні авта, привезли нові готові частини, які тільки потрібно було зварити або збити заклепками електричним молотом, попередньо розігрівши їх газовим зварювачем.

Повідпалювавши всі надломлені частини та виламавши всі заклепки в головній панорамі вежі, Петро дуже швидко приготував всі потрібні місця для нового ремонту. За цей час авта навезли матеріялу і людей, збудували плятформу коло неприступної скелі. Тоді один кран висадив другого на ту плятформу, і один другому почали подавати частини для ремонтування вежі.

Петро прив'язав себе так, що міг вільно орудувати двома руками. Він спритно підхопив першу колону, яку підніс йому кран майже до потрібного рівня. Петро тільки скерував її та всадив для підтримки довгий болт,

який тримав колону в потрібнім місті. Тоді йому подали болти з ґвинтами і мутрами та ключі. Він зумів всадити їх до болта і закрутити мутри. Це була найтяжча і найнебезпечніша робота, бо якби тільки но посунулася чи похитнулася та колона, то своїм тягарем задушила би його на місці. Петро зміг прикрутити її двома грубезними шрубами. На допомогу йому піднялося ще двоє людей.

Тепер робота пішла скоріше і безпечніше, бо могло брати участь більше робітників. Так що до вечора вежа була готова і линва вмонтована для нормального функціонування всієї линвової залізниці.

Петро був смертельно змучений, працюючи майже безперервно дві доби. Правда, їжі йому доставляли досить, і він не був голодний. Але коли вернувся до бараків, то тільки що трохи обмився і зразу ж ліг до ліжка. Він не міг ні про що думати, весь організм його був виснажений. Очі його закрилися і він заснув.

Петро немало здивувався, коли прокинувся і побачив, що в його кімнаті нікого не було, а сонце від західної сторони заглядало у вікна. Це означало, що то вже було на другий день пополудні. Петро зразу налякався, що він заспав і не пішов до роботи, але коли роздивився, то побачив, що коло нього стояв його сніданок і обід. Він зрозумів, що було наказано його не будити, щоб він не йшов до роботи. Петро роздумував над пережитим. Він працював майже дві доби при такій тяжкій роботі й надзвичайно небезпечних умовах, де треба було наражувати себе на певну загибель, зробивши один невірний крок.

Найбільше його хвилювало те, що він знав у той момент про велику напругу електричного струму. І коло цього важіля була прибита велика таблиця з написом, який він розумів, бо щодня читав його. Не взявши гумові рукавиці, які висять коло важіля, він наразив себе на небезпеку, схопившись голою рукою за

важіля, коли на цілій лінії було коротке замикання.

— Ні,— сказав Петро вголос,— це таке Боже провидіння. Бо ж з мене могла залишитися тільки купка чорного попелу, а я живий і здоровий. І вся німота, всі інженери дивуються і не знають, чим пояснити ту причину, що мене не вбило.

Так роздумуючи, він лежав у ліжку, перечитував газети, які приносили хоч і не правдиві та скупі вісті, але все ж таки була якась орієнтація та інформація, як кипить та бурує українське криваве море у тій світовій пожежі.

Він отримав ще пару листів від родичів, а, головне, про найбільше важливі події написала мама. Вона не боялася нічого і відважно змальовувала образи і події, які творилися в цілій околиці. В одному листі мати описала йому новину, від якої Петро задеревенів.

Мати писала: «Робляться страшні речі, сину. Шкода, що ти там мучишся і пропадаєш, а може й не витримаєш та загинеш там. Я плачу, коли пишу ці слова, бо ти один син у мене, і я сподівалась на потіху та поміч у моїй старості, а тепер от що вийшло. Ми зостались сиротами обоє з татом. Та таке, що тут зараз діється, то я думаю, що легше і краще не бачити і не переживати того, бо це дуже страшно і болюче».

Далі мати писала, які дотепер погинули люди без жодного попередження чи якогось слідства та суду. Далі в листі йшли імена та описи, як і коли та де був кожний замордований. «За що така кара Господня спала на нас і наш рідний нарід. Скільки виросло Юдів проклятих, які підло вислуговуються перед катом, вбивають своїх братів, а інші підлабузнюються, сподіваючись спасіння від люб'язного старшого брата. Провадять також неймовірну чистку, забарвлюючи її кривавими струмочками людської крови. Навіть в біблійних Содомі й Гоморі не було такого довгого страхіття, яке діється тепер кругом. Я нині ще жива і

пишу тобі про те пекло, яке почало діятися в нас, і хотіла б, щоб ти дістав той лист та довідався, як то чужі загарбники зуміли змордувати наш нарід. Якщо, отримавши, ти прочитаєш і зможеш — відпиши, але не пиши багато про те, що я тобі описала. Живи здоровим, з тяжким болем і тугою, твоя мама».

Петро встав з ліжка, обмився та з'їв свій полуденок, що стояв біля нього. Як тільки він скінчив їсти, увійшов гер Шульце і сказав йому, що рано він не повинен йти до роботи. І ще сказав Петрові, що директор Крамер сам наказав, щоб його рано не будити. Також сказав Петрові, що вся дирекція шахти хвалила його, бо він багато зробив до полагодження та скорої направи тої линвової залізниці. І що шахта сьогодні рано цілком нормально почала працювати.

Петро подякував за те повідомлення і сказав, що він дуже змучений, що тепер все болить у нього, наче б його хто побив. Гер Шульце зробив йому послугу, що приніс його пошту, газети і ще несподівано для нього прийшла книжка від представника з Галлє «Споконвічний вир». Петро почитав газети і знову ліг.

Саме в той час почали приходити з роботи люди. Прийшов Валійон та відразу пішов на обід, а повернувшись з обіду, він сказав Петрові, що зустрів Віру і переказав їй про те, що Петро робить і не може її зустріти. Вони з Оксаною забрали її з собою до Вальдорфу. Там грала музика, і всі танцювали. Була дуже гарна товариська забава, тільки Вірі, як звичайно, нічого не сподобалося, і вже в третім танку вона мала якусь дуже гарячу розмову з одним хлопцем, після якої, не сказавши нікому ні слова, пішла сама додому.

«Це не дівчина, це кавалок якоїсь деревини»,— сказав із сміхом Валійон. Петро подякував йому за те, що він дав знати Вірі про те, що сталося і чому він не міг вийти та зустрінути її. Між іншим, Валійон сказав: «Я переказав їй, що ви робите, але я зробив це тільки для

вас, бо на мій погляд, помимо того, що вона пристойна, як дівчина, вона не має ніякої вартости. Я правду вам кажу, що мені дуже дивно, чому ви морочите собі голову з нею, які ви маєте приємності з тих ваших зустрічей».

Дуже вразила Петра така мова Валійона, але він не показав по собі якогось зворушення чи обурення, а тільки недбало сказав: «Це правда, але я це роблю, щоб перевести час».

На тім їх розмова скінчилась, бо Петро знову пішов до ліжка і скоро заснув.

Коли на другий день Петро повернувся з роботи, він дістав листа від Віри. Вона здоровила його, дружньо дякувала, що повідомив її про те, що не зможе вийти на зустріч. Та жалувалася, що дуже марно і безцільно провела вільний час в неділю. Писала, що пішла з Оксаною до Вальдорфу, де грала музика. Було багато молоді, і вона, хоч і не вміла, протанцювала все-таки три рази. Все було б добре, але за третім разом якийсь здоровий парубійко взяв її танцювати і, танцюючи, почав з нею виробляти непристойні речі. Це її дуже знервувало, вона вирвалась і покинула його та з плачем повернулася сама додому. Вона роздумувала, чому люди так непристойно ставляться до неї, тоді коли вона до всіх привітна та виявляє належну повагу та цінує кожного як повновартісну людину. «Довго я так роздумувала, а потім таки вийшла на гори та хвилю дивилася туди, де йшла робота по направі вежі. І так провела я мою неділю, друже Петре. Нетерпляче бажаю, щоб наступна неділя була більш приємною для мене. З щирим привітом, ваша журлива приятелька Віра».

В кімнаті не було нікого, бо Петро по роботі йшов на лекцію, а вертався пізніше, коли всі вже пообідали та розходилися хто куди хотів. Більшість групами грали в карти по кімнатах або в їдальні.

Прочитавши листа, Петро відклав його і насамперед переглянув та старанно виконав свої домашні завдання. Тоді відписав листа до Віри. Дуже її перепрошував, що сталася така невдача і щирим серцем співчував їй, що так невдало пройшла та неділя для неї. І так само сказав, що коли буде все в порядку, то він дуже хоче зустрінутися з нею. Та ще описав, як він тяжко мусів працювати і які мав небезпечні пригоди. Закінчив так: «Здоровлю щиренько і бажаю, щоб хоч уві сні тобі приснився гарний час. Друг Петро».

Йдучи до роботи, Петро кинув листа до поштової скриньки. Коли повернув з роботи, знову застав пакунок з пошти. Знову прийшло кілька книжок від представника з Галлє. Між тими книжками була дописка, що він не мусить платити нічого за них, бо ті книжки даровані для того, щоб розповсюдити їх серед людей, які не мають можливости їх замовити. В тім пакунку були книжки: «Славні побратими» і «Партизани» — автор Крезуб.

Петро був дуже задоволений, що матиме що дати читати Вірі, яка дуже цікавиться історією та проблемами українського народу. Він роздумував і над таким: «Може, вона то робить штучно, як то кажуть, за пляном, але все-таки вона дійсно прочитає таку літературу, і в неї зародиться певний погляд на життя. А це для нього була велика річ — привести людину в інший світ думок та життя, ніж той, в якому вона народилася, виростала та здобула знання з вироднілого марксизму, хоч перед ним вона ставилася до тої системи крайнє ворожо та критично.

Він дуже нетерпляче чекав неділі, щоб стрінути Віру, передати їй книжки та обговорити з нею питання, які вона ставила в своїх листах.

Тож коли прийшла неділя, Петро, незважаючи на те, що в суботу працював до другої години по півночі, встав рано на снідання, а поснідавши, поправ все своє

брудне робоче шмаття і білизну. Робив все скоро, щоб скінчити до обіду.

І як тільки пообідав — зібрався і спитав Валійона, чи той хоче йти з ним на прогулянку в гори. Валійон сказав, що буде йти з ним тільки до мосту, бо там на нього буде чекати Оксана, і вони обоє підуть до її приятельки, яка робить в бавера.

Багато розмовляли Петро з Валійоном, поки йшли до мосту. А на мості, дійсно, чекала Оксана. Вони тільки поздоровкалися, і Петро сам пішов стежкою на гори. Йдучи на гору, Петро зустрічав багато людей, які також виходили на свіже повітря і відпочивали на тих горах.

Петро пройшов коло тої лавочки, де вони зустрічалися з Вірою, але на лавочці сиділи якісь люди. Тоді він пройшов далі і ступив на вищу стежку, що вела на другу гору. Пройшов кілька разів і подумав, що треба повертатися, бо певно, Віра дуже зайнята. Петро повернув в бік шахти та думав вертатися до бараків другою стороною через пором. Та коли він зайшов за скелю, то з-за кущів назустріч йому вийшла Віра, сміючись, обдарувала його таким поглядом, що Петрові моторошно стало в голові. Вона перша привітала його і простягнула обидві руки, немов би мати до дитини. Петро поклав на землю книжки і газети та також подав їй обидві руки.

— Я прийшла отою другою стежиною і пройшла коло тої, нам відомої лавочки та хотіла вас там дожидати, але коло неї було багато людей. То я ходила кругом, щоб не згубити вас. І оце нарешті ми знову зустрілися. Дуже тяжко вас дожидатися, бо ви така зайнята особа, що й часу не маєте листа написати. Та коли ми вже сьогодні стрінулися, то давайте не гаяти часу і розкажіть мені про все, що вам довелося пережити за цей час.

— Дуже радо,— сказав Петро,— це тільки в формі

жалування та докладної інформації про причину такої тяжкої і при тому небезпечної праці. Бо таке саме дуже легко може бути з кожною людиною.

Петро розказав від першого моменту, як вдарила блискавка та як в ту мить почався непередбачений випадок і як він потім мусів працювати майже дві доби, аж поки скінчилася направа вежі і всієї транспортної лінії. І що він, коли працював в неділю високо на вежі, то все йому здавалося, коли погляне в сторону їх гір, неначе бачив її, як вона проходжувалась сама. Але це була тільки уява, бо з такої віддалі фактично він не міг нічого бачити.

— Ви кажете, що це була уява. Ні, Петре, це було дійсне ваше передчуття, бо я, хоч пізніше, але тут була аж до того часу, поки мусіла йти до роботи. Коли Валійон повідомив мене про такий випадок, то я зразу хотіла вернутися додому, але вони вмовили мене, щоб я пішла з ними до Вальдорфу. Там зійшлось багато молоді та звелося велике гуляння. То і я включилася в ту забаву, і хоч я аж ніяка танцюристка, та коли попросили мене, то я пішла і два рази протанцювала як могла. А на третій раз узяв мене якийсь здоровий парубок та й почав виробляти зі мною такі викрутаси і різні штуки та при тім за кожним разом притискав так, що мені врешті урвався терпець. Я його попросила, щоб ми перестали танцювати, бо я чуюся недобре. Він цього не послухав та ще більше почав виробляти зі мною непристойні речі. Тоді я силою вирвалася та покинула його в танці. І зі злости сказала йому, що він останній дурень, бо коли б у нього було трошки розуму, то такої підлости не виробляв би. Я навіть не знаю, як він зветься, бо мені стало так досадно, що я тільки сказала Оксані, що йду додому. І пішла я, Петре, і плакала, роздумуючи: чого мені так ведеться, що все зустрічаю таке нелюдське ставлення. І думала я: невже ж я така невдаха, що всі до мене несерйозно ставляться. Поплакавши та передумавши багато, я таки пішла врешті сама на ті гори та й проходила ввесь час.

От і все я вам розповіла, як я провела минулу неділю. А тепер забудьмо про це, а поведемо нашу розмову про речі, про які я так нетерпляче хочу з вами переговорити. От я прочитала цю книжку, яку ви дали мені, та не все мені в ній подобається. Я дуже хотіла би почути вашу думку , як ви дивитесь на цю гетьманську теорію, чому той поляк Липинський написав її для українців. Я найперше скажу мою заввагу, а тоді ви дасте мені пораду чи роз'яснення. Поперше, чи відомо вам, що цей Липинський дійсно перейшов з поляка на українця і чи своєю працею він зробив щось доброго для українського народу. Друге — чи така система, яку він обгрунтовує для державного існування України, на теперішній час можлива для проведення її в дійсність. І третє — чи є якісь природні підстави до запровадження Родового Гетьманату. Це для мене дуже сумнівне, тим більше, що я пережила цей страшний тарарам більшовицької дурійки, яка цілі покоління виростила на цій забріханій системі і де є цілі покоління, що тільки й навчилися про більшовицьку демократію і рай на землі — комуну. Як знайти дорогу й спосіб підійти та переконати тих людей про їх рятунок та доцільність існування Родового Гетьманату?

Петро, усміхаючись, сказав:

— Дорога Вірочко, я вже дуже давно читав цю книжку, тому я її маю та дав тобі її прочитати, що представник, який приїздив до нас на шахту, дав мені, а я, не маючи в той час інших книжок, знову переглянув її і при нашій зустрічі дав тобі, щоб ти щось прочитала, бо ти сказала, що дуже любиш читати. Далі, щодо Липинського, то я знаю небагато. Знаю тільки, що він був з польського роду, але вияснив, що рід його був український, який записався польським, щоб здобути шляхетське право. Так робило в ті часи дуже багато інтелігенції та багатих землевласників. Коли він почув в собі українську кров, то пішов за тим гоном душі чи гоном крови. Він був досить вчений чоловік, став

теоретиком українського Гетьманату, ввів в свою теорію новітні методи і форми правління. Про його внесок в справу розвитку української нації дискутувати нелегко, бо його теорія гетьманату хоч і застаріла, але може бути корисною при критичному її використанні. Добрий вчений чи політик може витягнути з неї багато корисних ідей і напрямів дальшої роботи.

Перше, що я можу сказати тобі: в сучаснім світі найкраща система державного правління — це демократія. В цій системі ввесь народ вибирає президента, тобто голову держави, рівним голосуванням. А чи не міг би такий президент в Українській демократичній державі називатися гетьманом. Це тільки значення слова, а не родовий гетьман. Далі, задовго до сучасних форм державности в історії нашого народу існувала така велика і славна одиниця як Запорізька Січ із своїм великодушним, братерським та рівноправним способом строго організованого життя. Отамана Січі вибирали загальною волею січового братства. І коли вже його вибирали, то всі без жодного штучного примусу поважали і слухали його. До цього є тільки одна заввага, що демократична система найліпша тільки для добрих людей. Але коли в демократичній державі злі люди будуть використовувати ту волю на злобу, тоді та система стає немічною для запровадження даного порядку. Це тільки моя особиста заввага, а до того є ще тисячі різних проблем. І ще на закінчення цього питання я тобі скажу, що майбутнє українського народу зокрема, а цілого світу взагалі тільки і буде демократія, що значить по-українському «народоправство».

Щодо другого твого питання, то в сучасній Україні чи для української нації створення державної системи, яка би вона не була,— це дуже тяжке і складне питання. Бо ми пам'ятаємо, що за довгі століття наші всі люб'язні сусідоньки розділили, роздерли наш нарід на п'ять чи шість частин. Кожний з них намагався знищити і затерти слід походження чи існування нашого народу

як держави, як одиниці нації з однією історією, з найкращою на цілий світ територією і, врешті, з однією культурою, якій немає рівної на цілім світі. Цим же сусідонькам вдалося виховати цілі покоління яничарів, темних, безпросвітних холуїв, шляхетських підлабузників, лакеїв, які за солодкий шматок ні на одну мить не завагаються встромити ніж у серце матері і напитися тієї рідної материнської крови...

Це і є справжній образ нашої рідної української нації. Це ж святі слова нашого генія Івана Франка. Він сказав: «Народе мій, замучений, розбитий, мов паралітник той на бездорожжю, людським презирством, мов би струпом, вкритий. Твоїм будучим душу я тривожу».

Отож, завдання не легке. Ми все-таки з того презирства, із того отруйного струпу дуже поволеньки прямуємо до очищення і загоєння тих отруйних ран, що ними так страшно вкритий наш нарід. І на смертельний страх та на перекір усім людоїдам, загарбникам і тиранам ми випливаємо на поверхню світової арени, як державницька нація, як один моноліт, хоч і дуже покалічений і спливаючий кров'ю. Та все одно, як не ми, то наступні покоління довершать створення величної будови, якій ім'я — Держава. І немає сили в тиранів спинити цей похід до волі та створення нашої рідної держави.

Не входжу в питання про форму її правління в сучасному чи майбутньому. Прийде час, і народ створить основу, яка поведе нас до світлих ідеалів гуманізму.

Не для якихось політичних переконань дав я тобі, Вірочко, прочитати цю книжку, а для знання, для свідомости. І я особисто читав її і приймаю її, як літературний твір. А з теорією в мене є великі розходження, і вони будуть також і в наступних поколінь.

Ввесь час поки Петро говорив, Віра держала його

під руку, і вони рівно, крок в крок, проходжувалися стежкою. Вона з захопленням слухала його мову, ні словом не перериваючи та безкінечно любляче поглядала на нього. А коли Петро скінчив, вона стала перед ним, подивилась йому в очі та промовила:

— Петре, чому доля так поглумилася, що ви опинилися на тій шахті. Ваше місце в наукових установах. Вам не механіком працювати, а творити для народу великі діла. Яка я щаслива, що вислухала ваші слова. Я не можу висловити вам своє душевне задоволення — бути з вами в товаристві. Дуже красно вам дякую. Я ніколи не сподівалася почути від вас такі глибокі думки, такий щирий вислів відносно нашого народу, його страшної недолі та такий правильний погляд на наш нарід, як націю і віру в її майбутнє, як самостійну Українську Державу. Я дуже мало читала літератури західнього світу. Але, вислухавши вас, я дуже рада, що я все-таки не відстала від поступових напрямків у світі. І ваші думки та вислів залишаються моїм дороговказом на все моє життя.

На тій лавочці, де вони раніше сиділи, вже не було нікого. Віра, побачивши це, знову взяла Петра під руку і майже потягнула до лавки. Сівши, Віра далі почала вести розмову:

— Знаєте, Петре, як довго живу я на світі, то опріч моєї матусі та батенька я ніколи не відважувалась вести з ким-небудь такі розмови, як оце ми сьогодні з вами. Правда, в моїх родичів було багато книжок, які потім повинні були щезнути. Бо заховали їх в таке місце, куди не попало чуйним нюхом НКВД. Небагато книжок мала я змогу прочитати. Однак, скрито носилась я зі своїми думками про існування українського народу в самостійній українській державі. І дивно — всі мої оці питання і думки збіглися наче в одне зачароване коло, яке по моїй твердій вірі в майбутнє, котилося в тім напрямі, який я вчула сьогодні з вашої мови. Це дивно, але дуже приємно для мене. Дивно тим, що ми різні

віком та жили під різними окупантами, в далеких сторонах нашого краю, ніколи не зустрічаючись і не бачачись. А говорили і мріяли про одну і ту ж саму золоту мрію нашого існування, як нарід та його державність. Одне мене дуже гнобить — не знайшлося тієї рушійної сили, яка мала б створити цей український моноліт. І оце ви висказали про силу волі й силу віри, що грядущий час зведе докупи і зцементує в єдине тіло ввесь український нарід. Я повністю згідна з вами. Але прикро мені, що цей час, ця хвиля нестримної стихії, по моїй думці й вірі, дуже далекі, і я невимовно жалкую, що не зможу дожити до такого великого моменту, який вирівняє всі злигодні, кривди і знущання з нашого народу і винесе його на височини вселюдських ідеалів в повній величі слави та правдивого його великого «Я», що блискавицею і громом продиктує всьому світові своє ймення — УКРАЇНА. Та засяде у вольнім колі народів як домовитий хазяїн у своїй хаті. Ви згадали пророчі слова нашого генія Франка. І я захопилася його пророчими словами, які, коли їх хто знає і розуміє, дають незламну силу духа та незбориму силу волі. От так ми проводимо вільний час наш у розмовах. Тільки добра з них, що вони розумні й доречні, а не пустогласи. Бо ж тут, на тій чужині, ми немічні й непомітні раби, та ще й деякі з кокардою на лобі. Все-таки я вважаю, що корисніше розважати себе спільними думками про справи і питання, такі болюче пекучі для нас. От ви згадали про наш край, територію, про нашу культуру та традиції, яким нема рівня у світі. Коли б почув хтось, не прихильний до нашого народу, то він сказав би, що ми великі егоїсти та ідіоти, які не знають нічого іншого на світі, крім того корита, з якого вигодувалися. Але воно не так, Петре, бо ми знаємо й те, що за горами трупів і морем проллятої крови виросла висока західня культура, яка і посьогодні відзначає наш нарід.

— Це дуже гарні і правдиві слова, дорога Вірочко, але всупереч тому безприкладному народовбивству в історії світу наш народ витримав і зумів зберегти ці

скарби віковічної рідної культури. І хоч ми не мали своїх рідних шкіл, в чужих школах і з чужих мов не залишилися позад всіх високих західніх культур та витворили свій ренесанс, який неухильно прямує до своїх вершин. І він, як домовитий хазяїн, гляне оком з цих вершин не тільки по своїй хаті й по своїм полі, але цілий світ засліпить і здивує силою знання та красою рідної культури і традиції. Для цього тільки потрібна фізична сила заліза і вогню та дипломатичні впорядкування. Коли б створилася така нагода і прийшла така велика хвилина, то сповнилися б наші дорогі віковічні мрії.

Поки що ми повинні міцно триматися, щоб не розгубитися в отій світовій пожежі.

— Це правда, Петре, але як же нам практично творити ту єдність, як триматися всім разом, коли навіть тут, в отій околиці, де так багато нашої молоді та старших людей, по сьогоднішній день, скільки разів я починала вести розмови на такі болючі для нас всіх теми, то крім вас не знайшлось людини, яка зацікавилась би ними та створилось таке спілкування думок, як оце завелося у нас з вами. Я ніким не погорджую і не ставлюся із зневагою ні до кого, бо всі вони наші люди. Та не можу я погодитись, щоб людина, яка не виявила хоч трошки культурного поводження, почала поводитись зі мною, як недоумною вуличницею. Це вже я вдруге сьогодні скаржуся перед вами. Отож, я подумала, може, ми обоє спробуємо якось приєднатися до тих всіх наших людей. Бо я всіх бачила там, у Вальдорфі, тільки вас дотепер там не стрінула. Значить, тільки ми обоє відрізняємось від тих всіх, а це мені дуже неприємно, бо вже навіть Оксана стала називати мене дурочкою. От що хотіла я у вас запитати. Чи ви, Петре, вмієте танцювати? Бо я всього вчилась, а на таку річ, як танці, не дуже звертала уваги. Я все гадала, що на те у мене ще є досить часу. А тепер це невміння стало причиною меншої поваги до мене, як

до дівчини. І тому я подумала, що тільки вас я можу запитати, не соромлячись, чи не змогли б ви допомогти мені в тім, щоб я не мала менше вартости від всіх інших дівчат?

— Я не сальонний танцюрист, але ті танці, що я знаю, дуже радо тобі покажу. Можемо почати навчання хоч би й тут, зараз.

Петро та Віра встали. Петро сказав їй:

— Такі танці, як вальс та полька мають ритм на три кроки. Новіший танець танґо іде на чотири кроки, до яких долучуються ще деякі фігури, придумані особисто. Танець фокстрот танцюється під впливом мельодії оркестри з необмеженими кроками, і це найлегше. Перше зробимо кроки вальсу.

Він взяв Віру правою рукою за талію, а лівою рукою її праву руку, притягнув і подався зразу назад, рахуючи: «Раз-два-три, раз-два-три». І вже на третім ритмі він пустився легко оборотом з тим, що його третій крок ставав переносним. Вони обоє плили, наче в повітрі. Віра надзвичайно дотримувала кроку й ритму, так що вони крутилися добрих десять хвилин. Кругом не було нікого, і ніхто не бачив тої комедії. Коли Петро пристав, Віра зчудовано дивилась на нього та сказала:

— Це диво, немов музика, а я з вами наче в повітрі плила.

— Це дуже гарно,— сказав Петро,— ми обоє вивчимо всі ті танці, які я знаю, а тоді колись зайдемо на ті забави, на які збирається молодь і продемонструємо наше мистецтво.

І так вони зробили пробу з усіх тих танців, про які Петро розказав. Віра була надзвичайно задоволена і просила Петра, щоб вони більше робили такі вправи.

— Добре,— сказав Петро,— це для мене велика приємність, що я настільки вмілий і ти задоволена.

— Дякую,— сказала Віра,— хоч як приємно і весело

з вами, але наша зустріч на сьогодні підходить до кінця. Ви візьміть вашу книжку, про яку ми сьогодні так довго вели розмову, а я візьму оці часописи і ті дві книжки.

При тім вона взяла Петра за руку, притулилася до нього і поцілувала в лице, кажучи:

— До милої зустрічі, Петре.

Скоренько попрямувала на гору і знову на тій останній плиті оглянулася та послала поцілунок Петрові, прикладаючи руку до своїх вуст, кивнула та щезла за горою.

Петро постояв хвилину і, поволі йдучи, вернув до бараків. В бараку було багато хлопців. Грали в карти і дивувалися, що Петро повернувся так пізно. Петро не звертав уваги на всі розмови, положив книжку до шафи і почав читати газету, потім кінчив своє завдання по механіці. Та при всій тій роботі ані на мить не виходила з його уяви Віра. І мучила його та думка, що коли вона дізнається, що він жонатий, то він втратить таку гарну дівчину, приятельку, яка тоді стане ворогом для нього. Покінчивши задачу, він ліг на ліжко і непомітно заснув.

Рано в понеділок, ідучи на роботу, Петро мав нагоду дещо поговорити з Валійоном про минулу неділю та де він перебуває, бо щовечора, коли Петро приходить після лекцій до бараків, його ніколи вже немає.

— Та що ж мені робити,— сказав Валійон,— коли є нагода погуляти з дівчиною, то я гуляю. Я майже щовечора заходжу до Оксани, вона має кімнату з другої сторони хати над коморою бавера. Мене ніхто не бачить, коли я туди заходжу і коли хочу — тихо виходжу по сходах. Зразу пси не пускали, але Оксана кілька разів брала їх з собою на прогулянку і дуже добре познайомила мене з ними. Так що я тільки покличу їх по імени, то вони мовчки лягають під сходами, а то йдуть до своїх будок. Страшно злі собаки, але мудрі, бо до незнайомої особи кидаються так, що нема змоги оборонитися. Оксана їх тримала і давала нюхати

маринарку, а тоді ми сідали разом, і вона казала їм лягати. Спочатку пси шкірилися, коли я пестив їх, і не брали нічого від мене з рук, але за декілька разів призвичаїлися та освоїлися. Так що, бачите, я майже кожний вечір гостюю в Оксани. А як же у вас справи з Вірою? Вчора у Вальдорфі було багато молодих і старших, дуже багато наїхало в ці сторони наших людей. Там Ластовецький з нашого бараку зорганізував оркестру, і вони навіть непогано грають. Хоч всі скаржаться, що біда, така робота тяжка та нема чого їсти і в що вбратися, однако молоді гуляють, як музики заграють. Всі там вчора були, і тільки вас і Віри не було. Я розумію, ви собі вдвох провадите романси, але вам, Петре, треба туди зайти, бо є дуже багато наших людей, які зовсім не знають німецької мови. Їм треба допомогти дістати авсвайси. Я знаю, ви не хочете йти з Вірою нікуди між людей, щоб ніхто не сказав їй, що ви жонаті. Не знаю, чому ви так дуже боїтеся. Відколи я тут хожу всюди з Оксаною, то жоден хлопець з нашого села дотепер не сказав слова, що я жонатий. Та й в такий страшний час, як тепер, на якісь родинні справи ніхто уваги не звертає. Бо кожної хвилини не знаєш, де і коли трісне бомба, та й по всьому. От минулої п'ятниці бомбили Дрезден. За одну годину загинуло більше п'ятидесяти тисяч людей. То ж немає сенсу, Петре, так себе тримати, або боятися, що коли Віра дізнається, що ви жонаті, то не схоче товаришувати з вами. Не велика з того біда, бо довкола працюють сотні гарних дівчат, та з котрою станеш говорити, кожна нарікає, що їй нудно, немає товариства, що вона хотіла би зустрічатися з кимсь, щоб забути про своє тяжке і сумне життя. Постарайтеся зайти в неділю до Вальдорфу. Там працює дуже багато наших людей. На тім фільварку є дуже велика їдальня, куди всі вільно заходять.

— Як не буду робити, напевно зайду,— сказав Петро, і на тім вони розійшлися до роботи.

Працюючи, Петро ще раз передумував про все, що наговорив Валійон, а головне, про його дружбу з Вірою. Валійон мав рацію — час був такий непевний, що кожної хвилини людина може померти. І тоді ніщо не має жодної вартости. Однак Валійон не знав добре Віри, не мав жодного поняття, про що Віра веде розмову. Не знав, що в неї така висока національна свідомість і почуття. Не знав її родинної трагедії. І врешті, не знав її присяги своїй матері зберегти свою дівочу честь і незнеславленою вернутись додому, за всяку ціну закінчити вищу освіту і аж тоді створити родинне життя. І по всякій можливості працювати для свого знедоленого українського народу. Якщо ті мрії і думки дійсно правдиві, то чи вдасться їх осягнути і перевести в дійсність в такий грізний час — дуже сумнівно. Але при кожній зустрічі вона одностайно підтверджує свої мрії і думки. Чи воно все так ідейне і правдиве — немає можливости перевірити. Та як би воно не сталося, то все одно для такої молодої та ще й,— як вона сама каже, вихованої в школі комуністичного божевілля,— дівчини її думки, постава, таке свідомо любляче ставлення до свого народу, дружня, культурна поведінка являє собою небуденне явище. Бо коли вона енкаведистка і працює по призначенню, то один її вислів, що дійшов би до вуха апаратури смерти — це вже готова куля в потилицю.

За весь час роботи такі думки не відпускали Петра. Він сто разів передумував одне й те саме, і за кожним разом його думка й душевне почуття приводили його до такого висновку, що Віра не підступна і не фалшива, а щиро хоче дружити з ним. Тому по міркуванню в нього знову з'явився страх і жаль, що він неминуче втратить таку гарну, вродливу, пристойну та національно свідому дівчину. Таку, що другої такої в світі не знайти. Так кінчалися всі його думки. І тому дуже шкода було йому, що вона колись дізнається про його брехню. Сердився сам на себе, що він такий боягуз, кожного разу думає, що вже все розкаже, та

коли стрінеться з нею, то між ними ведеться така розмова, що немає місця, часу ані сили витягнути з себе те одне слово. В думках він безкінечно нарікав на свою долю, яка призвела його до такого стану. Чому йому не судилося стрінути таку дівчину тоді, коли він тільки починав думати про дівчат, коли він був вільний і мріяв про таку, що була б свідома, вміла, гарна, пристойна та примірна для других. Та все вийшло не так. І оте родинне життя стало пеклом і довічним прокльоном, про яке при згадці дрижить все тіло. Чому ж тепер доля звела його з такою людиною, яка не тільки надзвичайною красою, але й усім єством полонить його душу та виводить із стану рівноваги, яка повинна дати йому мужність сказати правду про себе.

Змучений до крайности такими думками, він таки злобно постановив, що коли такий збіг обставин чи доля створили такі відносини чи зло, то хай воно само йде до кінця без його волі. І так він вирішив, що коли лиха доля завдасть йому неминучий удар, він прийме його і буде намагатися витримати цей біль.

Як звичайно, по роботі він пішов на лекцію і вернувся до бараку досить пізно, бо старенький інженер дуже старанно викладав про механізм включання вагонів на линву і точне випускання їх на рейки, де вони автоматично переверталися і вже порожні включалися назад на линву. Петро дуже уважно слухав цей виклад і позаписував собі майже всі пункти з дії автоматичного навантаження і розвантаження.

Час проходив скоро, і знову прийшла неділя сподіваної зустрічі, але, як на злість, зіпсувалася погода. Цілий день лляв зливний дощ і дув холодний вітер, так що ніхто нікуди не виходив.

Так проминуло чотири тижні. За весь цей час Петро ні разу не зустрічався з Вірою. Однієї неділі була непогода, а то знову Петро мусів працювати. Віра писала йому листи, Петро відписував, і тільки через листи вони були в зв'язку між собою та інформували одне одного про речі, які діялися в околиці та відносно воєнних подій. В однім листі Віра питала Петра, чи не

міг би він попросити дозволу їй зайти до бараку, бо вона хоче пошити собі багато речей. Петро переговорив з гер Шульце, сказав йому, що в бавера працюють дівчата і їм треба дещо пошити. Коли можна, то вони зайдуть до нього.

— Я їх не знаю,— сказав Шульце,— якщо вони прийдуть, то щоб ти вийшов зустріти їх, бо інакше я нікого не пущу.

Петро повідомив про це Віру, щоб вона прийшла в неділю зрання з Оксаною. Коло одинадцятої години Петро був в їдальні, коли жінка Шульце викликала його. Петро вийшов на браму. Там стояв Шульце і Віра з Оксаною. Шульце щось лопотів, а Віра підступила близько до нього і пояснювала, що вони мають пошити собі спіднички на Петровій машині. Шульце дивився раз-у-раз на Віру і витягнув з рукава до половини кабель, що постійно носив з собою, та вимахував ним. Коли Петро підійшов, він засміявся. Петро дуже чемно попросив його, щоб він дозволив дівчатам зайти.

— Добре, добре,— сказав він до Петра,— дві дівки забагато для тебе. Одну я заберу собі пізніше.

Голосно засміявся та пішов до своєї канцелярії.

Коли Петро увійшов з дівчатами до бараку, то Валійон скочив, як опарений, бо він нічого не знав, що Петро умовився з дівчатами, щоб вони зайшли. Почалася досить весела розмова, але Віра запитала, чи могла б вона шити, бо їй треба скоро вертатися до роботи. Сьогодні бавери десь поїхали, то вона має багато роботи на вечір.

— Чи ви маєте якусь шафу, Петре, я хочу дещо покласти, як не закінчу сьогодні.

Петро відчинив їй свою шафу, вона поклала малий пакунок, а побачивши велике люстро на дверях, поправила свої коси, пригладила волосся та зразу взялася до роботи. За хвилю дійсно увійшов Шульце, став коло порога і аж писок роззявив, коли побачив, як

Віра шила на машині. Вона все мала підготовлене і тільки перешивала одне за другим. Шульце тільки поцмокував язиком та кивав головою, а потім, сміючися, запитав Віру, чи вона кравчиня. Може, б і йому штани пошила б. Віра встала від машини, підійшла до Шульце та дуже добре по-німецькому почала жартувати з ним, що штани на нього на такій малій машині не можна пошити, але коли вона випрактикується добре шити, то зробить це для нього на подарунок за те, що він був такий добрий, дозволив їй зайти до бараку до приятеля Петра та дав їй змогу пошити такі дуже потрібні їй речі.

— Я дуже дякую вам, гер Шульце, за ваш добрий вчинок.

— Зер ґут, зер ґут,— сказав, сміючись, Шульце. — Тільки щоб ви не шили тут цілу ніч.

І підморгнувши до Петра, вийшов.

— Ох, яке в нього, бідолаги, пузо виросло. Він не знає того, що коли б я його бацнула по пузі, то він тріснув би.

Всі з того засміялися і вперше всі разом вели різні жарти.

Врешті Оксана запропонувала, щоб вони з Валійоном пішли трохи погуляти, поки Віра скінчить шити. Коли Оксана з Валійоном вийшли, Віра тільки сказала:

— Дуже красно дякую за книжки. Я вже прочитала їх. І коли буде у нас слушний час, поговоримо про це. А сьогодні я обов'язково хочу скінчити мої спіднички і жакети.

Вона далі почала шити. Петро дістав вугілля до праски з кухні, і вона гарно розпрасувала шви й таки докінчила все, що треба було шити на машині. Зложила все гарно в пакунок і сказала, щоб Петро вийняв той пакетик з шафи, що вона раніше туди поклала. Вона розгорнула його і сказала:

— Сьогодні трошки погостимося, в перший раз за час нашої дружби.

На превелике здивування Петра в пакуночку була гарно накраєна шинка та ще багато іншої їжі. До того ж багато тонко нарізаного хліба, помащеного маслом, і маленька плеската пляшечка. Віра перша притулила губи до неї, а відтак подала Петрові, кажучи:

— Не бійтеся тепер напитися, бо я перша ковтнула тих чарів.

Петро трошки випив, а решту залишив, і Віра сховала те до шафи. Вони гарно закусили.

— Де ж ти здобула це все добро? — запитав Петро. — Я дуже прошу, не наражай себе на небезпеку, бо я не міг би пережити, коли б ти потерпіла через мене.

— Будьте спокійні, нічого подібного не станеться. Колись вам скажу про все, а зараз мушу йти і прошу вас провести мене до Небри.

— Дуже радо! — сказав Петро.

Він одягнувся, взяв ще кілька газет. Обоє вийшли з бараку та пішли просто дорогою понад річку до Небри. Цілу дорогу Віра була в надзвичайно веселому настрої. Оповідала, як то вона мріяла і комбінувала, щоб врешті стрінутися, і те, що вона сьогодні пошила — це для неї велика річ. Якби вона могла більше ще шити, то дістала б в заміну деякі речі, які дуже хотіла б мати.

— Петре, я невимовно вдячна вам за те, що ви умовили того пузатого Шульце, і він дозволив мені зайти.

— Що до шиття і відвідин, то про те вже клопоту немає, бо як я завважив, то він ніколи не поводився так прихильно і з жартами, як сьогодні. Ти сподобалася йому своєю поставою і поведінкою. Це має велике значення, я про це переконався, спостерігаючи наших людей. Вони спочатку вели себе так по-грубіянському, що викликали враження, ніби вони дикуни без усякої

культури. Я навіть гордий з того і безмежно вдячний тобі, що ти так гарно та достойно повела себе, чим продемонструвала наш рідний національний стрій і високий рівень нашої рідної культури. Це не з звичайної цікавости всі ті німкені повиходили з кухні, коли ми обоє проходили.

— Це правда, Петре, але до деякої міри. Бо ця проклята німота на цілий світ хвалиться своїми високими досягненнями в техніці та культурі. Але цей їх дикий егоїзм робить їх не меншими варварами, людожерами та тиранами, ніж наш північний дикий азіят. Добре, що так складаються наші обставини, я думаю, що ми зможемо собі дещо помогти в наших обставинах. Ось вже і наш міст, тут я з вами прощаюсь і побіжу на гору сама, а ви вертайтеся і думайте, що Віра іде з вами.

Вона знову притулила його до себе і, стиснувши руку, зі словами «До скорого побачення» поцілувала та скоро побігла на гору.

Від того часу в їх відносинах сталась велика зміна, бо Віра у вільний час не чекала на Петра, а сама заходила до бараку. Навіть коли Петро працював, вона шила на машині жіночі, а то й чоловічі речі. Спочатку вона шила всі речі з тих матеріялів, що баверка давала їй як невжитки, хоч були вони ще з доброго матеріялу. Та коли вона одного разу познайомилася з французом, який робив на гуральні, то за готові пошиті речі не тільки почала діставати нові матеріяли, але ще й такі речі, яких в Німеччині не можна було дістати. При наступній зустрічі вона оповіла Петрові про ті можливості та між іншим сказала, що якби він міг дістати матеріял для пошиття кількох робочих комбінезонів, то за них від французів можна було б дістати багато добрих речей, бо вони дуже часто дістають пакунки з Франції, де німці ще не встигли загарбати всього.

Не говорячи для чого, Петро почав відкуповувати від своїх і поляків сині робочі блюзи і штани, що їх робітники діставали на шахті. Декотрі шанували одяг, то мали в чому працювати, а також, переправши по роботі, мали в що перебратися на зміну. Та декотрі так не робили, бо без кінця грали в карти, і від таких картографів можна було все купити. Петро мав трохи зложених грошей і накупив на них кілька синіх убрань, з яких почав шити комбінезони.

В однім листі Віра написала йому, що є великі можливості виміняти від французів та італійців дуже гарні речі. Між іншим писала, що французи показували їй нитки для вишивання, але вона не мала за що їх виміняти. І ще одну річ просила вона Петра, щоб він допоміг їй. «Петре,— писала Віра,— я познайомлю вас при нагоді з тими французами та італійцями. Ви будете провадити з ними справу, бо я мушу перестати з двох причин: поперше, мої господарі дуже противляться цьому. Вони сказали мені, коли я не перестану ходити ночами до французів, то вони заявлять на мене до поліції. А подруге, ті французи та італійці хочуть вести всяку торгівлю зі мною на дуже добрих умовинах, але тільки з тим, що я для кожного з них зокрема буду потіхою, полюбовницею. Отож, я більше нікуди сама виходити не буду, а думаю, що ви не відмовите мені в своїх помочі.

Не гаючись, Петро відписав, виявив їй своє задоволення, що Віра так гарно поступила та пояснила йому ті причини, які можуть бути неприємні, а то й небезпечні для неї. А поміч він дасть, яку тільки зможе, він все з нею єдине в суті та ділі довіку. На закінчення просив, щоб не наражала більше себе на небезпеку, бо вона гарна дівчина, і тому кожний ласий мати романс з нею. А це для неї може бути часом великим щастям, а часом — страшним нещастям. Докладно написав їй, що він має готове шите для заміни, і тільки треба, щоб вона якось створила можливість такої зустрічі.

Вже на третій день Віра відписала, що коли він зможе бути в суботу на мості коло Небри, то все буде полагоджене. Не говорячи нікому нічого, в суботу Петро зробив гарний пакунок, і ще сонце не заходило, як він вже був на мості та проходжувався стежкою поза мостом. Першою з'явилася Віра. Вона сказала, що саме до їх лавки повинні прийти французи. Коли Петро з Вірою прийшли туди, там вже сиділо двоє мужчин і одна жінка. Віра представила їм Петра як свого близького приятеля. Почалися розмови, знайомства та домовляння, як собі обопільно допомогти. Ці французи робили на гуральні. Поперше, вони сказали, що багато горілки зразу не можуть дістати, бо над ними дуже строгий контроль, коли вони виходять з роботи. Але вони вже мають деякі знайомства, так що в майбутньому зможуть діставати горілку. Що до інших речей, то вони показали дуже гарний матеріял на жіноче вбрання, а також другий чорний, з якого могла вийти або спідничка або накидка з короткими рукавами. Також показали нитки для вишивання. Мали їх чотири кольори по дві пачки: чорні, темно-червоні, зелені та помаранчові. Петро оглянув те все і потлумачив їм, що до ниток потрібна ще канва та полотно.

— Ми зараз не маємо, але напишемо додому і напевно вам те дістанемо. Вони дуже здивувались, що Петро був зацікавлений нитками, бо як виявилося, ніхто з дівчат не спішив вимінювати нитки чи вишивати. Взагалі всі шукали якісь лахи, щоб мати в що одягнутися. Петро показав комбінезони. Французи аж повставали з захоплення. Один попросив, чи не зміг би він приміряти його на себе, але Віра сказала:

— Не дозволяйте, бо вбереться і втече.

Петро подумав та дозволив убратися. Коли француз убрався в той комбінезон, то вже більше не скинув, бо він йому дуже пасував. Петро запросив за той комбінезон обидва матеріяли і нитки для вишивання. Французи дуже уперто торгувалися, кажучи, що таких матеріялів тут ніде не дістанеш.

— Так само не дістанеш і такого комбінезона,— відповів Петро. — Зробимо так: дістаньте біле полотно на дві сорочки, канву та ще два метри того самого чорного матеріялу. Тоді я вже за те дам вам другий комбінезон. На сьогодні я забираю те все, а ви — комбінезон. Коли дістанете речі, про які я вам казав — повідомте її,— і він показав на Віру. — Що до горілки, то я її багато не потребую, але коли можете дістати чистого алькоголю, то одержите від мене добрі робочі черевики.

На тім торгівля скінчилася. Французи відійшли, пообіцявши через два тижні дістати ті речі, про які Петро їх питав. Коли французи повернули за гору, відізвалась Віра:

— Петре, де ви так навчилися торгувати? Я весь час стояла і сама собі не вірила, що ви так строго продиктували їм свої умови, і вони всі троє без великого опору їх прийняли. Зі мною вони так не говорили. Вони мені наказували, що я маю дати в заміну, а то ще й насміхалися, що як я піду спати з ними, то тоді все для мене буде.

— Що ж я можу зробити супроти того, що ти чаруєш всіх чоловіків на світі? Кожний в провалля піде за те, щоб тільки трошки потішитися тобою,— сміявся Петро. — Тому не виходь нікуди сама, бо ще хто вкраде, і не буде більше гарної дівчини Віри на світі.

— Не така то я вже чарівниця чи красуня, як ви жартуєте, але злих людей таки дуже багато на світі. І тому у ваших словах є багато правди. То ж прошу, проведіть мене попід гору до двору мого бавера.

Так говорячи, вони пішли стежкою на гору.

— Бери ти і неси те все на гору. Ти молодша, то тобі легше, і це ж для тебе придбані речі, а не для мене.

— Що це ви жартуєте,— аж присіла Віра,— з якого права це моє? Я дуже радо допоможу вам нести на гору, але все це ви заберете з собою, бо я нічого не понесу до

бавера. Він ще скаже, що я краду в нього та вимінюю речі для себе. І тому я прошу вас — заберіть це з собою, а завтра я прийду до вас, тоді поклопочемося, як це має бути. А зараз я мушу відійти, сказавши тільки: «Добраніч». Ми завтра знову побачимося, Петре! — та побігла, зачинивши фіртку до бавера на подвір'я.

Петро скоро вернувся до бараків, та дуже був задоволений, що ходив не дарма, а також вдовольняло його те, що він тепер має змогу дати Вірі в подарунок цей матеріял і нитки для вишивання. Бо Віра часто згадувала та розповідала, що вона дуже любить та вміє вишивати, та нема чим і на чому. Петра задовольняло ще те, що коли б він ще дістав другий відріз такої чорної матерії і біле полотно, то це було б для нього великою радістю, бо він зміг би зробити велику послугу для дівчини, віддавши їй все це. Вона пошила б собі два першорядні вбрання, а вишивши сорочку, справила б собі повний український стрій, якого раніше не мала.

Ані на хвилину він не розлучався з тою думкою, що коли Віра дізнається про його родинний стан, то не тільки що висварить його, як останнього ошуканця, але й не гляне більше в той бік, де він буде. Він розумів, що для неї це буде великий біль і образа, бо вона з такою ревністю та довір'ям ставилася до нього, що тяжко знайти в житті щось для порівняння.

Та справжньої любови між ними не було. Вона твердо тримала себе на щиро приятельських відносинах. То ж для нього це справляло велике задоволення, що він зможе безкорисливо зробити вияв щирого приятельського жесту.

Коли в неділю по обіді прийшла Віра, то всі вже порозходилися, і вони були самі в бараку. Тоді Петро розповів їй, для чого він вчора казав, щоб вона те все забрала і що він має на увазі.

Віра вислухала його уважно. А потім із сльозами на очах запитала:

— Петре, за що, для якої цілі та з яким наміром ви даруєте мені все це? Чим і коли я буду мати змогу зробити вам належну винагороду?

— Чому це я роблю — моя відповідь коротка. Я роблю це як вияв моєї приязні й дружби до тебе без жодного прихованого наміру чи певної далекойдучої мети. Ціль моя одна — щоб помагати тобі в умовинах цього страшного лихоліття. Помагати вести на достатнім рівні наше так знівечене життя. Це буде моє найбільше задоволення та винагорода, коли я переживу цей грізний час. Думаю, що ти зрозуміла мене. Тепер бери матеріяли та пляну й як найкраще пошити убрання для себе. Підшивку можеш взяти з моїх зношених сорочок, вони досить тонкі й будуть добрі на підклад до того матеріялу. Вовняного шпалту я тобі дістану в Небрі, в знайомого кравця. Він мені вже багато речей до машини дістав , а також голки, нитки, наперстки і навіть обіцяв дістати матеріялу на вбрання, а може, й на зимовий плащ.

— Я буду рада шити спідничку, коли я вже згоджуюся на такий неоціненний ваш подарунок для мене. А над жакетом будемо працювати обоє, бо мені здається, що мені самій буде тяжко відповідно опрацювати його, дуже шкода було б змарнувати такий гарний матеріял. Я ще в моїм житті не мала убрання з такого матеріялу.

Закинувши за плечі свої довгі золоті коси та поправивши пасмо волосся, що такими принадними хвилями спадало їй на обличчя, вона, не говорячи вже більше нічого, з великою увагою та захопленням взялася до роботи. Розложила матеріял та одразу відміряла частину та відрізала, а решту відклала до петрової шафи. Ту частину вона спритно відміряла та потяла на чотири частини, чи як вона казала, пілки. Потім вона взяла голку і нитку і всі ті частини руками легко позшивала. Не проминуло години, як вона

вбралася на пробу в зшиту руками спідничку.

Петро цілий час уважав, що і як вона робить, і думав собі, що така молода дівчина вже мала вміння в руках.

— Коли ж ти ходила вчитися на кравчиню? — сміючись, питав Петро.

— Ціле життя, Петре, відколи я настільки підросла, що зрозуміла потребу в умовинах нашого життя і виявила бажання. Та я вже вам казала, що моя матуся знала і вміла прекрасно шити. Вона сама все шила, що тільки потрібно було для родини. І коли вона дізналась, що я також хочу вміти все шити, як і вона, то все старанно мені показувала та навчила всього, що сама знала. Звідки і в кого вона цього навчилась — я ніколи про те не питала. І от бачите, як оця материнська наука стає мені у великій пригоді. Тільки що я вже більше року не практикувалась, то в мене ще є деяка непевність. Але оця спідничка вийшла дуже добре, бо я вже знаю докладно мій розмір, а далі будемо практикувати.

І вона сіла за машину та позшивала усе, що було зметане. Не маючи чим розпрасувати шви, вона згорнула все та поклала до петрової шафи та сказала:

— Шкода, але мені час вже йти до роботи. Петре, чи ви хотіли б піти зі мною аж до Небри відпровадити мене?

— Так,— сказав Петро,— дуже радо, підемо на прохід. Та хто мене з Небри провадить? — сміючись, сказав Петро.

— З Небри з вами буде йти моя тінь, моя думка і дух моєї приязні до вас. Я хочу вірити, що за вашу увагу, доброту і вияв приязні до мене Бог нагородить вас усім, що найдорожче для вашого життя.

— Дякую за таке щире побажання,— сказав Петро, і вони вийшли з бараків та швидкими кроками пішли до Небри, бо Вірі вже час було приступати до роботи. На прощання вона сказала, що коли буде у неї увечері час,

то вона і тоді прийде, щоб якнайшвидше закінчити те шиття. При тих словах вона міцно стиснула Петрові руку і сказала:

— Тримайтеся, і хай Бог береже вас, ніколи не забувайте про бідну самітню дівчину Віру.

Сказавши це, як коза, поскакала вгору до дому бавера.

Вернувшись до бараку, Петро спакував готові два комбінезони і надумав взяти їх з собою на шахту та показати тому українському німцеві. Може, вдалося б за них виміняти картки, за які можна придбати в крамниці взуття. Петро, будучи в Небрі, бачив в крамниці дуже гарні черевики і запитував, чи не можна їх купити, але німець сказав, що опріч грошей має бути ще й картка на придбання взуття. Тож, ідучи рано до роботи, Петро забрав ті свої комбінезони і в обідню пору показав німцеві. Той вбрався в один комбінезон, потім скинув, та не кажучи ні слова, повернув назад. Петро думав, що він і дивитися багато на них не хоче, та німець по-українському сказав до нього:

— Чи ти міг би дати їх мені за дві картки?

Петро зразу завагався, а потім подумав, що самі картки — то не плата, але механічно відповів:

— Беріть та робіть що хочете.

— Я тобі кривди не зроблю, Петре,— сказав німець і, взявши пакунок, відійшов та вклав у свій рюкзак.

Вернувши з роботи, Петро повечеряв і швидко пішов до Небри до тої крамниці, в котрій йому так сподобались черевики. Тільки що він встиг зайти до крамниці, як хазяїн сказав йому, що вже час замикати, і нема коли робити якийсь торг. Петро показав йому картки на придбання взуття та попросив, щоб він дозволив йому залишитися, бо він ніколи не може раніше прийти, бо завжди працює до пізньої години. Тоді той купець замкнув двері та сказав Петрові

перейти до заднього приміщення. Коли всі люди, що були всередині, скінчили купівлю і вийшли, купець закликав Петра і спитав його, що він хоче купити на ті картки. Спершу Петро оглянув чоловіче взуття. Він сам собі не вірив, що в час війни у крамницях ще було так багато різного гарного взуття. Йому дуже подобались одні чорні черевики, які дуже йому пасували. Він відсунув їх набік і оглядав темно-жовті, які також були дуже гарні. Петро просив німця, щоб він не продавав їх, він дістане ще одну картку і тоді купить їх.

— Та ти ж маєш дві картки,— сказав німець,— чому ж не береш їх сьогодні?

— На другу картку я хочу купити ще одну пару жіночих черевиків,— відповів Петро.

І почав шукати черевики для Віри. Йому дуже сподобалось кілька пар. Він вибрав одну з них і попросив німця, щоб він дозволив прийти та поміняти їх, якщо будуть завеликі чи замалі. І чи не можна було б це зробити в неділю пополудні, бо та жінка весь час працює і він не має можливости в будні привести її, щоб поміряти інші. Німець сказав, що в неділю не можна відчиняти крамницю, але він може це йому зробити в своїй хаті, бо він мешкає за тою крамницею. Петро дуже дякував йому за те і спитав, скільки він має заплатити за ті дві пари.

— Тридцять п'ять марок,— сказав німець.

Петро витягнув сто марок і подав німцеві. Той зробив великі очі й сказав, що такого йому робити не можна, бо якби уряд дізнався, його розстріляли б.

— Візьміть,— просив Петро. — Я й так нічого не можу купити за них, і не бійтеся. Я плачу тридцять п'ять марок за черевики, а решту вам дарую, а ви можете ще багато дечого купити за них.

Німець, вагаючися, взяв гроші, а тоді хвилинку подумав, пішов до крамниці та приніс кілька шкір, дуже

гарно вироблених. Петрові аж очі засвітилися, коли він побачив таке багатство в пору воєнного лихоліття. Німець заговорив перший:

— Я маю ще досить таких матеріялів. Ти сам знаєш та бачиш, що гроші, той державний папір, втрачають вартість тепер. Стає дуже дошкульним питання харчів, особливо в місті. Я вже старий чоловік, ніколи в житті я не вів нечесної торгівлі. Я ціле життя знав, що заробіток був винагородою за мою працю. Та дожив я до такого часу, що скрізь процвітає чорний ринок, а це ошуканство кари гідне. Та от прийшов такий час в моєму житті, який змушує і мене на такі діла, що можуть завести мене в газову камеру. Коли б я знав, що ти добра людина та хочеш спільно допомогти собі й мені, то я повірив би тобі.

Петро із свого боку пояснив своє становище, як він опинився тут, як тяжко йому жити та що обставини змушують і його, як тільки може намагатися пережити це лихоліття. І ніяк не можна мати думку, що він приходив до нього, звертався з проханням, щоб потім втягнути його в біду. Тоді німець сказав Петрові, що за гроші він не може такі речі продавати, але якби він зміг роздобути різні харчі, як м'ясо, масло, хліб, то він би в такий спосіб відпродав таку шкіру на чоботи або на черевики. Петро запевнив його, що коли йому вдасться щось дістати, то він сам прийде до нього. А як ті жіночі черевики будуть недобрі, то він прийде з дівчиною, щоб вибрати кращі.

Після такого вдалого торгу та розмови Петро, взявши свій пакунок, якнайшвидше пішов до бараків, бо була вже досить пізня година. На щастя, не зустрів нікого по дорозі та зайшов так, що ніхто його не помітив. В бараку вже всі спали, і ніхто не бачив, що він приніс. Він теж ліг на ліжко, та думка, як і де роздобути харчі, про які говорив йому німець, довго не давала йому заснути.

Вставши рано, пішов до роботи та весь час плянував, як здобути продукти. По роботі пішов на лекцію та вернувся весь мокрий, бо цілий вечір та цілу ніч падав великий дощ. Перечитавши свою лекцію, ш: раз поглянув на свої черевики та скоро пішов спати, бо чувся дуже змученим.

Так пройшов час до неділі. Погода була дуже погана. В неділю він працював до обіду. Погода і далі була негарна: віяли холодні вітри, часто перепадав дощ, надходила непривітна осінь. Та одного вечора несподівано прийшла таки Віра. Вона дуже змокла, бо дув сильний вітер, і не допомагала їй стара парасоля, яку вона десь захопила. Віра розповідала Петрові, як їй весь час було нудно, і тільки щастя, що мала оці книжки читати та була весь час думками в різних сторонах, про які так яскраво і цікаво описувалося в тих споминах Крезуба «Партизани».

— Петре,— говорила Віра,— Яка ж та велика українська мудрість, яка каже, що в нещастю часом на переміну і щастя трапляється. Оце я весь час про це думала: горе, що я так несподівано покинула мою матусю і рідну сторону. Здавалося, навіки попрощалася з рідним містом і тою золотою мрією якнайскоріше багато навчитися і стати справжньою дюдиною. В перших хвилинах мене огортав такий відчай, така розпука, що я втрачала силу волі, не могла панувати собою, опинившись у тій Германії. Приходила страшна дика думка покінчити з собою. Тільки не хотіла того Божа воля, вірю, що існує вона на світі. І от у тій Германії несподівано зустріла я багато наших людей, а головне — Вас. Та й задружили ми з вами. І думала я весь час, поки лляли оті дощі, що ця моя дружба з такою людиною, як ви, заспокоїла моє горе, моє хвилювання, а в дальшому принесла задоволення і навіть радість. Бо от завдяки вам скільки я набула знань та такого широкого світогляду на дійсність та велич нашого народу, його надприродне прагнення до волі. Петре,

читаючи оту книжку «Споконвічний вир», я вся горіла, я сама втілилася в ту дівчину, котра випадково після бою знайшла отого галичанина, отого січового стрільця, тяжко пораненого в груди, непритомного, майже неживого. Та з якою вірою вона зуміла підібрати його, переховати від ворогів та створити чудо своєю самовідданою працею та піклуванням, наче мати над своїм немовлятком. Вернула йому життя, загоїла рану і повернула до нормального здоров'я. Та врешті зазнала такого дорогого, такого незрадливого щастя.

— Коли я читала, а потім все перечитувала, у мене подих запирало з жалю, радости та невимовного захоплення. У моїй свідомості, мов буря, неслися жагучі думки, кричущі, шалені, чергувалися безустанно. У мене створився світ буйної уяви і дійсний світ безмежного хвилюючого кривавого моря, живого, пекучого океану сліз та гігантського невимовного болю у мільйонах сердець. Автор так вміло міг зобразити та ввести у світ нестримної сили великого бажання отої дівчини та отого старшини січових стрільців. І мені знову пригадалася моя рідна матуся, яка так безмежно полюбила і ціле життя жила спомином про такого ніжного, такого люблячого та з таким сталевим характером героя офіцера, старшину січових стрільців галицької армії. І я, Петре, говорила сама до себе: «Ні, таки ті галичани з того маленького клаптика землі нашої великої України, ті галичани чарують серце не тільки своєю поставою, красою і любов'ю, але й безприкладним геройством і любов'ю до свого народу». І як влучно цей автор підібрав назву книжки: «Споконвічний вир». Це багатозначучі слова про долю і недолю нашого, такого гарного, багатого, квітучого рідного краю — Батьківщини України. І оце той Тарас наш, той геній світу серцем і душею вилляв сльозами ті слова, кажучи, що нема на світі другої України, і немає другого Дніпра. Це свята правда, другого такого краю в світі немає. І яке щастя та задоволення для мене, що я

мала нагоду прочитати ту книжку, в якій автор так влучно зображує «Споконвічний вир». Оцю химерну та незавидну долю такого великого, багатого та квітучого краю, який у споконвічнім кривавім морі пливе проти виру бурхливих хвиль та безкінечно намагається виплисти врешті з того виру на поверхню світла, правди й вільного життя. Я знаю, я зараз дуже схвильована, бо дуже переживала мій жаль, мою заздрість та нарікала на мою долю, що не призвела мене до такого стану, в якім би я могла пережити такий самий проміжок часу, як ота дівчина, рятуючи життя галичанинові, старшині, січовому стрільцеві. А вилікувавши його, упиватися радістю, щастям, красою його тіла та його ніжною, безмежною любов'ю. Ці спомини А.Крезуба «Партизани» та отой «Споконвічний вир» надали мені стільки нової сили волі, що я сказала собі, що таки буду жити, і так буду жити, щоб за всяку ціну вийти на височину людського знання і ту незламну силу знання віддати своєму народові. Я знаю, Петре, ви, слухаючи мене, думаєте, що це думки солом'яного вогню. Та твердити про їх правдивість, їх незмінність та про мій стан тут не місце та ще не година. Я тільки висловила вам, і то навіть не до кінця, мій поклик душі чи вогонь мого серця. Чомусь Бог дав мені такий характер, що я більше всіх вболіваю за недолю нашого народу і рідного краю. Вдень і вночі безперестанно, як вихор, несуться оті думки.

При тих словах вона поглянула на Петра, який сидів нерухомо і дивився кудись далеко, а в очах його стояли сльози.

— Петре,— покликала його Віра.

Петро звернув на неї свій погляд. Віра посміхнулася, заговорила:

— Що це, вам стало жаль того часу, який я забираю моїми розповідями про прочитані книжки? Сльози? Чому? Що ви за людина? Ви знаєте, як на таке говорили

на Україні? Це негарне слово, але так і казали: «Він не чоловік, а баба».

Петро усміхнувся на ті слова. Вони повернули його до дійсности з тяжких думок. В той час, коли Віра так сердечно ідеалізувала події з прочитаних книжок, Петро, слухаючи її, переходив думками усі етапи свого життя. І спало йому на думку, чому така нещаслива його доля, що привела його до такого стану, де він навіки тратить свою молодість і красу та не може щиро кохати ту дівчину, що полонила його своєю красою, характером та розумом. В нього боліло серце, що він мусить бути нещирим і низьким супроти тої, такої дорогої для нього людини. Усміхаючися, він намагався повернутися в дійсний стан і нетвердим голосом сказав:

— Це правда твоя, дорога дівчино, що будовою тіла, характером та такою слабою силою волі я не заслуговую зватися чоловіком. Бачиш, ти розчулилася, читаючи та роздумуючи над подіями, які описані в книжках. Я, слухаючи тебе, жалкував, чому доля не судила мені бути отим старшиною, одним чи другим, та не зазнати довічного щастя жити в споминах коханої дівчини. Розповідаючи, ти казала, що нарікала на свою долю, що не поталанило тобі стати тим янголом-хоронителем, який повернув загибаюче життя до повноцінного існування із довічним щастям любови. Тому то стали сльози в моїх очах з двох причин: з жалю, що я не був таким щасливим в моїй юності, та з радости, що ти так серцем і думками вглибилася в ідейний напрям тих подій, описаних в книжках. Щоб так всі українці мали бажання читати і так розуміти та діяти за тим правильним покликом душі, то не було б ніякого того лиха, яке діялося для нашого народу через довгі віки. А також і сьогодні ми не були б у такому стані. Що ж до галичан, то я не бачу істотної різниці між ними та іншими українцями, бо народ український — єдиний. Ці всі події сталися завдяки нашим добрим сусідам. Ти ж сьогодні повторила слова Франкового

Мойсея. Він журився не менше, ніж ми сьогодні, що наш народ змучений та роздертий. І немає світлого буття для галичан без єдности коло великого матірного лона. Та не вчує нас оглухлий світ та не стрепенеться від гучного голосу, коли не вдарять дзвони Святої Софії в один такт із дзвонами Святого Юра. Це і буде найбільший передвісник нашого буття. І не тільки галичани чарували і рвали душу гарних дівчат-українок, будучи на Великій Україні. Але також плакали вони за тими дівчатами, коли мали їх покидати. І тому стрілецький поет Р.Купчинський висловив цей жаль і тугу в пісні про те, як стрільці йшли з України та сльози стояли в їх очах, бо кожний кидав дівчину на тих широких, на тих розлогих степах.

— З того виходить, Вірочко, що існує одна велика, одна єдина любов нації, як одного народу, роздертого чужими зайдами-загарбниками.

— Жаль і лихо, Петре, що не можна почути такої мови, якою ви говорите до мене, від усіх українців. Багато я зустрічала вже в моїм житті українців. Та чомусь нікому в голову не приходило заговорити про те, що я зараз почула від вас. Це дуже гарні слова. От чому Віра бігає сама до хлопця, безсоромниця така, замість того, щоб почекати, коли той хлопець до неї прибіжить.

— Та ти ж казала, що не шукаєш такого хлопця, який би бігав за тобою. Тепер вже щось інше говориш.

— Ні, ні, це я тільки так пожартувала, Петре, бо всі знайомі дівчата, а то й хлопці сміються з мене, що оце я бігаю до вас, та що такого дива світ ще не бачив, щоб дівчина до хлопця ходила. Та мені це байдуже, і на ті всі пусті балачки я не звертаю жодної уваги. Ну, та сьогодні я справді так розбалакалася, як та баба, що продає юшку на торзі. Я ж прийшла покінчити роботу, та й мені треба просити вашої допомоги, бо сама я не знаю, чи доведу до якого пуття.

Так говорячи, вона підійшла до Петрової шафи, взяла недокінчену спідничку та запитала:

— Петре, чи нема у вас якоїсь простої лінійки хоч на метр довжиною?

— Ти знаєш, що у мене є кравецький сантиметр, а також звичайний дерев'яний метр.

— От і добре, сказала Віра. — Ви оберніться там кудись в куток, де нічого не видно і не обертайтеся доти, доки я переберуся в цю нову спідничку. Петро засміявся, говорячи:

— Що це за такий наказ, на світ не дивитися?

— Такий наказ. Сказано — робіть і не питайте.

Петро підійшов до своєї шафи, відчинив дверці та розгорнув пакунок з черевиками. Він ще і не скінчив, як Віра закомандувала:

— Вже дозволяється дивитися. Та прошу, візьміть цей дерев'яний метр, я дістала крейду, якою ви мені рівно позначите, як зависоко я маю загнути мою спідничку.

— О,— сказав Петро. — За таку роботу ми поспитаємо про окремий рахунок з підвищеною платнею.

І він вийняв з коробки черевички та сказав:

— Перед тим як міряти спідницю, перше треба поміряти, чи не буде закоротка та спідниця до тих черевичок.

Віра, глянувши, аж підскочила:

— А це що, а це що, що це ви, Петре, жартуєте, де це ви взяли такі черевички? Ні, насправді, мені не віриться, чи це не сон? І чому я маю їх міряти, хіба що ви схочете продати їх мені?

— Не питай про торг, перше поміряй, чи вони добрі для тебе.

Віра послухала, взулася і знову почала допитуватися, не перестаючи дивитися на ті черевички, які, на щастя, пасували до її ніг так, ніби були по мірці зроблені.

— Добрі? — запитав Петро. — Не завеликі, не затісні? Спробуй походити, бо як замалі, то ми можемо піти та поміняти їх.

— Нікуди не треба ходити, вони гарні й добрі на мене, тільки що це не мої. Якби я могла їх купити, то так з ніг і не скинула б.

— Якщо добрі, то тримай,— сказав Петро. — А рахунок заплатити прийде тобі тоді, як Гітлер програє війну.

— Петре, ви правду кажете, ви не жартуєте, ви можете продати їх мені?

— Вони вже продані, бо ти маєш їх на ногах, а мені не можна торкатися твоєї ноги.

— От який Ви вредний, ще й насміхатися хочеться Вам.

І вона ніби хотіла скинути ті черевики. Та Петро сказав:

— Давай тепер ти стань, і по тих черевичках ми заміряємо довжину спіднички.

Віра, не говорячи більше ні слова, вискочила на лавку і стала рівно. Петро, раз за разом заміряючи, позначив крейдою спідничку. Він подивився у вікно і сказав:

— Ідуть хлопці до кімнати. Ти скоро переберися і більше про черевики не говори, зрозуміла?

Віра стрімголов скочила з лавки і, заки Петро положив черевики в шафу, перебралася і, сівши на лавку, почала зшивати спідницю по білих знаках. За той час, поки вона шила, Петро взяв праску, пішов до вмивальні та набрав трохи вугілля з грубки, що гріла

воду, і вугілля там ніколи не переводилося. Віра все запрасувала і ще раз тільки приклала до себе. Взяла нитки, якраз такі самі, як матеріял, десь вона їх дістала і принесла з собою. Вона скоро підшила із середини так делікатно, що зверху нічого не було видно.

Хлопці, що поприходили до кімнати, розповідали, що на Віценбург приїхало багато людей до роботи на тім величезнім фільварку. Приїхало кілька поляків, а решта — наші люди, майже всі з Великої України. Між ними є кілька родин.

— Це дуже цікаво,— сказала Віра. — Завтра увечері я маю зайти до Лариси і провідати, може, там є хто з Києва.

Скінчивши спідницю, вона розміряла і покроїла матерію на жакет і наскоро зшила, як камізельку без рукавів і так вдягнулася. Дещо треба було поправляти, бо трохи дулося попід пахвами, то вона тільки постягала ниткою та зазначила, де треба було вшивати, і так зложила, бо час їй було йти до роботи.

— Отож, я вже мушу йти, Петре, чи можу я попросити вас, щоб ви пішли зі мною помогти мені подоїти корови?

Сказала так сміючись і пустилася йти. Петро зодягнув маринарку та взяв із шафи пакунок, і вони швидким кроком пішли по вулиці. Йдучи, Петро розповів їй, як він дістав ті черевики і передав їй до рук. Вона взяла, хвилинку помовчала, а потім із сльозами в очах сказала:

— Дякую, щиро дякую, Петре, але мені дуже прикро, що я в такому великому боргу перед вами. Це мене дуже непокоїть і хвилює. Бо я нічим не заслужила у вас таких подарунків. Я зараз не маю засобу, щоб зрівноважити цей борг і винагородити вашу таку великодушність до мене. І тому страшно мені, щоб з таких причин не зруйнувалася наша така достойна дружба.

— Якщо тільки з матеріяльних причин у тебе є сумніви та турботи, то я тебе прошу не думати і не висловлювати більше таких думок. Будь спокійна. І ще я хочу тобі сказати, що я мав би дуже велике задоволення, коли б я знав, що якийсь подарунок від мене ти приймаєш із щирою вдячністю. Це і була би найбільша нагорода для мене. Бо коли призадумаєшся про все те, що діється тепер навколо нас у світі, то всі матеріяльні речі в час такого лихоліття не мають жодної вартости, коли йдеться про саме життя.

Не відповідаючи більше нічого, Віра, як дійшли до мосту, зупинилась на хвилину, глянула Петрові просто в очі. Відтак подала руку, міцно притиснула його до себе і сказала:

— Ще раз щиро дякую, до скорого побачення. Коли у мене буде хвилина вільного часу, я прийду до вас, а ви за цей час не забувайте мене, самітню, на світі.

І, обернувшись, скоро поскакала на гору та, як і кожний раз, на горішній скелі ще раз передала привіт рукою. Петро пішов трохи в сторону Віценбургу. Нікуди не заходив, тільки оглянув ту околицю та повернувся до бараків.

Цілий тиждень вечорами Петро шив комбінезони із всіх матеріялів, які мав і які ще вдалось дістати. Він пошив три комбінезони. Коли прийшла неділя, було дуже холодно і падав дощ. Віра не прийшла.

Тільки за два тижні вона написала йому листа, що через погану погоду вона не могла зайти. А коли одного вечора було погідно, то вони обидві з Оксаною ходили до Вітценбургу та познайомилися з багатьма хлопцями і дівчатами з Великої України. А головне, вона запізнала одну родину з Києва, і це для неї дуже радісно, бо вони її прийняли як свою дитину. Від них вона довідалась дуже багато про Київ та події, які сталися там, відколи вона виїхала. Ця родина жила в Києві далеко від їх квартири і особисто з її родиною не була

знайома, але тепер тут вони ставляться до неї, наче до рідні. Вони вже домовилися, що обов'язково постараються відсвяткувати Різдво за рідним звичаєм всі разом, як будуть живі.

«Я їм розповіла про вас, Петре, і довела до їх відома, якого я нажила приятеля-галичанина. Коли буде погідно, увечері прийду до вас, бо конечно хотіла б скінчити мій костюм, який залишиться дорогою пам'яткою в моїм житті. Дожидайте мене, ваша приятелька Віра».

Другого дня по отриманню листа, коли Петро вернув з роботи та відбув дві години на лекції, він мав багато задач до виконання, але увійшовши до бараку, був дуже вражений, заставши Віру вже при роботі за машиною. Вона сказала йому, що відпросилась в господарів покинути скоріше роботу, бо хоче скоро скінчити шити. Вона все докладно підпасувала, а інше таки Петро мусів їй допомогти —гарно приставити рукави, що було найтяжчим для неї. Закінчивши майже все, що треба було шити машиною, і склавши все, що треба було підшивати руками, вона знову попросила Петра, щоб він проводив її. Цілий вечір при роботі Віра майже нічого не говорила, всю свою увагу вона присвятила шиттю. І тільки коли вони вийшли з бараку та дійшли до Небри, Віра сказала Петрові, що подружжя, яке вона запізнала, має одного сина семи років. Прізвище їх — Хамко, він називається Володимир, вона — Тамара, а син — Віталій.

— Скажу вам, чого в листі нічого не написала,— сказала Віра. — З першого мого знайомства ця родина справила на мене дуже гарне враження, бо вони прийняли мене наче рідну. Та одне мене схвилювало і не сподобалося: синочок їх розмовляє з татом, мамою та з іншими людьми тільки на «общепонятном». Я запитала їх про причину того, що синочок не вміє говорити рідною мовою. Тьотя Тамара пояснила, що їй треба

було весь час працювати на державній роботі по спеціяльному призначенню, і тому син ще з немовляти виростав в дитячих яслах, де його і навчили тільки «по-русски». Я не знаю певно, Петре, але скільки я відчула і розумію спеціяльне призначення, то тьотя Тамара таки працювала в тайній поліції. Це я попередила вас тому, що коли вам доведеться стрінути їх і побувати у них у хаті та побачити й почути все, про що я вам розповідала, то не хотіла б, щоб у вас створилась така думка, що я приховувала це від вас. Коли відкинути те, що я вам сказала, то вони дуже приязно і по-людськи ставляться до всіх наших людей. Бо і в них є потреба, так як і у всіх нас, дістати якусь одіж чи взуття. І тому той дядя Володя сказав, що піде до ваших бараків, щоб знайти когось такого, з ким би міг змінятися на горох або щось інше черевики до роботи, а також робоче вбрання. Це негарно і нечесно, але вони казали, що мають можливість все це брати, і ніхто їх не піймає та не покарає. Я наказала йому, щоб він назвав Ваше ім'я, коли буде заходити до бараків і його зупинить грубий гер Шульце. Тоді Ви його познайомите з ким ви захочете.

І ще Віра сказала, що французи дали знати, що вони вже мають те все, що Петро хотів дістати.

— Тільки чи ви вже маєте для них цей комбінезон і коли та де це можна обміняти?

— Добре,— сказав Петро,— комбінезон я вже маю і завтра увечері прийду на гори, якщо буде погода, а якщо падатиме дощ, то на наступний вечір.

Вони якраз підійшли під браму бавера, і Віра попрощалася з Петром та скоро пішла за браму. Петро вернувся до бараків і до пізньої ночі розв'язував свої задачі в їдальні, бо в кімнаті вже всі спали, і він не хотів світити.

На умовлений вечір була гарна погода, і Петро зробив обмін з французами дуже скоро, бо вони були

згідні на все, про що домовились. Передав нитки для вишивання, канву і полотно Вірі, а чорний матеріял забрав з собою. Вони не вели жодної довгої розмови, тільки домовилися, що Віра прийде в неділю і зачне шити друге убрання. Після того, як він дістав ті матеріяли від французів, Петро весь час думав, де і як дістати м'ясо — свинину чи волове, за яке він міг би дістати ті боксові шкіри, які так йому сподобалися. Та нічого з його думки не виходило, бо коли він запитав німця на роботі, чи не має той можливости дістати м'ясо, то німець відповів, що він особисто не може нічого зробити, бо тепер це дуже небезпечно і тяжко когось знайти, щоб за гроші продав свиню чи корову. За те купцеві й тому, хто продав, обом буде тюрма.

— Я тобі раджу, уважай, бо що раз, то гірше стає і над всім ведуть страшний контроль.

Наслухавшись того всього, Петро покинув ту думку, бо не знав більше нікого, кому міг би про таке звіритися.

Так пройшло три тижні. За цей час Віра пошила друге чорне вбрання, і її подякам не було кінця. Вона висказувала свої турботи, що не давали їй спокою, про те, що Петро стільки для неї настарався, а вона нічим не може йому віддячити. Петро весь час слухав ті її журливі розмови та в цей час думав:

«Винагорода прийде, певно, коли ти дізнаєшся, що в твого приятеля криється обман та нелюдська поведінка, що майже рік не розказав правди про себе».

Це найгірше його турбувало. Він все боровся із своїм сумлінням, яке так боляче мучило його та часто доводило до розпачу через те, що він такий боягуз, слабодухий, обманом тримає при собі ту дівчину та боїться, щоб вона не перестала дружити з ним. З того страху і мовчав, хоч знав, що рано чи пізно та правда вийде наверх і в сто разів гірше скомпромітує його в очах тієї дівчини, коли вона сама про те довідається.

Після кожної зустрічі з нею він все обіцяв собі, що вже на другий раз розповість їй ту нікчемну правду. І от, коли Віра так все висловлювала йому свою подяку і вдячність, то він врешті сказав:

— Перестань, бо ці твої вислови ні на що не здалися. Бо може статися так, що ти забудеш того доброго приятеля та ще й, може, ворогувати з ним будеш. Прошу, прийми це ще раз, як вияв моєї доброї волі та ведімо розмову про щось інше. Ось я маю три томи книжки «Україна в огні і бурі революції». Прочитай їх, і знову буде в нас багатюща тема для дискусій та дружньої розмови.

Після тих слів Віра послухала його і коли відходила, то сказала, що буде читати, а, головне, вона дуже хоче вишивати собі сорочку.

— Шкода, що короткий час до свят Різдва Христового, і я не встигну вже всього зробити.

Коли останній раз Петро провадив її додому, то вона сказала:

— Не погнівайтеся, коли я не відвідаю вас короткий час, це тому, що у мене є тепер багато роботи, яку я мушу виконати у вільні хвилини. Коли я не зможу прийти, то подам вісточку коротеньким листом.

Ще тільки тиждень Петро ходив після роботи на лекції, що забирали у нього кожного дня кілька годин. По скінченні тих викладів, які вже тепер стали йому в пригоді, він чувся дуже спокійним в роботі, бо мав певну інформацію відносно всіх робіт, які треба було знати до провадження машин на шахті. Часто мусів їхати на долину направляти в шахті так звані шрами, які набирали сіль далеко в тунелі і, притягаючи їх на станцію, автоматично насипали у вагони. Вони часто псувалися, а то й ламалися. Та Петрові тепер жодна така робота не була страшною, бо він мав у своєму розпорядженні на долині й на горі у варстаті всі

інструменти, а також зварювальні електричні та газові апарати. А головне, що тепер, коли він робив таку направу, то жоден штайґер не стояв у нього за спиною і не казав йому, що робити. Він працював швидко і так докладно направляв ті зіпсовані машини, що вони робили знову безперебійно, як нові. Його майстер, Гайнріх Дуфс, був дуже задоволений, бо сам більше ніколи не їхав на долину направляти машини. Як тільки штайґер телефонував з долини, то він йому відказував, що Петро зараз буде там. Тепер, коли Петро скінчив ту школу, він вертав разом з усіма по роботі до бараків та мав набагато більше часу.

Одного вечора поляк Железко сказав йому, щоб він взяв комбінезони і пішов з ним, бо один француз має гарні чоловічі осінні плащі та не хоче нізащо віддавати їх, питає тільки комбінезони. Як тільки стемніло, Петро пішов з Железком, і під горою в стороні від шахти вони дійсно стрінули кількох французів, які мали з собою багато різних речей. Всі речі були вже не нові, але в дуже доброму стані. Петрові сподобалося два плащі: один, сивий, дуже гарно пасував Петрові, ніби був пошитий по його мірці. Другий плащ був бронзовий, він був трохи задовгий і широкий на Петра, але також був ще в доброму стані. Почалася торгівля. Француз добре не розумів по-німецькому, але поволі при допомозі його товариша вони якось порозумілися. Та француз нізащо не хотів віддавати два плащі за два комбінезони. Тоді Петро згодився дати йому ще одного комбінезона, але зараз він не мав його з собою. Француз ніяк не вірив, що Петро забере плащі й принесе комбінезон. Тоді Петро сказав, щоб він почекав чотири дні. Вмішався Железко, якого вони вже добре знали. Не довго думаючи, Железко віддав французові свої робочі черевики, як заставу, що Петро віддасть йому ще один комбінезон. І так Петро забрав плащі.

Вже того самого вечора він дістав від хлопців дві

сині блюзи та зачав кроїти комбінезон. Коли Валійон прийшов від Оксани, Петро дав йому поміряти бронзовий плащ, який на нього був дуже добрий. Валійон почав питати Петра, як би він міг відкупити його.

— Не треба відкупляти,— сказав Петро,— він вже куплений. Мені тільки бракує ще синіх штанів. Якби ви могли завтра десь дістати їх.

Валійон, не говорячи нічого, скинув плащ, і хоч було вже пізно, пішов по бараках. Не минуло і десяти хвилин, як він приніс новісінькі сині робочі штани. За три вечори Петро пошив комбінезона, і четвертого вечора Железко сам пішов на зустріч, бо він без перестанку робив ґешефти з французами та італійцями. В нього вже все було, бо він добре володів німецькою мовою. Він відкілясь діставав шкіру і робив прекрасне взуття, за яке діставав всякі речі від французів та італійців. Французи мали більше різної одежі, бо вони реґулярно отримували пакунки з Франції.

Так серед тих злиднів та нелюдського знущання, все одно люди собі помагали, один одного ошукував, кожний комбінував, щоб дістати щось з'їсти, а потім у що-небудь краще вбратися, і так безкінечно йшла чорна торгівля.

Ще того вечора, коли Валійон дістав плаща, яким тішився, як мала дитина, він з тої радости багато говорив і, між іншим, сказав Петрові, що він з Оксаною були того вечора в родини Хамків у Віценбурґу.

— Знаєте, Петре,— сказав Валійон,— ми сьогодні всі згадували вас, і ті Хамки дуже запрошували, щоб ми з вами обидва зайшли до них. Вони обоє працюють на тім фільварку, їм дали хату, і вони живуть собі, як вдома, бо вони хитрі й різно промишляють. Коли скінчите той комбінезон, то обов'язково увечері ми підемо до них. Петро нічого не сказав йому, що Віра вже говорила про ту родину, і відповів:

— Добре, підемо та побачимо, може, будемо мати добрих сусідів.

Отож, у п'ятницю ввечері, так, як домовилися, вони обидва пішли до Віценбурґу. Вони зайшли до хати, і Валійон відрекомендував Петра, родина Хамків дуже приязно прийняла їх. Тамара почастувала їх борщем, бараболею з курячим м'ясом та чаєм із спаленого ячменю. Вона була дуже рада і не переставала говорити про те, як то вони журилися, коли несподівано опинилися на чужині, як дуже хотілося їм стрінутися із своїми людьми, щоб було кому пожалітися на страшне горе пережитої війни.

При такій приємній розмові швидко пройшов час, і Петро з Валійоном попрощались з новими знайомими та подякували за гостину. Дуже спішно вернули до бараків, бо вже була пізня година. Родина Хамків, прощаючись з ними, дуже просила, щоб вони обидва конечно прийшли на другу п'ятницю. По дорозі Валійон розповів Петрові, що завжди, а він вже був у них яких чотири рази, вони все гарно частували і при тому заводили розмову, чи немає можливости дістати в заміну за харчі робоче вбрання і черевики.

— Може, щось і дістанемо,— сказав Петро. — Ви попитайте тих, котрі вже зуміли нажити електричні плитки. Вони дуже радо проміняють робочі черевики чи убрання на такі продукти, як горох чи якесь борошно, з чого можна зварити суп або кашу.

— Завтра я попитаю,— сказав Валійон вже в бараці.

На другу п'ятницю Петро і Валійон знову зайшли до родини Хамків, і знову ті гарно прийняли їх та довго розмовляли про невільниче життя, яке було для всіх тяжким.

Врешті Петро сказав, що він в наступнім тижні має дістати з шахти робочі черевики і синє убрання. І пояснив, що черевики він мусить узути кілька разів, щоб ніхто не зауважив, що він дістав їх та не вживає.

— Володимире,— сказав Петро,— на другу неділю Ви зайдіть так коло десятої години до нас у бараки, а ми постараємося для вас приготувати деякі речі.

— Добре, але що я повинен принести? — запитав Хамко.

— На перший раз ви нічого не несіть, тому що вас зустріне при вході до бараків наш опікун, кухар гер Шульце. Як він обшукає вас і знайде продукти, то дасть вам кілька каблів по плечах чи по голові, де вже би йому захотілося, він ні на що не зважає та залюбки практикує свою вправу. Відколи ми там живемо, то майже нема дня, щоб він когось не почастував. Зараз обставини трохи змінились, ми дістали авсвайси та також я завважив, що останнім часом він менше контролює бараки і не дуже уважає, коли хто заходить чи виходить. Але вам на перший раз треба на те уважати. Коли він зупинить вас, ви тільки назвіть йому моє ім'я,— сказав Петро, і вони вже зібралися виходити. Але Тамара спинила їх і почала вести іншу розмову та так невинно запитала, чи вони обидва з одної сторони та чи ще мають листи від своїх родин.

— Ви виглядаєте дуже молодо, і не можна навіть подумати, щоб у вас була вже сім'я, але до нас заходить пан Ластовецький, вони обидва грають з Володею у шахи. Отож пан Ластовецький якось мені сказав, що начебто він знає, що ви обидва були жонаті. Тільки створилися такі родинні незгодини, про які ви нікому нічого не говорите. І щоб легше перенести та пережити тугу та журбу свою, ви зустрічаєтесь з дівчатами, не говорячи їм нічого. От приходять Різдвяні Свята, і я вас запрошую, неодмінно зайдіть до нас з вашими дівчатами. Ми дуже хотіли би відсвяткувати та відгуляти це Різдво Христове разом з вами всіма вкупі, як одна родина. Бо страшне горе твориться кругом, і хто знає, чи переживемо ми його. Це не важно, що я запитала вас, чи ви жонаті, це я так, бо, може, дівчата це

вже знають, а коли не знають, то ми нічого про це не будемо згадувати їм ні в якому разі.

Почувши таку несподіванку, Петро усміхнувся і тільки поглянув на Валійона. Той перший почав говорити, що це правда, що вони були жонаті, а також правда і про їх родинні незгоди.

— Це не наша вина, що вони позалюблювалися в других по короткому часі, як ми виїхали з дому. І вони перестали писати. Тільки родичі нас повідомляли про все, що там діялося. А тепер вже й і від родичів чутки немає, і листи не приходять.

— Ну, звісно, це війна, і всяке горе твориться на світі, і вам немає чим дуже журитися. Більше є страшнішого горя у людей, ніж у вас, і я ще раз кажу, що це не важно, про це я з дівчатами говорити не буду. А ви заходьте на свята до нас, коли доживемо. Постараємося цю святкову хвилину провести родинно, весело і щасливо. А в дальшому що доля нам принесе, те ми й зустрінемо. Про те, хто ми є і які ми є, треба кожного розглядати окремо та довго вести розмову, і про це, я думаю, ми будемо мати багато часу розмовляти.

— Правди закрити не можна, і так, як у нас люди приповідали, правда завжди вийде, як та олива наверх. А що ми не висказувалися чи крилися з тим, то це з сорому і досади. Мовляв — от вибрав я таку зрадливу жінку, яка, тільки-но я вийшов з хати, зразу почала гуляти з другим, може, й не вартим однієї моєї стопи. Це дуже соромно і боляче. Випадково на горах ми познайомилися з тими дівчатами і так по сьогодні з ними дружимо, не говорячи їм нічого самі, тоді як вони ніколи нас про щось таке не питали. На свята ми зайдемо, і так, як ви сказали, не говоріть їм нічого, щоб відбути ті свята родинно, дружньо і весело, а там вже тоді поклопочемося, як вивести те лихо на чисті води.

Петро на тому закінчив свої пояснення, чому вони

аж дотепер нічого не говорили своїм дівчатам. І ще раз сказав, що на свята вони дуже радо зайдуть. Побажавши доброї ночі господарям, вийшли з хати і скорим кроком вернулися до бараків.

Ідучи по дорозі, Петро перший заговорив до Валійона:

— От бачите, без нашого відома вже нас піймали і розкрили нашу тайну. Тепер будуть в нас інші романси.

— Які там нові романси,— відповів Валійон. — Оксана давно про все знає та ще й мовчить на мій приказ і дотепер Вірі нічого не сказала і не скаже. Хіба хтось інший постарається повідомити її. Та хіба для вас це великий страх, що ж вона вам зробить? Найбільше — то перестане бігати до вас до бараку. Не думаю, щоб вас так дуже те хвилювало, як вона буде ставитися до вас. Хіба ви мали приємність і здибання, як звичайно хлопець з дівчиною. Я тільки знаю, що вона вперта дика коза, веде себе не так, як всі нормальні дівчата. Ані з хлопцями, ані з дівчатами близького товариства не має. Багато хлопців намагалися ходити з нею, то кожному так втяла, що більше і уваги не звертає на неї. За весь час то тільки була межи товариством, як з вами прийшла, то ще було спокійно. А як зайде сама до Вальдорфу, то обов'язково з кимось задереться та тікає сама додому.

— Не страх мене мучить перед Вірою, але, як я вам на перший раз казав, це на мій погляд дуже негарно, бо вона увесь час приязно ставилась до мене. А тепер так виходить, що я перед нею пошився в дурні,— сказав Петро.

— Забудьте і не гризіться, все буде добре,— заходячи до бараку, сказав Валійон.

Наступної неділі прийшов Володимир. Ніхто його не зупиняв, і він просто так зайшов. Запитався тільки хлопців на дворі, в котрім бараці живе Петро.

Привітавшися, він познайомився з усіма мешканцями в тій кімнаті та дуже співчував усім, що вони мусять спати на дошках, бо солома давно витерлася, а нової не дають. То всі повикидали ту солому, бо без неї менше блощиць було в ліжку.

— От бачите, як ми живемо,— сказав Петро. — Не можна порівняти з вашою квартирою оці повні блощиць бараки.

Так вони добру хвилю розмовляли на різні теми. Коли хлопці повиходили, і залишилися тільки Валійон, Петро та Володимир, Петро вийняв з своєї шафи та показав Володимирові, що він вистарався для нього. Це були нові робочі черевики, які він поміряв і похвалив, а також синє робоче убрання та чорні нові черевики для його сина. Для Тамари він дістав жіночу блюзку і спідницю. Побачивши всі ці речі, Володимир дуже зрадів і сказав:

— Це все дуже добре для мене, але я буду у великім боргу перед вами, та й чи зможу я заплатити за все те.

— Поперше, візьміть та вживайте, коли всі ці речі придатні вам,— сказав Петро,— а про заплату не журіться. Щоб ми тільки жили, то якось розрахуємося з вами.

Все це Петро запакував у папір, обв'язав шнурком і, щоб довго не гаяти часу, вони обидва вийшли з бараку. Петро сам ніс пакета та проводив Володимира аж до Небри. Потім він повернув до бараку. Надворі була гарна осіння погода, але було досить холодно. Найперше Петро почистив своє ліжко і упорядкував всі речі, що мав приготовані до шиття. Тоді хвилину почитав журнали, в яких писалося багато дуже цінних історично-наукових матеріялів, а також, як завжди, огляд світових подій, які були зредаґовані, як того дозволяла цензура. Та з деяких уривків можна було багато орієнтуватися про воєнні події та рух ліній на

фронтах. Згадувалося також, що була створена Українська Дивізія, котра повинна була брати участь в боях на східніх фронтах, на просторах України проти більшовиків. Також вичитав, що є певні можливості створення Всеукраїнської Національної Армії, а також що в тім напрямі йде наполеглива праця, бо час великий гряде — закінчився огляд світових подій.

Прочитавши всі ті такі цікаві новини, Петро довго думав і так зрозумів, що в тім кривавім та вогнянім морі світової січі ідуть певні намагання українців в різних напрямках всякими засобами на пожарищах тої світової кривавої арени виплисти на поверхню, зрости, як той птах фенікс з попелища. Петро в думках говорив сам до себе:

«Це дуже тяжка і безпримірна не під силу до повного виконання праця».

Однак він переконався, що зупинки чи відходу від тої праці не може бути без огляду на жертви і ціни крови. Страшна епоха і питання, хто буде щасливий пережити її та чи увінчаються успіхом гарячі бажання великих світових ідей таких героїчних та вірних синів та дочок поневоленого українського народу.

Його думи перервав рух та шум — всі йшли на обід до їдальні. Петро також пішов. Обідаючи, він думав, що по обіді, хоч і досить холодно, він піде на гори, може, там стріне Віру.

Пообідавши, він зайшов до бараку та почав збиратися. Думав, у що йому одягнутися, щоб не замерзнути на горах. Та тільки він скінчив збиратися і хотів уже йти, як відчинилися двері, і на порозі з'явилася Віра, сказавши:

— Добрий день.

Усміхаючися, запитала:

— Куди це Ви налагодилися відходити, може, я стала в перешкоді Ваших плянів? Я не знала про те, що ви кудись направилися і бігла дуже швидко, щоб

застати Вас в бараку, бо надворі хоч і гарна погода, але я, сходячи з гір, добре таки змерзла, бо там протягає дуже холодний вітер. Це ж вже зима на порозі, і скоро буде Різдво Христове. Чи ви вже приготувалися на те велике свято?

— Так,— коротко відповів Петро. — Все готове, і гер Шульце постарається зварити по мисці зупи з гнилої брукви. Це і є найбільша підготовка, яку ми можемо зробити.

— Це правда,— похитала головою Віра. — Та як Бог дасть дочекати того свята, я думаю, що ми всі разом зберемося у родини Хамків і там дещо пристроїмо та вкупі переживемо ту велику святкову днину. Бачите, я не заходила до Вас і не писала, бо була дуже зайнята. У мене було велике бажання вишити собі сорочку, але я бачу, що не встигну, то й сповільнила темп. Та оце прийшла до Вас, але коли Вам потрібно чи маєте якусь справу, то йдіть, я сама трохи посиджу і буду вишивати та зачекаю на Вас.

— Ні, ні,— сказав Петро,— ніяких важливих справ у мене сьогодні немає. Я збирався вийти трохи погуляти і думав, що, може, на горах стріну тебе. Та як ти вже тут, то нам нема чого кудись ходити в такий холод. Прошу, роздягнися, і ми посидимо в бараці.

Віра скинула якийсь старий витертий жакет і зняла з голови білу вовняну хустку. При тому сказала:

— Бачите, я думала, що це придасться, і оце я собі виплела, розібравши в моєї баверки якісь два старенькі светри.

Роздягнувшись, вона зачесалася, поправила свої коси та сіла і почала вишивати. Після холоду в теплім бараці вона зарум'янилася і виглядала немов намальована.

Дивлячися на ту таку молоду красуню-дівчину, повну життєрадісних чар, він не міг відвернути свого

погляду від неї, та наче електричний струм пройшов по всім його тілі, коли він тільки згадав розмову Тамари.

— Що це ви, Петре, так зажурилися? — першою заговорила Віра. Давно не бачили мене і от журитеся, що я постаріла?

— Це правда,— сказав Петро,— хотів би я бути таким старим. Ти розцвітаєш, як та рожа навесні, комусь на щастя, а комусь на горе і терпіння.

— Ну, Ви вже зразу почали прискіпуватися до моєї божественної краси та чарів. Хай там воно буде по-Вашому. Інша річ, що Ви думаєте, говорячи такі слова, але все одно мені приємно, що Ви не лихословите бодай мені в очі. Я бачу, Ви маєте свіжі газети, прочитайте їх вголос, будь ласка, а я буду вишивати, слухаючи та слухаючи Ваше читання, не зроблю жодної помилки. Бо коли Ви мене називаєте квітучою рожею, то я так радію, що хвилююся і забуваю, що треба робити.

Не говорячи більше нічого, Петро почав наново перечитувати всі новини та огляд світових подій. Віра уважно слухала і час від часу кидала вишивати та замислювалася. Потім почала розмову, питаючи:

— Як Ви думаєте, Петре, із всіх тих натяків, які відчула я в тих новинах, мені здається, що галичани знову намагаються взяти в руки зброю. Це дуже славне і благородне діло, тільки я так думаю, що замало є високовчених старшин. І от подумала я, якби у отих всіх офіцерів та генералів, які зараз перебувають в лавах червоної армії, з'явилось оте почуття, ота любов і бажання вільної України, то це був би неймовірно великий потенціял Української Народньої Армії. Коли б це так, Боже мій милий, скільки їх там! Скількох я особисто знала наших, з Києва, високих старшин! Та це моя мрія, бо дійсність не така. Петре, ці люди вчені за фахом з деяких ділянок науки, але північні гади зуміли запустити в їхні душі отруту, яка вивітрилась з них би тільки при зустрічі з реальною силою. Багато є їх, але

невелика кількість буде працювати для рідної справи, та це буде невимовно тяжко побороти стоголову гідру, яка отруйним вогнем залляла наш рідний край.

— Це правильна твоя думка, дорога дівчино, але ти не довела своєї думки до кінця, до якогось висновку. Бо коли ми знаємо, що ворог чисельністю і зброєю, може, в тисячі раз сильніший від нас, то постає питання, що нам робити? Чи зі страху перед особистою смертю стати яничарами, блазнями та допомагати катові повести матір на Голготу і так навіки зійти зі світу, як один нарід, як велика одиниця, як державна нація із своєю віковічною історією та прапрадідівською територією, незрівняною в світі традицією та культурою віковічних надбань. Це дуже страшне і тяжке питання. Але відповідь одна, пряма, коротка та ясна: ніхто на світі не вб'є і не знищить духа, який рве до походу за волю. Ми знаємо з історії всесвіту, що всі ці великі завойовники світової імперії йшли переможно на розбій і загарбання цілої земної кулі. Та враз під ударом великого духу часу повалилися так, що залишилась від них тільки купка попелу на злобний спомин. Ми маленькі люди, звичайні смертні, і тільки ведемо розмову між собою, бо великого діла у тім невільничім стані ми не можемо зробити. Хіба тільки добра з того, що, обмінюючись думками, створюємо один напрям, нашу єдину мету, до якої будемо прагнути по своїй можливості, доки будемо існувати на цім світі. Бо мета ясна, і з того шляху нема куди звертати. По тисячах невдач, мільйонних втратах та морях пролитої крови прийде така велика хвилина, яка створить ту можливість, що приведе до світлої перемоги та уквітчає сонцесяйним ореолом волі усі жертви та усіх борців. Одне радісне для мене, дорога Вірочко, що перед тобою розкриваються далекі шляхи твого життя, безмежні простори та можливості для створення великих благ та добра для нашого народу. І коли ти підеш тими шляхами, ти незмінно зможеш досягнути великих

наслідків своєю працею та принести ті скарби і покласти їх в жертву на престол Батьківщини. Тоді буде в тебе задовілля, і тоді ти скажеш собі: «Я мала щастя в моїм житті, що вміла жити». Це такі мої бажання для тебе на будучину, а тепер наша головна мета — пережити цей проклятий час і як тільки можна взаємно допомагати один одному.

— Не зійти вже мені із того шляху та не змінити думки в моєму житті, що з кров'ю своєю передала мені моя мати в тіло моє і душу мою. І я певно залишуся такою до кінця мого життя. Одне хвилює мене: чи створяться такі можливості в моєму житті, щоб я могла зробити цінний дар для мого народу.

— Найбільша жертва та найцінніший дар — це жертва свого життя у великій потребі. Бо коли ми почнемо отут безцільно балакати, то це буде дуже боляче і невимовно страшно для здорового розуму,— сказав Петро.

— Тож облишмо ті тяжкі й страшні думки,— сказала Віра. — Давайте я вже буду збиратись, бо час мені йти, та прошу Вашого товариства, проведіть мене до Небри.

Після того вона зібралася і, сміючись, сказала:

— Кому час, тому пора в дорогу.

Петро одягнувся, і вони, все тримаючись кроку, помаршували в бік Небри. Віра, тримаючи Петра попід руку, дотримувала кроку так, що в них виходив один ритм. Цілу дорогу вона не переставала щебетати, розповідала йому про всі свої турботи і пригоди. Коли вони дійшли до мосту, Віра зупинила їх марш і сказала:

— Петре, відколи ми з Вами все оце ходимо, я все хотіла Вам сказати, що як то воно в нас так виходить, що Ви так рівно дотримуєте кроку, як добре муштрований солдат, і коли ми йдемо, то виходить наче би одне ціле. Це для мене незвичайна приємність

йти на такий прохід, за що я Вам дуже вдячна, і оте я хотіла вам сказати, що всі прикмети нашої дружби дотепер мене тішать і дають мені задоволення. Отож, знову до скорої зустрічі, Петре, і ще одне не забудьте, прошу, в день Різдва зустрічати Віру отут на мості. А там помаршуємо на Віценбург до Хамків. Там ми постараємось по родинному провести це торжество Різдва Христового.

При тих словах вона обома руками обняла Петра, поцілувала так скоро, що він не встиг зробити який-небудь рух. Обернулася та ще раз глянула палким поглядом просто Петрові в очі. Та ще й сказала:

— Прощайте, не забувайте Віру та не поминайте лихом.

І скоро, як і кожний раз, поскакала стежиною на гору. На горі ще раз оглянулася, приклала руку до вуст, махнула нею та зникла за деревами.

Коли Петро вернувся до бараків, в кімнаті не було нікого. Хоч і мав він багато роботи, нічого не хотілось робити, бо весь час одна думка забирала всю його увагу і енергію: «Ще тільки дванадцять днів до свят. Віра з надзвичайним захопленням підготовлялася до цього часу, щоб гарно і весело розважити себе у ту святочну хвилину. Та так воно не станеться, як вона мріє. Бо як тільки дізнається про ту немилу для неї правду, все за одним словом буде зруйноване.

Так безкінечно снувалась ота журлива думка в Петра.

Дванадцять днів проминуло швидко, але в тих днях Петро дістав ще листа від Віри, в якім вона повідомляла, що перед Різдвом вже не зможе зустрінутись з ним, бо хоче до того великого свята приготувати все і в ту святу днину убратися так, як вона мріє. Писала, як вона знайшла в крамниці в Небрі справжні вовняні малинові стяжки і купила їх та як вона

зав'яже ними свої коси у свято і що вони їй дуже подобаються, бо пасують до всього строю, який вона приготовляє до нашої святкової зустрічі.

«Петре,— писала Віра,— увідомляю вас, що все я вже придбала, і тільки пізно ввечері по довгих моїх трудах я молю Бога, щоб дав доброго здоров'я і все щоб склалося на гарне та веселе, щоб ота святкова зустріч у нашій неволі на чужині принесла нам радість, задоволення і щастя бодай на короткий час та залишилася на довічну пам'ятку і дорогий спомин для всіх нас через все наше життя. А найголовніше для мене, Петре, це те, щоб у цю святкову хвилину в нас обох загорілася оця щира, оця братерська любов, довір'я і одна провідна однозгідна думка змагання до святої мети. Вже пізня година, я майже сонна, вимучена працею. Однак в цю хвилину пливуть, наче туман, такі думки у мене, і я ловлю їх та якомога скоріше ставлю на папір, щоб передати їх Вам. Прийміть їх від мене, як гомін серця мого. І хоч, може, вони і недоречні, та все-таки вони не фалшиві, а щирі й правдиві, як Бог на небі. Я дуже хвилююся і невимовно нетерпляче чекаю цього святочного часу. Та ще одну тайну звірю Вам про моє бажання порадувати Ваші очі моїм строєм, який я так з найзавзятішим старанням заготовила для милої несподіванки для Вас. Ну, вже досить, бо впаду сонна і не доведу до путнього кінця моїх думок. Отож, уриваю мою розмову. Із гарячим сердечним бажанням для вас мій дружній привіт. Та ще раз прошу, не забудьте зустріти Віру в день Різдва Христового там біля мосту. Зичу вам добра, приятелька Віра».

Прочитавши того листа, Петро був розчулений до всієї глибини його душі. Ніяк не міг він знайти якусь думку, щоб заспокоїти себе. Він довго сидів, заплющивши очі, та, неначе у сні, в його уяві проходили картини всього пережитого і невідрадного майбутнього, читаючи такі милі, такі щирі та захоплюючі радістю слова, написані людиною, яку він обожнював понад усе

на світі. Вона своєю красою, розумом та такою надзвичайною приязню захопила його, вирвала серце з грудей, забрала весь розум з його голови, і залишилась з нього тільки безвладна тінь, що тиняється по світі на призволяще химерної долі, яка таки створила оці непередбачені, ненормальні обставини. Із замружених очей плили сльози. Ця мила дівчина із незвичайною енергією і ентузіязмом приготовляється до чогось гарного, веселого і щасливого, так, як вона це висловлює. Та з якою силою волі вона зустріне ту прірву, над якою так несподівано, так безнадійно опиниться? Як відреаґує вона, дізнавшись про його підлість? Тепер вона захоплюється ним, виявляє найбільшу повагу, пошану та безмежне довір'я. Та як же пережити йому таку невимовно болючу хвилину, коли ця вся велич його, цей авторитет і ця мила золота мрія полетить головою в бруд і багно сірих і непривітних буднів? Він знає силу волі цієї людини, і не так легко вона поведе розрахунок з ним за це.

В цей час не було нікого в кімнаті, і Петро навіть не знав, як довго він сидів та скільки разів передумував все те та намагався привести себе до якогось нормального стану. Один раз, немов ясне світло, з'явилась правильна і заспокійлива думка, яка говорила йому: «Яке ж тут горе, який злочин — мільйони стрічаються, залюблюються і розходяться. Так світ існує. Чого ж тоді тратити розум і пропадати, коли нічого дотепер не сталося і ніякої кривди нікому не зроблено».

При такій думці він трохи заспокоївся та став собою і врешті таки постановив собі, що він мужньо і спокійно прийме все розчарування, яке обов'язково мусить прийти і скінчить його дружбу та всяке товариство з тою такою милою для нього дівчиною. Бо така його доля, та інакше воно не може бути. По такій боротьбі з собою та тяжкім передумуванню Петро сховав листа та взявся до роботи, яку мав покінчити.

Прийшли ті очікувані свята. На шахті оголосили, що на день Різдва шахта не буде працювати, але служба біля всіх машин, які мусять бути стало в русі, буде відбуватися чергово по дві години. І несподівано на саме Різдво Петро мусів робити від шостої години ранку до восьмої. Він і тим був задоволений, бо коли б припала друга черга від дванадцятої до другої години пополудні, то пропали би всі пляни зустрічі та святкування в родини Хамків, до чого Віра так завчасно готувалася.

Прийшовши з роботи, Петро почав старанно приготовлятися: все попрасував та приготовив, щоб тільки переодягтися. Вони обидва з Валійоном перші постаралися піти по обід, бо сьогодні всі були в бараках, то коли б спізнилися, довелось би довго чекати в черзі. Тож коли вони швидко пообідали, то мали досить часу зібратися. Вже через кілька хвилин по першій годині вони вийшли з бараків. По дорозі Валійон перший заговорив:

— Думаю, Петре, що сьогодні буде ваша сповідь. Тож приготуйтеся мужньо і щиро позбутися тяжких гріхів.

— Я від першого дня аж по сьогодні на таку сповідь готовий. Зрештою, я нічого такого не зробив і нічого злого не сталося, то нікому і не може бути аж такої тяжкої сповіді. Найгіршим може бути те, що Віра перестане дружити зі мною.

— Дружити,— сказав Валійон,— чому ви так нещиро говорите до мене, Петре? Та ж всі люди, хто тільки знає вас і Віру, одне і те саме говорять. Ніхто не дурний, Петре, всі знають, що до сьогодні ви жили з Вірою, чи точніше, вона жила з вами, як жінка з чоловіком. Нікого не обдурите, бо це ясно, що коли б у вас не було родинних стосунків з нею, то не було би такого чуда, що вона бігає до вас, а не ви до неї. Ви їй дуже сподобались чимсь, бо вона ні на що не зважає, що

всі хлопці і дівчата сміються, що вона вдень і вночі гонить до вас і сидить цілими днями, а то вже часом і ночами. Тому коли дізнається, що ви жонатий, то дуже буде воювати з вами, кажучи, що ви її підманули.

— Дуже прикро мені слухати таке,— сказав Петро. — А головне, від вас, Валійоне, що і ви маєте неправильне поняття про мою дружбу з Вірою. Ніяких родинних стосунків між нами не було і певно, що не буде. Я хочу сказати вам таку річ, що коли б Віра бігала за хлопцем чи я б її підманув і так дуже вчарував, що вона не може витримати без мене і сама прибігає, то так би воно не було, і в такій ситуації вона застосувала б інші методи, як і другі дівчата чи жінки, і не робила би з себе показухи та явного видовища для людського поговору. Робила вона тому так, що переконалася, що зустрічається з такою людиною, з якою, де б вона не була, буде певна, що нічого не станеться без її згоди і без її власного бажання. От вам ясна підстава і причина нашої товариської зустрічі з Вірою. Правдою є те, Валійон, що я її страшно полюбив, і дуже тяжко мені буде пережити її відсутність. Цього я не приховую перед вами, але не можу брехливо хвалитися вам, що я мав силу і такий вплив на неї, що підступно обдурив її та підмовив до любовних стосунків зі мною. Поперше, це був би гріх, коли б я так ганьбив невинну дівчину.

— Не така то вона свята, як ви себе умовили і молитеся до її невинности. В моїх очах, Петре, вона добре вивчена дівка з Київської вулиці.

— Цього я не знаю, про це сперечатись не буду, і так, як по сьогодні, то це питання мене цілком не цікавить, бо опріч приємних і милих приятельських відносин мене нічого не в'яже з нею. А далі життя само покаже про гідність, вартість та людську чистоту совісти. Чому мало би мене турбувати те, яка вона є, чи як вона колись там жила чи робила, коли я той перший негідник, що майже цілий рік носить маску каваліра і ошукує її.

— Це правда,— сказав Валійон,— ми ще багато будемо про це говорити, а тепер давайте зустрічаймо їх, он, бачите, вони вже обидві чекають нас на мості.

Погода була гарна. Мороз скріпив землю, але снігу не було. Сонце ясно світило, і небо було чистим, синім і прозорим, тільки морозний вітер подував і проникав, як шпильками, по всьому тілі та припікав обличчя, ніс та вуха. Петро одягнувся досить тепло, він заздалегідь підшив теплу підкладку під плащ, і тепер не чув ніякого холоду. Тільки по вухах вітер припікав, але це ще можна було витримати. Вони йшли скорим кроком. Коли наблизилися до мосту, Віра перша помахала на привіт хусточкою та перша підбігла назустріч їм із словами: «Христос Рождається!» Обняла обома руками Петра, майже повисла на ньому, вицілувала його, приговорюючи:

— Це мій щиросердний привіт для вас з Різдвом Христовим.

Так само підскочила до Валійона і з тим же привітом поцілувала його. Оксана мала робити те саме, що й Віра, але в неї не було того ентузіязму та такого надзвичайного захоплення, яке виявляла Віра. Віра вся сяяла радістю та задоволенням. Щебетала безустанку, що Бог вислухав її молитви і дав таку гарну погоду, яка зробила можливою їх святочну зустріч в тій чужій неволі. Вона відразу підступила до Петра, взяла його попід руку, притулилась до нього і скомандувала:

— Давайте продовжимо маршувати до нашої цілі!

Та пішла рівним кроком, не припиняючи щебетати. Вона оглянула Петра і Валійона та сказала:

— Боже милий, як же до вас підступити, та ви виглядаєте не як шахтарі, наші приятелі, а як якісь німецькі ґерцоґи. І що у Вас за геніяльність, Петре, де ви всього того добра набрали і мене одягли на всі лади, та й сами прибралися, наче пан який. Оце тобі галичани.

Якби Бог допоміг мені повернутись в рідний Київ, розповіла б я моїй матері, що і я мала щастя зустрінути отих галіційських хлопців, які виявились незрівняними героями. Неначе ті в'юни, повертаються вони у всі сторони і при кожній зустрічі найгіршого лиха у них є своя дорога і спосіб творити незмінно щастя. Коли оце дивлюся я на Вас сьогодні, у мене радіє душа і народжується надія, що ми таки переживемо всеньке горе та станемо жити по-справжньому, як рівноправні люди, а не як наймити в чужих дворах.

Петро весь цей час поглядав на Віру, як вона щебетала. Її сині очі ясніли, горіли, наче та зірниця, що променить серед темряви ночі. Морозний вітер припікав їй личко, яке зарум'янилося, багряніло, наче намальоване, принадною красою, а вуста червоні-червоні, такі, як кетяг дозрілої калини. Петро снував думку: «Приставити крила до цієї постаті — і живий янгол». Він ні на хвилину не відвертав свого погляду від того так безмежно чаруючого образу. Віра також час від часу нагороджувала його своїм променистим поглядом і продовжувала далі:

— Оце бачите, Петре, оту теплу хустку на моїй голові? Щоб Ви знали, що вже сьогодні о другій годині ночі я тільки закінчила плести її. Думаєте, з чого я виплела її? У моєї баверки є багато якихось светриків. Ото я попитала в неї, чи можна мені розібрати їх і щось інше з них виплести. Зразу вона сміялася з мене, казала: «Як ти зможеш їх порозплітати?» Та коли я розібрала їх і назвивала багато клубків, то вона вже перестала сміятися наді мною і тільки спостерігала, як я почала плести оцю хустку. А сьогодні, коли я наділа її, то вона сказала до мене: «Ти геніяльна дівчина!», і це слово на сьогоднішній день дало мені велике задоволення. Бо я раділа, що маю чим теплим укрити голову і похвастатися перед Вами, яка то я майстриня. То й, може, знову казатимете, що я гарна дівчина.

— Що гарна, то я вже більше повторювати не буду, але скажу словами поета: «Ох, ви дівочі сині очі, ви рвете серце і душу та полоните у безповоротню неволю тяжких, невідступних бажань. Світ запаморочується, і ніяк не можна позбутися отих жагучих терпінь». Журить мене одна жаль та заздрість, що коли ота краса твоя приведе тебе у непередбачене лихо, то дуже шкода буде. Але коли красою твоєю хтось інший буде тішитися і насолоджуватися щастям кохання, то на саму згадку про це у мене створюється неспокій та заздрість, що я не маю сили опанувати себе та привести до нормального стану.

— Оце Ви знову про мої очі, про чари краси моєї приказуєте казочку, мрію. Я хочу заспокоїти Вас, друже Петре, бо не така я вже богиня надприродньої краси. Що я пристойна дівчина і можу подобатися багатьом мужчинам — це я знаю. Але, Петре, пам'ятайте, таким ангелом я являюсь тільки для Вас, тому що шаную Вас, люблю, як брата, а навіть можна сказати — люблю як мати дитину. Це свята і ничим не заступима любов. Тільки пам'ятайте, що я не люблю Вас, як кохана наречена, такої любови немає між нами, і сьогодні тяжко мені сказати, чи така коли буде, хоч я таки скажу правду, що дуже бажала би дожити до такої любови. Та перед нами далекі, незнані шляхи. І чи зійдуться вони в одне русло нашого спільного щастя, сьогодні не можна сказати. І ще одне для вашого спокою, Петре. Ви трохи це знаєте, що Віра може бути не тільки янголом-хранителем і незаступимим скарбом щастя, але Віра також може і вміє бути неприступною, ядовитою гадюкою для всіх, хто безпардонно продають свою красу і гідність. Бажаю Вам з нагоди сьогоднішнього великого свята, щоб Ви спокійно, задоволено і щасливо дружили зі мною з такою надією, що доля, наче хвилі моря, занесе нас у єдинім напрямі наших великих та гарячих бажань. Оце ми вже і дійшли, давайте поздоровляти господарів цієї хати із святом Різдва.

При тих словах вона постукала в двері й почула голосне: «Просимо, заходьте». Оглянулася за Валійоном та Оксаною, що весь час йшли за ними. Коли вони підійшли, Віра відчинила двері та голосно промовила: «Христос рождається!» та голосно проспівала: «Бог предвічний». Почавши від Тамари, привітала всіх з Різдвом Христовим, всіх тричі поцілувала. За її приміром всі зробили те ж саме. Тоді Віра пішла в закуток, де Хамки вішали весь свій одяг, там роздягнулася і, вийшовши на середину хати, як стрілою прошила поглядом Петра та, обертаючись, продемонструвала свій убір, говорячи:

— Ну, як вам всім подобається мій святочний убір?

Тамара лукавим поглядом глянула на Віру та глумливо запитала:

— Де ж ти, крале, набрала тих хохлацьких уборів?

— Віра повернулася і просто у вічі до неї так відпалила:

— Сама ж хохлушка заготовила цей хохлацький манір.

І знову повертаючись до Петра, сказала:

— А що це Ви так насторожилися, наче би страху набралися?

— Мені з такої несподіванки просто подих заперло,— відказав Петро.

— О, я знаю, знаю, ви нєжні та нєрвні, як дєвушка в пєрвом случає.

Петро ще раз поглянув і тільки тепер завважив, як Віра гарною хвилею уложила своє волосся понад чолом і припнула його брошкою, на якій виднівся малесенький золотий тризубець. Тамара зауважила ще раз:

— Ти, Віра, должна бить уважна та розумніша поперед того, заки чеплять на себе оцю хорошу брошечку.

— Нічого важного, тьотю Тамаро,— відпалила Віра,— нє било, нєт і бить нє можєт, більш нічого, як тільки шльопка у ту брошку, на це є завжди можливість і певність.

Щоб перевести розмову на щось інше, Петро запитав Віру:

— Як же ти пошила сорочку?

— Руками, Петре, все руками, не йшла шити на машині до Вас, бо хотіла отої несподіванки.

— Ну і зробила,— сказав Петро.

В той час Тамара поставила на стіл, наче коровай, печиво, на якому було написано великими літерами: «Віра. Сімнадцять літ». Віра скрикнула:

— Боже, який це день сьогодні! — і почала душити та цілувати Тамару.

— О Боже, яка краса,— щебетала Віра. — І чим я в житті з цих боргів оплачуся?

— Заки будеш платити, давай погостимося тим твоїм сімнадцятиліттям.

— Правда, правда,— сказала Віра. Вона покраяла коровай на шматочки та всіх особисто почастувала, а тоді, звертаючись до Тамари, сказала:

— Давайте ще і тою водицею зап'ємо!

— Немає,— відповіла Тамара. — Не встигли зробити і переказали, що тільки сьогодні по обіді мусімо піти та дістати, буде готова.

— Давайте, пішли,— сказала Віра. Скоро зодягнулася, накинула хустку на голову. На відході сказала до Петра:

— Така неприємність, але прошу, заждіть, ми скоро повернемось.

І обидві з Тамарою вийшли з хати. За цей час прийшов Ластовецький зі своєю скрипкою. Петро був

здивований, що він навіть не знав про те, що тут Ластовецький з Хамком вправляли музику. Ластовецький грав на скрипці, а Хамко на гармонії. Коли вони заграли, то в них це виходило досить вправно. Погарали вони пару танців, так що Петро потанцював з Оксаною два рази. Вона дуже гарно танцювала. За цей час повернулися Тамара з Вірою та принесли горілку. Почали запивати те Вірине сімнадцятиліття. Вона з усіма дуже привітно почастувалася. Коли прийшла черга до Петра, вона глянула на нього скоса, опустивши очі, і сказала:

— П'ємо за Ваш геройський подвиг!

І не випивши, поставила чарку та відразу заявила, що то вже пізня година, і вона мусить чимскоріше поспішати, бо так їй бавери наказали. Одним махом одягнулася, накинула хустку на голову і, сказавши всім: «До побачення!», пустилася до дверей. Петро тільки встиг запитати, чи може він проводити її до моста.

— Ні,— сказала гостро Віра. — Мені ніколи, часу мало. — І вийшла з хати.

Петро тільки побачив через вікно, як вона витягла хустину і почала витирати сльози з очей. Петро з усіх сил намагався не показати ніякого зворушення та таки втримав свою рівновагу і навіть танцював ще кілька разів. І тільки коли почало вечоріти, він сказав, що також повинен піти до себе. Подякував господарям за гостину та, усміхнувшись, кліпнув оком до Валійона, який зробив те ж саме. Попрощавшись з усіма, Петро вийшов з хати і поволі пішов сам до бараків.

Йдучи до бараків, Петро дав волю своїм думкам, які, мов та сарана, обсідали його голову. Від такої раптової зміни в поведінці Віри йому було тяжко себе опанувати і погодитися з тою дійсністю, до якої майже цілий рік готував себе та неминуче того сподівався, про що знав, що інакше воно бути не може. Та тільки тепер йому було дуже прикро, що він мусить жити на тій

проклятій шахті знову сам, замкнутий із своєю журбою, тугою та жалем за таким гарним і культурним товариством, з такою гарною молоденькою дівчиною, яка творила для нього стільки радости, енергії і задовілля при кожній зустрічі та розмові. Коли Петро́ прийшов до бараку, в кімнаті кінчили грати в ка́рти хлопці, що тільки цим і забавлялися. Скінчивши грати, вони трохи покричали, посварилися і потім кудись порозходилися.

Петро залишився сам в кімнаті. Він зняв нове вбрання, все поскладав, сів на лавку і далі бився думками. Коли він подумав про те, що він сам перший не сказав Вірі правди про себе, то йому стало так прикро і досадно за свою нелюдськість, що він схилив голову на стіл і заплакав. Добре, що не було нікого в кімнаті, то ніхто не побачив його сліз. Найгірше боліло йому те, що він під впливом Валійонової думки послухав його, а потім вже й сам не міг зважитись сказати їй про себе, про свою родину і родинні відносини так, як вона зразу все розповіла. І та нерішучість довела його до такого ганьблячого вчинку супроти такої гідної людини. І думав він, як вона прийняла ту правду, що вона тепер думає про нього і ким він тепер являється в очах тієї дівчини. Одна думка врешті трохи заспокоїла його. Наче блискавка мигнула:

«Так, я придурювався кавалі́ром перед нею, але ж я нічого не зробив злого і ніколи не підмовляв її на якесь нечесне діло, і хоч як стратив силу під впливом її краси та надзвичайної принадливости, хоч як тяжко було стримувати себе від любовного шалу, однак опріч дружніх відносин і матеріяльної і навіть духовної помочі — зла я не заподіяв».

На тім Петро перервав свої думки про сьогоднішню подію, упорядкував речі на рано до роботи, випив чорної кави з хлібом з марґариною, роздягнувся та ліг до ліжка. Ще довго снувалися різні думки, як

вив'язатися з тої халепи, врешті таки він заснув і не почув, коли прийшов Валійон, хоч не міг спати спокійно і вже рано перший пробудився, пішов на снідання та до роботи. По дорозі Валійон запитав Петра:

— Як ви почуваєтеся після вчорашнього святкування та відзначення дня народження вашої приятельки?

— Щоб дуже добре почувався, то не можу того сказати, бо таки неприємно мені за моє підле приховування, як так пошився в дурні перед тією дівчиною, яка б вона не була.

— Петре, ви дуже вразлива людина. Це така дрібниця, над якою не варто замислюватися. Коли ви вийшли, всі заговорили про вас та про Віру. І всі сказали, що вона не мала чого так робити, закопилилася, як та дика коза і відразу погнала додому. Тим вона не тільки зігнорувала вас, але ще більше тих людей, які приготували для неї цю врочистість в день її народження.

— Воно ваша правда,— сказав Петро,— але я їй не дивуюся і навіть вдячний за те, що вона не робила ніяких комедій в хаті межи людьми. Тим вона показала свою мудрість і силу волі, за що я її дуже шаную і поважаю.

— Ані пошана ваша, ані цінування ваше її не змінить, і вона інакше до вас ставитись не буде. Не такого каваліра їй треба, як ви. Ви поводилися з нею, як з чимось святим, і дивилися на неї, як на богиню краси і владарку всього життя на світі. Через те в неї вибуяла така зарозумілість і погорда.

— Може й так,— сказав Петро, і вони розійшлися до роботи.

Віра, вийшовши з хати, далі вже не могла стримати свого жалю та відразу стала плакати, і Петро побачив це через вікно. Вона витягла хусточку і втерла сльози, які мов великі зерна гороху, котилися з її очей. Вона

йшла скорим кроком, а в вухах її все ще бриніли слова Тамари:

— Скажи, будь ласка, Вєрочка, чому ти підібрала на ухажора для себе отого Петра? Чим він вартісний так дуже тобі, що ти не зважаєш на те, що він жонатий, покинув вдома жінку та ще й, може, купу дітей і гуляє отут. А ти упадаєш за ним, забула все на світі. Сама бігаєш до нього і днями та ночами наживаєшся щастям любови з ним. Наче засліпило тебе або з глузду'зійшла, що не чуєш і не зважаєш ні на що. Не зважаєш на всі людські поговори і глузування, що ти така дурна, вчепилася в старого і жонатого хахаля з Галиції. У мене взагалі до всіх тих западників з Галиції велике упередження. І тому я тебе сьогодні взяла з собою, щоб повідомити тебе і щоб ти нарешті опам'яталася і побачила, з яким пройдисвітом ти зв'язалася та занедбала свою дівочу честь.

Наче грім з ясного неба вдарив, і блискавка засліпила Вірині очі, коли вона вчула такі слова. Вона знайшла тільки сили, щоб скрикнути:

— Що, що ви, тьотю Тамаро, де ви взяли таку новину для мене? Чи це дійсно правда, що Петро жонатий?

— Питай, питай Ластовецького, питай всіх, усі знають. Тільки ти вдаєш, що не знаєш. Зрештою, запитай його самого. Невже ж ти його про те ніколи не питала — хто він, звідки, та що за така проворна птиця? Віра, час тобі опам'ятатися, поки не пізно, поки ще не водиш байстрюка за собою.

— Боже,— сказала Віра.

— Не взивай етого Бога, которого ти не виділа. Позаві перше Петра та попитай, яке діло він затіяв.

— Добре, дякую, тьотю,— сказала Віра, і вони увішли в хату. І вже далі Віра не могла панувати над собою, щоб не вибухнути плачем. Вона скоро

попрощалася, збрехавши, що скоро мусить відійти. Тепер, ідучи додому, вона дала волю сльозам і думкам, які рвали її мозок і серце на шматки. Вона прибігла додому, не розбираючись впала на ліжко, і плакала, плакала, як довго і сама не знала. Подушка була вся мокра від сліз, вони так і лллялися. Віра не могла стримувати себе. За що і чому у неї такий жаль і така велика розпука? Та це ж може бути звичайна брехня, як брехня те, що вона жила з Петром, як з чоловіком.

Віра піднялася з ліжка, зняла з себе чудовий убір і кожну річ, скидаючи, брала в руки. Думкою не могла осягнути, хто ж це зробив для неї? І за що? Чи нажився він тієї тілесної любови, про яку кряче, наче ворон, тьотя Тамара? Ні, нізащо! Це тільки вона і він знають, а більше ніхто в світі не повірить.

Неначе електричний струм пройшов крізь її тіло. Вона вся затремтіла, їй ставало то зимно, то гаряче, холодний піт виступив на її чолі. Це було наслідком сильного хвилювання та невисказаного нервового напруження, від чого вона цілком розгубилася. І тільки тепер вона почала охоплювати минулі події думками, які, наче проміння світла, заспокоювали її та приводили до реального стану. Спочатку, як вона увійшла до кімнати і впала на ліжко, її опанувала нестямна лють і жаль, і першою її постановою було — за підлість вбити Петра при першій зустрічі з ним. Він, гад, підступно наставляв сіть на неї, він комбінував, щоб вона зловилася. «Це дуже по-звірячому»,— заливаючись сльозами, не припиняла вона думати. Та коли вже вона наплакалася до знемоги, то встала і почала розбиратися. Налетіла інша хвиля думок, які хоч дуже тяжко і повільно, але ж приводили її до частинного заспокоєння та роздумовування до вияснення такої принижуючої події в її житті. І сто разів питала вона себе:

«Чому Петро, що виявив себе таким характерним

мужчиною з незвичайною самоосвітою, людина з такими інтеліґентними прикметами в усіх обставинах та з такими людяними думками, що безкорисливо виявив стільки розуміння, доброти та матеріяльної допомоги — наставляв сіті далекойдучого пляну? Він підготовляв таку підлу зраду. Це дуже боляче і страшно, невимовно страшно, бо коли б вона йому віддалася, він, як та гадюка, пустив би її безпритульною, оганьбленою, покриткою з байстрям по білому світі тинятися.

— Боже! — скрикнула Віра. — Це могло статися! Скільки ночей я не спала, горіла вогнем бажання безмежної любови до нього. І тільки та свята материнська осторога і моя така тяжка присяга матері затримали мене від того щасливого горя.

Вона стала молитися і дякувати Богові, що Він дав їй таку силу стриматися. А потім знов подумала: «Але ж від першої зустрічі з ним, коли я йому сказала, що Віра не шукає ухажора, він з дуже незадоволеним виглядом прийняв мою цю заяву, цей мій виклик. Я сама не раз бачила, як йому було тяжко стримувати себе від намагання доконати свого бажання. І так, і посьогодні, опріч лагідної, милої та надзвичайно приємної уваги до мене, він жодного разу не намагався навіть умовити мене чи силою примушувати до любовних зносин, а тільки твердо тримав лінію дружньої приязні. То чому я плачу, чому я лютую, та постановила помсту? За що? Чому?»,— знов питала себе Віра. В боротьбі з думками, які, немов чорна хмара, надлітали, бушували, відходили і знову вертали назад, у неї врешті виникло питання: «З яких обставин, чому та благородна людина таїла переді мною свій стан і удавала каваліра? Щось в тім мусить бути, не робив він того скандалу безпричинно, знаючи, що рано чи пізно його тайна стане явною». Врешті вона постановила таке: не йти просто до Петра питати його, а ще раз потолкувати про

те з тьотею Тамарою, а тоді вже зробити йому належний екзамен. Так вона, борючись з думками, перемучилась три дні. На четвертий увечері зайшла до Тамари. Привітавшись та не даючи дійти Тамарі до слова, почала ставити їй питання: як і звідки вона знає, що Петро жонатий, а також що вона жила з ним так, як жінка з чоловіком?

— Що ж ти задаєшся, Віро,— промовила Тамара. — Ти ж бувала стільки разів на шахті, піди та ще раз попитай в першого-ліпшого чоловіка, чи це правда. Всі ж про це знають з перших днів його життя на шахті. А ти задаєшся так, наче би ти не знала, та ще й удаєш, що робиш слідство. Мені дуже маленьке діло до того, Віро, я тільки принагідно, з приязні та по-дружньому остерегла тебе. Бо ж всі говорять, що ти і днюєш і ночуєш у цього твого Петра і не зважаєш, що люди все бачать і знають. А ти ще й ставиш питання, як та звідкіля я це знаю.

— Що я дружила з Петром дуже приязно і близько, то це правда, але що я начебто жила з Петром, як жінка з чоловіком, то це наклеп і брехня, бо такого не було і бути не може, хоч би до часу, який би дав можливість на це. Коли б я мала проводити слідство у тій справі, то я вам кажу, тьотю Тамаро, що сьогодні і кожної хвилі згодна на лікарське обслідування, чи я ще дівчина, яка не була в любовних стосунках з мужчиною.

— На сто процентів ти знаєш, що такого обслідування тут ніхто робити не буде. І тому ти так. високо підносиш себе. Та коли б таке було б зроблено, ти тоді опустила би носа нижче, ніж ти стоїш на землі.

— Хай буде по-вашому, тьотю Тамаро, для вашого задоволення. Ви належите і будете належати до тих, що твердять те, чого по правді не знають. Коли мені судилося носити таку неславу і печать вуличної дівки, я по-мужньому, хоч і не заслужено, прийму це та доведу

до світлої правди, яка свята для мене. А поки що до побачення, тьотю Тамаро.

Віра вийшла з хати і скорим кроком повернулась домів. Подумавши трохи над почутими словами, вона взяла папір і відразу почала писати листа таки до Петра. Раз написавши, вона прочитала і роздумувала над написаним. Потім зім'яла його і кинула в куток. Відтак підняла ще раз, прочитала та заховала. Була вже пізня година, то вона пішла спати.

Після розмови з Валійоном Петро був досить незадоволений та засмучений, та дуже сердився сам на себе, що він так нерозсудливо послухав перших слів Валійона удавати з себе каваліра. Це було дуже боляче, що він поступив, як людина, що не має власного здорового глузду і власної сили волі та піддався під чийсь вплив. Вони майже щодня вели розмову з Валійоном, який також вже не кожного дня бігав до Оксани і тільки раз чи два на тиждень зустрічався з нею. Петро бачив, що Валійон наче б то був задоволений з тої неприємної ситуації, в яку попав Петро. При кожній розмові Валійон знову намагався переконати Петра, що Віра придуркувата, безхарактерна та надзвичайно зарозуміла. Це робить її неприємною та неприступною для людей. А гордість її більша, ніж вона сама. Інакше ніхто про неї не говорить, і Петрові нема чого хвилюватися про якусь неприємність, бо вона навіть не варта уваги такого мужчини, як Петро. Весь час слухаючи таку мову, Петро врешті дійшов до такого висновку, що Валійон говорить так, наче хоче настроїти Петра проти Віри і принизити її вартість в його очах і думках. Він ані одним словом не робив жодних критичних завваг на всі тлумачення Валійона, що врешті урвало їх розмови на ту тему.

Одного вечора прийшли два хлопці з Вальдорфу і звернулися до Петра з проханням, щоб він зайнявся виробленням авсвайсів для них всіх у Вальдорфі.

— Нас там працює сімдесят осіб, та нема кому подбати за те, і ми хоч і виходимо, але все зі страхом, що коли стріне поліцай та перевірить, що в нас немає авсвайсів, то може засадити до концтабору. Там також приїхало ще кілька дівчат з великої України,— сказав один. — І оце приїхала приятелька Оксани, з якою Валійон ходить, ви знаєте. Та дівчина називається Лариса. І от вона розповіла, що Оксана майже півроку була замужня, а коли вибухнула війна, її чоловіка забрали в армію, і вона більше чутки від нього не мала. А коли стали забирати людей на роботи в Німеччину, то і Оксана попала. І тут тепер гуляє з Валійоном. Він вже більше як два тижні про те знає. Зразу коли він учув це, то почав війну з Оксаною, але, здається, що тепер вони знову помирилися.

Вчувши таке, Петро удав, що та новина не має жодного значення для нього та навіть не відповів жодного слова на те. Він зразу змінив розмову і почав говорити про авсвайси. Він сказав, що він трохи зможе їм допомогти. Але там мусить бути на місці одна людина, яка була б представником всіх українців у Вальдорфі.

— Я завтра напишу до представника у Галлє, щоб він до вас приїхав. Ви тільки дайте мені адресу, до кого він міг би звернутися.

Хлопці подали йому адресу і пішли додому. На другий день, вернувшись з роботи, Петро тільки повечеряв і тут же в їдальні почав писати листа до представника в Галлє. Пишучи листа, він думав:

«Вже третій тиждень пройшов після того незабутнього Різдва, а він і дотепер ще не насмілився, щоб якось стрінути Віру, перепросити її та пояснити причину його такої ганебної поведінки перед нею».

В той час до їдальні увійшов гер Шульце і, побачивши Петра, вже від дверей почав сміятися, тримаючи листа в руках та приговорюючи:

— Гія, гея, шацки, шацки,— і кинувши листа на стіл, ще раз перекривився:

— Лібхен, лібхен, ге-ге-ге!

Петро взяв листа, і чомусь наче мороз пішов йому по всім тілі, коли він глянув, що лист адресований до нього, а на зворотній адресі він прочитав: «Віра Коханівська». Майнула думка, чи розпечатувати і читати, щоб знову хвилюватися, бо нічого доброго в ньому не може бути написано. Але все ж таки розпечатав. Лист починався з дати і місця написання, жодного поздоровлення чи привіту.

«У першу хвилину, коли я вчула ту новину про вашу підлу тайну,— писала Віра,— не думала я коли-небудь написати хоч і одне речення або словом відізватися. Мене охопила божевільна туга, лють, жаль і злоба. Та я постановила, що при першій зустрічі, яку я принагідно знайду, помщусь за зневагу та обман. І вб'ю, як ту скажену собаку. Бо коли довелося мені так страшно скінчити те Різдво, так довго очікуване, так благодатно підготовлюване і в перших годинах так радісно щасливе, що учувши таку підлу правду, я при Божій помочі озброїлася у всю мою силу волі, щоб не вибухнути з жалю відчайдушним риданням на сміх усім присутнім. А особливо тому, хто залишиться в моїй пам'яті Юдою до кінця мого життя. Коли я вискочила з хати, як навіжена, у мене зірвалося ридання і полилися гіркі сльози, які плили безустанно аж до повної моєї знемоги. Коли я вбігла в кімнату, то впала на мою постіль і плакала так тяжко, що вся та постіль моя була мокра від сліз. У тій немочі моїй прийшло до мене страшне рішення: убити свого кривдника і собі смерть заподіяти. Та при Божій помочі я трохи опанувала собою. Думалось мені: «Ця людина носить ім'я святого апостола Петра, воздвижника Христової церкви, Христової науки. І ця людина за рік затуманила мої очі, мій розум та на кожнім слові і вчинкові була моїм

янголом-хранителем. Але мене чекала страшна безодня, бо він, підступний Юда, цілував лице моє, як Юда Христа, щоб отруїти думку мою, мій розум. І якого я зазнала тяжкого болю, що сама собі кривду заподіяла. Яка я ще недоросла, яка легковірна і неосвідчена. Почувши ту тужливу пісню, зразу повірила та впала наче в безодню на хитро розставлені тенета на гідність мою, на честь дівочу мою. Це дуже хитро, це дуже страшно, а то й жорстоко. І не думала я шукати ніякого виходу із того морального багна та писати вам оті слова. Але налетіла ще одна шалена думка, яка привела мене до того, щоб таки написати і спитати, за що, для чого і задля яких обставин ви намагалися спаплюжити мою дівочу честь і висміяти мене, приховуючи переді мною, що одружений. Може, не для всіх, але для мене це негідна підлість, якщо ви робили це з метою закохати мене в себе, затуманити дурманом любови, заспокоїти свої бажання, свої похоті, не дбаючи про те, які наслідки могли б бути з того для мене. Я пишу ці слова і знаю, що нікому не цікаві мої переживання, мій біль від зневаги та глумливої підступности. І хай ота кривда моя каменем ляже на душу тому, хто затіяв оте посміховисько. Я озброюся силою розпачливого голосу матері моєї і незламною присягою моєю перед нею на відбій всім силам зла. Самотою пережию оцей такий тяжкий та мученицький час у тій чужині. Віра». І жодного прощального привіту.

Прочитавши листа, Петро зразу відложив його і схилив голову, заплющивши очі. Наче уві сні переходив думками весь цей час, події, зустрічі, розмови, які врешті створили цей неприємний епізод, який так понижує його гідність і вартість в очах тої дівчини, що наче чарівний привид, з'явилася у тяжкий час на шляху його безталанного життя та лихої долі, яка ввесь час завдавала йому нестерпно-болючих ударів. І думав він, як то воно так все складається, що він ціле життя тільки

і думав, щоб бути чесним і справедливим та всебічно доброю людиною, а тут наче чорний дух злоби створює такі обставини, за які не з його злої волі чи злого вчинку доводиться носити пляму ошуканця і нести відповідальність за начебто якесь заподіяне лихо. Він ще і ще раз перечитував листа від Віри і слово в слово передумував його, не можучи знайти потрібних слів, якими би привів її до спокійнішого думання. Бо по правді, нічого такого злого не сталося, та не зробив він ніякого гідного кари злочину, як вона змальовує це все в своїх думках та в своєму листі. Врешті він насмілився відписати їй. Почав звичайним привітанням:

«Добрий день, дорога приятелько Вірочко. Дякую тобі за твого листа, який створив мені уяву твого жахливого, тяжкого настрою та непримириму злобу до мене у першу хвилину, коли ти довідалася про нелюдський мій вчинок супроти тебе. Я співчуваю тобі та вповні розумію тебе, твій жаль і сором, який ти нажила з моєї вини, бо була в дуже приязних приятельських відносинах зі мною. Я не маю оправдання перед тобою за ту кривду, яку доводиться тобі терпіти через мою ганебну поведінку. На твої питання, за що, для чого та задля яких особистих обставин я так поступив з тобою, відповідати в листі двома словами тяжко, бо не доказавши всього, можна створити в тебе ще більш болючий настрій, чого я ніколи не бажав і не бажатиму. Одне тобі скажу, що я чуюся дуже винним, болюче відповідальним і ганебно засоромленим перед тобою. Коли б створилася така можливість, щоб ми зустрілися, і ти мала бажання почути деякі мої пояснення про мою особу і мій родинний стан, то я певний, що у тебе створилося б інше уявлення про мене. Воно полегшило б твій жаль, твій гнів за уявлену тобою таку велику образу і зневагу. Жодних оправдань я не маю і не оправдуюся за зло, заподіяне тобі проти моєї волі. Тільки дуже тебе перепрошую та жалкую, що цілий рік придурювався

кавалiром перед тобою. Дуже прикро менi, що з тiєї причини всi, хто тiльки знав про нас, плескали язиками та iз заздрiсної злоби висмiювали тебе i мене, пришиваючи нам таку неморальнiсть, якої мiж нами не було. Про це тiльки ти i я знаємо, бо нiхто бiльше не повiрить в нашу невинність, ані тобi, ані менi. Тобi незаслужено принесли кривду людський поговiр i злобний наклеп. Крiм того жодного злочину ми не зробили. А головне, я не заподiяв тобi нiякої кривди, як ти кажеш: хитро i далекойдучо розставленi тенета на твою особистість, а головне, на твою дiвочу честь. Нiчого подiбного нiколи навiть не з'явилося одним помислом в моїй головi, бо кожний затаєний злочин не скривається навiки та виявляється рано чи пiзно. Закiнчую цей лист дуже пригнобленим i вiрю, що твоя правда та незаплямована дiвоча честь переможе та допоможе тобi очиститися вiд злобного людського поговору. Одне прошу тебе: заспокойся i, як можеш, перестань думати про мене, як про злочинця. Здружнiм привiтом, Петро».

Написавши листа, Петро прочитав його ще i ще раз, врештi вложив його до конверту, надписав адресу й вiдiс на пошту. Пошта мiстилася бiля пекарнi, повз яку всi йшли по дорозi на шахту. Кинувши листа в поштову скриньку, Петро вернувся до бараків i мимоволi ще раз узяв Вiриного листа, перечитував ті вислови жалю i гнiву та снував думки, які не покидали його, хоч тисячі разів він приходив до одного висновку, що історія з Вiрою, яка тягнулась майже на протязі цілого року, залишиться в його спогадах тільки тужливим спомином, бо до правдивої дiйсности, яка зробила б його життя щасливим i задовiльним, вона, напевно, нiколи не дiйде. Поперше, мiж ними iснувала рiзниця вiку, подруге — i це найсерйозніша причина,— що він жонатий, i жодна дiвчина, дiзнавшись про це, не буде мати довiр'я до нього на такий ризикований крок — зв'язувати своє життя з жонатим чоловiком. А тим

більше Віра, з її характером і способом думання. Вона не допустить навіть малої думки про це до своєї голови. На це він розумом повністю погоджувався, але у всім єстві його не втихав жаль, біль та нестримні бажання, які витворювали в нього безконечно тяжкі думки та тугу за втраченим та ніколи вже не досяжним щастям, яке довелось йому стрінути, наче ясний промінь сонця серед чорних понурих хмар його життя. Не тільки її краса і принада тих палких синіх і глибоких очей, але вся її постава, її спосіб думання, характер, природня вмілість спілкування, її рух, її знання та здібність у всякій праці робили її в очах і думках Петра незаступимою в світі. Він мимоволі зрівнював своє життя із шлюбною жінкою і тільки приятельською чи дружньою зустріччю з тою дівчиною. Не було ніякого порівняння, бо він жодного слова не почув із уст своєї жінки за час їх спільного життя про речі, про які він цілий рік вів розмови з тією дівчиною. І як на зло, йому ще більше приходили до пам'яті оте вічне незадоволення, прокльони та нагадування, що він жебрак, що він живе на її маєтку і тільки знає, що гонити за іншими дівками і жінками. Його жінка завжди кричала, що він не знає пуття в господарстві й що вічно не буде вона дідів на своєму маєтку тримати. Страшно боліли ті слова, ті спомини Петрові, що довелося йому перетерпіти і пережити невинно, ту зневагу, те підле порівняння його з вічним вуличником, морально нестійкою людиною.

І це тоді, коли він опріч своєї жінки не знав нікого на світі та навіть не хотів бути розпусником, хоч в молодих літах могло щось таке статися. Він і в голову собі не клав тої думки і невинно зносив кривду, яку без перестанку чинила йому жінка.

І от, стрінувши в тім нещасті, в тій непривітній чужині таку гарну тілом і душею, принадну дівчину, він таки втратив силу волі й не встояв перед силою її краси і

чарами та такого люблячого і шанобливого її поводження.

Поза тим, що він був весь час свідомий того, що не може ніколи і нічим затримати її біля себе та зійтися з нею на все життя, та все ж таки його бажання стрінути її, дивитись на неї та милуватися її вродою і способом її поведінки весь час були сильніші за його здоровий глузд. І тепер, коли він вже знає, що все скінчилося, та ще й на додаток такою неприємністю, він далі бореться із своїми нереальними думками, які, мов ті чорні хмари, обсідають його. І помимо всіх зусиль він не в силі заспокоїтися та забути про втрачену щасливу хвилину в його житті.

З такими думками Петро пішов спати. Вранці зібрався та пішов до роботи. Так працював він цілий тиждень, обіцяючи собі, що як в неділю буде гарна погода, незважаючи на те, що надворі ще холодно і лежить сніг,— він таки піде на прохід в гори, щоб на свіжім повітрі привести свій душевний стан у рівновагу.

В суботу увечорі, коли Петро збирався йти спати, влетів до бараку захеканий гер Шульце і голосно, майже кричучи, сказав Петрові, що поламалися два крахери і що по телефону повідомили, що Петро мусить негайно йти до роботи. Петро подивився на нього таким поглядом, що той миттю зрозумів, як прийняв цю новину Петро, та сказав:

— Я нічого не можу зробити. Тебе кличуть, і ти негайно мусиш йти до роботи. Шкода, нині субота, я знаю, що ти хотів би відпочивати, але так сталося, треба йти,— і він вийшов, а поки Петро збирався, він сходив до кухні й приніс три гарні порції хліба з всякою мішаниною і в банці чорної кави. Петро без слова забрав те все і пішов, обурений на таке дивне своє щастя: коли він думає і плянує щось добре для себе, то завжди станеться якась перешкода на півдорозі пляну.

Коли він дійшов до порона, в нього з досади з'явилася на мить така дурна думка: краще скочити з того порона у воду та враз скінчити те нещасне життя. Але коли він підійшов до річки, Франц, який перевозив усіх, вже засвітив ліхтаря і чекав на нього, бо його насамперед повідомили, щоб він був готовий перевезти Петра до роботи. Коли Петро наблизився, він перший заговорив:

— Добрий вечір, Петре, не хвилюйся дуже, я бачу, що ти знервований, але забудь все, що робити, так то воно є в нашім житті. Так і я колись мусів багато робити, і на тій шахті відірвало мені руку, як бачиш, я живу калікою ціле моє життя. Мені було двадцять шість років, коли линва від шрапи вхопила мою руку, а я спіткнувся на дрібній солі й навіть не стямився, як моя рука полетіла в сіль. Після тої катастрофи зразу понаставляли охоронні щити, які не пустять вже на барабан, якщо і вхопить кого випадково. І відколи я видужав, вже двадцять п'ять років однією рукою тягаю той порон. Не хвилюйся, ти ще молодий і переживеш щасливо ці тяжкі часи.

Порон причалив до берега, і він сказав Петрові:

— До побачення, доброї ночі! — і поплив назад, а Петро поволі пішов догори на шахту.

Переодягнувшися у вбиральні, яку відімкнув йому санітар, він насамперед поїхав віндою на гору подивитися, що йому треба робити. Оглянувши все, він повернувся до варстату, наскладав у вагон все приладдя і газові апарати для зварювання. Привіз усе на місце, почав розбирати поламану частину машини, яка дробила великі брили соли на дрібні, які потім йшли до млина, де перемелювалися на кришталевий дрібнесенький пісочок.

Величезним ключем Петро почав відкручувати шруби, але діло не йшло. Все заржавіло, та нікого не

було коло нього, щоб допомогти. Він сам запалив апарат і повідпалював шруби. Тоді підсунув плятформу, щоб відразу положити ту величезну сталеву сітку на плятформу. Він знав, що це значить, знав, яка то небезпека, але нині він був цілком байдужий і не дбав ні про що. А коли біля дванадцятої години з'явився штайґер Ґрунвальд, то він тільки очі витріщив і дивився то на Петра, то на величезні плити, які Петро сам зумів опустити на плятформу. Врешті він запитав:

— Ти тільки сам робиш, Дуфс не приїхав? Як ти міг це сам зробити?

— Вже зробив,— сказав Петро та попхав плятформу до вінди, якою вони обидва з Ґрунвальдом з'їхали до варстату. Петро, не говорячи нічого, обчистив ті розламані кавалки і почав готуватися до ремонту.

— Як ти думаєш це робити? — запитав Ґрунвальд.

— Можна мені спробувати? — запитав Петро.

— Роби що хочеш, аби хоч один крехер був готовий на понеділок. І він відійшов. Петро під'їхав до свердлильної машини і при допомозі великих підойм намітив точні розміри. Насвердлив по десять дір і натяв потрібного розміру кругле залізо, позаварював їх і, вирізавши фрезером корита до тих дір, електричним зварювачем заварив, стиснувши все докупи.

Вже розвиднілося, коли він поставив знову на плятформу вже цілу стіну і вивіз віндою на гору. Коли він готувався підтягати, приїхали на поміч йому гер Дуфс і ще один механік Курт. Вони сказали, щоб Петро йшов до вбиральні трохи спати, а вони вже самі змонтують машину. Петро пішов, йому знову з кухні прислали їжі. Він випив теплої кави і трохи поїв, майже через силу, бо був змучений так, що й їжа йому не смакувала.

Він зложив дві лавки докупи, підклав свої лахи під голову, ліг і відразу заснув. Спав довго, бо аж о третій годині збудив його гер Дуфс. Сказав, щоб він наївся і йшов до роботи, бо вони потребують його помочі. Коли Петро прийшов, то дуже здивувався, бо вони вдвох робили цілий день і ще не пририхтували всього, щоб зложити той крехер докупи. Перше що він зробив, це зняв докладний розмір шруб, які були відпалені, пішов до варстату та знайшов двадцять таких самих готових шруб. Тепер треба було викрутити відпалені старі і вкрутити нові. Нагріваючи кожну, він повикручував усі шруби. В готові діри вже легше було позакручувати нові шруби. Його майстер Дуфс був дуже кремезний, але він був вже старий і не хотів так тяжко працювати. Курт також був здоровий чоловік, але він все життя робив щось інше у варстаті, то взагалі не орієнтувався в такій роботі. Тож Петрові припала головна роля, бо Дуфс тільки приповідав з усмішкою, що його робітник робить і за себе, і за нього.

Втрьох вони робили до вечора, і тільки було в Петра задоволення, що все прийшло на своє місце. Коли машина була вже зложена, Дуфс і Курт не хотіли чекати з її випробуванням перед роботою та поїхали додому, бо по них приїхав автобус. Петро сам рішився спробувати, і він включив величезний аґреґат, який тягнув ту машину. Все пішло в рух, і коли так поробило з десять хвилин, Петро вилучив аґреґат і спинив машину. Залишив усе приладдя на місці, щоб мати готове до направи другої.

Була вже восьма година вечора, коли він повернувся до бараків. Поперше він пішов до вмивальні та добре обмився, трохи повечеряв тим, що залишилося від вчорашньої вечері та сьогоднішнього сніданку, й відразу пішов спати.

Спав так міцно, що не збудився, коли гер Шульце будив всіх рано. Він прокинувся тільки тоді, коли гер

Шульце поторсав його за плечі й закричав: «Пітер, вставай!» Почував себе так, наче його хто всюди побив. Руки, ноги і все тіло боліли так, що він ледве підвівся. Та мусів скоро, як і всі, поснідати і далі йти до роботи. Зайшовши на шахту, він ледве розрухався, починаючи знову таку саму тяжку роботу. Він робив так само, як коло першої машини, тільки що вже в понеділок працювали вони аж вчотирьох. І вже о третій годині вони почали підіймати поламану стіну — частину тої машини. І коли Петро перепалив останню шрубу, Курт, що стояв біля підіймача, не підтягнув його, і підіймач спізнився. Сталося щось таке, що Петрові тільки в очах почорніло, він тільки ще чув, що Дуфс скрикнув:

— Назад! О, Боже мій!

Більше Петро нічого вже не тямив. Коли він відкрив очі й опам'ятався, то почув страшний, нестерпний біль у правій нозі. Коли підіймач спізнився, відламана частина зірвалася і полетіла на Петра. Тільки щастя його, що вона не вдарила його всього, а тільки, ковзнувши по нозі, розрізала глибоко, тупим кінцем вдарила в коліно та впала в бік від Петра на підлогу. Від такого сильного болю Петро знову зімлів і на хвилю втратив свідомість. Санітар бігав коло Петра і робив все що міг для першої допомоги. Спершу він скропив холодною водою уста та лице Петра і просив, щоб люди далі робили те саме. А сам почав гамувати кров, яка плила і так заливала все, що не було приступу до рани. Врешті він таки стягнув шкіру докупи, тоді карболем наскоро обмив бруд і, наложивши досить ліків та вати, врешті забинтував так, що кров вже не протікала. Тоді знову взяв холодної води та змив лице Петрові, приложив холодну хустку до голови і притулив пляшечку з якоюсь рідиною Петрові до носа. Петро почав тяжко дихати і знову почув нестерпний біль. Чув, що хтось був коло нього, говорив, але йому було дуже тяжко розплющувати очі. І коли він їх

розкрив, то немов блискавки мигали йому в очах, і він ще довго не бачив і не розумів, що діється біля нього, хоч опам'ятався і зрозумів, що з ним трапилося якесь нещастя, але довго ще не міг згадати, коли, як і чому це сталося. І так минуло більше як дві години, поки він прийшов до повної свідомости. Перша свідома думка викликала в нього розпач. Він почав страшно стогнати, піт і сльози заливали його, коли він пригадав, що та відламана частина стіни впала на його ногу. Він може стати калікою без ноги, якщо йому потрощило чи відтяло ногу, бо нараз він відчув тільки страшний біль і нічого точно не знав, що з ним трапилось. В такому стані все-таки вернулась до нього свідомість, і він тепер чув розмову санітара і штайґера Ґрунвальда та його майстра Дуфса. Вони вели сердиту розмову з Ґрунвальдом і домагалися, щоб негайно відправити Петра до шпиталю, бо це незвичайний випадок. На всі їх домагання Ґрунвальд не зважав і сказав:

— Тепер лікаря в шпиталі немає, і ніхто йому нічого більше не допоможе, тому я наказую відвести його до бараку.

— Ти гадаєш, що людина в такому стані може йти? — зі злістю закричав санітар. Я хотів би бачити, як би ти виглядав, коли дістав би такий удар та ще й до того таке глибоке скалічення.

— То вози його, а як ні, то візьми до своєї хати,— заверещав Ґрунвальд і вийшов. Санітар також вийшов. Тоді майстер Дуфс приступив до Петра. Він сказав, що відколи він робить тут, ще не було такого непередбаченого випадку. Бо ніколи так не траплялося, щоб з тріснутою частиною обломилися всі шруби, через що вона так несподівано впала. Старий приступив до Петра і, погладивши його по голові, сказав:

— Пітер, не журись дуже, ти будеш здоровий, бо твоя нога ціла, тільки побита, а розрізана рана загоїться швидко. Я бачу, ти дуже переляканий, бо ти не

знаєш навіть, що сталося. Отож, я тобі кажу: коли та відламана частина впала, то вона тільки посунулася по твоїй нозі, трохи розрізала і вдарила в коліно та відпала в другий бік від тебе. Якби вона впала на тебе, то на місці тебе б убила. Не журися, вони тебе тепер завезуть до бараку, а завтра вранці буде лікар. За хвилину прийшов санітар та притягнув візок. За ним увійшла його дочка Елізабета. Вона сказала Петрові, що зараз прийдуть хлопці з бараків і занесуть його на тім візку до бараку, бо їхати не можна, тому що трясе, і може знову початись кровотеча. Прийшов Валійон і ще три хлопці. Вони поклали Петра на той візок так, що нога його просто лежала, друга стояла на підставці, а руками він тримався за ремені того візка. Чотири хлопці, санітар та Елізабета несли його на зміну. Коли Петра принесли до бараку, санітар сказав Елізабеті, щоб вона принесла теплої води, рушників та бинти від кухаря. За коротку хвилину Елізабета все те принесла, за нею прийшов гер Шульце.

Він показував, що дуже жаліє Петра, сказав санітарові, що в тій кімнаті, де лікар оглядає хворих, є застрики від болю, радив дати Петрові такий застрик, щоб він спокійно заснув. Санітар наказав йому принести, і коли той приніс, він легенько дав один застрик Петрові. Потім частинно розвинув бинти і вже таки добре почистив і наново забинтував та наказав Петрові, щоб він спокійно тримав ту ногу і не рухав нею. Санітар наказав також кухареві, щоб той призначив по чотири хлопці для допомоги Петрові. Коли йому треба буде відбути свої потреби, то щоб вони його на тім візку занесли. Петро був як варений і останніх слів санітара вже майже не чув. Він був знесилений від великої втрати крови і сильного болю, і коли той застрик трохи полегшив біль, Петро відразу заснув. Працюючи без перестанку майже дві доби, виснажений працею, болем, а найголовніше — втратою крови, він став як неживий. Нічого не чув, як

приходили хлопці — свої і з польських бараків. Всі жаліли Петра і самі журилися, бо ніхто не знав, що його самого завтра в шахті чекає.

На другий день Петро гарячкував, і кухар закликав санітара. Санітар прийшов, дав Петрові аспірини і знову один застрик від болю та начисто перевинув рану. Нога спухла і посиніла. Петро чув, як санітар сказав до Шульце, що коли лікар довідається, що чашка на коліні збита, то тоді не можна буде врятувати ноги. Він напевно скаже відтяти ногу, бо кинеться ґанґрена. Петро чув ті страшні слова, але він був у такому стані, що не міг реаґувати ні на що. І діставши застрик, він далі заснув. Увечері того дня приїхав лікар. Він зайшов до Петра в кімнату. Санітар розвинув бинти, і лікар довго оглядав ногу Петра. Головне, він хотів перевірити, чи не розбита чашка на коліні. Він раз і другий порухава ногою і сказав, що чашка тримається, під шкірою нема пухлини, хіба що кров запеклася, з чого можуть бути небезпечні ускладнення, але зараз ногу треба тримати в рівній поставі. Ще раз повимивав і помастив якоюсь маззю поранене місце, приклав свіжу марлю та сам забинтував ногу. Відходячи, сказав санітарові, щоб той дав йому знати, якщо через три-чотири дні нога буде така ж спухла і стане синіти ще більше. Ще один день Петро повинен був так спокійно лежати. В наступні дні він повинен хоч би при чийсь допомозі вставати і, спираючись на палицю, мусить трохи ходити. Це треба робити обов'язково, бо в стоячому положенні та в русі кров сильніше циркулює, а також жили та нервова система набувають більше нормального стану. Дав ще два застрики і, відходячи, потішив Петра, щоб він не журився, бо нога не поламана, а зранене і втовчене місце скоро загоїться, і він скоро буде здоровий.

— Коли другий раз будеш направляти такі великі машини, будь обережнішим.

І, усміхаючись, попрощався та вийшов. Застрики і заспокоюючі слова лікаря таки відрадно вплинули на Петра. Він став спокійнішим і в перший раз спробував порухати ногою. Коли він рухав нею, то дуже боліло, але він таки зрадів, коли поволі зігнув її, а також добре рухав пальцями і всією стопою. Так він попробував кілька разів. Нога почала дуже боліти. Тоді він перестав, напився кави і перший раз сам з'їв зупу і кавальчик хліба з маргариною. Після того чувся дуже змученим, так що не зважаючи на біль в нозі, таки заснув.

Спав довго і нічого не чув. Снилися йому якісь сни, але він не міг пригадати, що саме снилося.

У такому стані, у напівсні та в гарячковім маячінні він лежав довго і не відкривав очі. Та раптом прокинувся, коли відчув, як хтось легенько торкнувся його обличчя і наче поцілував та наче тепла вода покапала по його обличчю. Відкрив очі та довго дивився, нічого не розуміючи, чи це сон, чи дійсність. Над ним стояла Віра. Нахилилася, своїм золотим волоссям так і вкрила всю його голову, а з її синіх очей безустанно капали гарячі краплі сліз на Петрове обличчя.

Від такої несподіванки він добру хвилину лежав з заплющеними очима, та наче електричний струм пройшов по всьому його тілі. Так любо й мило сприймав він той дотик золотого волосся, що буйними хвилями спадало на нього, коли Віра нахилила над ним свою голову. З'явилася ілюзійна думка, щоб така насолода, таке задовілля залишилися навічно. Та він знову відкрив очі. Віра крізь сльози усміхнулася до нього і промовила:

— Я потурбувала, настрашила вас, та я не можу... — і не договорюючи, сіла на край ліжка та почала невимовно тяжко плакати. Вона знову

нахилилася до Петрових грудей, сльозами змочила його сорочку.

Він неначе онімів. Не міг знайти слова, щоб відізватися, а тільки ласкаво гладив оту золоту косу, те золоте волосся, що так діймаюче своїм дотиком справляло йому радість і щастя, чого він ніяк не хотів позбутися. Та врешті він відізвався:

— Чого ти так плачеш тяжко, дорога Вірочко? Хіба твої сльози відвернуть горе життя мого і те лихо, яке чорними хмарами звалилося на мене в тій чужині, на тій проклятій шахті? Прикро, але так досадно, що тяжко втриматися від нарікання. На що та мати моя породила мене на світ і виховала такого недолужного, такого проклятого та на ціле життя нещасливого? Кому і нащо воно потрібне — таке погане, таке безталанне життя? І от тепер...— і не доказавши, Петро не здержався і заплакав.

Віра піднесла голову з його грудей і швидко глянула просто в очі Петра. І коли він заплакав, вона промовила:

— Перестаньте, не накликайте ще більшого горя. Воно пройде, я знаю. Ви будете здорові, минеться, піде в забуття та чорна хвиля у вашому житті. І прийде, мусить прийти задовільний, добрий час, яким ви будете втішатися довгі роки.

— За таке гаряче і щире бажання мені добра я щиро дякую і до смерти вдячний тобі. Та не сплатити мені того боргу тобі за такий вияв приязні та людяности до мене. Може, Бог за це нагородить тебе.

— Не боргами журитися вам тепер треба, а от головна журба тепер, щоб здоров'я повернути. Чи могла би я поглянути на те ваше нещастя, на ту рану? Дозвольте розв'язати!

— Що ти будеш робити? — запитав Петро.

— Поперше подивлюся, а там — побачимо.

І вона, не чекаючи на Петрову згоду, розвинула ногу. Злякалася, побачивши рану, пухлину, а головне, що нога так посиніла. Але ніяк не виявила свого переляку, тільки заговорила до Петра:

— В школі нас вчили, як надавати першу допомогу у всяких випадках поранення чи каліцтва. От нам казали, що алькоголь — отрута всього організму людини, коли вона стало вживає велику кількість його. Однак алькоголь — це найсильніший ізолятор і нищівний препарат на всякі бактерії, що викликають зараження. Коли я йшла до вас, дістала чистого спирту, яким хочу обмити і натерти кругом рани вашу ногу. Потім зроблю так звані холодні компреси, а зверху завину сухими теплими рушниками. І так будемо стало повторювати через кожну годину або дві. Це повинно допомогти вам проти пухлини і гарячки, а також до обігу крови, щоб зійшла ота синятина.

Петро тільки тепер побачив кошик, з якого Віра вийняла велику пляшку зі спиртом та білі рушники. Розповідаючи Петрові про свої знання у наданні першої допомоги, вона взяла білу хустинку, добре намочила її в спирті й раз-за-разом натерла ногу. Потім другу хусточку намочила і обвинула ногу легко, не стискаючи. Зверху обвила сухими рушниками, яких не мала досить. Решту дістала з Петрової шафи. Марлю і бинти на рані вона не рухала.

Скінчивши, сіла коло Петра на краю ліжка, поправила своє волосся. Тоді Петро став пригадувати і запитав:

— Який день сьогодні, неділя?

— Ні, ні,— відповіла Віра,— сьогодні п'ятниця.

— То як же ти прийшла в білий день? Хіба ти сьогодні не робиш?

— Ні, не роблю. Коли сьогодні рано Оксана сказала мені про нещастя, яке трапилося з вами, то я відпросилася в моїх господарів, і вони дозволили мені сьогодні піти до вас та дістали оту горілку для мене. У них в аптеці є родич. От як хотілося мені трохи побити вас, Петре, та тільки те ваше лихо не дозволяє. Може, колись пізніше,— вже сміючись щебетала Віра. — І як не соромно вам, що ви такий неуважний, наражуєте своє життя на таку небезпеку? Чому би вам тих чортяк німаків не підіпхати? Хай би їх потрощило так, як вони вже намордували мільйони того невинного народу і спричинили стільки горя? Яка то шкода, що я не можу з вами працювати. Ніколи б того лиха не трапилось. А то — Боже! Коли я почула сьогодні рано, мені й світ запаморочило. І стала я на всі лади просити моїх баверів . А вони ще й стали сміятися, отака німота, їм утіха з нашого горя. Але послухали мого прохання та ще й вирядили, бачите? — вона взяла загорнений у папір пакуночок, розгорнула його. В ньому були масло, шинка і досить накраяного хліба.

— Коли та що ви їли? — подаючи Петрові хліб з шинкою і з маслом, запитала Віра. — Де поділася кров ваша? По шахті розілляли, правда, що білий такий, на стіну подібний, а не на людське обличчя?

Петро сказав, що зараз вже буде обід, бо якраз починають вертатися з роботи, то він дістане їжу.

— Ти їж сама, бо ти, бачу, також нічого сьогодні не їла.

— Ні, ні,--запротестувала Віра. Гостимося, поки ще живі, а як ні, то штурхну в ногу, і тоді узнаєте, як не слухатись.

Не протестуючи більше, Петро слухняно взяв і з'їв приготований Вірою хліб з маслом і шинкою. З'ївши, вони запили чорною кавою, яка завжди була в кімнаті, поки Петро лежав.

— Тепер, коли ми вже попоїли, візьмемося знову до роботи. Вже проминуло більше як дві години. Я ще раз зроблю те саме,— і вона знову повторила те, що робила в перший раз. — Оце я ще зачекаю дві години та знову вже втретє зроблю вам масаж і холодний компрес. Тоді повторю ще четвертий раз, і з цим ви повинні спати цілу ніч. Може, Бог дасть вам так багато здоров'я на ранок, що ви вже самі собі зможете зробити масажі й компреси.

Коли Віра кінчала завивати ногу, увійшов Валійон і, помітивши Віру, здивований пристав, подивився з іронією та майже викрикнув:

— Що? Віра тут санітаром для Петра?

— Так, так,— відповіла Віра,— вона і є. Добридень вам, та як ви чуєтеся? Після тої невільничої праці змучилися, правда? Боже, коли ж Ти даси своє милосердя для нас, нещасливих, страждаючих? Оце таке нещастя, гляньте, що з Петром сталося, він немов би та стіна біла, от що та шахта клята зробила з нього.

— Нічого, він буде здоровий! Це тільки кара за гріхи, яких допустився Петро, обманюючи невинних дівчат,— з іронічним сміхом легковажно сказав Валійон.

— Хто з вас ліпший і хто з вас, хлопців, не обманює тих бідних дівчат? Кожний ще і хвалиться таким подвигом, коли вдасться йому підманути бідну дівчину. Всі ви такі грішники, і не треба шукати кари за такий гріх, як у Петра. Та скажу вам, Валійоне, що не час і не місце зараз говорити про це, не пасує сьогодні вам казати таке. Бо не такий тяжкий гріх заподіяв цей Петро, за що настигла його така тяжка кара. Нещиро ви думаєте, Валійоне,— відтяла гостро Віра. — А що до тих невинних дівчат, то всі знають, і ви це знаєте, що живуть та існують вони на те, щоб їх любити і щастям, радістю та задовіллям наділяти їх ціле життя, чого вони

всі вже з ранньої молодості так щиро бажають, а не обманом і презирством та злобним ошуканством пхати їх у моральне багно. Через це стільки горя є в світі, і морями сльози ллються та марно в'яне навіки цвіт молодого життя.

— Відколи існує світ, так живуть люди, і не було і не буде такої святости, чистоти й незламної вірности, про яку ти тут намагаєшся навчати та проповідувати невинність, святість, так, немов би ти перша така на світі з'явилася,— відрубав Валійон.

— Не проповідую я нічого, бо я не інакша від всіх дівчат на світі. Мені тільки дивно, чому у вас такий настрій сьогодні, що ви повели розмову про таке, про що сьогодні й згадувати не треба. Давайте урвемо ту розмову та побалакаємо про щось інше. От хотіла я запитати вас, чи не могли б ви рано, поки підете на роботу, помогти Петрові зробити таку перев'язку, як я оце ще раз буду робити перед моїм відходом?

— Добре, добре, допоможу,— сказав Валійон і вийшов кудись з кімнати. Віра ще раз натерла і перев'язала Петрові ногу, а потім сказала:

— Мені час йти, Петре, якщо вам ніхто не допоможе вранці, то може, самі зумієте хоч трохи помасувати ногу і прикласти оті холодні компреси із спирту. Завтра увечері я до вас навідаюсь. А сьогодні надобраніч, бажаю вам доброї ночі, щоб могли спокійно спати,— і нахилилася та поцілувала Петра в голову.

Петро поволі підняв свою руку і одною притримав Віру, а другою взяв її обидві руки та поцілував, приказуючи:

— Дякую тобі, дорога, добра дівчино, за твоє таке добре та щире серце, приязне співчуття та неоціненну поміч, яку ти подала мені. Хай Бог винагородить тебе, коли я, немічний, не зможу тобі віддячити.

Віра ласкаво усміхнулася і довго-довго дивилася Петрові просто в очі, а відтак ще раз сказала:

— Доброї вам ночі. Та відійшла.

Петро дивився, як Віра виходила. Вона більше не оглянулася, тільки швидким кроком перейшла кімнату і замкнула за собою двері. Петро закрив очі, і, немов у сні, проходило перед ним все пережите за цей час. Зразу він не міг позбирати всі думки, що насідали, немов уїдливі мухи. Але за хвилю він таки зміг визначити та якось упорядкувати ці всі думки від пережитого сьогоднішнього враження. А було воно для нього велике та дуже зворушливе, бо він просто від першого погляду, коли розкрив очі та побачив нахилену із сльозами на очах Віру біля себе, зразу не був певний, чи це дійсність, чи маячіння в гарячковому стані. А коли гарячі сльози капали з її очей на його обличчя, коли вона заговорила до нього, а далі ще й похилила голову на його груди, а сльози її змочили його сорочку й груди, він усвідомив, що це дійсність і невимовно мила несподіванка. Це була таки Віра, яка виявила таке велике співчуття і захоплюючу приязнь. Побачивши його в такому стані, вона заплакала тяжко та обілляла його своїми сльозами. Він тільки тепер відчув, як у нього було радісно на серці, яке у нього велике душевне задоволення, заспокоєння. І врешті, яка у нього гордість, що ця дівчина так некорисливо виявила стільки уваги до нього. Прийшла і, наче мати коло дитини, піклувалася ним і цілий день просиділа біля нього. Це дуже великодушне, це діймаюче для душевного задовілля та нервового заспокоєння. Від часу його поранення Петро сьогодні почувся так, наче б хто вдмухнув у нього силу, здоров'я та радісне задовілля, спокій. Лежачи так із замруженими очима, він вже вдесяте передумував усі епізоди сьогоднішнього дня. Та врешті пригадав собі те, що Валійон так зневажливо і легковажно ввесь час говорив з Вірою.

Дуже стало йому прикро, коли він згадав насмішкуватий вислів, що ніби то Бог покарав його за гріхи, яких Петро допустився, обманюючи невинних дівчат. Петро довго роздумував над тим, щоб зрозуміти, з якою ціллю Валійон так сказав. Врешті дійшов до такого висновку, що у Валійона крилася нещира заздрість та навіть злобне намагання створити у Віри підозру і недовір'я, скомпромітувати його в Віриних очах, виставити його як людину слизького характеру, самолюбну і злобну. А в нього він хотів створити погані думки про Віру, оговорити її як дівчину легковажну, нестійкого характеру. За його кожноразовим висловом вона — дика коза та «дєвочка з Київської вулиці», яка тут весь час намагається створити враження, ніби вона щось інше, ніж всі дівчата.

«Хай буде воля Божа,— сказав сам собі Петро,— як би воно там не було чи як воно є». Але сьогоднішня її поведінка дуже сподобалася йому, принесла велику радість та душевне задоволення, а також фізичну допомогу, якої не від усіх можна сподіватися. Це у Валійона викликало певну заздрість, а то й злобу, бо він вже давно висловив Петрові свій плян, в який спосіб він потішиться цією Вірою так легко, як це йшло в нього з Оксаною дотепер. Та цей плян, який він уявляв собі, не мав жодного успіху помимо його настирливих домагань, що їм Петро і на волос не робив перешкоди. З тої причини Валійон дуже скрито заздрив і досить неприхильно ставився до Віри, а сьогодні ще й так висловився на адресу Петра.

В таких роздумах Петро весь час лежав із заплющеними очима, всім своїм єством зосередившись над думками про пережите сьогодні. Він чув, як хтось приходив, багато говорили між собою, чув і голос Валійона, але не відкривав очей, бо не хотів встрявати в жодну розмову і тримався так, ніби він спав. Коли врешті став в кімнаті спокій, він і не пам'ятав, як справді

заснув. Збудив його рано Валійон і запитав, чи помогти йому робити компреси, про які говорила йому Віра.

— Ні, ні, не турбуйтеся, сказав Петро. — Вам час іти до роботи, а я поволі натру, помасую і перев'яжу ногу.

— Думаєте, що зможете? — ще раз запитав Валійон.

— Думаю, бо чуюся краще, головне, що гарячка спала.

Ну, то до побачення,— сказав Валійон і пішов до роботи.

Петро лишився сам. Почав пробувати рухати ногою і вставати. Який він був щасливий, коли не почув сильного болю, згинаючи і рухаючи нормально ногою. Коли він попробував легенько стати на обидві ноги, то відчув таки біль в своїй потовченій нозі, але не такий сильний. Він спробував поволі йти, ступив крок, два, а далі помалу пройшов по кімнаті. Невимовно радий, він повернувся, сів на ліжко та розбинтував ногу, лишив тільки бинт на рані. Далі дістав алькоголь, що був захований під його подушкою. Наливаючи потрошку на долоню, він раз-за-разом довго-довго масував і натирав всю ногу, оминаючи тільки рану. Потім намочив ще хусточки і обгорнув ними всю ногу, а зверху накрив їх ще сухими рушниками. Скінчивши, він знову ліг на ліжко, бо чувся змученим, але настрій в нього був більше ніж щасливий, бо він побачив, що пухлина майже зійшла, а та дуже посиніла нога почала помалу жовкнути. Це був знак, що кров нормально циркулює і нога починає гоїтися. Радів, що він буде далі здоровий і йому не відітнуть ногу, що він не буде калікою ходити по світі.

Він молився, тяжко молився, в нього текли сльози радости. Дякував Богові за святу ласку в такому горі, за таку велику поміч, яка, наче чудо Господнє, прийшла з

рук Віри. І не знав він, як їй дякувати, як себе тримати, коли вона дійсно прийде увечері. Він сто разів питав себе, чи то той алькоголь, чи то її руки, чи то її постать, її присутність, чи ті сльози, якими вона змочила його лице, сорочку і груди, чи той ласкавий погляд синіх очей так чудодійно вплинули на нього. І ще така думка прийшла до нього, на яку він ніяк не міг знайти відповіді. Він перебирав у думках всі прикмети, які часто поривають людей на беззастережне геройство, на безмежну жертву. Які ж прикмети привели до таких небуденних відносин, до такої надприродньої дії цю дівчину? Що стало причиною для неї, що вона виявила стільки добра, приязні, глибокого сердечного співчуття та безмежного довір'я до нього? І це тепер, після того, як дізналася, що він жонатий і майже цілий рік приховував це від неї. У відповідь за нелюдський вчинок вона в тяжку для нього хвилину не тільки прийшла відвідати його, забуваючи все зло, їй заподіяне, але ще й виявила стільки співчуття і турботи про його здоров'я. Все це діється не під впливом любовного задурманення, бо такого між ними не було і нема. А головне — вона на кожнім кроці засвідчує тільки щиру приязнь, дружбу та братерство. На закінчення тих всіх роздумів він таки постановив собі, що коли видужає і надалі буде мати такі зустрічі з Вірою, то він буде робити все, що тільки зможе для неї, допомагаючи як морально, так і духовно, щоб виявити свою вдячність за таку її великодушність. Він буде тяжко боротися з тим проявом любови, великої любови до тої дівчини. Він так ніколи і нікого дотепер не любив і не мучився з тої причини, як тепер вже більше року томить його душу та нестримна принадна сила її краси, її духовної та характерної вартости. Це тяжко, це невимовно тяжко, це смертельна мука стримувати себе, не маючи змоги заспокоїтись щастям любови з тою коханою істотою. Та, передумуючи всі можливості, він дійшов до переконання, що ані станом, ані віком, ані

фізичною поставою він їй не рівня. І тому, не дивлячись на таке велике і тяжке любовне переживання, він намагатиметься вести себе як щирий приятель, друг і ніколи не буде виявляти їй свої почуття чи переконувати її до такої співдії.

Три рази на день Петро змінював свої компреси і настільки вже чувся ліпше, що ліг та читав журнали, яких назбиралося багато. Над вечір він почав читати книжку польською мовою «Граф Монте-Крісто», яку дістав від поляка Вайди. Коли прийшла пора їсти, він встав з ліжка і в перший раз після того випадку, підпираючись палицею, на одній нозі поскакав до їдальні. Всі звільнили йому місце, і він перший приступив до вікна. Гер Шульце і німкені, які робили на кухні, всі враз закричали:

— Гей, гей, Петро, дивіться, він вже сам ходить! Можеш йти завтра до роботи? — жартома запитав Шульце. Петро хотів взяти свою вечерю, але не міг занести до столу. Побачивши це, дочка кухаря Ліза скоро підбігла до нього, принесла до столу Петрову вечерю і, підтримуючи його, допомогла йому сісти на лавку. Налляла у збанок кави, віднесла до Петрової кімнати та приступилася до Петра з питанням, чи він може сам їсти, чи потребує допомоги. Петро подякував і сказав, що він вже може сам їсти. Ліза відійшла. Петро почав їсти і перший раз почув, як поляки говорили між собою, що він буде зятем гер Шульце, бо його дочка Ліза весь час турбується про нього, ходить за ним, як за малою дитиною. І тільки тепер Петро з тої розмови дізнався, хто то так все вчасно та добре приготоване приносив, коли він кілька днів мав гарячку, був немічний та майже не знав і не пам'ятає, що діялось з ним. Вже тільки добре те пам'ятав, як вчора рано прийшла Віра, як вона плакала, як в нього була ще сильна гарячка, дуже спухла та нестерпно вогнем горіла нога. Він не боронив і нічого не казав, коли Віра

масувала спиртом його ногу. Це було страшно боляче, та він з усіх сил терпів і не показував своєї муки. І тільки тоді заспокоївся, коли вона положила холодний компрес та старанно обгорнула зверху рушниками. Ще хвилю так боліло, а потім він почув, наче б хто з нього стягав той тягар, який тиснув йому ногу та спричиняв такий сильний біль. Після третього масування та холодних компресів він почув, що гарячка відступила і почав легко рухати ногою.

З'ївши вечерю, Петро залишив на столі посудину і повернувся до бараку. Ліг на ліжко і зразу задрімав. Не знав, як довго він спав, а тільки крізь сон почув, як ліжко легко загойдалося і хтось присів на краю. Він розплющив очі та побачив, що коло нього сиділа Віра і дуже пильно дивилась на нього. Побачивши що він прокинувся, вона легко нахилилася до нього, привіталася і запитала:

— Добрий вечір, Петре, як ви почуваєтеся, прошу, скажіть мені скоріше.

— Добрий вечір,— відповів Петро. — Щиро дякую, моя дорога приятелько, чуюся дуже добре в порівнянні з вчорашнім ранком. Ти на всі лади маєш чарівну силу, якою ти мертвого до життя привертаєш, або, коли треба, то здорового і живого угробиш.

— Ну, перестаньте ви вже задаватися і придиратися до мене за якісь чари. Ви б щось краще сказали, а не таке погане вигадувати. Давайте, я подивлюся на вашу ногу, як вона сьогодні виглядає. І при тих словах Віра розвинула ногу та, поглянувши радісно на Петра, сказала:

— Бачите, Бог вислухав мої щирі молитви, Петре. Ох, як тяжко я молилася і молилася, не можучи спати майже цілу ніч. Я із сльозами просила Бога, щоб Він дав вам силу, яка вповні привернула би вас до здоров'я. І бачу, що все йде на добре. Те страшне, що узріла я вчора

вранці, вже проминуло. Пухлина зійшла, і синя нога, яка мене так настрашила, почала жовкнути. Це значить — ви перемогли! Ваша здорова кров перемагає отруйні мертві тільця крови, які в таких випадках спричинюють смертельне зараження, яке називається ґанґреною і від якого дотепер був один рятунок — охоплена ґанґреною частина тіла мусіла бути відтята. В багатьох випадках це врятовувало життя, але людина на весь свій вік залишалась калікою. Та у вашім випадку, дякувати Богові, та небезпека проминула. Я ще таки намасую спиртом та прикладу компреси на ніч.

Тепер тільки треба слідкувати, щоб не захолодити, коли вам треба виходити на двір, бо там такий мороз та ще й з вітром, що коли я йшла сюди, то немов огнем палило по обличчі та щипало за ніс.

Поглянувши на Віру, Петро побачив, що вона на лиці зарум'янилася так, наче була сонцем обпалена.

— Мені дуже радісно і приємно, що ти так наполегливо допомагаєш мені та журишся за мене, піклуєшся за моє здоров'я, неначе мати за дитиною, за що, я вірю, Бог нагородить тебе всіми благами життя та здійсненням твоїх мрій, про які ти ввесь час вночі та вдень не перестаєш думати. Я не можу віддячити тобі чи помагати в той самий спосіб, що ти мені. Краще хай Бог всіх охороняє від нещасних випадків. Однак я таки дуже сильно бажаю мати можливість в житті подати тобі якусь допомогу, коли б була у тебе така потреба. Це дало б мені дуже велике духовне задоволення.

— Це гарно, Петре, але наразі ви будете задоволені, що ви заборговані у мене тільки безвідсотково, то і сума боргу не зростає. А головна сплата боргу — це ваше здоров'я. Поперше, щоб ви були здорові, а там, коли поживемо, то й побачимо, як то воно буде з тою сплатою боргів.

Говорячи так, вона зодягнулася і сказала:

— Мені треба скоро вертатись. Надворі ніч, і нема кому провести додому бідну дівчину, яка ночами тиняється по дорозі сама, не знайшовши милого ухажора. Доброї ночі вам, Петре, хай вам присниться гарна дівчина, яка серце своє положила на вашу ногу, щоб гнало живущу і цілющу кров для скорого вашого видужання.

Нахилившись, притулила своє запалене морозом лице до Петрової голови і легенько поцілувала в чоло та, зупинивши на одну мить свій погляд та ввічливо усміхнувшись, махнула рукою. Обернувшись на одній нозі, вийшла з кімнати. Це відбулося так швидко і спритно, що Петро не мав змоги і часу відповідно зареаґувати на її прощання. Він знав, що Віра навмисно робила це все так скоро, щоб він її не обіймав чи не цілував. Він розумів, що це була її демонстративна реакція, супроти якої він не мав ніякої можливости оправдатися. Тим вона доказувала свою дружню приязнь, а не закохання дівчини, мета якої — щастя в любові та одруженні. Йому було дуже радісно, весело, і він був гордий з того, що в таких страшних умовинах життя зустрів людину, яка стала для нього неоціненним скарбом і щастям, про яке він не міг ніколи в світі мріяти. Але рівночасно на серце тяжким каменем лягала свідомість, що ніколи в житті він не зможе мати її своєю рідною, коханою дружиною. Така думка страшно пригнічувала його, бо в розпалі свого захоплення і любови він тепер не міг уявити собі, що колинебудь він зможе жити без неї. Та ще тепер, коли вона, дізнавшись про всю правду, все одно в тяжку хвилину висловила таку велику приязнь та людяність. Це все в сто разів більше вводило його в стан любовного дурману, від якого в нього тепер немає сили ані розуму визволитись. Тисячу разів він вже передумав все та тисячу разів вирішував, що не буде томити себе

нездійснимою ілюзією. Однак, кожний раз, коли вона нагороджувала його тим вогненим своїм поглядом, який мов стрілою прошиває його серце, він ніяк не міг побороти своєї любови та захоплення тою дівчиною і надалі залишався так розбитим на розпутті. З такими безрадісними думками Петро заснув.

На другий день приїхав лікар. Оглянувши ногу, він сказав, що нога надзвичайно скоро гоїться, дав ще два застрики і зробив нову перев'язку. Вийняв тампони, які були заложені спочатку. Радив Петрові щоденно пробувати потроху ходити. Дав якусь воду для промивання, щоб Петро сам собі щодня промивав і перев'язував, сказав гер Шульце, що Петро не менше шести тижнів не може йти до роботи.

Коли Петро почав видужувати настільки, що міг сидіти і проходити, він знову написав листа до Українського Представництва, в якому точно описав умови та обставини, в яких вони живуть. Лист передав з поляком Вайдою, який був дуже прихильний до українців, тому що сидів у тюрмі разом із Степаном Бандерою. Він розповідав, що між ними була та різниця, що Вайда був заарештований за комунізм, а Бандера за український націоналізм. Але коли їм довелося жити разом в камері, він побачив, що Бандера дуже мудра людина. Бо коли інші сварилися, а то й билися за різні свої погляди, Бандера завжди спокійно і зрівноважено вислухував інших та дуже логічно вмів промовити і довести актуальність українського революційного руху, не створюючи ніякого ворожого настрою в інакшедумаючих політичних в'язнів і навіть неукраїнців. Поляк Вайда, інженер за фахом, говорив, що тільки Бандера зумів переконати його, що комуністична ідея, керована Москвою, є в дійсності російським імперіялізмом, який несе не поміч, а загладу окремим меншим націям, заслонюючись обманно підступною комуністичною ідеологією, що горлає на

весь світ про першу в світі демократію і братній соціялізм. Той Вайда працював інженером на шахті, бо його вважали фольксдойчем. Він володів німецькою, українською та французькою мовами. Познайомившись з Петром, він допомагав йому чим тільки міг в життєвих справах. Петро не хотів, щоб на шахті бачили, що він висилає листа до представництва, тому він віддав його Вайді, а той долучив до урядових листів, і просто з шахти вони пішли на центральну пошту.

Пройшло три тижні з того дня, як Петро вислав листа. Відповіді не було ніякої, і Петро вже думав, що Вайда обдурив його і викинув листа, то він не питав його про це нічого. В неділю зрання звичайно всі не робили на шахті, бо формально шахта не працювала. Робили тільки ті люди, що мусіли працювати на якихось направах. Петро встав рано. Був уже настільки здоровий, що скупався і поправ свою білизну та, поснідавши, почав читати. Нараз почув якийсь рух. Під'їхало урядове авто. З нього вийшло двоє ґестапівців, які просто зайшли до кухні. Петро не дуже зверґтав на те увагу, читав далі. Та відчинилися двері, і в кімнату зайшли ті два ґестапівці, а за ними гер Шульце. Петро бачив, що Шульце весь трусився, відповідаючи на запитання ґестапівців. Вони були зодягнені в чорні шкіряні пальта і кожний з автоматом через плече. Петро бачив, як гер Шульце зблід, а також і Петрові прийшла страшна думка, коли він пригадав свого листа. Ґестапівці докладно оглядали всі бараки, а в тій кімнаті, де був Петро, заглядали під всі шафи, на ліжка і попід ліжка. Врешті несподівано, подивившись на якийсь папір, один обернувся до гер Шульце і запитав, де Пітер Матечак. Шульце дрижачою рукою показав на Петра. Обидва ґестапівці значуче посміхнулися і, підійшовши до Петра, заговорили українською мовою:

— О, це ви, пане Петро Матечак,— і обидва подали Петрові руки. — Ми заберемо вас, одягніться і скоро

виходьте, тримаючи руки за спиною.

Петро підвівся і значуче поглянув на Шульце, що стояв так, начебто хто відро води вилляв на нього. Коли Петро зодягнувся, один взяв його руки назад, наклав на руки ланцюги та скомандував: «Марш, марш!» Зняв з плеча автомата і, тримаючи напоготові, випровадив Петра з бараку. Обидва ґестапівці проводили Петра через подвір'я аж на дорогу до авта. Всі, хто жив у бараках, повиходили надвір. Всі німкені, які робили на кухні, також повиходили і голосно викрикували: «Що трапилось?» Всі зверталися до гер Шульце, питалися, за що забрали Петра. Шульце тільки здвигував плечима і відповідав: «Я не знаю».

Авто скоро рушило і щезло, а всі люди коло бараків і в кухні тільки й говорили та роздумували, що то могло статися та за що Петра забрали. Для всіх було відомо, що коли забирало ґестапо, значить, тій людині зразу кінець або концтабір.

Коли авто рушило, поліцаї привітно засміялися, один зняв ланцюжки з Петрових рук та сказав:

— Проїдемося трошки на прогулянку.

Минули Небру і за якихсь двадцять хвилин зупинилися біля поліційного Управління в Кверфурті, але не пішли просто до поліції, а до сусіднього дому. Увійшовши до кімнати, Петро побачив, що біля столу сиділи ще чотири якісь офіцери поліції. Він не знав їх раніше, але по тому, що вони мали на собі багато різних блях, зрозумів, що це не нижчі чини. Було там ще троє цивільних, які спокійно переглядали газети і не звертали найменшої уваги на Петра і тих двох, що привели його до кімнати. Один з тих чотирьох встав, підійшов до Петра і вийняв із своєї кишені листа. Він сказав Петрові німецькою мовою:

— Ви пишете, що на вашій шахті біда, голод, нелюдське відношення і жахливі житлові умови. Чи ви

цього не знаєте, що крім людей, які поодиноко працюють по баверах і звичайно мають ліпше життя, всі інші, які працюють в індустрії, в багатьох випадках мають багато гірші умови, ніж ви там на шахтах. Бо є місця, де люди щоденно гинуть з нещасних випадків, а також з голоду та всякої нужди. Всі в Німеччині про це знають, і ми, поліція, також про те знаємо. Але тому, що мій батько там працює (ви його знаєте), я наказав привезти вас та поговорити з вами, щоб ви більше не ставили ніяких вимог про покращення життя, бо тепер в краю загальна біда і війна. Такі домагання можуть бути по-різному трактовані. Мені передав того листа ваш представник, він ніяк не міг сьогодні тут бути, він має певне довір'я до мене, то і дав вашого листа мені, щоб він не попав туди, де його не дуже прихильно потрактували б. В добрім випадку викинули б на сміття і нічого б не зробили. А на зле, то помогли б вам так, що всіх вас забрали б в ще гірше місце, а звідти привезли б людей на ваше місце. Тепер час ненормальний, це воєнний стан, і всім тяжко жити. Отож, не пишіть більше таких скарг та намагайтеся, як можете, пережити цей воєнний час. Тепер розкажіть нам, яких ви знаєте людей, котрі ворожо поставлені до німців та які провадять ворожу пропаганду проти Райху. А також скажіть, чи не підозрюєте ви, що вони займаються саботажем, шпигунством або замішані в якійсь терористичній акції.

Почувши таке питання, Петро аж затрусився і, не надумуючись, відповів коротко і ясно:

— Про такі речі я ніколи навіть не думав і упевняти нікого не можу, але оскільки я знаю отих всіх людей, то це люди, з яких багато хто ледве що вміє підписатися, вся їх мрія та намагання — це, поперше, мати щось доброго наїстися, зодягнутися, ну, і спати чи мешкати не в такому барлозі, як зараз, а, головне, щоб праця не була такою тяжкою. Це мій погляд на 99 відсотків

людей, що працюють тепер на шахті.

— Добре,— сказав німець. — Ми приймаємо це від вас, як правду, а коли дещо інше дізнаємося, тоді за спробу приховати правду ви можете відповісти.

— Я кажу те, що сьогодні знаю,— додав ще Петро. — А що може статися в майбутньому, то я не можу мати ніякого впливу над тим і не маю способу і сили докладно знати всіх людей, бо мене такі речі ніколи не цікавили.

— Ви від'їдете зараз назад на шахту,— на останку сказав той офіцер,— а ми тут подумаємо, яку поміч ми зможемо подати вам. Юрку і Василю, завезіть його назад,— усміхаючися сказав до тих поліцаїв, які привезли Петра.

По дорозі додому в них почалася розмова. Поліцаї ввесь час говорили до Петра українською мовою і наче би без жодного застереження розповіли Петрові так багато новин та подій, які для нього були сенсацією. Бо хоч він читав газети, які ввесь час приходили з Праги, але ніде в них не вичитав таких новин, про які розповіли йому поліцаї. Врешті, коли наблизилися до бараків, поліцаї сказали йому, що коли він вийде і буде йти до бараку, а також і в бараку, щоб робив такий вигляд, ніби він з гробу вернувся. Та нікому щоб не розповідав про ці новини, які почув від них. Будь на все готовий, бо коли створяться такі обставини і потреба, то так, як сьогодні, ми приїдемо і заберемо тебе. Поки що терпи, козак, отаманом будеш. Тяжко тобі жити на тій шахті, але з другого боку добре, бо в тім пеклі, яке твориться навкруги, вже давно віддав би ти життя ні за цапову душу. Всі грабіжники приходять на Україну з одною і тою самою метою: знищити, сплюндрувати, а головне — різними підступами створити внутрішній розлад і тоді вже при допомозі одних і других створити взаємну м'ясорубку.

А тоді вже задоволено напитися свіжої, теплої, невинної крови скільки завгодно. Петро ввесь час тільки слухав і не втручався в їх розмову. Бо прийшла йому така думка, що це може бути і штучний маневр, щоб його на чомусь схопити. Та врешті він не втерпів і запитав:

— Ви говорите так, що я нічого з того не розумію. Чи можете ви дещо пояснити мені?

Тоді один з них сказав:

— Що ж тут багато пояснювати? Коли прийшов Гітлер, зразу було проголошено вільну Україну. За кілька днів та вільна Україна вкрилася концентраційними таборами, тюрмами та могилами жертв масових розстрілів. Тепер одні творять дивізію, другі пішли в підпілля, в партизани. Одні другим не довіряють, не погоджуються. З того й кипить взаємна ворожнеча, і вариться все так, як в тім пекельнім котлі. Чи ж це добро для нашого народу, чи може вийти користь для України? От кому користь — це німакам і тій відвічній заразі Москві, що безперебійно юдять, мають велике жниво, бо дуже легко підсилають своїх прислужників-аґентів, які витворюють між українцями страшні шантажі, братовбивства та ворожнечу, тим самим пхають в прірву нашу визвольно-національну справу. Це найстрашніше, що може бути, коли ти не можеш знати, хто твій приятель, хто своя людина, а хто проклятий шантажист — Юда. Тепер розумієш, про що йшла мова?

— Так,— сказав Петро,— майже розумію, тільки мені страшно чути ці новини про такі неймовірні події в нас.

— Майже точно такі, як я тобі сказав, тому і тут дивися добре — хто твій друг, а хто — прихований ворог.

При тих словах вони під'їхали до бараків. Обидва

поліцаї подали Петрові руку та сказали одне:

— Тримайся і бережися,— а відчинивши дверцята, випхнули Петра так, що той аж впав на землю.

Це все бачили німці з кухні та всі люди, що з того часу, як забрали Петра, не заходили до бараків. І кожний робив різні припущення та здогади: за що Петра забрало ґестапо. А ще більше здивувалися, коли Петра привезли назад та випхнули з авта. Петро скулився і вдавав страшно зляканого. Всі підходили та питали: «Чого, за що, що сталося?»

Петро придумав собі, як позбутися всіх питань нараз. Він сказав, що ґестапо шукає когось, хто прибрав собі таке саме ім'я, як його. І тому поліція його забрала, та коли вони впевнилися, що він вже два роки працює на шахті, привезли його назад. Сказавши те саме всім, а також кухареві гер Шульце, Петро зайшов до бараку. Валійон, що, як і всі, був на дворі, тепер також зайшов разом з Петром, і вони довго вели розмову про таку несподівану подію. Валійон без кінця розповідав, як вони журилися та жалкували і не могли ніяк знайти причини, за що так несподівано забрали Петра.

Петро довго слухав і врешті сказав, що тепер настав такий час, що діється багато несподіваних і страшних подій. Ще трохи поговоривши, Петро почав читати, а Валійон запитав його, чи не хотів би він піти на зустріч з дівчатами у Вальдорфі. Там буде грати Ластовецький, і дівчата обіцяли урядити гарні вечорниці з частуванням.

— Це дуже гарно,— сказав Петро,— та тільки шкода, що я не можу нікуди виходити, бо ще таки так добре не чуюся, а друге — коли грубий побачить, що я вже можу кудись ходити, то зразу постарається, щоб я не сидів більше в бараку, а йшов до роботи. Тож забавляйтеся гарно і не забудьте замість мене хоч раз потанцювати з Вірою, якщо вона там буде.

— Не думаю, що буде така потреба,— сказав

Валійон. — Вона туди не прийде, а коли б і прийшла, то довго місця не нагріє, бо в неї зразу ж виникне якесь непорозуміння, і тоді вона, як та дика коза, скаче, задерши носа вище себе, та тікає додому. Я скажу вам правду, Петре, це між нами, але в моїх очах ця дівчина виглядає ненормальною.

— Що ж зробити,— сказав Петро. — Є різні люди на світі. Так і вона, яка не є, хай живе собі з Богом.

— Ви так кажете, але щось інше думаєте, бо коли вона дізналася всю правду про вос, то трошки стрималася, а тепер, бачу, знов почала бігати до вас.

— Не так багато вона бігає, як ви кажете, Валійоне. Прийшла, як почула, що я в біді, і за те я їй безмежно вдячний, бо вона не тільки що відвідала мене, але зуміла і схотіла дати мені таку поміч, яка врятувала мене від смертельного каліцтва. Ви знаєте, що німаки тільки й зробили, що зав'язали ногу, та й лікар прийшов не зразу, а давши застрики та зробивши перев'язку, ще й настрашив мене, що ногу треба буде відтяти, бо нога пухла і синіла, а гарячка до нестями змагала мене. І тільки ті масажі та холодні компреси із спирту, можна сказати, зробили чудо, що я вже сьогодні ходжу на своїх ногах. І хоч нога ще болить, але зараз немає того страху, що її відріжуть. Тож, ніхто інший, тільки Віра, принесла той спирт і цілий день сиділа, масувала ногу та клала компреси, від яких мені стало легше. То як же мені не бути їй вдячним та не вважати її за свою приятельку, яка вона не є чи яка вона поза тим собі не була.

— Я вас розумію, Петре,— сказав Валійон,— але я певний того, що і вам вона колись ще покаже свої чортівські ріжки, але це вже ваша справа. Ми ще не раз будемо про це говорити.

Сказавши це, Валійон пішов, і Петро залишився сам. Не дуже серйозно думаючи над словами Валійона,

він звернув свої думки до пережитого сьогодні та до тайни двох гестапівців, які хоч і не сказали йому своїх справжніх прізвищ, але зробили на нього таке враження, ніби вони були дійсно українські патріоти та ще й з неабиякою освітою та знанням всіх проблем і точною інфомацією про всі найновіші події на рідних землях. У Петра аж розболілася голова від тих думок, з яких він не зробив ніякого висновку, бо все було закрите серпанком тайни, яку він мусів прийняти як дійсність. Чувся з того всього дуже змученим, ліг на ліжко, заснув та спав надзвичайно міцним сном аж до другої днини.

Проминуло чотири дні. Петро мало виходив на двір, але бачив якийсь рух і приготування. Нарешті на п'ятий день увечері грубий оголосив по всіх бараках, що в суботу прийдуть автобуси, і що всі, хто живе в бараках, поїдуть до військового санітарного пункту для дезинфекції з усіма своїми речами. О восьмій годині всі мусять бути готові. Петро зібрав наскоро свої робочі речі, а все нове зумів передати до бавера.

Поїхали. Їх купали, парили, все шмаття забрали до парної на дві години, а вони всі сиділи голі, як ті цуцики та чекали на своє вбрання. Шмаття перемішали, люди сварилися, ніхто не міг докладно пізнати свій одяг, який після тої дезинфекції був спарений на непридатні ганчірки. Повернулися ввечері, але всіх завезли на шахту, у вбиральні, де як ті оселедці в бочці, вони мусіли з'їсти вже привезену на вечерю баланду. Ранком також снідали та обідали на шахті. Нікого нікуди не випускали. Тільки перед вечором дозволили повернутися до бараків. І тоді вони дізналися, що там робилося за цей час. Всі бараки були щільно позаліплювані, і в них було напущено газ, який стояв там цілу добу. Таким способом винищували блощиць та воші, від яких люди тяжко терпіли.

Коли Петро вертався до бараку, його зупинив грубий Шульце і сказав, що він не повинен повертатися

в свою кімнату. Він завів Петра в мурований будинок в стороні від бараків і показав йому кімнату, яка була призначена для нього. Кімната була чиста, простора, тільки що підновлена, пофарбована, поставлені нові ліжка, замість соломи — нові матраци, подушки і навіть верхні покривала. Коло кожного ліжка стояли по дві великі залізні шафи, в яких вже не могли множитися блощиці. Шульце вказав на ліжко біля вікна, коло якого було поставлене якесь старе маленьке бюро з шухлядами. Посередині стояв великий новісінький стіл і дві лавки. В кімнаті також було чотири нові крісла. Шульце сказав Петрові, що прийшов дуже строгий наказ з арбайтсамту після того контролю, який недавно тут зробило ґестапо. На закінчення, дивлячись з якоюсь іронією на Петра, він сказав:

— А особливо було дано наказ вичистити всі бараки, а тебе перевести жити в той будинок. Тепер я знаю, що ти маєш там добрих друзів у поліції, що постаралися про все, коли приїхали аж самі подивитися. Гер Кремер, директор шахти, мусів їхати до централі у Галлє, там йому вичитали лекцію про все ті самі поліцаї, що були тут. Гер Кремер приїхав дуже стурбований, бо йому сказали, що коли до тижня не буде виконано того всього наказу, то він сам піде до концентраційного табору. До тої кімнати можеш підібрати собі кого ти хочеш. То твоя кімната.

Сказавши все це, Шульце вийшов, а Петро почав переносити книжки та все своє приладдя до нової кімнати. Петро зразу начебто зрадів, що буде чистіше жити, але потім почався клопіт, бо всі хотіли, щоб він дозволив їм перебратися в чисту мурована кімнату. З того зробилося багато гніву та образ. Але врешті Петро всіх заспокоїв. Він звернувся до всіх хлопців, що жили вже два роки з ним в одній кімнаті, та сказав:

— Шість з вас може йти до тої кімнати, і не сваріться, а я залишаюсь далі тут, але про це мусите

говорити з кухарем, якщо не можете договоритися зі мною. Всі туди нараз не можуть піти. Та кімната призначена на шість осіб, і більше туди не піде. Може, пізніше ми зуміємо захопити ту всю кам'яницю і всі дістатися туди, але зараз я дуже прошу бути спокійними і не робити ніяких диких штук перед поляками і німаками. Коли ані жоден не відізвався, що він піде говорити з гер Шульце, Петро, не довго думаючи, назвав п'ятьох. До них він включив Валійона та ще чотирьох поважних хлопців, які тримали себе чистіше, не зводили ніколи бійки та не грали вічно в карти.

Вирішивши так, він скоро попереносив сам свої речі, а машину до шиття вже перенесли хлопці. Петро почував себе ще не зовсім здоровим, і після того, що мусів так багато ходити та ще й носити речі, почував сильний біль в нозі та велику втому. Залишив все так не поскладане і зразу ліг на ліжко. Ще трохи чув, як боліла нога, та вже за хвилину він заснув на чистому, свіжому та без блощиць ліжку. Він спав і не чув, як хлопці попереносили свої речі та коли хто пішов спати. Коли він вранці прокинувся, то був трошки здивований. Нікого не було в кімнаті, бо всі ті хлопці працювали в першу шихту, то всі пішли до роботи. Його речі були старанно поскладані, а в кімнаті було гарно прибрано, так, начебто сюди ніхто і не заходив. Петро встав, пішов до вмивальні, яка була через коридор, тільки за другими дверима. Роздивившись, він подумав: «Як тут все докладно розпляновано». Тут була вмивальня, окреме пристосування для прання білизни, а також ванна для купання. Петро замислився: «В двадцяти кроках звідси живуть люди, такі самі люди, як ті поляки та фольксдойчі, то які для них відведені кімнати, а в якому барлозі ми живемо! Отож тепер, щоб розрізнити, настроїти людей один проти другого, викликати в людей ворожнечу і підозру проти мене, дали мені таке гарне мешкання».

Він скупався, підголився та переодягнувся. І тільки тепер почув, що він голодний. Він зайшов до кухні і якраз зустрів там гер Шульце. Привітавшися з ним, запитав, чи не міг би тепер дістати свій сніданок, бо він дуже змучений і нога чогось знову почала сильніше боліти, так що він тільки тепер встав з ліжка. Петра дуже здивувало те, що Шульце закричав на нього, що він вже досить здоровий і повинен йти до роботи, а не задарма їсти. Петро нічого не відповів, і хоч який був голодний, повернувся і без слова пішов назад до кімнати. Але за хвильку хтось постукав у двері та. відчинив їх. Це була Ліза. Вона тільки сказала:

— Ти голодний, Петре, я принесла тобі їсти, але мій батько того не знає. Я бачила, як він кричав на тебе. Він дуже лютує, бо ті поліцаї, що приїздили, дуже на нього сварилися, що він не дбає про людей і не слідкує за порядком.

Сказавши те, вона швидко вискочила з кімнати. Петро знав, що та дівчина хоч і дочка гер Шульце, але від того часу, як він будував для гер Шульце той будинок, ставилась до нього дуже прихильно та з повагою. Не раз вона казала йому, що їй дуже подобається той будиночок, який Петро зумів так гарно збудувати з такого матеріялу, що вона знає, який він майстер. Їй дуже шкода, що він марнує свій час тут на цій шахті, де йому не місце.

Петро розумів, що коли б їй можна було сходитись з чужинцями, то вона давно вже зманула б його до себе, і він не міг би дуже протистояти, бо вона була гарна та стрункa і приємна, зовсім не подібна до батька. «Як воно є,— подумав Петро. — Рідна дочка зраджує батька. Не тільки викрала з кухні снідання для мене, але ще й розповіла про речі, яких йому ніхто б не сказав».

Поснідавши, Петро написав Вірі коротенького листа, в якому сповістив її про новини, які відбулися з

ним, та щоб вона знала, де він зараз живе і де його шукати, коли схоче відвідати. Написав адресу і положив листа в кишеню, бо сам не хотів йти далеко на пошту. Якби те побачив кухар, то знов сказав би, що на проходи він йти може, а до роботи — то нездібний. Петро чекав, коли прийдуть з роботи хлопці, тоді він попросить, щоб хтось відніс листа. Почитавши ще трошки, взявся за своє кравецьке діло, яким вже так давно не займався, бо стільки за той час сталося різних подій, що не до того було. Збираючи все докупи, він не помітив, як пролетів час і треба було йти по обід, бо був час, коли люди з першої шихти повертали додому. Діставши обід, Петро сам собі не повірив, коли побачив таку гарну горохову зупу з порізаним м'ясом, і порція була така, що дійсно можна було наїстися. Чув, як по їдальні йшли приглушені розмови, а поляки підходили один за одним до Петра і, задоволено посміхаючись, казали йому:

— Ну, ти дуже добре умовив те ґестапо. Дякуємо за таку допомогу.

Петро скоро вийшов з їдальні. Він бачив, як кухар раз-у-раз поглядав на нього. До нього в кімнату безперестанно приходили хлопці, і кожен висловлював свою вдячність, бо розповідали йому, які зміни сталися в роботі. Навіть Ґрунвальд нікого не бив сьогодні. Петро виправдовувався, що він нічого не знає, але ніхто йому не вірив. Всі знали, що то робота Петра, що то він зумів перед всемогутнім ґестапо добитися таких великих полегшень, помочі для всіх, бо і поляки користувались з того добра. Врешті всі порозходилися, і Петро далі продовжував свою роботу. Та враз відчинилися двері, і в них стала Віра. Вона ще обтирала сльози. Петро глянув та аж підскочив і з великою тривогою запитав:

— Що, що сталося?

— Добрий вечір,— сказала Віра. — Навіть по-

Божому не привітаєтеся, а перше питаєте, що сталося. Насилу відшукала вас, а то вже більше двох тижнів бігаю і не знаю, що сталося. Прийшла я в ту нещасну неділю, вас не застала, всі сказали, що Петра забрало ґестапо. Коли я почула про таке нещастя, в мене світ запаморочило. Гадала, що здурію, цілий тиждень думала, куди податися, де вас відшукати. Прийшла сюди в другу неділю та й побачила ще гірше: з усіх бараків куриться, нікого немає. Подумала, що всіх замкнули та газом видушили. А оце вчора увечері довідалася, що то так чистили бараки. Прийшла я сьогодні до бараку, а вас нема. Питаю всіх, а вони так і кажуть, що вас ґестапо забрало, і тільки як стала я плакати, то Ластовецький сказав правду, що то всі так погано жартують зі мною. І показав, де ви тепер живете, наче барин який.

Петро хвилину дивився на Віру, як на святий образок з великим захопленням та вдячністю, бо висловлюючи свій жаль та турбуючись про нього, вона виглядала так чарівно та принадно, що найліпший мистець світу не зміг би створити такий образ. Петро в момент опанував своє зворушення і захоплення та лагідним голосом промовив:

— О, як радісно вітати тебе в моїм новім палаці, тож прошу, будь ласка, розташовуйся, як у себе вдома. Мені надзвичайно шкода і прикро, що з непередбачених причин я не зміг повідомити тебе про все вчасно. І ти зазнала знову таких переживань та турбот. За це, за вияв твоєї доброти і любови до мене я вдячний і до смерти зобов'язаний перед тобою. Тепер перестань на хвилинку журитися та сідай, а я про все тобі розповім.

Віра без слова роздяглася і сіла на крісло біля машини до шиття, а Петро перестав розмірювати кавалки матеріялів, з яких збирався шити комбінезон. І так, як стояв біля столу з правої сторони від Віри, так і сів на друге крісло.

— Ви вже хоч сядьте по-людськи напроти мене, хай бачу вас, а то стільки часу пройшло, а ви такі добрі, що навіть не повідомили мене, як ваше здоров'я і чи загоїлася нога.

— Перше вислухай мене, а потім роби зі мною, що хочеш.

І Петро по порядку розказав їй про всі події, які сталися за тих два тижні. Тільки не сказав їй того, що обидва ґестапівці говорили українською мовою і про розмову з ними на політичні теми та про надзвичайні новини, про які дізнався від них. Він тільки сказав Вірі, що один з тих двох поліцаїв досить добре говорив по-українському, і те дуже багато допомогло, бо вони приїхали та арештували його за лист, який він написав до заступника начальника краєвого українського представництва. Так сталося, що заступника в той час не було вдома. І пошта, що приходила за той час, вся знаходилась в його кімнаті, ключа до якої мав той ґестапівець, який був у дуже добрих стосунках з краєвим заступником, і той йому все довіряв. Коли заступник не бував на місці, то всю пошту забирав той ґестапівець. Так сталося і зараз. Ґестапівець чомусь поцікавився його листом і, розказавши про це в комендатурі, дістав наказ все перевірити і арештувати Петра та привезти. Коли його привезли і почали робити допит, він розказав докладно про все, що діється на шахті. А тоді, несподівано для Петра, той поліцай записав у два рази більше, ніж говорилось в листі, та коли вони вислухали все, комендант наказав відвезти Петра увечорі назад до бараків.

— Валійон тоді прийшов увечорі до Вальдорфу, і я йому наказав, що, як побачить тебе там, то щоб поінформував тебе про все, що тут сталося. А потім я не писав нічого три дні, бо все сподівався, що ти прийдеш. А тут ще випала така погана погода, що не можна було нікуди вийти. Потім раптово прийшов наказ про

чищення бараків, а потім сталися оті зміни, з причини яких було так багато клопоту і роботи, що ніяк не можна було дати ради, і от тільки сьогодні я почав перший день потроху приводити все до ладу і насамперед написав таки до тебе листа, але на пошту не поніс, бо я сам ще не виходжу далеко поза бараки. Я думав, може, завтра хтось із хлопців кине його до поштової скриньки. Та ти сама прийшла скоріш, ніж той лист. Ну то візьми його та на додаток почитай помимо того, що я тобі розповів. Вона взяла листа і сказала:

— То оце вас нагородили таким гарним приміщенням за те, що ви їм доложили, як тут з вами поводяться і господарюють над вами верховоди на тій шахті! Мабуть, цей поліцай насправді наша пташка в чужому пір'ї, але якесь там він має значення, коли по вашій і його скарзі прийшла добра поміч для вас і для всіх, хто тут живе. Ну, як би воно там не було, добре, що перейшло, і нічого злого не сталося. Але коли б вдруге щось трапилось, то ви повинні бути трошки уважнішим та подати вістку про себе. Добре, що вже нарешті я дещо знаю, то, може, цієї ночі до мене прийде спокійний сон. А тепер я повинна йти додому чимскоріше. Тільки ще одне хочу я запитати та просити вас: перше — чи ви дозволите мені на вашій машині пошити собі деякі речі, які мені вже дуже потрібні. І друге — чи ваша кімната замикається, коли вас немає вдома?

— Трохи дивно мені, чому ти питаєш про такі речі? Все, що я маю і чим можу тобі послужити чи допомогти,— то тільки радість для мене, бо ніколи я не зможу віддячити тобі достатньо за те добро, яке ти зробили для мене. Тож не питай, приходь і ший, скільки потрібно, і ніякого замку перед тобою не буде, якщо це залежатиме тільки від мене. Зараз я ще не працюю, а коли піду до праці і мене в той час, коли ти прийдеш, не буде вдома, то в кімнаті все одно хтось буде. А щоб ти

була певна того, що завжди зможеш зайти в кімнату і шити, я зроблю ключа і дам його тобі.

— О, дякую, щиро дякую за вашу доброту, Петре. Я нічого такого не зробила, за що треба було б аж так дуже возвеличувати мене, та нехай так буде, як ви думаєте. Другим разом ще багато поговоримо, коли ви будете вже здорові, та й часу буде більше. Сьогодні на добраніч вам,— і ласкаво подивившись на Петра, сказала: «Та не робіть більше таких пригод, які тяжко пережити людині, що хвилюється за вами».

Поки Петро зібрався щось відповісти та хоч провести її до брами, вона щезла за дверима. Вийшовши на двір, він тільки побачив її на розі вулиці.

Повернувшись до кімнати, Петро не міг так просто без ніякого роздумування прийняти як буденну річ відвідини тієї незвичайної на його погляд дівчини. Зворушлива радість і одночасно безпомічна журба непокоїли його та не відпускали. Йому було радісно, та він навіть пишався тим, що така гарна і молоденька дівчина так щиро вже довгий час дружить з ним, не зважаючи на поговір та насмішки. Вона не змінила свого відношення до нього, дізнавшися, що він одружений та що такий довгий час не розповідав їй про це, ніби хотів затаїти ту правду від неї та обдурити її. Так воно виглядало збоку, і так розуміли всі люди його поведінку — як недопустиму та нелюдяну. Всі так думали, а старий Ластовецький докучав йому, що він має під піхвою чорта, який допоміг йому звести з розуму ту дівчину, яка так бігає за ним, незважаючи ні на кого і ні на що.

— Доки ти так будеш її мучити? — уїдливо перепитував Ластовецький. — Дівка шаліє за ним, п'яти вже витріпала, бігаючи до нього, а він поводиться з нею, як той неповороткий слон.

— Що ти, дійсно каліка, чи ще не навчився і не

знаєш, чого дівчата сподіваються від хлопців, коли хочуть з котримсь ходити?

На таку мову Ластовецького і всіх інших, які хто з цікавости, а хто і з заздрости ставив йому такі питання та насміхався, Петро, весело усміхаючись, притакував і підтверджував, що він, дійсно, відносно жінок безнадійний та неповороткий, як слон, та дурний, як осел. Відповідаючи такими словами, Петро знав, що ніхто того не сприймав серйозно і не вірив у такі пусті слова. Однак, він і далі тримав себе у такій позі, хоч це принижувало його особистий авторитет та створювало уяву про нього, як про безхребетну та дурну людину. Тримаючи коло себе таку молоду дівчину і вводячи її в неславу, він тим самим приводив до втрати її авторитету і навіть міг зламати їй життя. Він це добре розумів, але ніяк не міг сказати їй, щоб вона більше не приходила до нього, чи зробити щось таке, що б образило її. Про таке він не мав сили навіть і подумати, бо її врода, її принадна постать, поведінка і така діймаюча мова цілком вивели його з стану реальности. Він був свідомий того, що спільне життя його з Вірою немислима і неможлива річ. Але кожна зустріч з нею вбиває його силу волі так, що він взагалі не може уявити собі, чи буде коли можливе життя без тої людини. І весь час, відколи він пізнав її, він був таким безвільним та розбитим. Так і сьогодні. Він знав, що означали слова Віри:

— Ми ще багато поговоримо з вами, коли ви вже будете добре здорові.

З такими думками Петро заснув.

А на третій день після відвідин Віри при огляді лікар сказав Петрові, що за два тижні він повинен вже йти до роботи. Нога ще не зовсім загоїлася, але за цей час він вже зможе працювати. Петро почував себе вже настільки здоровим, що міг шити на машині та виконувати інші потрібні для нього справи. Тож він не

гаяв часу і кожного дня плянував щось зробити, щоб мати готове, як піде до роботи.

Так проминуло два тижні. Надходила вже весна. Петро попри всяке своє зайняття майже щодня виходив на прохід, ще трохи кульгаючи. У весь цей час Віра не приходила і нічого не писала. Але в неділю, перед тим як Петро мав йти до роботи, по обіді прийшла Віра і принесла з собою якісь матеріяли для шиття. Була дуже гарна погода, всі пішли кудись на прохід чи на якісь відвідини. Петро думав, що Віра також запропонує піти на прохід в гори. Але ні, вона сказала, що вже скоро буде Великдень, і вона хоче дещо собі пошити до того свята. Взялася дуже ретельно до роботи, в деяких випадках просила Петра, щоб він позмітував викроєні частини докупи або готові вже пошив на машині.

Так вони працювали досить довго. Коли всі повиходили з кімнати, Віра сіла за машину, підняла голову, хвильку подумала, а відтак, звертаючись прямо до Петра, просто запитала з досить піднесеним тоном:

— Петре, чи ви можете відповісти мені, чому, нащо і з яких причин ви цілий рік таїлися від мене з своїм одруженням, так безсоромно обманюючи мене та граючи ролю кавалера?

Піднесла голову, дивлячись Петрові прямо в очі, та своїм гострим допитливим поглядом немов стрілою прошила Петра наскрізь. Від несподіваного питання він тільки зібрав сили, щоб опанувати себе і спокійно витримав її погляд. Присівши на ліжко, він охопив голову руками та хвилину помовчав. Віра, не зводячи з нього погляду, сказала:

— Чого ви так замислилися? Немає у вас слів, щоб відповісти на мої питання?

— Ні, не те, дорога приятелько. Я тільки призадумався, як сказати тобі про такі,речі, які для тебе, дівчини, що виростала і жила в інших обставинах,

буде тяжко зрозуміти, а то й повірити. Та почну я з того, чого я таївся перед тобою і з яких причин став тим Юдою та гадом, який зрадливим підступом, немов гадюка, отруїв твою дівочу гідність та так невинно і незаслужено довів тебе до тої неслави, до тої моральної і безвихідного провалля.

Отож, коли я опинився тут і познайомився з Валійоном, то ми в розмові між собою виявили, що ми обидва жонаті. Поза тим ніхто ніким не цікавився, ніхто нікого і ні про що не розпитував. То і по сьогодні я нікому не розповідав історію мого життя. Коли ми найближче здружилися з Валійоном, він показав мені фотокартку його з дружиною. Вона виглядала дуже гарною, і Валійон обожнював її. З туги за нею та з любови він дуже мучився, та з тим своїм горем він звірювався тільки мені. Одного дня Валійон отримав аж чотири листи, в яких родичі сповіщали його про те, що його Маня — так звалася його жінка — просто зійшлась з другим, покинула його родичів та викрала все надбане ним з його хати, коли родичів не було вдома. Така звістка була дуже страшна для Валійона. Він звірився мені про те його нещастя, і в мене було таке враження, що він може зійти з розуму або заподіяти собі смерть. Та нічого того не сталося. Я без кінця умовляв та розважав його, що, може, й допомогло. І коли надворі стало тепліше, ми удвох почали у вільний час ходити на прохід у гори. І вже першої неділі, коли ми сиділи на лавці, Валійон сказав мені, щоб я нікому і ніколи ані про себе, ані про нього словом не згадав, що ми жонаті. Бо він у відплату за його кривду буде поводитися так само, як зробила його жінка. Я тільки зробив заввагу, що не погоджуюся з його думкою, бо рано чи пізно люди про це дізнаються, і тоді буде більше соромно, ніж зразу правду висказати. Але він і чути не хотів моєї завваги. Тоді я, щоб його заспокоїти, дав йому слово чести, що буду мовчати. Він тоді,

задоволений, сказав мені, що знає, що до Вальдорфу наїхало багато дівчат, то він буде гуляти з дівчатами, щоб заспокоїти свою нудьгу і тугу. Така наша розмова була першої неділі, коли ви з Оксаною бачили нас, але не підходили. А на другу неділю непередбачено і несподівано ви підійшли до нас, ну, і ми познайомилися. Тобі дуже подобалися пісні, які я співав. І з тої причини почалося наше знайомство з тобою більше, ніж з Оксаною. А в дальшому прийшов незмінний поділ в товаристві, бо Валійон зразу уподобав собі Оксану, і так і не відставав від неї, а ми, як знаєш, почали нашу дружбу з цілком поважних розмов та зустрічей. Я зразу не журився, але коли пізнав тебе більше, то ти стала мимо моєї волі дорогою для мене особою, з якою мені дуже хотілося дружити. І кожного разу, коли ми мали зустрітися, я давав собі слово, що в той раз уже все тобі розповім, бо мене гризло сумління, що я свідомо роблю тобі кривду. Однак коли ми знову зустрічалися, я не міг наважитися сказати ту правду, бо дуже боявся, що коли ти вчуєш таке від мене, то відразу відвернешся і більше не подивишся в той бік, де я живу, а не те, щоб захотіла далі стрінути мене. От тобі моя відповідь, чому я не признавався, і по році нашої дружби воно все одно виявилося та вийшло так, ніби я Юда, зрадник і підлий обманник, який, не зважаючи ні на що, посягає на дівочу честь, красу, її добру славу тільки для того, щоб задовольнити свою жадобу, намилуватися її красою і тілом. Досягнувши це, загарбати її, безпомічну, для себе. Так виглядає наша справа з боку для сторонніх людей. Але істину ти знаєш трошечки інакше. Тільки ти і я знаємо, що крім щирої та приязної дружби ніякої любови ані взаємного кохання в нас не було. А з боку, у всіх людей, котрі тільки нас знають, воно виглядає інакше. І ніхто віри не йме, що ми без жодної цілі тільки дружимо. Тепер ще треба тобі сказати, нащо та з яких причин я так поступав. Нащо — то відповідь дуже коротка. Опинившись на тій шахті, я,

як і ти, чувся дуже самітним, розгубленим та, як то кажуть, душевно розбитим, зневіреним. Бо з-поміж такої кількости зустрінутих людей я не знайшов ані жодної людини, з якою можна було б поділитися не тільки своїм особистим і родинним горем, але й обмінятися думками на різні політичні, культурні та національні теми. Тому та шахта виявилася для мене безнадійною пустелею, з якої немає виходу. Тож коли я несподівано стрінув тебе, і в нас зав'язалася така приязна розмова, вона створила в мене душевне піднесення, відродила духовні бажання, задовілля. Під впливом тої зустрічі час у тих страшних умовах минав не так вже журливо, а то і з задоволенням. От тобі відповідь, нащо та з яких причин я так поступив. Тепер лишилася ще одна річ, найважливіша, а саме — мої родинні обставини та відносини, які були і є тою головною причиною мого такого нетактовного вчинку та ненормальної поведінки. І оце тільки тепер я прийшов до того, що сказав тобі на початку. Про мою думку, як сказати тобі про такі речі, що можуть бути тобі і незрозумілі. І тут Петро розповів всю історію свого життя від раннього дитинства аж до часу, коли він опинився на чужині, на тій шахті. Петро говорив поволі, тактовно і дуже розважливо, і та мова його тривала дуже довго. Однак Віра весь час сиділа спокійно, нічого не робила і тільки уважно дивилася не Петра, немов закам'яніла. Вона скидалася на статую, що була висічена з каменя. Її коси, в які вона завжди заплітала стяжки, спадали їй на груди, а окреме пасмо волосся старанно укладала хвилею понад чолом, прикріпляючи брошкою з боків. Не дивлячись на те, що вона працювала в бавера в господарстві при всяких брудних роботах, вона, відколи Петро її стрічав, завжди була вдягнена чисто, хоч і бідно та просто, і все якось пасувало до її статури. А головне, волосся, яке в неї було таке розкішне, блищало, промінилося, мов те золото, вона його якось старанно мила і вплітала в дві

коси і обов'язково в кожну втикала якусь квіточку. Те саме робила біля брошки, яка притримувала те хвилясте пасмо волосся понад чолом. Там завжди виднілась якась квіточка, природня або штучно зроблена, яку вона сама робила. Таке вбрання надавало їй надзвичайно принадного вигляду і показувало її характер, дбайливість, працьовитість і велику любов до порядку і чистоти. Ці прикмети були для Петра гідні подиву, він ніяк не міг знайти відповіді на свої безкінечні питання в думках: як та дівчина в такій своїй ранній молодості зуміла навчитися всього того та засвоїти ті варті подиву прикмети?

Такі думки налітали та перехрещувалися в його голові, коли він, говорячи до Віри, час від часу поглядав на неї. Закінчуючи свою розповідь, він сказав:

— Ось бачиш, скільки то причин і подій та обставин призвели до такого негарного і нелюдського мого вчинку на протязі більше року нашого знайомства і нашої дружби. І хоча все те, що я тобі розповів, не має ніякого значення та вартости для тебе та не змінює мого становища, зате воно дає мені те задовілля, що висказавши тобі все відкрито і справедливо про себе, я певний, що порвав всі ці підступні та далекойдучі хитро розставлені тенета на твою дівочу честь, а то й взагалі на твою особу. І також важливо для мене те, яким я залишусь в твоїй пам'яті. До одного ти не можеш дожити: до того моменту, коли ті хитрощі і підступні тенета зашморгнуться навколо тебе, бо їх взагалі не було, нема і бути не може. Одне було, є і буде — це жаль і туга за недосяжною мрією, за щасливим родинним життям, якого так сильно бажає кожна людина. А для мене воно стало прокльоном і пеклом на білім світі.

Петро замовк і дивився просто себе, в очах його блищали сльози. Віра, яка весь час і оком не моргнула, відразу відізвалася:

— Сльози! Оце мужчина! Баба! Вам бабою треба

бути, а не мужчиною! Це мені треба плакати, а не вам, бо слухаючи вас і вдумуючись у цю трагедію вашого життя, я прийшла до висновку, що все нещастя сталося з вини ваших батьків. Багато лиха заподіялось молодим людям з тої традиції — одружувати своїх дітей поза їх згодою та бажанням з метою збагачення. І у вашім випадку є багато тої кривди, але багато вини є й за вами, бо оті сьогоднішні сльози свідчать, що у вас таки була безхребетність та несила побороти ту негоду. А тепер нічого журитися, бо нічого вже більше не втратите, опріч тої золотої мрії, якої тепер тяжко сподіватися. А така, як у вас була, то ще багато може знайтися, так що не журися, козаче, бо ще атаманом будеш.

На ті Вірині слова Петро посміхнувся і сказав:

— Потішаєте сліпого, що є гарні кольори на світі, але ніколи йому їх не взріти.

— Ну що ж, мені несила вам неба прихилити. Таке щастя тільки батько Сталін уділяє або фюрер. У тих двох таке дуже легко можна получити. А правду сказати, то я ще замолода, щоб творити якесь правосуддя в родинних ділах. Для мене це все ще далеке, і я хочу сказати, хай Бог боронить кожного переживати родинну трагедію. От бачите, стратила я сьогодні час на історію вашого життя і нічого не зробила, а тут вже пора йти додому.

Вона одягнулася, сказала, що все так лишає і, хвильку подумавши, запитала:

— Вам можна вже виходити?

— Так,— сказав Петро. — Завтра рано я вже йду до роботи.

— Якщо так, то чи не можна вас попросити провести мене до мосту?

— Добре,— сказав Петро і одягнувся.

Вони вийшли з дому і знову, як раніше, Віра взяла Петра під руку, і швидким кроком вони дійшли до мосту. На мості вона пристала, подивилась якось значуче та сказала:

— Щиро бажаю вам легкої роботи, вважайте на здоров'я і на життя. Все це може вам згодитися в житті.

Попрощалася та поскакала на гору. На горі знову оглянулася, махнула рукою і зникла. Петро хвильку постояв на мості, відтак поволі вернув до бараків.

Вперше після того тяжкого випадку Петро в понеділок пішов до роботи. Привітався з старим Дуфсом, своїм майстром, як він його кликав. А той втішився і зробив цілу виставу з Петра, водив всіх та вигукував:

— Гей, дивіться, Петро, добре, він знову прийшов до нас, це дуже добре!

І звернувшись до Петра, сказав йому, що на сьогодні на перший день для нього буде легка робота. Треба буде тільки машини позмащувати та всюди перевірити, чи все в порядку та все добре працює. Майже цілий день Петро прокрутився, оглядаючи всі машини. Але незадовго перед тим як йти додому, прийшов штайгер Ґрунвальд і сказав йому, щоб він йшов на долину до канцелярії. Це трохи здивувало Петра, але він нічого не відповів і просто пішов на долину. Коли Петро зайшов до канцелярії, там вже був Ґрунвальд, Найман і головний майстер, який завідував всіма варстатами по ремонту машин по всій шахті. Увійшовши, Петро привітався з усіма і допитливо глянув на всіх. Першим заговорив Нейман:

— Дуже добре, Петре, що ти видужав після такого випадку. Тепер ми маємо дуже гарну і відповідальну роботу для тебе. Тепер ти будеш працювати на станції по навантажуванню та розвантажуванню вагонів. Відтепер ти завжди будеш робити на першій шихті.

Це дуже важка і відповідальна робота, але ми всі знаємо, що за короткий час ти дуже добре навчився всієї роботи при машинах, і тому ми доручаємо та довіряємо тобі ту роботу. Завтра рано забирай усі свої знаряддя і їдь віндою на гору на станцію, де робить Курт, бо він ніяк не може дати собі ради. Ґрунвальд додав ще:

— Вранці я тобі покажу, що треба робити, бо Курт мучиться і не може докладно відреґулювати вантажний механізм.

Почувши таке, Петро дуже зрадів, але не показав свого задоволення, тільки завважив:

— Я буду старатися привести і тримати все в порядку, але часом може статися таке, чого не можна передбачити. Так от як останній раз — ударила у вежу блискавка, в такому разі нелегко затримати всю залізницю так, щоб нічого не поламалось.

— Але того разу ти добре затримав,— сказав майстер. — Роби так завжди, то все буде добре.

— Я буду робити найліпше все, що знаю, але як я дещо не знатиму, то прошу мені допомогти.

— Дуже добре, домовилися,— сказав Ґрунвальд. — Тепер можеш йти додому.

Попрощавшись, Петро вийшов з канцелярії, пішов до вбиральні, скупався та переодягнувся. У вбиральні не було нікого, бо перша зміна пішла додому, а друга — до роботи.

Петро був дуже задоволений своєю роботою, бо він сам командував найголовнішим механічним відділом на шахті. Та й те його задовольняло, що він вже був сам майстер, і ніхто йому ніколи і нічого не казав, що і як він має робити. Навіть Ґрунвальд, якого всі звали самим лютим собакою на шахті, прийшов тільки одного дня, побачивши, що Петро вже реґулює механізм, який

включав повні вагони з сіллю на линву, нічого не сказав і пішов та цілий день, так і не показувався більше. Петро знав, як і що треба відремонтувати, щоб випадково не сталася поломка якоїсь частини. Він кілька днів тяжко попрацював і позамінював всі старі частини новими, так що тепер все працювало добре і вже не треба було так тяжко робити, коли він вчасно за всім доглядав. На тій станції зачіплялися на линву автоматично навантажені сіллю вагони. Линва тягла їх через річку, через гори п'ятнадцять кілометрів до місцевости, що називалася Розлєбен, і там вагони так само автоматично розвантажувалися і другою стороною порожні вертали назад в шахту. Цю линву тягнули величезні електричні мотори. Треба було дуже уважно наглядати за ними, бо часто з якихсь причин повний вагон не включався добре, то треба було на хвилину припинити все і включити так, як треба. Те ж саме коли порожній вагон не виключався, то треба було його виключити, а як ні, то він порожній йшов далі до Розлєбена. Такі речі вдень траплялися рідко, але на нічній шихті було дуже багато таких випадків, що повні, добре не включившись, падали, а порожні, не виключившись, гонили довкола. Та Петро знав уже всі ті штуки, і з тим йому не було клопоту.

Приходила весна. На тій станції були кругом вікна, з яких виднілися чудові краєвиди на гори. У гарні дні Петро відчиняв вікна, дивився кругом на чудові гірські краєвиди та на повні груди дихав здоровим гірським повітрям. Гори були частинно вкриті сосновими лісами.

Одного дня, прийшовши з роботи, Петро дістав листа з дому. Це для нього була велика несподіванка, бо він багато писав додому листів, але відповіді не отримував. Лист був від мами. Вона писала йому:

«Хоч ти не пишеш більше до нас, та я таки, поки ще сьогодні живу, вирішила написати тобі про все, що тут

діється. Може, станеться якесь чудо Господнє, що ти отримаєш цього листа, якщо ти ще там живеш. Бо ми кожної хвилини сподіваємося кінця нашого життя. Тут тепер коло нас діються страшні речі, яких не можна всіх описати».

Далі вона писала, як однієї ночі якісь бандити напали на сусіда Андрія Мельника, витягнули його з хати та наказали показати, де він сховав українських партизанів. Він просився, що нічого не знає і нікого ніде не ховав. То вони побили його, поламали руки, ноги, заломили голову, і він другого дня помер.

«А знову чотири дні тому вночі почалась страшна стрілянина коло нас, і якась бомба впала на нашу стодолу. Все порвалося і згоріло. Те, що ти закопав, полетіло в повітря, тільки порошок вітер розвіяв. Побились якісь москалі з нашими, і їх було дуже багато. Люди кажуть, що то був якийсь Ковпак, то вони перемагали наших. Тоді покликали на поміч з міста поліцію, і твій товариш Андрій приїхав на поміч танкеткою. Вони дуже багато побили тих москалів. Але Андрій заїхав задалеко, і вони, втікаючи, підкинули гранату під той танк, де їхав Андрій. Танк трохи порвало, а Андрія поранило, та вони встигли його ще живого забрати з собою. Так і втікли з ним. На вигонах закопали його по шию в землю і цвяха забили в голову. Тільки позавчора люди знайшли його з цвяхом в голові. Я пишу, і сльози заливають мої очі. Не бачу писати, плачу зі страху, бо дуже страшно, що так багато мордують людей. Ніхто не знає, чи переживе ніч. Та опріч того нещастя і страху, в нас ще є страшне горе та біда в родині. Твоя жінка закохалася з другим. І тієї ночі, як так страшно стріляли і коли ми втекли з хати, вона позабирала все і десь там пішла жити з ним в хаті старого Миколи, що сам жив за озером на полі. Він помер, і хата стояла пусткою. То так вона знайшла собі ліпше місце. Я прошу Бога, щоб зробив таке чудо, коли

ти ще живий там, щоб ти отримав ту останню вісточку від мене, бо я, певно, тебе вже ніколи не побачу. Або сама вмру, або хто заб'є, або серце моє трісне з того жалю, болю та нещастя, що на нас, старих, впало. Давно вже люди нам доказували, що вона з тим Остапом дуже близько товаришує, але ми не вірили. А тепер вже нема чого вірити, бо вони вже господарі на своєму новому господарстві. Новий її чоловік старший від тебе, бо вже покинув жінку і троє діток та пішов жити з молодшою. І вона вже не прозиває його дідом, як тебе весь час. Пишу тобі, щоб ти знав, до кого будеш вертатися, коли скінчиться та страшна війна. І ще тобі пишу, що якийсь чоловік приходив до нас і розказував нам, що він тебе знає, що ти ще живеш, але не можеш приїхати тепер. Як скінчиться та війна, приїжджай додому. Ми виглядаємо тебе кожного дня, бо залишились як сироти обоє з татом. Будь здоровий, твоя мама».

Петро, читаючи листа від матері про такі події та вістки, що вразили його, немов удар грому, весь трясся від зворушення та не знав, що робити з собою. Він скоро одягнувся і непомітно вийшов надвір та попрямував дорогою далеко від бараків аж під гори, в ліс. Там присів на якесь зламане дерево та дав волю сльозам. Довго плакав та роздумував над такою своєю долею. Від ранньої молодости, як тільки пізнав цей світ, було в нього бажання вести своє життя у напрямі до всього доброго, чесного і справедливого. Він бажав здобути освіту та рівня високої сучасної культури. Своєю наполегливою працею і природньою здібністю йому вдалося здобути оту загальну всебічну самоосвіту. Але вона, та наука, та самоосвіта, не завершена жодними екзаменами та не утверджена ніякою комісією з будь-якої вищої школи. Це ставить його в ряд із звичайним простолюддям. Але це не так болюче для нього, бо він ніколи і не думав, що з самостійної праці над собою може стати якимсь

професіоналом, отримати посаду та жити в інтелігентному товаристві. Найбільше болюче виводили його з рівноваги оті вісті, які подала мати. Його пік невимовний жаль за приятелем, що загинув такою страшною мученицькою смертю від рук відвічних ворогів, північних варварів-наїздників, які крізь пожари, море крови і гори трупів кують нові кайдани для всього українського народу. А друга тяжко болюча та безвихідна новина — це особисте родинне питання. Під першим враженням від нього Петро не знаходив виходу до кінця життя.

Йому пригадалися слова Віри: «Чого журитися, такого щастя ще можна знайти багато». І правду сказала та молода красуня, що можна знайти і зійтися та знову жити родиною. Але це не буде вже оте родинне щастя, оте щире правдиве родинне задовілля, котре буває тільки один раз в житті за святим законом християнської віри та Божим благословенням. І коли вже так хотіла зла доля, що постали такі злобні відносини, а тепер ще й, як мати пише, явно заподіяна зрада, то це значить, що вже не буде більше існувати на цім світі для нього правдиве родинне життя.

В такій тяжкій журбі та задумі просидів Петро дуже довго. В лісі було цілком темно, і тільки нічний холод з гір збудив його з тих тяжких переживань. Він встав, обтер сльози, які ще не переставали капати з очей. Поволі вийшов на дорогу і також непомітно вернувся до кімнати. Мусіла бути пізня година, бо всі хлопці в кімнаті вже спали. Навіть не роздягаючись, Петро тихо ліг на ліжко та ще довго не міг заснути від тяжких думок, які, мов та сарана, насідали на його голову. Так і не знав, коли заснув, і певно, що спав би дуже довго, та розбудив його вереск та крик грубого Шульце.

Петро відписав короткого листа до мами, подякував їй за відомості та висловив синівське співчуття. Потішав, що скоро та світова хуртовина скінчиться, і

коли він поверне, то вони будуть жити разом та допомагати собі взаємно. І ніколи вони вже більше не розлучатимуться, доки Бог життя дасть.

«А щодо вчинку моєї жінки, а Вашої невістки, то хай Бог її нагородить за все, що вона вчинила для Вас і для мене. А Ви, мої дорогі родичі, свідки мого нещасного життя з нею. І в тому горі, яке я зараз переживаю, тільки втіхи і задовілля в мене, що Ви не будете проклинати мене, як блудного сина, який своїм поганим чи нелюдським відношенням спричинив таке горе та сором на Ваші старі літа. Будьте здорові. Цілує міцно Вас Ваш син Петро».

Минуло кілька днів, і Петро врешті трохи звик і заспокоївся від того зворушення і розпачу, спричинених листом матері. Він звичайно працював, і коли минуло більше тижня, а Віра не приходила кінчати шити, він постановив увечері написати до неї листа. Вернувшись з роботи як звичайно, зайшов до їдальні по обід. Побачивши його, всі жінки з кухні та гер Шульце сказали йому, що його обіду вже нема, бо забрала його жінка. Почувши слово «жінка», Петро зразу здивувався і дивився на всіх, не говорячи ні слова. Тоді гер Шульце сказав:

— Шацке, шацке, йди до кімнати, вона вже взяла обід для тебе.

Зайшовши до кімнати, Петро був дуже приємно вражений. Стіл був накритий якоюсь хусточкою, а на столі, опріч обіду з кухні, стояли пироги, борщ і два маленькі горнятка, вилка, ножі та дві ложки. Коло машини сиділа Віра в щоденному робочому вбранні, тільки спереду була підперезана своїм кухарським фартушком, що надавало їй вигляду, як господині дому. Як тільки Петро став в дверях, вона одразу заговорила:

— Добрий день вам. Нарешті я вас діждалася, та

прошу, не бийте дуже, що ота злодійка закралася у вашу господу.

— Добрий, добрий день,— відповів Петро.— То мало бити, на таку аварію ми покличемо СС поліцаїв, то вони краще вже знають, як перевиховувати таких злодійок.

— Ну добре, добре, робіть вже, що завгодно, та тільки спершу давайте пообідаємо. Бачите, у мене сьогодні було півдня вихідного. Це мені дозволили мої господарі. То я і забігла до вас, захопивши з собою кілька оцих пирогів, яких я напекла моїм господарям, і оце борщу, якого, певно, ви вже давно не куштували. А це чисто український та ще й київський. Попробуйте, чи буде смачний вам, та скажіть, будь ласка, чи буде колись з мене якась путня господиня. І ще одне. Не гнівайтеся, що я пішла по ваш обід на кухню. Я просто хотіла перевірити, чи вони довірять мені та чи буде грубий Шульце дуже мене сварити. Але ні, всі вони мене вже знають, то тільки що сміялися та прозивали мене вашою жінкою. Я сказала їм: «Звіть як хочете, та тільки дайте Петрові їсти».

По тих словах вона взяла горнятко та сказала:

— Поки будемо їсти, спершу, нап'ємося трошки кави, оце я свіжу принесла з кухні, потім буде краще смакувати їжа.

Петро дійсно хотів чогось напитися і, не відповідаючи нічого, взяв горнятко та, не роздивляючись, що в ньому, трошки напився і мало не захлинувся.

Він подивився ніби злобно на Віру, а вона, трошки ковтнувши, зайшлася розкішним сміхом. Петро стояв, як вкопаний, і дивився, як вона чудово і принадно виглядала, коли так розкішно сміялася.

— О, то така то жіноча правда на світі,— сказав, сміючись, Петро. — Бачиш, як хитро вміють підвести, і не встережешся, і не пізнаєш, коли обведуть тебе так

довкола пальця та посадять на задні лапки, як того цуцика.

— Ні, ні, ні, це ви жартуєте, і я також весело хотіла поздоровкатися з вами за нашу щиру і справедливу дружбу. Я не мала поганого наміру підвести вас чи впоїти, а просто весело пожартувати. Бачите, я руками пошила одній француженці спідничку, то вона за мою роботу дала мені кілька мотків ниток до вишивання і оце пляшку чистого спирту, який я і принесла до вас, бо ж я його пити не буду. А оце тільки перед вашим приходом надумала, щоб ми поздоровкалися з вами, то долляла трошки кави, щоб зафарбувати його.

Вона ще трошки випила, а решту поставила і сказала:

— Пообідайте, а тоді вже випийте все, бо я більше і не пригублю, воно таке пекуче, і я тільки заради вас трішки скуштувала. А там ви не дуже багато запивайте, щоб, не дай, Боже, з моєю поміччю не стали п'яницею безпросвітним.

— Коли таке станеться, то це буде гріх на твою душу. Я тому не винен, що засмакував, а воно добре, то і ще, і ще тепер хочеться.

— О, о, ви дуже то гостренький на язик, і тільки щастя, що я знаю, що це гарний жарт. І тому це мене не турбує. Бо не знаю я вас як п'яницю, тому і той жарт дуже вдалий для мене.

Обмінюючись такими жартами, вони скоро попоїли, і Петро сказав Вірі, щоб вона сідала шити, а сам забрав посуд, помив його та поприбирав все із столу. Поки хлопці прийшли з їдальні, вони поїли, і все було прибране, помите. Вони не з'їли кілька пирогів і трохи борщу. І коли Валійон, прийшовши з обіду, затримався довше в кімнаті, не пішов на двір, як всі інші, Віра підійшла до Петрової шафи, значуче подивилась на Петра та запитала:

— Чи можу я погосподарювати у вашій шафі?

— Як ти вже так близько до неї, то ніяк не можна зупинити. Заходь туди, а я тоді замкну.

— О, хай Бог боронить,— сказала Віра. — Ніколи не повірю, щоб ви були таким лиходієм та схотіли задушити бідну дівчину в шафі.

— Цілком задушити, то ні, але так, трохи подушити, то не завадило б.

— Дивлячись кому. Може, вам то не вадило б, але в мене, може, й кісточки потріскали б.

Так жартуючи, вона відчинила шафу, взяла пироги та борщ і звернулась до Валійона:

— Прошу, Валійоне, покуштуйте київського борщу, ну, і пиріжки також в Дніпрі печені. Тож спробуйте, чи будуть вам смакувати. А тоді вже дасте свою оцінку.

Коли Віра заговорила, Валійон обернувся та зробив дуже несподівано таку міну, що можна було зрозуміти її, як злобну іронію, але він тільки сказав:

— Дякую за гостину, та де це ти того добра набрала?

— Наварила в Петровій шафі.

— О, так там, в тій шафі, все можна зробити?

— Чули ви, що Петро казав?

Валійон не дав довго себе просити. Сів і скоро з'їв, бо все йому смакувало. Вже давно він не мав нагоди їсти пироги і борщ, то хоч і пообідав на кухні, але все смачно з'їв. Він дуже дякував, коли скінчив їсти та не міг нахвалитися, що все таке дуже добре.

— Я навіть ніколи не їв такого доброго борщу. От яке щастя та яку гарну і добру господиню хтось матиме. Як мені заздрісно і шкода, що я не можу бути тим щасливим.

— Ну, ну, не дуже то ви так прихвалюйте. Що я старалася щось добре зварити, то правда, але коли б я щоденно варила, та все було б, що потрібне, то більше би практикувалася і легше було б щось зробити, і певно що було б все належного смаку. А так, зробила як могла і як вдалося. А що до вашого щастя, то не можна так грішити, та ще перед людьми, які знають, що у вас є те щастя, і краще, і ліпше, і мудріше. Хіба ви думаєте, що я не знаю нічого про Оксану, вона ж вчена жінка, вчителька, а що ж я проти неї? Нічого. То ж не гарно вам так задаватися і удавати, нече б то Оксана недостойна вас.

Валійон, іронічно усміхаючись, сказав:

— Може, й ні. Та вона в моїх очах виглядає як пуста і легковажна жінка, яка може дуже легко і скоро змішувати карти. А до того ще одне. Хто ж може порівнятися з твоєю красою, фігурою, вмілістю та вдачею!

— О, не заслужено знущаєтеся ви наді мною, Валійоне. Щирий приятель так не говорить, але коли це вам приносить задоволення, то я ваш посміх прийму, як добре діло для мене.

— Хай тобі буде, що насміхаюся. Ти можеш прийняти та думати, як хочеш чи як розумієш, а я таки трохи правди сказав. Тож не гнівайся на мене, а я ще раз дякую тобі, що і мене нагодувала.

Валійон одягнувся та врешті сказав:

— До побачення, бо мені спішно треба на побачення.

При тому засміявся та вийшов.

Петро весь час сидів і не втручався в розмову Віри з Валійоном. Коли Валійон вийшов, перша заговорила Віра:

— Дивно мені, просто болісно, чому цей Валійон

так каверзує. Усе він причепить латку не туди, куди треба.

— Та що ж там дивного. Він тільки так трошки підкушує. Це тому, що по сьогодні, як мені видно, ти не згодилася з ним так задружити, як Оксана. Коли б ти дала на те згоду, чого він бажає і про що думає, то Оксана давно вже була б на його смітнику, а так він ще зустрічається з нею, бо зараз вона йому вигідна та розважна. Скільки я вчув і зрозумів з ваших розмов, то в нього немає поважної думки про Оксану.

— Я не знаю докладно,— сказала Віра,— може, я помиляюся, може, та Оксана і є жінкою легкої вдачі. Ну, хай буде і так, що Оксана такої вдачі, що тільки б з ким не зустрінулася, того вже й потішить. Але коли добре вдуматися, а тоді сказати правду, то мало знаходиться людей з сильною волею та світлим характером, щоб їх можна було приписати в стан святих за загальнолюдською оцінкою. Тому дуже негарно, коли Валійон, як ви кажете, не має поважної думки про Оксану. Тоді стає питання: чому ж він, коли такий чистий, таки лізе безкінечно у те багно? Зараз, може, йому це вигідно, але потім, як би він не чистився, то таки велика частина того бруду так і залишиться на ньому.

— Це правда,— сказав Петро. — Воно то так є на світі, що всі люди не можуть бачити себе і завжди глухі та сліпі відносно своїх помилок і злих вчинків. Я не дивуюся дуже цьому, що він так поступає, бо життєві обставини і час зараз такі, що найліпша людина може перетворитися на падлюку.

— Одне мені боляче і прикро, що від якогось часу він явно ставиться до мене з якимсь презирством. Але ми забудьмо зараз про те, бо не варто переливати з пустого в порожнє.

Вони взялися знову до шиття. Віра закінчила шити

все, що було потрібно на машині. Решту, те, що треба було шити руками і прасувати, Віра забрала з собою. Випроваджуючи Віру, Петро на ходу розповів їй про всі новини, про які написала йому мама. Та додав, що це все його дуже хвилює, виводить з рівноваги і не дає можливости заспокоїтися. Віра, вислухавши всі новини, які спричинили для нього такий неспокій та тяжкі хвилювання, сказала:

— Дещо розумію вас і співчуваю відносно родичів, їх переживання та тих страшних подій і умов, серед яких їм доводиться безпомічно жити та переносити все докупи: горе та страхіття. Також велике співчуття у мене до вашого друга, який загинув мученицькою смертю, як безприкладний герой, у бою з тим нашим віками вже проклятим наїзником, московським гадом, який заповзявся знищити нас як окремий нарід, як окрему державу. І на горах трупів і в морі крови завершити свою диявольську мету. Це дуже великий жаль і туга за такими синами, за такими світлими постатями, які, не вагаючись, віддають своє життя за нашу кривду, за нашу незмінну правду. Я висловлюю вам моє жалісне і глибоко болюче співчуття. І за душу загиблого вашого друга і всіх загиблих героїв я гаряче помолюся, коли зайду в свою кімнату. Але відносно ваших невідрадних родинних обставин, а то й таки можна назвати трагедії, то я не дуже багато прикладаю уваги чи співчуття. Бо коли мала б бути це правда, про що ви вже раніше розповіли, то для мене незрозуміло, чому ви маєте так страшно переживати і хвилюватися. Бо чи раніше чи пізніше, не могли ви чогось ліпшого сподіватися. Я розумію, що по закону Божому порушення супружньої присяги — тяжкий гріх. І називається це по християнському закону, а головне, по вашій католицькій релігії неморальним, грішним зламаним життям. І вихід з того, щоб прийти до нормального стану життя, дуже тяжкий. Я знаю, що за законом греко-католицької церкви немає жодної

можливости у вас одружитися вдруге з ким-небудь. І те спричинює вам переживання і хвилювання, а може, ще й сердечні почуття чи любов до неї мучать вас? Цього я ніяк не можу знати, та як би там воно не було, то я, як ваша приятелька, співчуваю вам, людині, що хотіла прожити свій вік чесно і справедливо в родинному теплі й щасті. Коли ви дійсно в такому стані, то це дуже прикро. Однак, пригадайте, як сказав великий Каменяр: «А життя — то борня, а любов — то брехня». Тож кріпіться і думайте, що по-геройському переможете всі незгодини свого життя, своєї химерної долі. Та як чесна людина укріпіть вашу віру в прийдешнє світле майбутнє. По тому всьому бажаю вам доброї ночі.

Говорячи це, вона обома руками притиснула його до себе, поцілувала в чоло та, повернувшись на одній нозі, побігла на гори. Як завжди, обернулась, помахала рукою та щезла за горою.

Прийшла весна. Стояла дуже гарна погода, і Петро багато разів зустрічався з Вірою на горах, а то й заходили до його кімнати. При кожній зустрічі в них завжди зав'язувалась розмова на різні життєві, а то й наукові теми, але Петро більше ніколи не зводив розмови про його особисті родинні справи. Віра багато разів приходила пошити для себе деякі речі. І кожного разу Петро проводив її до мосту, і вони прощалися так, як і при перших зустрічах. А від того часу, коли Віра вже все знала точно і правдиво про нього, Петро тримав себе дуже обережно, щоб якимнебудь невдалим жартом чи висловом не створити про себе поганого враження в такої милої і дорогої дівчини, до якої в його серці та всім його єстві, незважаючи на все, мученицько горіла любов. Він тяжко мучився та з усіх сил намагався опанувати себе, коли вона не раз обдарювала його своїм палким та променистим поглядом та якоюсь незрозуміло радісною та приманливою посмішкою. Він втрачав рівновагу, мучився та з усіх сил стримував

себе, щоб не схопити її в свої обійми та цілувати, милувати до невисказаної насолоди її личко та постать. Був свідомий того й боявся, що тоді то була б остання зустріч з нею, бо він не зміг би перенести її обурення. А він бажав хоч би до якогось часу зустрічатися та дружити з нею. І хоч яка це була мука та тяжке переживання, все одно, коли Віра так приязно і розкішно сміялася та ласкаво дивилась прямо йому в очі,— ці хвилини він вважав найбільшим щастям, яке тільки можна вимріяти в своїм житті. Тож він дуже радо зустрічався з Вірою. Вона завжди повідомляла його листом, що буде дожидати на мості або на знайомому їм місті в горах. Іншим разом, коли прощалася, заповідала:

— Дожидайте мене, прийду до вас в гості.

Весь час ініціятива була в її руках, все залежало від її бажання, що і коли будуть робити, де і як вона бажала б зустрітися. Ані разу Петро не проявив своєї волі чи якихсь бажань з знаної вже причини. Він ніколи не забував того, що таке гарне і миле приятелювання та дружба з тою такою дорогою дівчиною не довічне, але дочасне. Тож після кожного прощання з нею його томили безнадійні думки та журба. Весь час, відколи він дружив з тою дівчиною, його життя на шахті проходило в задовіллі та легше, час проминав скоріше.

Так проминули весна й літо, знов настала осінь.

Петро отримав коротеньку записочку від Віри: «Якщо в неділю буде гарна погода, приходьте на гори до знайомої нам лавочки. Буду вас зустрічати дуже привітно. До побачення. Ваша приятелька Віра».

Коли прийшла та неділя, надворі стояла гарна, тепла весняна погода. Вставши рано, Петро поробив усе, що було необхідним для його життєвих потреб і порядку в кімнаті. По обіді убрався в своє нове вбрання і пішов на гори. До міста вони йшли разом з Валійоном,

а потім Валійон пішов через Небру до Вальдорфу. Петро пішов стежкою на гори. З гір простягався чудовий краєвид. В долині блищала річка Унструт, а на південно-західню сторону простягся кряж трохи скелястих, але по більшости вкритих сосновими лісами гір. Від східньої сторони ріки Інструт та від північної сторони шахти аж до міста Небри тягнулось пасмо не дуже високих гір, на яких росли дерева та різні кущі. Ці гори були майже скелясті, але на них, чи то колись по пляну, чи то природні, були чотири ступені, на яких були досить широкі хідники, вкриті травою. Вони тягнулися аж до села Ґросваґен. У підніжжі гір коло кущів було поставлено багато лавок. В неділю чи в свята, коли стояла гарна погода, з Небри та з сіл туди приходило багато людей на прогулянку подихати гірським свіжим повітрям. Відпочиваючі сиділи на тих лавках, милуючись чудовими краєвидами.

Вийшовши на гори, Петро попрямував на вказане Вірою місце біля вже пам'ятної лавочки. Він обминув багато людей і звернув свій погляд в бік шахти, куди через гори простяглася линвова залізниця, що транспортувала сіль у вагончиках до хемічних лябораторій в Розлєбені. Це була та залізниця, на якій вже два роки працював Петро. Пригадався той час, коли блискавка вдарила в горішню мачту і як він чудом залишився живим, бо схопив голою рукою важіль для вимкнення високої напруги струму, забувши зі страху про ґумові рукавиці, які висять завжди коло того важеля. Згадав, як він звалив велетенську, куту залізом колоду під вагон, який, повний солі, при розриві линви гнав просто до електричної станції. Та як то він, вдаривши об колоду, в той момент зупинив цілу лінію, що врятувало життя багатьом людям та запобігло нищенню цілої системи. Обійшлося тим, що була знищена тільки та мачта, в яку вдарила блискавка, і попадало багато вагонів, але нікого з людей не забило.

Дивлячися в той бік, Петро йшов помалу, обминаючи людей, яких так багато вийшло сьогодні на прогулянку. Наближаючись до лавочки, коло якої мав зустрінути Віру, він завважив, що на ній сидять якісь старші люди. Та враз з-за кущів вискочила Віра. Вона також убралася в своє бронзове вбрання, а під жакет вбрала вишиту сорочку, зав'язавши на грудях зробленими з ниток китичками, які виглядали, наче природні квіти. На косах мала темно-червоні кокарди. А також взула свої улюблені бронзові черевички. Такий акуратно припасований стрій робив її ще більше достойною, приманливою красунею. Вистрибнувши з-за кущів, вона побігла з розпростертими руками назустріч Петрові. Всі люди звертали увагу та приглядалися до неї. Та Віра не звертала ні на кого уваги. Бігом наблизилася до Петра та ще здалека привіталася з ним. Радісно сміючись, промовила:

— Добрий день, Петре! О, яка чудова погода сьогодні! Як ви вгадали, що я думала? Я так хотіла, щоб і ви сьогодні вбралися так гарно, і ми по такій прекрасній погоді цілу днину прогуляли б з вами на тих горах. Наблизившись до Петра, вона обома руками обняла його, притисла до себе на хвилинку і відступила.

— О, яка кремезна, сильна козачка, мало не вдушила мене, а може, ти справді захотіла поламати мої ребра? — сказав Петро, також обнявши Віру. Нахилився, поцілував її в лице, і не встиг добре дотулитися устами, як вона, мов стріла, вирвалася з його рук та виструнчившись напроти нього, посварилась пальчиком, зробила грізну міну та сказала:

— Вам пасувало би бути поважнішим і своїм поцілунком не робити стиду невинній дівчині перед отією публікою.

— Та чим же мені відплатитися тобі за те, що ти перше мене так надушила, що аж кості затріщали?

— Мені то можна вас душить, а для вас це — великая опасность і строго воспрещается. І ви должни це харашо панімать на общепонятном.

— Ну, харашо,— вже сміючись, відповів Петро. — Буду пам'ятать і панімать, але воно трохи таки образливо для мене, що ти така непривітна на вияв моєї приязні.

— В чім я непривітна, що не хочу людського поговору? Всяка непристойність не принесе нам поваги чи доброго слова. Прошу, будьте приязні, чемні, бо у мене на сьогодні так багато треба сказати, що і цілого дня не вистачить, щоб про все з вами переговорити.

При тих словах вона взяла Петра під руку та вони повільним кроком почали проходитись аж до шахти і назад. Віра перша почала розмову. Вона розповідала йому про різні пригоди і новини, про які їй вдалося довідатися, про події в Україні та світові обставини, із чого вона виносить таке враження, що Гітлер на всіх фронтах терпить поразку та довго не втримається, то для нього скоро прийде остання година.

— Я тільки молю Бога, щоб зберіг нас живими і здоровими в цей переламний та критичний час. Боже, як хочеться мені пережити це все горе та мати змогу за всяку ціну надолужити цей втрачений час. Петре, ви тільки подумайте, я ж вже, як то кажуть, на двадцятій весні, скоро буде вже три роки, як я покинула своїх рідних, мою дорогу матусю і на три роки вже розпрощалася з моїми мріями стати справжньою людиною, здобути знання та хоч трохи бути схожою на мою матір, яка в моїх літах скінчила вже вищу школу. А що ж я? Тиняюся по отих чужих горах і безпомічно марную мої молоді літа. Дивний сон приснився мені минулої ночі. І дивно мені, як воно є в цій природі. Я була ще маленькою, коли мати моя потайки водила мене кілька разів до церкви. Я і не пам'ятаю, в котру. Довго жили в моїй пам'яті всі ці пережиті хвилини у тім

святім храмі, який я розглядала з великим зацікавленням, слухала молитви, які читав священник у дуже бідних ризах. Надовго запам'яталися мені слова його науки про силу таїнства Божого, про його незмінну любов до людей, яким за їх чесне і трудолюбиве життя прийде Царство Небесне на віки вічні. А за зло і кривди, заподіяні ближньому, таких чекає довічна мука, пекло. Та відколи я стала ходити в школу, то моя мати більше не водила мене до церкви. І оце пройшли літа, тяжке родинне горе, вбили батька. Страшно згадати, як мучилася моя матуся та як лляла сльози я за моїм батеньком, бо він єдиний мав всебічні знання і в такий короткий час багато чому навчив мене. І от, коли його, дорогого, не стало на цім білім світі, ми з матінкою моєю залишилися сиротами та стали жити немов одне єство, одне ціле. Та недовго мала моя мати потіху з мене. Громом покотилася ота проклята війна, і так скоро прийшла розлука. Тяжка, страшна розлука, може, й довічна. Тяжко пережила я ту катастрофу, тільки завдяки тій несподіваній зустрічі з вами я жива посьогодні, а то страшні думки не покидали мене ні вдень, ні вночі. Ввесь час думала я заподіяти собі смерть і так закінчити це злиденне моє життя. Багато говорю я, а путнього ще нічого не сказала. Почала про сон, а зійшла на інші манівці. Але тепер вже до речі: ото приснилося мені все, коли ми були в церкві, ті всі молитви, краса храму, всі розмови з матінкою, та одне на останку дивне сталося, про що я поняття не мала. Наче б то ми були з мамою знов у церкві, але вже не в тій, православній, а в якійсь другій, чужій, католицькій. На тім я і пробудилася та довго роздумувала та врешті надумала, що коли сьогодні стріну вас, то таки попитаю, може, ви ліпше знаєте, що то таке, чому та з яких причин ви, галичани, католики, а на всій великій Україні — православні.

— Дуже добрий твій сон, нема чого казати. Ну і питання ти поставила мені, неабияке. Щоб дати тобі

повну, задовольняючу відповідь та не пробрехатися або не наговорити пустих дурниць, треба багато тобі пояснити. Це для мене нелегко, бо, поперше, я недостатньо вивчав історію церкви і так звані теологічні канони. Віра наша в Бога єдина, і прийшла вона з Візантії. Князь Володимир провадив хрещення всього народу на Київській Русі. Його так і назвали великим за виконання великого і святого діла. За те його потім причислили до стану святих. І та християнська релігія була прийнята по всій Україні в тодішній великій державі князя Володимира. Вона досягнула навіть великої сили поза кордони тодішньої великої держави України. Далі, за князя Ярослава Мудрого українська держава стала світовою державою, як з боку воєнного, так і з цивілізації, науки, культури та краси нажитих рідних традицій, які і по сьогодні незрівнянні в світі в своїй красі та незмірній духовній вартості. Це той скарб, це те яскраве світло, яке в наступних віках покорить, осліпить та поставить на коліна усіх велетнів та сильних світу цього. Так було, але прийшла гроза, час лихоліття. Першим лихом стали братні чвари синів князя Ярослава після його смерти. Друге лихо — це відкриті шляхи на сході, півночі та з інших боків, куди без жодних перепон посунули дикі орди одна за одною на Україну. Використовуючи цей розбрат, ці міжусобиці, вони безпощадно раз-за-разом руйнували цю велич культури, науки та духовний скарб християнської віри. За весь цей час кривавого змагу оборонної боротьби України, який з різними відступами та при різних обставинах тривав довгі віки, всі наші сусідські народи, а головне, західня частина Европи і північні сусіди загарбували скарби науки і культури з України, зростали спокійно до височінь сучасного рівня. А Україна стала, за словами нашого письменника О.Терлецького, «охороною західньої цивілізації і культури перед степовиками». У горах трупів та в морі

крови втопилася велич Української держави, її культури, науки, традицій та християнської релігії. Дуже добре використали ту неміч України наші сусідоньки москвини і поляки. Одні й другі різними чортівськими хитрощами для ще більшого ослаблення роздирали єдиний український нарід на частини. Викривленими догмами, злодійськими канонами вони підступно роздерли на клятих ворогів братів по крові й по вірі на довгі віки. Та тільки щастя, що в кожнім смутку чи горі з'являється хвилина спокою. Так і з тої нашої народньої недолі вийшло дещо добре і, я би сказав, корисне для нашого народу. Бо коли наш старший брат — Москва знехтувала всі права голови православної церкви патріярха і цар московський став всевладним патріярхом та Богопочитателем для всіх підкорених народів, то дійшло до того, що вся церква і священництво на Україні молилися тільки на російський спосіб і російською мовою, почитали Бога і його священство батюшку царя. А освіта священиків зводилася до такого рівня, що в тодішнім науковім світі вони не мали ніякого значення. Ми знаємо, що в час тої руїни, того середньовіччя вся висока наука провадилась латинською мовою. (На сьогодні — це мертва мова, а тоді це було необхідно). І от коли постала та горезвісна Берестійська юнія, то там знайшлися настільки добрі і мудрі люди, що спільно з Римом зберегли свої відвічні закони, так зване Візантійське право, чи як його ще звуть — грецький обряд. Користуючися з того права, ієрархія так званої греко-католицької церкви випускала священиків з більше вищою освітою та знанням латинської мови. І незважаючи на скаженний натиск з боку польських єзуїтів, та церква зуміла втримати свою відокремленість від римського католицизму. Знайшлися люди, які, використовуючи знання з латинського світу, створили основу для відродження української національної греко-католицької церкви з рідним обрядом і традиціями. Це я розповів тобі все дуже

загально, бо твоє питання має академічний характер і потребує не короткого часу, а довгих університетських студій на академічному рівні. На остаток я тільки скажу тобі таке — сучасний архиєпископ, князь української греко-католицької церкви під Польщею безкінечно прямував та вів переговори про возз'єднання українських церков воєдино та створення Українського Патріярхату в Києві для всієї України.

Та до цього ще далеко, але нам треба так вірити, як сказав наш великий Каменяр, син коваля, син тієї Галицької землі Франко: «Щезнуть межі, що помежували чужі між собою. Прийде час, і згорне мати до себе всіх діток теплою рукою». От що я зміг відповісти тобі, дорога приятелько, на твоє питання.

Увесь час, поки Петро говорив, Віра тримала його під руку, і вони рівним кроком повільно проходжувалися то в один, то в другий бік, не звертаючи уваги ні на кого, а Віра цілий час мовчала і безперестанку поглядала люблячим поглядом на Петра, який, говорячи, дивився прямо поперед себе так, наче б читав свої слова.

— Але ж і відповідали ви мені, Петре, так повно і так вміло перейшли від праісторії в історію недавно минулого часу і в сучасність. Дуже дорого могла би коштувати така лекція, хоч вона і дуже загальна і недокументальна, але всебічна. Щиро дякую, от як гарно ми провели час у такій розмові. Тепер місце вільне на лавочці, то сідаймо, і ви ще раз заспівайте отої пісні, як тоді, коли ми вперше тут зустрілися.

Петро, не відповідаючи ані слова, сів на лавку, Віра коло нього, і зразу заспівав «На чужині загибаю». Віра вторувала йому надзвичайно гарним, чистим сопраном, що надавало пісні краси і звучности, а луна розходилася далеко по горах. Петро скінчив і тяжко зідхнув.

— Ну і гарно ж нам це вдається! Шкода, що так марно гинуть такі таланти,— сказала вона, вже сміючись. — Петре, може би ми в тій Німеччині створили оперу?

— Сміх — це здоров'я. Тож, жартуй здорова. Але я хотів би запропонувати тобі, щоб ми переправилися пороном біля шахти через Інструт і зайшли до мене в кімнату. Я маю дещо до читання для тебе, то заберемо і повернемось до моста увечері.

— Дуже добре,— весело сказала Віра, і вони вже досить швидким кроком дійшли до порона. Старий німець знав Петра вже добре, то коли побачив, що він наближається, приплив йому назустріч, і вони скоро опинилися на другім березі Інструту. В бараках не було майже нікого. В таку гарну погоду всі порозходилися. Петро почастував Віру чорною кавою і ще дечим із своїх припасів, які все придержував на неділю, бо в неділю на шахті ніколи не було вечері. Петро, дещо шиючи на своїй машині, завжди міг дістати щось корисне. Всі такі запаси він відкладав на неділю. Тож сьогодні мав досить чим пригостити Віру. Вона хоч і казала, що не голодна, але сіла й добре таки повечеряла з Петром. І тільки що вони закінчили запивати чорною кавою вечерю, як раптом рознісся голос сирени, за першою — незлічимий гук сирен навкруги. Тривожні голосники викрикували: «Увага! Увага! Повітря! П'ятнадцять літаків в повітрі! Просимо ховатися!»

Віра, вчувши таке, мов ошаліла, підскочила до Петрової шафи, за одним махом витягла всі його вбрання та білизну. Вона знала все, де що лежить у Петра, то зразу з-під ліжка витягла дві валізки. Одну дала Петрові, другу взяла сама та, схопивши Петра за руку, стрімголов рванула під гору в бік бункера. Гер Шульце кричав, аж ревів:

— Швидше, всі повинні бути в бункері!

Петро намагався притримати Віру, але вона так

тягла його, що він навіть не помічав, кого вони обминали і випереджували. Перед бункером товпився народ, бо всі нараз скоро і легко не могли увійти.

Тим часом надворі діялося пекло, малі штурмові американські літаки кругом накидали освітлюючих ракет, і зразу стало видно, як удень. Але за хвилю дим від вибухів зробив цілковиту заслону над землею. Тільки чути було сильний гуркіт, виття моторів та гук пострілів з автоматів. Йшов неймовірно страшний повітряний бій. Великі ескадрильї американських штурмових літаків , що охороняли колони бомбовиків, безперестанку йшли в бік Ляйпціґу, Дрездену та вели завзятий бій з німецькими штурмовиками і зенітною артилерією, яка сильним вогнем зустрічала цей наліт. Та цей наліт, як видно, був добре підготований, бо по недовгім сильнім вогні зенітна артилерія почала замовкати. Ці штурмові з'єднання, видно, були добре і точно поінформовані, бо зразу засипали сильним вогнем зенітну артилерію, якою орудували німецькі дівчата. Всі вони, як стало відомо пізніше, були перестріляні з тих літаків, що з'явилися так несподівано і з низького лету брали досить точний приціл. Їх було дуже багато, і одні відбивали німецьких штурмовиків, а другі за короткий час майже цілком паралізували дію зенітної артилерії.

За малу хвилю почулося сильне виття моторів, за тим страшні вибухи детонації, від яких, здавалося, цілий світ завалиться. Це або розривалися в повітрі, або падали підбиті зенітною артилерією бомбовики. Котрий з них ще мав час, то викидав бомби де попало. Літуни та обслуга вискакували з парашутами. Віра, доки мала змогу увійти до бункера, стояла, міцно обнявши Петра, притиснувшись так тісно, що Петро ледве дихав, і коли тільки влізли до бункера, вона зразу потягнула Петра в куток, знову притулилася до нього та заговорила:

— Петре, коли це остання хвилина нашого життя, то я хочу, щоб ми вмерли разом, як одне тіло, та щоб наш дух понісся туди, у рідну Україну та до кінця світу сповіщав, як померкло життя дітей її. Коли ж треба вмирати, то страхом, горюванням та розпукою не відкупишся. Тільки шкода, що не доведеться виконати так дуже бажані завдання.

— Не вмреш, не бійся,— почувся голос на протилежнім боці.

Петро тільки тепер помітив, що проти них сидів старий Ластовецький. Він також був переляканий і блідий, немов біла стіна, але піддавав відваги та духу іншим, щоб легше, як то вдасться, пережити те страхіття. Сильні вибухи чулися безперестанку, підпори в бункері скрипіли. Петро подумав: «Вистачило б, щоб вибухнула одна невеличка бомба перед входом до бункеру, і всі живцем були б поховані. Бо доки хто спромігся б відкрити вхід, то за цей час всі подушилися б з браку повітря».

Але на щастя, клекіт від сильної детонації відсувався щораз далі. Це означало, що головна ціль нальоту була скерована на великі міста, де, як потім дійшли чутки, загинули сотні тисяч людей. Знову було чути сильний гул моторів. Повітряний бій не стихав, але зенітна артилерія майже замовкла. Цей такий сильний гук означав, що ескадрильї бомбовиків повертались назад.

По якихсь двох годинах стало майже тихо, всі легше зідхнули та почали виходити з бункеру. Петро з Вірою також вийшли та поволі повернули до бараків. Віра так і тримала Петра попід руку, притулившись до нього. З ними йшов Ластовецький. Він значуче усміхався та поглядав то на Петра, то на Віру. Врешті сказав:

— Чого ви так робите по дурному? Живете, як чоловік і жінка, та не оформитесь тут в уряді. Ви мали б непорівняно ліпше життя і не бігали б одне за другим. Ви ж знаєте, як живе Павло, що оформився з Марійкою.

Дістали помешкання і живуть у злагоді та в добрі.

— Дядю Ластовецький,— відповіла Віра,— ви дуже помиляєтесь, коли кажете, що ми з Петром живемо, як чоловік і жінка.

Так говорячи, вони дійшли до бараків. Віра зразу поставила валізку і сказала:

— Петре, на все добре вам, залишайтеся, а я побіжу сама додому.

— Ні,— запротестував Петро,— після нальоту патрулює поліція і військо. Коли тебе стрінуть, то зразу арештують.

І він, не питаючи Віриної згоди, рушив з нею майже бігом.

Під Неброю було багато поліції. Коли їх зупинили, Петро перший пояснив, звідки і куди вони йдуть. Поліцаї зразу закричали, що арештують їх, але на щастя надійшов поліцай з Небри, що знав Віру, і підтвердив, що це правда. А Петрові наказав скоро вертатись до бараків. Віра тільким сказала: «Добраніч» і, мов стріла, погнала на гори. Петро також майже бігом вернувся до бараків.

Повітряні атаки відбувалися часто, і кожного разу як тільки починали гудіти сирени на тривогу, Віра з'являлася в Петровій кімнаті до безтями задихана. Допомагала Петрові нести валізку і тягнула його за руку чимскоріше до бункеру. Спеціяльно на шахту нальотів не було, але було дуже багато повітряних боїв, а також падало багато бомб з пошкоджених бомбовиків. Вони звичайно викидали бомби де попало, і коли ще був час, то летуни вискакували на парашутах.

Були вже холодні дні, і тому Петро з Вірою майже не виходили на прогулянку в гори. Віра кожної неділі по обіді приходила до нього, і вони проводили час в розмовах, чи Віра щось шила. І кожного разу, коли було спокійно, не було нальоту, вони проводили час

весело, бо Віра наполегливо просила Петра, щоб він вчив її танцювати. Вона дуже хотіла повністю опанувати такі танці як фокстрот, танго, вальс звичайний, а, головне, дуже любила повільний вальс з деякими фігурами. А що вже польку та коломийку, то Петро не міг надивуватися, що вона наче народилася з тою вмілістю, бо так легко танцювала, наче повітря носило її.

— А чи ти знаєш трохи українських народних танців, хоч трохи? — запитав раз Петро.

Віра без слів, сміючись, продемонструвала йому всі кроки з Полтавського гопачка, з Запорізького аркана та ще багато таких кроків, яких Петро і не знав ніколи.

— Звідки ти знаєш ці танці? — запитав Петро.

— Звідки? Краще запитайте — від кого,— відповіла Віра. Не раз я вже оповідала вам, що у мене був мій дорогий люблячий батенько. Усього, усього старався він навчити мене, та й мав він того знання стільки, скільки води в бездонній криниці. Та не встиг він ще всього передати мені. Убили гади таку ідеальну, таку вчену людину, дорогого батенька мого.

Віра, як тільки почала говорити про батька, зразу присіла на ліжко та заплакала, схиливши голову. Петро сказав, що дуже перепрошує її, він не сподівався, що своїм питанням доведе її до такого поганого настрою.

— Ні, ні, ви праві,— сказала Віра. — Ви не завдали мені образи своїм питанням, про це не треба вам турбуватися. Це вже така моя вдача,що я не можу бути веселою та спокійною, коли тільки згадаю про таку тяжку для мене втрату.

Вона обтерла сльози і, звернувшись до Петра, запитала:

— Петре, скажіть, але, прошу, будьте щирі зі мною: як ви розумієте мою поведінку, що я так наполегливо стараюся завчити оті всі європейські танці? Чи це

доцільне та чи має це якусь вартість в цю пору?

— Я думаю, що ти вже переконалася, що я завжди старався бути щирим до тебе, опріч тої одної справи, яка притупила твоє довір'я до мене. Не враховуючи того, в мене не було ніколи ніяких нещиростей чи фальші. А що до твого бажання навчитися танцювати, то це дуже гарно і потрібно не тільки молодій дівчині, але кожній людині. Бо і це одна з прикмет доброго тону та засобів спілкування і дружнього приятельського співжиття, коли доводиться бувати в товаристві. І сучасний стан, обставини чи пора не мають ніякого значення. Бо не можна живим людям добровільно закопувати себе в землю безкінечно. Сьогодні живемо, то діємо, як закон життя велить, а завтра, як не стане нас, то другі будуть продовжувати ту саму дію.

— Дякую за прихильну відповідь,— сказала Віра,— мені пора вже в дорогу.

Вона вдягнулася і так, як завжди, попросила Петра проводити її до мосту.

Два тижні після тих занять танцями та розмови Віра не приходила. Петро вже збирався написати листа чи якось дізнатися, що там таке сталося.

Та одного дня, вернувшись з роботи, він застав листа від Віри. Вона повідомляла, що мала багато різної роботи, та ще й були інші причини, що не могла прийти. А закінчення було таке: «Петре, дуже прошу вас, якщо не будете працювати в неділю, зустрічайте мене на мості. У Вальдорфі хлопці й дівчата упоряджують танці. Грає пан Ластовецький. Я дуже хотіла б, щоб ми вдвох пішли туди. Якщо не зможете — повідомте, а коли все добре, не повідомляйте. Зустрічати буду вас на мості біля першої години пополудні. Ваша приятелька Віра».

В неділю Петро пообідав, зібрався і вже пів на першу пішов в бік мосту. Ще здалеку він побачив, як Віра проходжувалась біля мосту. Побачивши Петра, вона

побігла йому назустріч і дуже ласкаво привіталася з ним. Перша почала розмову і сказала, що сталася зміна, бо замість Вальдорфу ця забава буде відбуватися у Вітценбурзі. Взяла Петра під руку, і вони звернули наліво від мосту просто на Вітценбург.

Віра, розстібнувши плаща, продемонструвала Петрові своє бронзове вбрання, яке вони шили разом з Петром, а під сподом вишиту блюзку. Такий стрій дуже пасував до її лиця. Вона розстібнула і Петрів плащ, та побачивши, що Петро також вдягнув бронзове вбрання, аж скрикнула:

— Ну і як же ви так вгадали та вбралися в таке ж вбрання, що і я? Ну і диво! Ви чарівник якийсь, що навіть вдалині ловите людські думки.

— Не завадило б нажити такої сили, щоб з тої віддалі притягнути навіки до себе такого янголика з синіми очима. Ото були б ласкаві Господні чари!

— От каприза яка, я про одне, а він про щось друге. Та чи що, мало вам одної тої війни на світі? Ні, ви бажаєте стати героєм, та таким, що може вести бій з немічними дівчатами.

— О ні, о ні,— сказав Петро. — Такої війни ніхто не виграв, ну і я не стану тим першим переможцем. Тільки для оборони треба б мати якесь поготівля.

— Тримайте собі те поготівля, та тільки не воюйте. І давайте заключимо мир з нейтральною зоною.

Так жартуючи, вони вийшли дорогою на гору, де на високій скелястій кручі були забудівлі власника великих маєтків Вітценбургу. Вже здалека було чути, як там танцювали під музику, якою керував пан Ластовецький. Увійшовши в середину будинку, де відбувалася та забава, Петро з Вірою зустріли багато знайомих, а з іншими знайомилися на місці. Коли вони привіталися та були готові танцювати, оркестра заграла коломийку. Петро не дуже то був охочий до коломийки, але мусів

вже запросити Віру, бо вона аж підскакувала. Тож вони закрутилися. Віра не тільки що сама наче літала в повітрі, та ще й Петра підтягала за собою. І він сам собі дивувався, що так давно він вже танцював, а з Вірою йшов в коломийці, наче в повітрі плив. Потім Петро танцював з Оксаною та іншими дівчатами. Та після кожного танцю Віра невідступно підходила до нього і дуже пристойно дотримувала йому товариства. Але після одного вальса, коли вони обоє протанцювали, Віра підійшла до Ластовецького. Петро бачив, як вона його обняла та щось на вухо нашіптувала. Петро не знав, що вона хоче та що вона нашіптувала. Ластовецький, вислухавши її, обняв її за стан, а вона дуже весело засміялася і поцілувала його в чоло. Ще раз потиснувши Ластовецькому руку, вона підбігла до Петра, що в гурті розмовляв з хлопцями і дівчатами. А Ластовецький почав грати повільного вальса, що звався англійським. Проштовхнувшись поміж хлопців, Віра стала напроти Петра, вклонилася йому і запросила до танцю. Вони почали танцювати, і за хвилю Петро побачив, що майже ніхто не танцює. Крутилися ще три пари, але дуже не до такту. Зате Петро з Вірою танцювали дуже гарно. Ластовецький навмисно грав довго, а Віра з Петром наче плили в повітрі, повторюючи раз по раз ті фігури, які вивчили в кімнаті Петра. Віра, дивлячись Петрові в очі, прошепотіла:

— Петре, як це гарно, як мило та приємно танцювати з вами. Це ще одна дорога та незабутня щаслива хвилина в моєму житті. Врешті вони скінчили. В момент скінчення Віра зробила ще один крок. При повільнім такті раз-два-три вона два рази на третім переноснім кроці повернулася кругом, тримаючися тільки за один палець правої руки Петра. І вже при другім повороті так і плигнула під праву руку Петра, а він, притримуючи її за стан, зупинив її рух. Вона подала йому свою праву руку, яку він своєю рукою підніс зразу

вгору, а відтак, опускаючи донизу, притягнув до своїх уст, поцілував та сказав:

— Щиро дякую.

На те Віра, обдаривши Петра ласкавим поглядом, відповіла:

— І вам дякую.

Вона вся сяяла з радости та пишалася тим успіхом, якого вони з Петром заслужили. Вона непомітно завважила те враження, яке вони викликали такою своєю поставою та надзвичайно ритмічним вальсом, так гармонійно виконуючи його. Врешті вони підійшли до гурту, і всі почали їм дуже апльодувати за те, що вони так гарно танцювали. І навіть Валійон сказав:

— А де то ви брали такі курси танців? Добре підготувалися до вистави!

Петро з Вірою нічого не відповіли, бо оркестра почала грати польку. Та враз почалася тривога. Кругом так заревіли сирени, аж в голові тріщало. Зразу десь взялася поліція і командувала, розганяла всіх. Петро з Вірою тільки що встигли одягнутися та пустилися бігти в долину в бік шахти, як враз почалась стрілянина, повітряний бій. Віра летіла, мов несамовита, в долину і тягла за собою Петра, що не встигав так скоро бігти за нею. Вони вскочили в яму під скелею і припали обоє до плити, що закривала їх з трьох боків. Вони почали змагатися. Петро хотів ту відкриту частину заступити собою, але Віра обкрутилась довкола нього і притиснулась разом з Петром до скелі. Заговорила:

— Петре, не боріться, прошу. Це мала-поміч, і коли то вже наш кінець, то вмираймо разом, як одне тіло.

Надворі вже було темно, тож штурмові ескадрильї безперестанно освічували гори освітлювальними ракетами. Наліт був раптовий, кулі із штурмових літаків свистіли, відбивалися від скелі і рикошетом раз-у-раз падали коло них. Попри стрілянину малих

штурмовиків вони вчули сильні бомбові вибухи. В цей момент над їх головами завила падаюча бомба. Віра закрила очі і прилягла на Петра. Пролунав сильний вибух, все стряслося. Здавалося, що вся та камінна гора злетіла в повітря і розсипалася на дрібні скалки. Та це тільки так здавалося, бо, на щастя, бомба, яку викинув підбитий літак, впала не на них, а за сто кроків за дорогою у відкриту порожню долину. Тільки скалки від тієї бомби посипалися на скелю. Вдаряючись об камінь, відбивалися і падали далеко на дорогу. Повторилося ще кілька сильних вибухів, але вже далі. Повітряний бій також притих, тільки високо було чути шум моторів. Це ескадрильї бомбовиків повертали назад.

Петро ворухнувся, щоб вставати, але Віра скомандувала:

— Чого це ви спішитеся? Тяжко вам лежати піді мною, тяжка, чи що, надушила вас таки дуже, але від тіла мого лиха вам не станеться. Старайтеся дихати, щоб не вдушилися.

Це вже був веселий жарт, і Петро таки відсунув Віру від себе і в темряві побачив, що вона була обсипана землею та всякою пилюкою. Він старанно почав обчищати її. За той час, поки вони обчищалися, в повітрі і навкруги стало спокійно. Тоді вони без слів майже бігом пустилися додому. Добігши до мосту, Віра сказала:

— Добраніч, та не сердьтесь на мене, що надушила ваші кості, а на майбутнє ви повинні бути більш обережним та розважним та не підставляти свою голову під залізо.

— А ти? — огризнувся Петро.

— Я лиха, ніщо мене не бере, нічим не треба журитися. На все добре, бережіться і уповайте на Бога.

Сказавши це, мов стріла, козою поскакала на гори.

Від тої забави проминуло два чи три тижні. Дуже

часто стали відбуватися нальоти, щодня була повітряна тривога. Люди ховалися у бункерах, але справжніх атак на шахту не було.

Одного дня, прийшовши з роботи, Петро застав листа від Віри. Віра дуже коротко сповіщала, як вона переживає, згадуючи той страшний час там, під скелею біля Вітценбургу. А далі була така дописка: «Наближається Різдво Христове, ну і Новий Рік. Прошу, не відмовте, тому що я напрошуюся до вас в гостину. Маю велике бажання і дуже наполегливо підготовлююся в дружбі з вами зустрічати Новий Рік. Коли буде можливість і стане трохи безпечніше, то я ще заскочу до вас. Поки що моліть Бога, щоб живими і здоровими дочекати Нового Року. Бережіться! На все добре, ваша приятелька Віра». Відповівши коротко на Віриного листа, Петро між іншим написав, чому вона просить, щоб він не відмовив їй прийти до нього в гості, коли добре знає, що вона завжди бажаний гість для нього.

На другий вечір як Петро відписав листа до Віри, зайшов до нього в кімнату Войда. Вони довго розмовляли на різні теми, про події в світі а також про життєві обставини. Войда — поляк із Шльонську, інженер за фахом, але коли він сидів в тюрмі разом з Степаном Бандерою, то навчився добре говорити по-українському. І з Петром він також вів розмову українською мовою. За це поляки дуже насміхалися над ним. Та Войда на ті насмішки не звертав жодної уваги, бо без нього всі поляки були, як малі діти без батька. Він, працюючи інженером, мав великий вплив на всіх керівників, з чого поляки дуже користалися і тому слухали кожного його слова. Переговоривши на різні теми, як світові, так і політично-економічні, а, головне, про події на фронтах, Войда врешті сказав:

— Слухай, Петре, по всіх чутках та ознаках видно, що це буде останній рік нашої неволі в тій гітлерівській

Німеччині. Ми вже багато говорили між собою з поляками, а також я вже говорив з багатьма українцями, тільки з тобою ще не мав часу поговорити. А сьогодні я навмисне зайшов до тебе, і скажу тобі, що всі хочуть разом зустрічати Новий Рік. Про це я вже говорив з управлінням шахти, навіть з нашим вартівником Льоренцом і тутешнім поліцаєм, а також і з гер Шульце. Всі дали згоду, не боронять, щоб Ластовецький із своїми колеґами заграв у приміщенні їдальні. Тільки всі ставлять такі умови: щоб були обережні з вогнем і щоб не було ніякої пиятики. З майже всіма поляками я вже переговорив, та й українцям декому сказав, а з рештою ти поговори, щоб всі тримали себе достойно та не наробили якогось свинства, за що треба буде потім відповідати.

На тім вони скінчили розмову, і Войда пішов. Петро тільки тепер пригадав собі лист Віри і дивувався, звідки вона вже раніше нього дізналася.

Якось за тиждень чи два перед святами несподівано перевезли частину фабрики по ремонту літаків і встановили в анґарах біля шахти над рікою коло залізничної лінії. Ці анґари раніше служили як магазини для шахти. Тепер їх звільнили і туди помістили ту частину фабрики, яку розбомбили у великому місті. Навезли багато нових людей, яких помістили в різних будинках в Небрі. Звідти щоденно вони мусіли ходити до роботи. Почалися нові знайомства. На привеликий гнів і обурення Петра Валійон запізнався з якоюсь московкою Манею, яка ні словом не відзивалася по-українському. На заввагу Петра Валійон гостро відтяв:

— Який вам біль від цього? Вона мила, гарна дівчина, і я певний, що гіршим Юдою для мене не стане, як вам так дорогі оті всі українки.

Після такої лекції Петро старався жити і далі в приязних відносинах з Валійоном, але йому таки було

прикро і соромно, а то й боляче, що він поступив так ганебно з Оксаною, яка зразу так пристала до нього і весь час невідступно дружила з ним та була навіть у дуже близьких та любовних відносинах з ним. Хоч би тільки те, що скільки вона годувала його за весь цей час та все прала білизну і прасувала, як для свого чоловіка. Коли вона дізналась про цю зраду, то тяжко пережила її. Стрінувши Петра та заливаючись сльозами, сказала, що вона скоріше смерти сподівалася, ніж такої скорої та підлої зради. Вона виплакувала свою душу перед Петром і казала: «Правда те, що ви, галичани, мали більшу можливість осягнути національну свідомість та тим самим більш організовано стати до відродження української нації, а то й державної самобутньости. Але і між вами не бракує людей темних, неосвічених та ще й з підлим і низьким характером. Він — людина, як я пізнала, безхарактерна, малосвідома, одна мета його була: нажитися красою і принадою жіночого тіла. Давно я помітила це, але потурала йому задля моїх безвихідних обставин, в яких я опинилася. У мене освіта учителя початкової школи. І він не в пару мені з освітою, яку він зараз має. Та думала я, що коли ми в парі повернемось в Україну, то я стану працювати, а він, коли схоче, може закінчити освіту, дістати якесь звання по фаху. Та він виявився Юдою і лишив мене поневіреною напризволяще. За таке лиходійство він буде належно винагороджений долею».

Петрові багато довелося почути про різні події, відколи приїхало багато людей з тією фабрикою. Ходила чутка про якогось велетня-москаля Віктора, котрий безкарно майже кожного дня хапав по дорозі котрусь з дівчат, затягав до лісу та ґвалтував, як тільки сам хотів. Багато дівчат, які переїхали з тією фабрикою, вже були вагітні. Та ніхто не відважився спинити його — всі боялися. Хлопці розповідали, що деякі ще на фабриці пробували провчити його, але він всіх позабивав так, що й сліду від них не залишилося.

Серед таких обставин і в такому оточенні різко змінилося життя на шахті.

Прийшов час Різдва Христового. Останній день перед святом Петро довго працював і прийшов вже досить пізно. Коли він увійшов до кімнати, то побачив, що Віра вже щось господарила в його шафі. Він здогадався, що вона щось приготовляє до того свята, але вдав, що не звернув на те уваги. Поздоровкавшись з Вірою, пішов до кухні по вечерю. Повечерявши, повернувся та почав збиратися на ту забаву, бо бачив, поки вечеряв, що в їдальні вже було повно народу та Ластовецький ладився починати грати.

Було вже пізніше, і забава йшла повним ходом, коли увійшли Петро з Вірою. Привіталися з усіма близькими, а до інших помахали руками. Несподівано з'явився Войда. Віра чемно привіталася з ним, кажучи: «Добрий вечір!», а він також по-українському поздоровкався з нею і зразу ж запросив її до танцю. Віра значуче поглянула на Петра, але він тільки кліпнув оком, усміхнувся та почав розмову з другими хлопцями і дівчатами. А як тільки підійшла Оксана, то Петро зразу запросив її до танцю. Танцювали польку. Оксана була тяжча і грубша та не так легко йшла в танці, як Віра, але танцювала дуже гарно та була надзвичайно задоволена, що Петро її запросив. Старалася бути веселою і багато розмовляла в танці. Коли скінчили танцювати, Петро легенько обняв її за стан та, піднявши її руку, поцілував та сказав:

— Щиро дякую за такий гарний танець.

Оксана глянула на нього, в її очах з'явилися сльози, і вона відповіла:

— Дякую вам,— і, зітхнувши, додала,— ви дуже добра людина, Петре.

В цей момент підійшли Войда з Вірою. Він також поцілував її руку та подякував за танець і, звернувшись до Петра, сказав:

— Не гнівайся, що я відібрав у тебе дівчину до першого танцю.

— Прошу дуже, це ніяка не образа, це забава, тож танцюймо з ким попаде.

Знову почали грати фокстрот. Віра з місця обернулась до Петра і, всміхаючись, сказала:

— Це може бути наш перший танець?

— О, так,— відповів Петро,— всі наші танці мусімо танцювати, закінчуючи старий рік.

Так проходила забава досить довго і спокійно, хоч там були різні люди: поляки й українці. Та всі досить пристойно себе поводили, бо це було вперше так дозволено на шахті. Один раз Віра запросила до танцю старого Ластовецького. Танцюючи, вона щось йому нашіптувала на вухо. Він зіпрів, піт заливав його річкою, але не переставав танцювати коломийку, аж поки музики не припинили грати. Він казав, що то не він танцював, то Віра носила його в повітрі. Скінчивши, він віддихався, пообтирав піт, трохи відпочив, а потім махнув рукою. Це був знак. Віра підійшла до Петра, вклонилася легенько, тільки головою, усміхаючись, промовила:

— Петре, прошу, не відмовте. Це повинен бути дамський танець.

І дійсно, Ластовецький заграв англійський вальс. Зразу почали танцювати тільки Петро з Вірою. Потім пішло ще кілька пар наших хлопців і дівчат, та більше танцювало поляків. Цей танець був чимсь таким, що привернув увагу всіх.

Віра вбралася на ту забаву у вишиту спідничку, вишиту блюзку і поверх гаптований байбарак, а в заплетені коси ув'язала малинові кокарди. Здавалося, що вони не танцювали, а плили в повітрі, виконуючи при тому різні фігури. Врешті, коли Ластовецький перестав грати, вони зупинилися, і Петро так само на

очах у всіх подякував Вірі за танець. Вона вся горіла з радости та пишалася тим, що Петро так шанобливо та достойно повівся з нею. Коли почали грати польку, Віра шепнула:

— Петре, зайдемо на хвилю у вашу кімнату. Вони непомітно вийшли і, коли увійшли до кімнати, там нікого опріч них не було. Віра притулилася до Петра і заговорила:

— Петре, я запросила вас сюди, бо в мене такий щасливий настрій, і я не можу висказати вам, яка я вдячна за ваше таке шанобливе та достойне ставлення до мене. Я не мала в житті такої можливости, такої нагоди бути в оточенні людей, бути в товаристві мужчини, мати такий успіх. За ту красу, за те задовілля я тут щиро дякую вам. Я не хотіла говорити того там, щоб всі люди слухали.

І вхопивши Петра обома руками, поцілувала його в уста. Від такої несподіванки у Петра з'явилася неймовірна думка, і він обхопив руками Віру, поцілував її, легенько погнув та положив на ліжко. Віра не боронилася. Петро зрозумів так, що вона змінила думку і згідна на все. Він машинально скоро почав діяти. Віра піднесла ноги вгору. Петро думав, що вона дає йому поміч на все. Але за одну секунду сталося щось неймовірне. Підібгавши ноги і руки, Віра штовхнула Петра так, що він полетів, як м'яч, на друге ліжко, вдарившись головою об його спинку. Віра скочила на рівні ноги, а Петро наче знепритомнів, але це був тільки момент. Він зірвався з ліжка, і його охопила безпам'ятна лють. Він став кричати, кидав на Віру кріслами і називав останніми словами:

— Ти Юда, ти остання вуличниця, київська гадюка, комсомолка, ти катюга, енкаведистка проклята, іди до чорта, забирайся геть, щоб я тебе більше не бачив, зараза проклята, цілими роками, як павутинням, обплутувала мене!

Так ганебно кричучи і лаючись, Петро гонив за Вірою по кімнаті, кидав крісла на неї, але вона, як той в'юн, ухилялася, і він ніяк не міг ані спіймати, ані вдарити її. Вона тільки плакала, ухилялася та просила:

— Петре, благаю, молю вас, опам'ятайтеся, схаменіться! Ви хочете вбити Віру, ту людину, яка любить вас, як мати дитину, як сестра брата! Вислухайте мене, благаю! Це ж гріх так знущатися, насміхатися над материнською любов'ю, що свята і незрадлива. Не заслужила я у вас такі гарні ймення, та Бог простить сам, а я все одно не стану ворогувати. Бо ту, таку страшну образу і зневагу ви нанесли мені в приступі неймовірної люті, як ошуканий, зневажений і покривджений в любові. Петре, молю вас, схаменіться, я розумію все, я розумію, що таким вчинком моїм я нанесла вам велику образу і кривду, як люблячому мужчині. За Божим законом це гріх — мати любовні відносини безшлюбно. Але любов, коли вона справжня, освячує цей гріх. Та не поминаючи вже Божий гріх, я від першої нашої зустрічі об'явила вам мою ціль, мої думки і мій напрям життя. Невже ви не розумієте, що сплило три роки моєї юности, цвіту молодого життя, я втрачаю час навчитися стати гідною людиною, я втрачаю час, в якому кожна молода людина горить отим страшним вогнем, бажанням кохання. Петре, я не інакша від всіх і скажу, що, може, більше гаряча кров тече в моїм тілі, ніж у других. Не можна висказати вам того, як тяжко я бажала і бажаю любови і кохання. Я молода, в повному розквіті краси і принади мого тіла. Ці ночі невиспані, ця мука страшна — боротися з похотями моїми, з тяжким бажанням напитися тих чарів кохання з людиною, яка стала найдорожчою в моєму житті. Яка наче той янгол-хоронитель з'явився в час мого крайнього розпачу, і розпуття і відтягнула мене від страшної пропасти та довгі роки по сьогодні надала матеріяльну поміч, духовну опіку та душевне заспокоєння, а то й щасливі

хвилини та задоволення. І все це безкорисно, покривджено, не маючи змоги мати хвилинку насолоди за свою великодушність, любов і тяжкі бажання. Це неймовірне, ніхто на світі не повірить в таку великодушність, яку висказали ви, Петре, супроти мене. Якби не ота присяга, яку я зложила моїй матері, та не та клятва та постанова за батька мого, то за одну хвилину я нагородила би вас тим щастям, задовіллям, зняла би той тягар і утихомирила би біль вашого серця. Але дорогий і довічний мій приятелю, цього я не можу зробити, і те ніколи проти моєї доброї волі не станеться. Хіба що я буду нежива або без пам'яті. Я молю і прошу вас, заспокойтеся та замиріться зі мною. Сьогодні я хочу щасливо з вами зустрічати Новий Рік. І щоб полегшити ваш біль, вашу досаду, я хочу висказати ті слова, що вичитала в трилогії Мазепи, де Мотря сказала до Чуйкевича. Не переповім змістовно тих слів, але своїми словами скажу про те саме: «Уповайте на час, і неначе на бурхливій хвилі океану, покладіться на ті хвилі. До яких берегів діб'ють, чи поглотять нас навіки з того білого світу, така і буде наша доля». І ще одні слова генія Тараса, що «...покритка попідтинню з байстрям шкандибає. Батько-мати відцурались, чужі не приймають». Петре, подумайте тільки, чи не могло б статися таке горе зі мною внаслідок наших гарячих бажань? Як можна упевнити себе, що ні? І що ж тоді? Я невільниця, і ви у неволі. От скажуть вам іти у невідоме, і як би ви змогли потурбуватися за мене чи спротивитися наказові такому? Це страшне, мороз по шкірі проходить на саму згадку про те. Потім моя постанова, моя гордість за родичів моїх. Хто вони були, а чим би я стала? Знаєте, хто був батенько мій? Доктор права, суддя, та ще там більше було у нього тих звань, а матінка моя — доктор історично-філософських наук. А що ж я, маю я якусь повинність, якийсь обов'язок перед світлими постатями їх? Ні, Петре, простіть мене, я вас прошу, я злоби не бажаю, а з

пристрастю борюсь, щоб не осоромити роду мого! Послухайте мене! — і вона, притулившись до Петра, облила його своїми сльозами, притулилась до нього та поцілувала його в чоло.

— Подайте зимної води, хай сльози умию, щоб люди не знали про них.

Петро, що після першого приступу скаженої люті та намагання побити Віру врешті замовк, стояв, як громом побитий, без слова відповіді слухав і так же без слова пішов та приніс зимну воду. Обмивши лице, Віра промовила:

— Ви добра людина, слухаєте мене, тож ходімо, а перед дванадцятою тут ми стрінемо Новий Рік. Я стільки придбала всякого добра, що з Новим Роком погостимося. Взяла Петра за руку, і вони пішли далі танцювати.

Петро не знав, що все так було підготовлене і домовлене. Коли наблизилася дванадцята година, і Петро знов опинився в своїй кімнаті, він застав застелений стіл, а на ньому багато поживи і навіть напитків. В кімнаті були хлопці й дівчата, з якими Віра про все домовилася. Вони всі враз привіталися та побажали собі більше щасливого Нового Року, потрошку почастувалися всі, скромно, але весело. Так і закінчили ту зустріч Нового Року в малому товаристві. Заховавши все, знову пішли на танці. Коли увійшли, застали тут нову компанію на чолі з відомим вже «гаспадіном Віктором», який звивався по залі, викрикуючи непристойні слова, матюкаючись на «общепонятном» та шукав причину, щоб чіплятися до кожного. Коли ж всі зайшли з Петром і з Вірою, він зразу, наче чекав на них, вигукнув:

— А-а! Здесь єсть єта хахлушка парадная! — і, приступивши до Віри, глумливо загарчав: «Здравствуй, мадам Вєра, ну давай, ми уйдьом с тобой в одиночку на проход!»

— Какой проход? Ти хто такий, що так всевладно приказуєш всім? Ти получше сам ухаді, пока не получил хорошего отправлєнія.

— Ах ти, сука хохлацкая! — загарчав, мов пес скажений, підпитий москаль-велетень. — Я тєбя сейчас научу, как рожкі наставлять. Обобйом єті рожкі, а то й з галавой снімем, как нужно. Пашлі, гаварю, поняла? — і, мов довбнею, вхопив Віру за руку. Вона зразу скричала:

— Рятуйте, болить, ломить руку!

Всі заніміли від такої раптової несподіванки і зі страху. Та це була тільки одна доля секунди. Раптом велетень заревів, мов бик поранений, і випустив руку Віри. Вона відскочила вбік, а з його руки задзюрчала кров. Невимовно скоро і дуже сильно Віра вкусила його за руку так, що він заревів та відскочив. Та за якийсь момент знов кинувся хапати її. Але він був затяжкий і неповороткий. Він лаявся на всі лади, які тільки знані в московській культурі, гонив по залі за Вірою, яка, мов в'юн, скакала на крісла, лавки і столи та все висмикувалася з-під його рук. І заговорила до нього:

— Вітя, отвяжісь, я тібя прошу, а то пожалеєш. Ухаді, звідкіля прибил, непрошений здесь.

Петро рушив, щоб зупинити його. Віра закричала:

— Петре, бережіться, не руште його, він вас уб'є, це бандит, енкаведист!

Та Віктор все одно вдарив Петра, мов довбнею, своїм кулаком у груди так, що Петрові на хвилю подих заперло. Та в цей момент, як Віктор вдарив Петра, Віра вхопилася за його другу руку і так шалено зробила собою млинця в повітрі, що тільки хряснуло, і розлючений велетень знову несамовито заверещав та впав на підлогу, вдарившись головою об кінець лавки. На малу хвилину втратив притомність. Віра, мов кішка, бистро і рівно стала на обидві ноги. Віктор

поворухнувся, здивовано, мов зі сну, відкрив очі та здоровою рукою хапнув під свою пахву. В цей момент Віра підскочила, як підстрілена, і з усієї сили обома ногами впала на його руку. Проте Віктор вже встиг вистрілити. Пролунав постріл, а потім Віктор випустив револьвер на підлогу. Щастя, що куля не зачепила нікого. Віра підскочила, взяла револьвер і ще раз рвонула разом з роздертою сорочкою з-під пахви Віктора якийсь пакет. За весь цей час ні Петро, ні Віра не бачили і не чули, що діялося кругом. Ще коли вони прийшли з кімнати до залі, поляки повідомили вартівника Льоренса, що якийсь п'яний москаль прийшов та хоче битися з усіма та не дає нікому покою. Льоренц покликав Шульце, а той — поліцая. Всі троє вони увійшли до їдальні в той момент, коли Віра скакала по кріслах, столах і лавках та кричала, і бачили, як Віктор вдарив Петра в груди та як Віра в цей момент вивихнула Вікторові руку і кинула його на підлогу. Бачили, як він сягнув рукою під пахву і як Віра знов скочила ногами на його руку і вибила револьвер. Вхопила той револьвер і вирвала пакет з-під пахви разом із клаптем сорочки. Тільки тоді вони підскочили, і лише тепер Віра побачила перед собою гер Шульце, Льоренца і поліцая. Відітхнувши, вона з місця подала пакет і револьвер поліцаєві.

— Ти сміліва дівчина, Віро,— сказав поліцай і взяв цей пакет і револьвер.

В цей час Віктор зірвався вже на ноги і хотів вирвати все це від поліцая. Але Шульце вдарив його ґумовим каблем через голову, і той похитнувся та впав на лавку біля столу. Поліцай відкрив пакет і жахнувся. Він побачив точно змальований план фабрики і деталі, що на ній вироблялися. Шульце скомандував, щоб всі розійшлися. Залишився Войда і ще кілька поляків, які вільно володіли німецькою мовою. Петро і Віра залишилися також. Войда і другі поляки тепер

докладно оповіли, як все це сталося. Коли все товариство з Петром і Вірою зустрічали Новий Рік в Петровій кімнаті, Віктор ще з трьома товаришами, досить п'яні, увійшли до їдальні та зразу почали бешкетувати, причіпляючись до дівчат та хлопців, як до українців, так і до поляків. Було очевидно, що не обійдеться без бійки, бо вони робили різні дурні штуки, щоб спровокувати бійку. Тоді Войда шепнув Станіславові, і той покликав вартівника Льоренца, який, як завжди, ходив собі спокійно навколо бараків. Льоренц потелефонував до Шульце і поліцая. Коли вони увійшли до їдальні, то вже самі побачили, що там робилось. Поліцай записав все, що розказали поляки і Віра з Петром. Він кивнув до Шульце, той вийшов та потелефонував кудись.

Не минуло і п'яти хвилин, як увійшло троє цивільних. Без слова закували вони Віктора, який кричав, ревів, бо боліла вивихнута рука. Двоє взяли його та потягнули до машини, що стояла біля бараків, а третій взяв від поліцая пакет і револьвер та на превелике здивування Петра, заговорив по-українському до Віри:

— Ви поїдете з нами. Обернувшись до Петра, він сказав: «Ви йдіть спати і бережіться. Ми давно вже знаємо, що тут діє шпигунська шайка. Але доки ми загинемо, вони раніше всі зігріються».

Петро жахнувся і запитав:

— То що, ви і її маєте за шпигунку?

— Ні, ні, ви за неї не журіться, ми заберем її, бо так нам треба.

— До побачення, Петре,— промовила Віра. — Що, добре стрінули Новий Рік? Бувайте здорові та бережіться!

Ще раз глянула із сльозами в очах та сіла в кабіну машини. Всі затихло, як нічого й не було.

Так минуло свято Нового Року, і на другий день всі

пішли до роботи. Цілий день на Новий Рік і всі наступні дні на роботі та вечорами в бараках не припинялися розмови про новорічну подію, та пішли різні плітки й здогади. Петро весь цей час хвилювався і, опріч Войди, ні з ким не розмовляв. Войда був дуже злий, що ті бандити прийшли непрошені та наробили такої халепи. За це дісталося найбільше йому від усієї дирекції шахти. Всі сварили його, бо то він постарався, щоб було дозволено робити таку забаву на шахті.

— Я боявся, щоб поляки чи українці не зробили якої дурниці,— говорив Войда до Петра. — Та всі так гарно бавилися, і забава йшла так надзвичайно приємно, та десь нанесло тих кацапів, і вони наробили такої халепи, а для мене великих неприємностей, бо я не маю права більше про щось таке питати в дирекції.

Минув майже цілий тиждень. Петро, опріч на роботу і з роботи, нікуди не виходив. Йому в'ілися в голову слова того поліцая, і він просто боявся. І хоч поліцай сказав, що вони все знають, та все одно він знав, що коли вже існує така тайна група, то не всіх їх тут викрили, і кожної хвилини його можуть так пригостити, що він не знатиме де, як і коли.

Прийшовши одного дня з роботи, він застав листа. Це писала Віра. Дуже коротенько:

«Я вернула щасливо додому. Працюю і думаю, маю багато новин. Будьте готові на все, бо чуєте, як гримить, і день і ніч горять вогні кругом нас. Скоро побачу вас. На все добре, ваша приятелька Віра».

Петро відписав кілька слів, подякував за те, що вона подала вістку про себе, а то він не знав, де про неї питати. Дуже радісна свідомість, що вона жива і здорова. «Дожидаю зустрічі, будь здорова, Петро».

П'ятого дня після того, як Петро відписав листа до Віри, він прийшов з роботи. Повечеряв і досить довго читав. Була вже дев'ята година вечора, коли до нього вбіг гер Шульце та сказав йому страшну новину. В

Розлєбені чистили сольоси. Це такі величезні збірники, в які автоматично висипали змелену сіль вагони, що йшли на линві із шахти. Ця сіль набирала вологи і злипалася. Треба було лізти в середину і руками чистити. Тож туди послали Павла Харченка з Дніпропетровська і ще трьох поляків. Шульце сказав, що раптом обсунулася сіль і засипала всіх в сольосі. Трьох встигли витягнути живими, а Павла витягли мертвого. Це сталося позавчора, але вони не повідомляли нічого, поки не повитягали їх з-під тої маси солі. Завтра об одинадцятій годині ранку Павла ховатимуть. Всі можуть йти на цей похорон, є таке розпорядження від дирекції.

Петро скоро пішов до всіх бараків і повідомив про те нещастя, що сталося в Розлєбені. Просив, щоб дали знати всім у Вальдорфі, Небрі й Вітценбурзі. Вже була пізня година, та хлопці, котрі були в бараках, зразу пішли дати знати. Петро пішов на кухню до Шульце і запитав, чи буде якийсь релігійний обряд на похороні. Шульце сказав, що нічого такого не буде, але всі, хто піде до Розлєбена, хай йдуть просто на шахту, а там довідаються, де буде похорон і як будуть його хоронити. Петро попросив Кузьму, Павлового товариша, з яким вони обидва були в армії старшинами та весь час невідступно товаришували, щоб він обов'язково дав знати Оксані й Вірі. При першій вістці про смерть Павла Кузьма неначе стратив пам'ять. Нічого не говорив, був білий та весь трясся. Та коли Петро його трохи розважив, він опанував себе, тільки не міг стриматися і тяжко плакав. Потім, коли Петро попросив його, він без слова одягнувся і пішов до Небри, хоч вже була пізня година. Зробивши все, що міг і що вважав за потрібне, Петро призадумався, що йому, як представникові всіх українців, обов'язково треба щось на прощання сказати. Але він знав, що буде хвилюватися та в такому зворушенні не зможе по пам'яті що-небудь сказати. Тож, хоч була пізня година,

він написав кілька прощальних слів, та заснув вже далеко опівночі. Він не чув, коли хто прийшов та повернувся з тих хлопців, яких він розіслав, щоб повідомити всіх. Ледве збудившись рано, він старався скоро зібратися і, діставши снідання на кухні, поїв скоро та хотів зібрати всіх разом і так йти до Розлєбена. Прийшовши, вони довідалися, що все вже тут було споряджене і що самі хлопці збили якусь домовину, положили туди Павла, та машина з шахти відвезла його вже на якийсь цвинтар. Розпитавшись де це є, вони скоро дісталися на цей цвинтар і ще встигли, бо та домовина ще лежала біля викопаної ями. Ніхто не знав, хто повідомив, чи то він з власного співчуття, але з'явився якийсь німецький священик і по-німецькому відчитав якусь коротеньку молитву та покропив ту домовину. Сказавши якісь прощальні слова, положив на труну грудку землі і відійшов. За цей час назбиралося дуже багато людей. Коли Петро обернувся, він побачив майже всіх поляків із шахти, французів, італійців, але найбільше було українців. Коли цей священик скінчив і відійшов, хвилину всі стояли непорушно, тільки чути було схлипування всіх тих, хто плакав із співчуття та жалю. Не було нічого організовано чи домовлено, і Петро не знав, чи буде хтось інший з його друзів говорити. Але не дочекавшись нікого, Петро виступив самочинно, без жодної вказівки. Став лицем до тої домовини і, витягши написані слова, почав читати досить спокійним і рівним голосом, виразно і досить голосно, так, щоб всі почули. Він почав такими поетичними словами:

— Життя твоє відійшло в небуття. І з праху твого залишиться лише тінь. Та духом ти вічно будеш жити для рідного краю і наступних поколінь.

При тих словах почався плач. Петро не дивився нікуди. Він хвилинку почекав, і як тільки трошки стихло, почав далі читати:

— Дорогий і незабутній друже Павле! Не в такім стані, не в таких умовинах та не тут, на цій далекій чужині, і не на таке свято сподівалися ми загостити до тебе. Та не таку параду ми мріяли улаштувати для твоєї оcьби. Та ні, бо коли доля так схотіла, що нам довелося зустрітися тут, на чужині, та разом працювати, то в наших знеможених і прибитих горем серцях жевріла ота щаслива мрія, та надія, яка тримає нас незламними у нашій тузі за рідними, а також за рідним краєм. Та надія, котра не дала нам впасти духом. У нас все була та думка, що цей важкий час не довго триватиме, і ми, виконавши наш невільничий обов'язок, щасливо повернемось у наш такий любий, такий дорогий край до своїх родин, до своїх друзів. І ніколи до голови не приходило і не хотілося думати, щоб доля ще гірше поглузувала та вирвала тебе з наших лав, перетявши нитку твого молодого життя страшною смертельною катастрофою, розлучаючи нас з тобою навіки. Тим завдано нам сильно болючого удару, гнітючого враження та нестерпного жалю. Не хочеться ніяк погодитися з тою страшною дійсністю, що ти вже ніколи не глянеш своїми ясними, веселими очима на свою Батьківщину, яку ти так любив. Не поглянеш на своїх рідних та не повернеш до них живим, щоб своєю веселою вдачею, своїм веселим співом, танцями і жартами розвеселити їх, полегшити їх горе та дати поміч у невідрадному житті. І вже надармо будуть нестися тяжкі зідхання, надарма очі, повні сліз із туги, з надією будуть звертатися туди, де сонце заходить, виглядаючи та чекаючи тої щасливої хвилини, щоб стрінутися з тобою. Надармо — не ждіть і краще засніть вічним сном, щоб не вчути такої страшної і такої сумної вістки. Він вже ніколи до вас не вернеться. Він знемігся і впав на своєму тернистому шляху та заснув вічним сном. Так, спи, друже! Нехай тобі сниться чарівна Україна, безмежний степ та Дніпро широкий і його буйні хвилі, які не раз гойдали та змивали твоє

тіло, а вільне дихання степу викохало твою кремезну постать та веселу вдачу. Прощай, друже, і хоч не в рідному степу довелось тобі зложити свою буйну голову, та нічого не зробиш — видно, така твоя доля і така Божа воля. Прощай, і я своїми устами передаю тобі останній прощальний привіт від рідного краю, твого знедоленого народу та рідні. І кажу — спи, друже, нехай чужа земля буде тобі легкою, коли не довелося спочити у рідній. А вітер нехай приносить тобі цю звістку, що там, на далекій Україні, тебе не забудуть.

І тільки щастя тобі залишилось по твоїм недовгім життю, що ти так, як оті мільйони перейдеш до історії твого нещасного народу під назвою незнаних героїв, котрі на тім невиднім шляху віддали своє життя за краще майбутнє свого народу, а може, й всього людства. І кожної весни, коли зацвітуь квіти, на далекій Україні на незнану могилу принесуть дівчата багато-багато квітів та вінків. Та всі прийдуть відвідати ту могилу незнаних героїв, пом'янути їх душі та віддати їм честь. І тебе в сім'ї отих незнаних споминатимуть, щоб легшою була тобі ота чужа земля. Спи, друже, шлях твого змагання за життя скінчився, і для тебе сьогодні байдужі всі турботи і страждання живущих. Нині душа твоя спокійна, а ми, змушені твердим законом життя, підемо далі отим крутим терновим шляхом, доки кому суджено. А поки що сьогодні прощаємось з тобою, друже, навік прощаємось та з сумом і болем в наших серцях схиляємо голови перед твоїми тлінними останками. І відходимо з сильною вірою, що смерть твоя недаремна. Ми свідомі того, що жорстока доля зломила і зірвала ще один молодий та невинний цвіт України, якого цілі мільйонні ряди покошено в самім розквіті життя на погній. І з того нам залишається тільки радости і надії, що цей погній зродить нове буйне життя. І так, як сказав наш великий поет Іван Франко:

«Що ні атом життя не марне — не пропаде нігди в гробі». Так — не пропаде, і не страшна нам смерть, коли вона приходить, бо це неминуче. Тільки те для нас страшне і сумне, коли вона трагічно захопить у свої кігті, не питаючи та не зважаючи ні на що. Так, як і тебе, друже, наздогнала вона аж тут, на чужині, розлучаючи навік з родиною та не даючи змоги того щастя, щоб спочити навіки у рідній землі та після рідного звичаю дістати останню прислугу, останню честь. Тож нехай за це відповість зла доля, що так схотіла, і не нам її судити. І на суді Всевишнього буде відплата за все. А нині прощаються з тобою на вічний твій спочинок твої друзі одним спільним словом прощання: земля тобі пером, друже!

Скінчивши, Петро може одну хвилину простояв, схиливши голову, не рухаючись, без слова. Відтак промовив:

— Тепер помолимося за душу спочилого нашого друга Павла.

В той момент, як він хотів молитися, під його коліна впала велика чорна хустка, а за хусткою біля Петра стала Віра. Петро здригнувся від несподіванки, бо він не бачив, коли вона прийшла, і не знав, що вона весь час стояла біля нього. Віра вголос почала молитися, наче проказувала: «Палим дітям», «Отче наш» і «Богородице діво». Повторила три рази. Виявилося, що мало хто з тих молодих людей знав молитви, бо опріч Петра ще тільки кілька голосів повторювали разом. Скінчивши, вона піднесла голову догори і, зложивши руки як до молитви, жалісним голосом із сльозами в очах голосно промовила:

— Боже милостивий, прости грішних нас, вислухай наші скорбні благання, молитви і прийми душу спочилого нашого брата Павла до Царства Твого Небесного! Боже наш всемогутній, вислухай благання наші, помилуй нас і спаси нас.

Відтак впала головою на домовину і довгу хвилину зайшлась плачем. Вставши, ще три рази перехрестилася, взяла хустку з землі, поклала на домовину та відійшла. Петро тільки прошепотів:

— Прийми, Боже, душу раба твого та пошли йому вічну пам'ять.

І також, набравши жменю землі, посипав на домовину та відійшов. Всі так чи інакше розійшлися. Два хлопці з Розлєбена і німець опустили домовину в яму. Німець вже сам руками загорнув. Всі йшли якийсь час дорогою разом, не оглядаючись і не говорячи нічого. На повороті в сторону Ґросваґена Віра наблизилась до Петра і запитала:

— Петре, чи є у вас можливість сьогодні, себто, є у вас вільний час, чи можете пройтися зі мною аж до мого бавера?

— Все одно я йду в той бік, тільки ти пустилася йти через Ґросваґен. Та для мене все одно, бо я не думаю, що нас ще сьогодні поженуть до роботи.

Хвилину вони йшли мовчки. Першим обізвався Петро. Тяжко зідхнувши, він промовив:

— От в яку епоху довелось народитися нам та жити, переживати безкінечну грозу та горе і вічний неспокій у невільничих нужденних обставинах. За такий короткий час тих кількох тижнів громами валяться на нас події неймовірно грізні, страхітливі, жалюгідні, несподівані і неочікувані. І хоч як людина намагається панувати над собою, то сама система організму виснажується і приходить неміч в мисленні та в дії. Після того дикого епізоду із звірюкою Віктором я був неспокійний, навіть боявся питати кухаря, куди тебе забрали та що сталося. І тільки коли дістав оту вістку, що ти жива-здорова, легше зідхнув. Хоч не ясне і не задовільне це було для мене повністю, та і тим я вдовольнився, а тут знову така несподівана, трагічна та сумна звістка: Павло забитий, і мене стрясло, мов електричним струмом. Підсвідомо

родиться тяжка печаль, та, наче свердлом в голові, вертиться болюча думка: чого це і нащо так масово відходить життя з цього світу. По всіх познаках здається, що вже добігає той проклятий кривавий катаклізм до кінця. Та хотілося би ще трохи пожити, подивитися на той світ Божий, може, в інших обставинах. Так ні, ще одна жертва, і то все так ненадійно, що наводить таку досаду, від якої тяжко-тяжко контролювати свої думки.

— Тримайтеся та бережіться. Жаль великий, що по трьох роках каторжної праці Павло закінчив смертю свою неволю. Ви гарно уклали вашу прощальну промову та виразно і щиро виголосили її. Та небагато з присутніх добре зрозуміли її. І таки узялася у вас та сила і наснага віддати її достойно. Тільки що відбулося те поховання, так швидко і безладно. Чому це ви не повідомили мене вчасно? Не хотіли, чи не було можливости? — запитала Віра.

— Мене ж пізно увечері повідомив кухар, і я з місця повідомив всіх та розіслав хлопців пізно вночі, щоб і довколішніх повідомити. Сам я взявся писати отих пару слів, та й скінчив над ранком,— відповів Петро.

— Мені Оксана пізно вранці сказала, то я впросила моїх баверів, щоб вони дозволили піти на похорон. Коли вони дозволили, то я нашвидкуруч зібралася та ледве добігла, поки знайшла це кладовище. І якраз стала коло вас, коли ви вже починали вашу промову. Я знаю, ви так і не завважили, що я була біля вас до того часу, аж коли я кинула хустку, щоб ви не стали на коліна на сиру землю. Дуже жалили моє серце ваші слова, і я із усіх сил трималася, щоб не заридати вголос. Я особисто дуже вдячна Вам, що ви спромоглися на таку останню пошану його тлінним останкам. Хай з Богом спочиває. Тепер я хочу дещо поговорити про нас, живих. Перше, як мене поліцаї забрали, то завезли десь недалеко, але я не зорієнтувалася вночі, де то було. Того

диявола Віктора десь затягнули в інше місце, а мене повели в якусь кімнату, де було багато таких цивільних. Питали мене, як давно я знаю Віктора, чи любилася з ним, або мала інші зв'язки, та чому і защо він почав тягти мене кудись. Я сказала просто, що це перший раз в житті я особисто побачила його. І коли ми увійшли до їдальні, то він зразу накинувся на мене і хотів, щоб я йшла з ним кудись одна, бо я дуже подобалась йому. Коли я відмовилась, то він почав силою тягнути мене. Тож я рятувалася як могла. Ще питали, чому мене ніхто не боронив, чого я так боялася йти з ним та звідки я знаю такі штуки для своєї оборони. Я розповіла, що боялася Віктора, що тут є багато дівчат, вагітних від нього, яких він поґвалтував. І я назвала імена тих всіх дівчат та сказала, що чула про нього багато страшних речей. Але вперше сьогодні зустріла його. Я сказала, що знаю зі школи ті речі для самооборони, бо я дуже любила і займалася фізкультурою. Та ще багато випитували мене, бо зразу вони подумали, чи не була я його наречена. І що він посердився на мене, коли я пішла з іншими хлопцями. Таке я рішуче заперечила і просила, щоб попитали про мене на шахті, в моїх баверів та в поліцая з Небри. Тоді вони сказали, що як буде треба, то ще покличуть мене. По такім допиті відвезли мене до бавера та наказали, щоб я ночами та навіть і вдень багато нікуди не виходила, бо вони знають, що з тою фабрикою приїхало багато російських шпигунів, і треба бути обережним, доки вони їх всіх не виловлять. Тому я тільки коротенько повідомила вас, що я жива-здорова. За цей час дійшло до мене багато відомостей, які я хочу вам оповісти. Щоб ви були на все готові, бо надходить кінець третього Райху. І коли вже надійде та хвиля, то при першій нагоді я поїду в Київ, або, може, деінде мене повезуть. Всього треба сподіватися, що б там не сталося. Я за всяку ціну буду старатися знайти мою матір, якщо вона ще жива. Отож, приїхала сестра моєї

баверки, яка жила в околиці Бремена. Вона просто на час втекла к того міста. Я чула все, що вони говорили, бо мої бавери дуже довіряють мені. Вона розповідала про те, що там ідуть страшні бої і західній фронт, за її словами, зовсім зломаний. Американські війська зуміли висадитися в місцях, назву яких я не можу запам'ятати. Здається, якось так: Шеребура чи Буря. І це, здається, навіть французька територія. Але не це важне. Важне те, що вони вже твердо стали на европейському суходолі й проломили оборонну лінію західнього фронту та переможно посуваються в напрямі сходу. Знову зустріла я італійського інженера, який вже два роки робить тут в Німеччині на фабриці, яка виробляла частини до зенітної артилерії. При останніх бомбових атаках та фабрика була знищена, і він опинився тут серед італійців, які його переховують. Це сталося тижнів з два тому, і він перед тим ще дістав відомості з Італії, де також американці потужно висадилися і посуваються в північному напрямі. Найбільше стурбувала мене новина, яку той інженер сказав мені, що Америка доставила нашому старшому братові необмежену кількість усякої зброї, включно з літаками, та харчових продуктів. Це врятувало Красну Армію від неминучої загибелі і перетворило її в непереможну силу, яка тепер тріюмфально посувається на Захід. І ще сказав він про свої відомості, не знаю, чи це правда, не хочу вірити, що є такі пляни чи дипломатичні домовлення, що наш старший брат повинен зайняти майже всю західню Европу. І ще одне — у Вітценбурзі стрінула я двох офіцерів з власівської армії, які зразу сказали мені, що вони у відпустці. Але коли я повела розмову з одним з них наодинці, то він сказав мені, що обидва вони українці та ніби дістали таку відпустку, але в дійсності вони плянують за всяку ціну дістатися в той бік, де оперує Українська Народна Армія. Він сказав, що вони відразу вступили до формації Власова тільки тому, щоб не

попасти до табору військовополонених, де майже всі вигибали від голоду та розстрілів. Тепер вони, під прикриттям військової уніформи та документів про відпустку, мають можливість безпечно рухатися. Тож, постановили вони включитися в ряди Української Народної Армії, бо вони мають певні відомості, що в першій зустрічі з американцями Українська Народна Армія перейде на сторону американців чи буде включена в склад американської армії, тому що вони не воювали проти Америки, а весь час були на східньому фронті. Вони знають певно, що є таке таємне домовлення. От бачте, за тих кілька тижнів як багато я вам розповіла новин. Хоч не повністю вірю я тим власівським офіцерам, бо це може бути і хитрий шантаж. Однак їх така гарна, чиста українська мова та їх думки про історичну та сучасну кривду, заподіяну Україні нашим старшим братом, дали мені певне сподівання, що вони таки українці. А на прощання вони дали мені таку пересторогу і просили передати її всім знайомим українцям: щоб були обережні і в певних обставинах, які заіснують при повнім розвалі третього Райху, зуміли створити самооборону. Бо тут є повно совєтських комісарів і політруків, які штучно, підібгавши хвостика під себе, прекрасно зуміли пристосуватися та наложити на себе штучну маску. Вони очікують тільки того моменту, щоб ще з більшою силою продовжувати свою горезвісну м'ясорубку. Тож, відходячи, вони залишили мені для такої самооборони деяке приладдя.

При цих словах Віра з-під пахви лівої руки витягла невеличкий револьвер. Петро занімів з такої несподіванки та тільки промовив:

— Віра, бійся Бога, якби хто поглянув — це ж на місці нам смерть без жодного слова від німецьких есесівців!

— Не хвилюйтеся, це я знаю, Петре. Одне я скажу

вам: ніж гинути бараном, якого ведуть на заріз, то в сто разів краще почастувати перед тим кількох тих м'ясників, а тоді вже лягти спокійно навіки, коли така доля та Божа воля. Мені одне шкода, що ми провели стільки часу на доречних розмовах, а я не мала змоги передати вам моєї вмілости і знання, як поводитися з таким приладдям. Цього я, хоч і за дуже короткий час, але навчилася від мого незабутнього батенька, а потім і в школі на лекціях фізкультури. Я продемонструвала би вам, як швидко та безпомилково я можу орудувати тою чи іншою зброєю. Я була першою в школі. Ви назвали мене проклятою енкаведисткою. А там мене жартівливо прозивали чортицею, бо ніхто не міг зрівнятися зі мною в швидкості та точності. Жаль, що не можу цього вам продемонструвати, бо після мого показу вам може статися те, про що ви з острахом вже казали. Кажуть, завжди треба бути обережним з вогнем. Та ми мусімо знайти час і місце, де я покажу вам, як оперувати ним та скоріше стріляти в разі неминучої потреби. Я обов'язково знайду час і місце ще до того, доки нам доведеться розійтися на протилежні шляхи. Це дуже потрібно вам для охорони життя, бо вам загрожуватиме небезпека в той момент, коли наступить повний розпад третього Райху. Як звичайно, якийсь час буде хаос і безвладдя. Вже сьогодні я кажу вам, що коли б це сталося несподівано, то вам треба заховатися в таке місце, яке нікому не було б відоме, бо за ті дні, що я ані разу не відвідала вас, я почула своїм гострим нюхом дуже багато смердючих речей, які досі були незнані мені. Тепер я на певній дорозі й знаю, що мені треба робити. Тож, як щира та до смерті незабутня ваша приятелька, доки я живу тут, буду берегти своє і ваше життя. А коли я живою поїду звідсіля, то молитиму Бога, щоб тримав вас у своїй опіці. Ви не немовлятко і вмієте багато таких речей, про які мені ніколи і не доведеться знати. От бачите, так,

розмовляючи, ми дійшли до місця, де нам треба розпрощатися.

Віра сховала револьвер і сказала:

— Сьогодні я беру його з собою. Але коли ми зустрінемося вдруге, то я все докладно приготую і передам вам. А зараз, дорогий друже, я вам доручаю: дуже пильно та непомітно ви слідкуйте за вашим колеґою по фаху отим механіком Павлусем з рудим волоссям. Багато казала я вам, та ще раз кажу: бережіться та уповайте на Бога. До побачення, на все добре, Петре.

Вона притиснулася до нього і поскакала помежи кущі на гору і знову обернулася, приложила руку до уст та махнула на прощання.

Знову проминуло кілька тижнів. Повітряні нальоти вже не відбувалися так часто, але від гуку тяжких вибухів земля здригалася день і ніч.

Одного дня, повернувшись з роботи, Петро застав листа з незнайомою відворотною адресою. Коли Петро входив до їдальні, він помітив, що той його колеґа з рудим волоссям Павлусь скоро переглядав пошту, яка була зложена збоку на полиці коло вікна на кухні, через яке видавали їжу. Петро завважив також, що коли Павлусь побачив його, то зразу відійшов від листів. Петро розпечатав свого листа в кімнаті. Лист був від Віри. Вона коротесенько сповіщала його, що зараз не може увечері прийти до нього, але просила, щоб в суботу по роботі просто з шахти, якщо він працюватиме, а як ні, то о третій годині по обіді Петро повинен вийти з бараків і лісом через гори, через місто Небру зайти до знаної йому останньої скелі на горі. Дописка:

«Прошу, постарайтеся, дуже жаданою буде ця наша зустріч».

Петро якнайдокладніше постарався виконати

вказівку Віри. Він вийшов із своєї кімнати і пішов на подвір'я бавера, в якого не раз робив. Там він перебрався через подвір'я і пройшов через його поле з граблями та ще якоюсь мотигою аж під ліс. Знаючи, що там його ніхто не міг бачити, він скоро увійшов до лісу та, пробравшись через гору, вже з другої сторони зайшов через міст до Небри, а відтак, на вказане місце. Він побачив, як з-за скелі вийшла баверка, і тільки підійшовши ближче, пізнав Віру, яка без слова вказала йому перейти на другий бік дороги та зайти в відчинену фіртку, зачинивши її за собою. Потім вона сказала, що її баверів нема вдома, тому вона запросила його сюди. Вони зайшли до мурованого підвалу. Зайшовши туди, Віра замкнула двері, засвітила світло і пояснила Петрові, що вона хоче використати цей час відсутности баварів, щоб Петро познайомився та спробував, як справлятися з такими предметами і показала пальцем. Петро тільки тепер побачив три різні револьвери. А далеко на стіні висіло два грубих білих папери з намальованими чорними знаками. За тими паперами, наче напхані чимсь сінники, стояли два грубі дідухи. Віра сказала, що вона таки хоче бодай один раз продемонструвати, як треба діяти. Петро навіть не встиг дослухати останнього її слова, як вона вихопила з-під пахви свій револьвер і без прицілу випалила. Куля пройшла точно в середині знаку в саму середину. Далі вона повторила ще вісім разів в різних позах, перекидаючи та підносячи руку справа, зліва та з шаленою швидкістю без прицілу кожен раз влучала в знак на папері. Тоді наскоро розібрала револьвер, один і другий, та пояснила, як їх треба чистити, як складати, ладувати та вміти дуже швидко і точно стріляти. Вона казала, щоб Петро повторював все за нею, але йому це не вдавалося так, як він хотів. Та все одно, він спробував більше десяти разів і раптом два чи три рази йому вдалося попасти в ціль. Тоді Віра все позагортала так, що і сліду не залишилось про те, що тут діялося. Потім

випроводила Петра через другі двері в протилежну сторону на дорогу.

— Ви мусите йти геть, бо мої господарі десь за годину над'їдуть, а я маю ще багато роботи поробити до того часу. Тож, до побачення. Я ще відвідаю вас,— і, повернувшися, щезла за хвірткою.

Коли вона повернулася, на хвилину глянула на Петра своїм пронизливим поглядом, і в її очах заблищали сльози. Петро не встиг і уста відкрити, як Віра щезла. Він повернув до кімнати так же непомітно, як і вийшов.

Надходила весна, і щодня виразніше стало чути сильне здригання землі від вибухів. Петро не виходив нікуди. Тільки в неділю, коли була гарна погода, він сам пішов на прогулянку лісовою дорогою коло бункера. Проходжуючись, він все роздумував та згадував про все минуле та пережите на тій шахті. Тепер надходив кінець того кривавого світового пожару. З усього було ясно, що за всемірною допомогою Америки московський комуністичний імперіяліст-грабіжник знову загарбав всю Україну, та ще є підстави думати, чи не посягне на всю західню Европу. Він бився з думками, які, немов те чорне гайвороння, тиснулися до його мозку. Сто разів передумував він усі можливості і врешті-таки дійшов до одного висновку та сказав собі так: «Якщо я не загину під час того останнього кривавого варварського перевороту і того хвилевого безвладного хаосу, то за всяку ціну піду на Захід. А коли там мене червоні катюги викінчать, то така вже Божа воля і така моя доля. Але сам, добровільно у те червоне пекло вертатися не буду і силою взяти не дамся. Краще скінчити самому своє життя, ніж терпіти гадючі знущання і мученицьку смерть».

Це була його свята постанова, яка дала йому певну рівновагу духа та силу зустрінути все, що б не довелося. Тільки йому було жаль, що не зміг він відвернути Віру від її постанови повернутися в те пекло. Він і не

пробував, бо за весь час їхньої такої щирої дружби вона не відмовлялася від своєї постанови. А шкода такої гарної людини. Бо хоч і не йому втішатися нею, та все одно така людина дорога для українського народу. А певно, що пропаде, бо з'їдять її ті акули так, що й не знатиме, що з нею сталося. Не охоронить її та вся її вміліcть, хитрість та витривалість. Вона висловлює свою біль, свій жаль і свою присягу тяжко помститись за смерть батька. Але все це дуже сумнівно, бо не бракує там чортівської хитрости і підступного шантажу, на який вони зловлять хоч би й самого Люципера. А що ж зможе одна беззахисна дівчина? Вистачить одного непривітного погляду для дикого сатрапа, і він наставить смертельне сільце на неї, в яке вона неминуче попаде.

«Прикро, дуже прикро мені,— промовив сам до себе Петро,— що я за такий довгий час не врозумив її. Та хай діється воля Божа»,— на остатку сказав собі та повернув до бараків.

Одного вечора, коли по вечері Петро сидів сам в кімнаті та читав, несподівано почувся коротенький стук у двері. Потім двері рвучко відчинилися, і на порозі з'явилася Віра. Вона привіталася, приязно усміхаючись, і запитала:

— Сидите, як той чернець, над книжкою самітньо? Іншої цілі, заняття немає вже у вас, ще не пакуєте свої нажиті маєтки до дальнього походу?

— Якщо я залишуся з цілою шкірою і живим вирвуся хоч би в однім убранні, то це все, що потрібне і що я можу нести з собою. Все інше не має жодної вартости і значення для мене під впливом гнітючого настрою та безвихідних обставин.

— Ну, не дуже то ви розгублюйтеся. Невже ви втратили всі свої надії та силу волі? Ви ж мужчина! Чи це личить таке вам? Хіба ви забули, що та невиліковно хвора тілом та свідома свого кінця життя дівчина, Леся

Українка, сказала і написала на вічну пам'ять, що буде «без надії таки сподіватись, жити хочу! Геть, думи сімні!» Так ви оце закарбуйте глибоко у пам'ять свою такі незламні слова та думки та озбройтеся ними в дальній похід по тернистім та невідомім шляху життя. Це все, чим може потішити вас ваша добра приятелька Віра на сьогодні. Тепер я прийшла, щоб ще раз поважно поговорити з вами. За тиждень, а найбільше, за два, напевно тут будуть вже американські війська. Знаю це, бо до моїх баверів приїхала аж з-під Дрездену їх родичка, яка сказала, що москалі напевно заберуть всю Німеччину. Тільки вони дуже поволі йдуть, бо мають багато клопоту з Польською Людовою Армією та партизанами. А так само ще більший опір мають від українських партизанів та Української Народної Армії. І американці з заходу займуть ті території скоріше. Тому вона втекла сюди, щоб , як будуть вступати американці, за всяку ціну виїхати на захід, бо вона не хоче бути під москалями. Отож, коли таке станеться, то тоді стануть розвозити людей з всіх тих робіт. Я буду та перша, що проситимусь поїхати чи піти додому. Але перед тим, як я виїду, ми мусимо ще раз стрінутися. Як і де — сьогодні нічого не відомо, та я вірю, що я таки зумію ще раз побачити вас. А поки що візьміть цей пакуночок.

Петро хотів протестувати, але стримався і сховав його під свій сінник на ліжку.

— До побачення, Петре,— сказала Віра і повернулась до дверей.

— Чекай, та я тебе відпроводжу,— перший раз сам запропонував Петро.

— Ні, ні,— сказала, сміючись, Віра. — Ні, не можна, ви ще не досить виросли, щоб вечорами з дівчатами ходити. Сидіть вдома, а я сама поскакаю. Це багато ліпше і безпечніше. Петре, будьте спокійні, такої злидні лихе не візьме.

І, обернувшись, вийшла. Петро поспішив за Вірою, але вже на розі бараків побачив, як майнула її постать. Постоявши хвилину, він повернувся до кімнати і призадумався, що йому зробити з тим пакуночком, який залишила Віра. Він дивувався енергії і винахідливості тієї дівчини. І в той же час сердився на неї, бо вона залишила йому те, за що, при першім виявленні німцями, йому загрожувала би смерть чи крематорій в концентраційному таборі. З другого боку, йому було дивно, що ця дівчина все робила для його збереження і самооборони. Йому пригадався той короткий момент у пивниці в бавера, де вона продемонструвала свою спритність і знання у володінні пальною зброєю. Йому навіть не вірилось, щоб в такому молодому віці і в таких жахливих умовинах комуністичногно режиму її батько мав відвагу вчити ще майже малу дитину таким речам, за які, коли б вона одним тільки словом обмовилась, його чекала загибель.

А потім, що за відвага виконувати такі речі, які в кожну секунду означали кінець її життя. Йому було страшно, і він сам себе питав: куди і до чого вона веде, невжеж на кінець хоче спровокувати його, на смерть, підклавши йому зброю, а потім видати його на загибель? Все на світі трапляється! Так він боровся із своїми думками. На хвилину йому навіть соромно стало за себе, що він такий недовірливий та допускає таку думку про Віру. Багато великих людей стало жертвою хитрости та підступної зради жінок.

«Може, й для мене таке щастя судилося»,— думав Петро, бо ніяк не міг примиритися з тією неспокійною думкою, що викликала в нього підозру. Він ніяк не міг повірити в те, що Віра розповідала йому, де і як вона дістала ту зброю. Вся ця історія виглядала дуже неправдоподібно та підозріло. Але ж для чого тоді вона йому те все показала та ще й намагалася навчити його,

як орудувати та спритно вести самооборону? Скільки він не роздумував, то таки не дійшов до певного висновку та заспокоєння. Закінчив Петро своє роздумування тим, що постановив не тримати наразі того в кімнаті. Попри самий пліт від бараків стояла шопа того бавера, якому він робив пресу. Тож, не думаючи довго, Петро вийшов на двір, сховавши той пакуночок в кишеню. Перейшов попри самий пліт коло шопи. Фундамент був мурований з каміння різних розмірів. В одному місці була досить пригожа прогалина, попри неї він розхитав другий камінь, що без шуму витягнувся. Петро швидко положив туди пакуночок. Тим же самим каменем рівно заложив стіну. Йому це вдалося так скоро і непомітно, що, не бачивши цього, ніхто не міг би й подумати, що там могло бути щось сховане.

Зайшовши до бараків, де хлопці грали в карти, він побув там хвильку та вернувся до своєї кімнати. Нікого в кімнаті не було. Його найліпший приятель в перші роки життя тут, на шахті, Валійон, тепер увечері ніколи не бував вдома, а іноді й зовсім не приходив спати до бараків, а просто вранці приходив на роботу до шахти від своєї коханої дівчини, московки Мані. Він не міг нахвалитися, яка вона гарна, вміла, мудра та любляча.

Так знову проминув тиждень. Петро не виходив нікуди, тільки на роботу та з роботи. Тільки тепер він відчув, який він самотній. Коли Петро частіше зустрічався з Вірою, то не відчував того. А тепер все змінилося. Відколи перевели ту фабрику літаків в ангар на шахту, то з фабрикою навезли дуже багато дівчат і трохи хлопців. Всі ті дівчата були тимчасово розташовані в кімнатах якоїсь школи. Коло бараків і коло тої фабрики, як звичайно, були вартові, але тепер вони вже не слідкували за порядком та не забороняли ходити куди хто хотів. Так дійшло до того, що по роботі й по вечері бараки на шахті майже завжди були

порожні, тому що хлопці ходили вечорами до тих дівчат. І як Петро довідався, дуже багато вже позалюблювались.

Прийшла неділя. Вперше за всю весну була напрочуд гарна погода. Всі, як звичайно, по обіді порозходилися. Петро також не міг всидіти в кімнаті в таку гарну погоду. Настрій його був дуже тривожний. В повітрі, як то кажуть, пахло порохом. Була непевність. Всі відверто говорили та сподівалися скорого приходу американської армії. Проходжуючись самітньо, Петро роздумував над якістю, освітою і національною солідарністю тих українців, з якими йому довелося жити три з половиною роки на тій шахті. Йому було прикро, що українці не мали й не мають потрібної сили характеру, не дозріли в умовах вічного невільничого життя до почуття єдности та обов'язку. На кожнім кроці та в різних обставинах життя не знайшлося тої стійкости характеру, щоб себе вести як одне ціле і підтримувати та взаємною допомогою творити той бар'єр, через який не просякали б чужі сили злобної та підступної пропаґанди. Ці чужі під'юджування і злобне насильство витворили людей з безхребетними характерами, які немов та отара овець, застрашена гарчанням собак, йшла туди, куди її гнали. Тепер прийшли до нього такі думки, бо він це досвідчив в умовинах отого життя на шахті. Вже з перших днів, коли він тут опинився і коли якраз була та звірська і гадючо нелюдська постава німаків, які ставилися до всіх ненімців в сто разів гірше, ніж до диких звірів, як до найгіршого безвартісного знаряддя, котре вживалось тільки як матеріял для загачення прірви, через яку повинен бути прокладений широкий шлях до величі й блиску третього Райху. Він бачив тоді жалюгідне життя тих людей, бо сам це переживав та бачив, як вони безвладно, безпомічно та безнадійно, в страху, голоді та в неймовірному бруді коротали роки свого буття,

взаємно обкрадаючи одне одного, безкінечно граючи в карти та б'ючись. Це давало повід гітлерівським посіпакам до ще більшого звірства. І коли він по кількох днях довідався, що є один заступник для українців на шахті, то звернувся до нього з проханням здобути дозвіл виходити поза дроти, але той назвав його людиною без розуму. Та ще сказав йому, що коли Петро не замкне свого рота, то Льоренц пошле його навіки купатися в Інструті.

Тоді Петро почав вже самочинно діяти, випадково довідавшись про адресу українського заступництва та, не дивлячись на залякування, довів таки діло до кінця. Всі українці дістали авсвайси чи пашпорти, що давали їм право рухатися, виходити поза межі шахти. А до того ще й невпізнанно змінилися умови його праці. Всі його хвалили, і кожний виявляв свою вдячність та старався чимсь допомогти йому.

А тепер надходить інший опікун, надходить нова хвиля ще гіршого лиха і поневіряння. Всі ці люди, самі, без примусу, як бездумна дика зграя, опинилися всевладно в колі скритих московсько-більшовицьких політруків, які тепер на кожному кроці почали виявлятися та творити братський фронт дружби народів. Один Кузьма, бувший командир «красної армії», сам при першій нагоді покинув її та, щоб не попасти в полон до німців, при допомозі добрих людей ухитрився зробити собі документи, начебто він родом з Волині. Він вирішив виїхати на роботу в Німеччину, хоч як тяжко переживав, попавши на ту шахту. А тепер, коли настає такий час, він показав свою стійкість та сам почав розмову, як робити та як поступати, щоб і далі не попасти вже в совєтський полон. Одного разу Кузьма попросив Петра, щоб той пішов з ним до Небри подивитися, що там коїться.

Коли вони зайшли до бараку, там грала гармошка та співали пісень «Весєлісь народ, ґуляй!» Було душно

від самогону, та стояла хмара диму. За столом сидів комісар, якого Кузьма назвав Гаркуша, і провадив розмову. Коли він побачив Петра, то зразу почав допит, бо ніхто з його всіх знайомих не порекомендував його. Валійон сидів п'яний зі своєю Манею і тільки блимав очима, як той цуцик. Один Кузьма на «чистом общепонятном» відрекомендував:

— Ти, товарищ Ґаркуша, не займай. Етот парень нєзамєтно прийдьоть к твоім глазам, і ти увідіш таґда, кто ето єсть.

Петро, підбадьорений такими словами Кузьми, підійшов до того Гаркуші та дуже тихо йому сказав:

— Моє дєло очєнь опасно. Сейчас ви должни бить умниє і дєлать так, как би мєня здесь не било.

— Харашо, харашо,— промимрив п'яний Гаркуша, і Петро вийшов сам, залишивши Кузьму. Більше туди він не заглядав та був вдячний Кузьмі, що той дав йому нагоду побачити, як відростає стоголова московська гідра, а його рідні брати наосліп тупцюють за нею. Петра пройняли сльози, коли він роздумував над недолею свого народу, який під впливом тої віковічної неволі ніяк не в силі позбутися рабської приниженості і несвідомо власними руками допомагає накласти зашморг на свою шию. Петро сам до себе прошепотів, обтираючи сльози:

— Як доцільно сказав наш геній: «Україно, Україно, оце твої діти!»

Так проходжуючись самітньо лісовими стежками, передумавши багато, він став вертатися дорогою попри бункер до бараків. Петро йшов поволі, похиливши голову, а зрівнявшись з бункером, подивився в той бік та оторопів з дива: в отворі бункера, як намальована, стояла Віра. Вона була в чорному вбранні й вишитій блюзочці та, як завжди, з малиновими кокардами в заплетених косах, що розкішно спадали їй на груди. Вона кокетливо усміхнулась та перша заговорила:

— Ну, де це Ви блукаєте цілу днину. Нарешті я спіймала Вас, а то ніяк не могла додуматись, де Вас шукати. Я хочу попросити Вас, давайте ще трохи вдвох пройдемося з Вами, бо в мене немає багато часу, треба скоро вертатися. І при тих словах взяла Петра попід руку, та вони повільною ходою повернули назад в сторону лісу.

— Як добре, що ми маємо змогу вдвох ще вільно порозмовляти, та я маю змогу розповісти Вам про ті всі речі, які творяться, почавши від тої зустрічі Нового Року. Отож, Петре, я не розповідала Вам всього, бо не хотіла, щоб Ви журилися, або щоб у Вас народилася підозра, що я дійсно Юда, як Ви прозвали мене. Тоді як поліція забрала мене, по всіх допитах вони сказали мені, щоб я працювала з ними. Я відмовилася, пояснюючи тим, що я вже й так під обстрілом тих, про яких поліція думає і знає, що вони працюють для більшовиків. Це тільки прискорить час, коли вони мене замордують. А допомоги я не зроблю ніякої, бо забагато я всім відома. Тоді, як я Вам казала, той, що говорив трохи по-українському, поговорив в другій кімнаті з іншими та відвіз мене. І коли я виходила з авта, він подав мені той револьвер. Я зразу злякалася і завагалася, а потім взяла. Він від'їхав і тільки один раз за весь час мене стрінув, коли я робила на полі. Запитав, чи хто не нападав на мене. Він сказав, що він ще прийде по той револьвер, але зараз я можу його ще тримати. Це одне, а далі те, що я довго не приходила до Вас і тільки коротенько повідомила, що жива і здорова. Це тому, що я кожного вечора бувала всюди, старалася довідатися для себе, як воно діється, бо люди кругом багато що знали і знають. І от що я довідалася, стрінувши тих власівців, про яких я вже Вам говорила. Несподівано від них дістала те, що Ви бачили, та за всяку ціну хотіла Вас із тим всім познайомити, бо воно недобре скрізь діється. Того Вітю, якому я викрутила

руку, живим ще викрали. В який спосіб, я не знаю. Знаю тільки, що його переховують десь тут до певного часу. І він своє діло зробить зі мною при першій нагоді, якої вже недовго чекати. І Вам також треба бути дуже обережним, тому я й дала Вам цей пакуночок. Коли настане така потреба чи край — не вагайтесь вжити його. В такий момент не думайте, що пізніше буде, але дійте беззастережно. Бо тут ми маємо справу з рафінованими і вишколеними катами, в яких є завдання — якнайбільше знищити таких людей, як Ви чи я. До того часу, доки я буду жити тут, недалеко Вас, я буду добре сторожити, але коли я поїду або мене не стане, то Вам треба буде себе гідно боронити. Бо це напасники: за Вами, за мною нема ніякої вини, ми нічого не діяли ні для німців, ні для москалів, але в них завдання інше, і я якраз про це знаю. Бо весь час нас у школі тренували, як ловити на сільце «неблагонадьожних». Так що спокійним і чесним життям від тих гадів не відкупитися нікому. Якщо Ви не дієте і не нищите других, значить, Ви той, що попав у чергу. Ще хочу одне сказати Вам перед тим, як ми попрощаємося: нам обов'язково ще треба зустрітися. Про це я постараюся якось повідомити Вас і то в певний час. Перед тим як я відійду, скажу Вам, що там, у Небрі, вже існує цілий совєтський штаб. Ви розумієте, що це значить, тож не заходьте туди та не наражайте себе на небезпеку. Бувайте здорові, і всі свої надії зверніть тепер на винахідливість та хитрість Вашої довічної приятельки Віри.

При цих словах вона взяла Петрову голову в обидві руки і з хвилину дивилася йому просто в очі, відтак поцілувала в голову, повернулася і бігом подалася в ліс.

Швидше, ніж всі того сподівалися, підійшов кінець третього Райху. Вже в понеділок, після зустрічі з Вірою, Петро, як звичайно, пішов до роботи. В цей день не

переставали пролітати бойові ескадрильї, та земля здригалася від сильної канонади. У вівторок Петро також працював на шахті, але робітники-німці, які приїздили з інших міст, розповідали, що лінія німецького фронту знаходиться не далі, як за тридцять кілометрів від їх місцевости.

Це означало, що коли станеться прорив, то за дві години американські війська прийдуть сюди. Така непевність тривала кілька днів. Останнього дня, коли Петро працював на тій вежі, звідки відходили і приходили вагони, він раптом з вікна побачив, як на горі, на протилежньому боці від шахти з'явилися підрозділи німецької броневої артилерії. Він докладно бачив, як вони поквапно займали місця та готували бойові становища. Раптом залунали сиґнали тривоги. Ґрунвальд прилетів до Петра та закричав:

— Зупинити рух залізниці й швидко сходити на долину!

Петро вдягнув ґумові рукавиці та за одним махом повиключав всі електричні аґреґати. Одну хвилину тривав сильний скрегіт і свист, відтак все стихло. Петро сходами злетів на долину та пішов до вбиральні, де всі збиралися з великим поспіхом. Враз німець, що стояв біля вікна, закричав:

— Дивіться, дивіться, вже є!

Петро через голови других глянув у вікно в долину, на дорогу, яка йшла понад річкою. Він побачив неймовірну річ. Незлічимою кількістю, один за другим, дорогою сунулися величезні танки. Зелені, з білими зірками, на яких, наче мурашок, начіплялося повно вояків. Всі в повнім воєннім спорядженні та в зелених касках і таких же зелених накидках, кожний з автоматом. Боками попри ті танки гнали маленькі джіпи та патрулюючі танкетки. Всі з убиральні юрбою полетіли в долину на дорогу. Коли Петро дійшов до дороги, все зупинилося. Тільки кілька мотоциклів з

причепами і тяжкими автоматами погнали вперед. Коли Петро підійшов ближче, в одному танку відкрився люк, та з нього визирнуло троє танкістів, які були такі брудні, що навіть виглядали на вигляд, мов оливою понамазувані. Петро помахав рукою та усміхнувся до тих танкістів. На його велике здивування один з них запитав:

— Хто ви єсьте такі?

Петро відповів, що він українець, що його силою привезли на роботу та він вже четвертий рік тут працює.

— Ай, розумі,— сказав той танкіст, усміхаючись. І далі сказав: «Я є словак, но не умі, як гварити».

Тільки він те вимовив, як щось голосно заговорило в танку. Той словак тільки крикнув:

— Утекай і сховайси! — та в цей момент спустився всередину, тоді гримнув та закрився танковий люк. Дуло гармати танку повернулося в бік гори. Всі жовніри, що сиділи на танку, повскакували та залягли, де хто міг сховатися. Сталося таке, чого Петро за все своє життя не чув і не бачив. Він зі страху не пам'ятав, що робить. Гнав догори, на шахту, і впав без пам'яти в рів біля брами. Тільки чув страшний гук, тріск та сильні вибухи раз-у-раз біля нього. Вся земля тряслася від неймовірно сильної та страшної детонації. Як довго це тривало, він майже не пам'ятав. Коли врешті стало тихо, Петро хотів встати, але не міг, було дуже тяжко. Зразу в нього майнула думка, що його поранено, і він зіпрів від страху, але потім почув, як хтось його сильно потягнув за ногу, і він майже легко підвівся. То був його майстер Дуфс, який не пішов нікуди, а як тільки почалася стрілянина, заскочив до бункера. Коли все стихло, Дуфс вийшов і побачив, що хтось лежить в рові засипаний землею, тільки ноги й голову було трохи видно. То він і потягнув за ногу Петра, бо бачив, що той живий і рухається.

— О, це ти, Петре,— сказав старий.— Добре тебе

накрило. Маєш щастя, що кавалком заліза тебе не вдарило, бо вже більше не встав би з того рову.

Петро подякував старому, що той допоміг йому піднятися з-під землі, помацав себе, чи де дійсно не тече кров або немає якоїсь рани, чого він зараз, може, й не відчуває. Впевнившись, що він цілий, поглянув на гори, де раніш була німецька артилерія. Він жахнувся з того, що побачив. Там і сліду не залишилось від тих дерев, що так буйно росли на тих горах, а з цілої гори стирчали окремі безформні брили каміння. Першою почала стріляти німецька артилерія. Та американці у відповідь так і змели цілу ту заставу.

Петро вернувся до бараків, ледве перейшовши дорогу, якою безкінечно масово посувалася американська армія. Ще того самого дня відбувся останній повітряний бій, який був неймовірно сумний та трагічний для багатьох мешканців тієї місцевости. Бо кілька молодих літунів на німецьких літаках були родом з тих місць і знаходилися якраз на летовищі біля Гохендорфу. Вони всі встигли ще вилетіти і прийняти повітряний бій, але це вже було безумне геройство, бо як тільки вони знялися в повітря, їх привітала незмірно сильнішим вогнем американська зенітна артилерія, а відтак, обсіли їх, як мухи, американські штурмові літаки. І так, як їх було п'ять, так всі п'ятеро і впали та загорілися, розірвалися на долинах біля рідного міста. На жорстокий засуд заслуговує звірська гітлерівська Німеччина. Але бути свідком жахливого, нещасного вигляду тих матерів, які мліли та безпам'ятно ридали над обгорілими трупами своїх синів — неможливо. В кожного стояли в очах сльози. Це залишилось зворушливим, сумним спомином про горе батька й матері, на чиїх очах загинув син.

В тій стороні це був останній етап боротьби гітлерівської Німеччини. З того дня ситуацією цілком заволоділи американці. Вже на другий день на шахті

коло бараків з'явився джіп, з якого вийшов американський старшина і польською мовою заявив, що війна скінчена.

— Ви всі вільні і маєте право вертатися в свої сторони, до своїх рідних, куди хто належить. Кілька днів ви будете жити ще тут, ця кухня буде вас годувати, поки буде наладнаний транспорт і збірні пункти, звідки ви зможете вертати до своїх домів.

Поляки, підбадьорені тим, що офіцер говорить польською мовою, почали тиснутися до нього та просити, щоб він дав їм амуніцію, револьвери чи карабіни. Офіцер зміряв всіх гострим поглядом і, хвилинку помовчавши, запитав:

— Що ви хочете робити з тою амуніцією?

Поляки відповіли, що вони досить натерпілися і тепер хочуть помститися за свою кривду. Офіцер сказав:

— Гітлер мучив, стріляв мордував. За те ми боролися, щоб знищити те зло. А ви тепер хочете продовжувати те саме. То ви такі самі, як гітлерівці. Отож, я доводжу до вашого відома і застерігаю: поки що тут воєнний стан, і ви мусіте сидіти тихо і підтримувати спокій. Ніяких розбоїв чи мародерств не можна самовільно робити. Коли станеться щось подібне, я перший без суду розстріляю кожного, хто допуститься того злочину. За такі ваші домагання я маю право вас всіх заарештувати і поставити під воєнний трибунал. Я думаю, ви знаєте, чим він кінчається. Тож не старайтеся довести до тої ганьби, щоб американський трибунал судив поляків за злочини. На те буде суд, і всі німецькі злочинці будуть покарані, а вам ніякого самосуду робити не вільно. Про це я вас застерігаю, і пам'ятайте про це, щоб потім не було запізно.

Повернувшися до Шульце, що весь трясся, він доброю німецькою мовою наказав добре харчувати

людей і тримати чистоту та порядок. А до помочі він прикликав ще кілька старших німців і пару поляків та сказав їм, що вони будуть виконувати обов'язки тимчасового комітету.

Офіцер від'їхав, а в бараках все ходором ходило. Одні дуріли з радости, другі журилися, що робити і як зробити, щоб не вертатися додому, до комуни. Петро прислухався до тих всіх розмов і вчув, що кілька хлопців постановили не вертатися, хіба силою їх завезуть. Всі ходили куди хто хотів, то й Петро також вийшов і непомітно зайшов до того бавера та просив його, чи не міг би він кілька ночей переночувати в нього, бо в бараках поляки відмежовуються та роблять різні зачіпки, щоб спровокувати бійку. У бавера, син та зять якого були забиті на війні, залишилася дочка-вдова з двома дітьми. Вона мала своє господарство, а старі жили самі. Бавер порадив Петрові, щоб він всі свої речі переніс з бараку до нього і тільки формально щоб крутився вдень коло бараків. І ще одне бавер сказав Петрові, що він вже точно знає, що всю ту територію забирають руські, які будуть тут не довше, як через чотири тижні.

— Коли ти не хочеш повертатися та жити під руськими, то я тобі поможу, і ти переїдеш до моєї сестри, яка живе в околиці Бремена. Коли треба буде, я тобі дістану документи, ти тільки дай мені твою фотокартку.

Петро дуже стривожився, почувши такі новини і, не думаючи довго, в пачці з документами знайшов свою малу фотокартку, яку робив ще до авсвайсу і дав баверові. Відтак вийшов і пустився йти до бараків. Він був дуже здивований, коли на розі вулиці коло пекарні зустрів знайомого українця, що ціле життя працював тут на шахті як німець. Петро дуже ввічливо привітався з ним. Той зразу сказав йому, що навмисне прийшов сюди, щоб ще раз його побачити, до того часу, як він

поїде додому. Петро подякував йому за те, що він не забув про нього, та завагався, що має сказати йому: чи правду, що він не хоче вертати додому, чи брехати. Але той знімечений українець сам почав говорити і виручив Петра від його вагання. Він докладно розповів Петрові про те, що москалі займуть Німеччину. Та сказав, що він вже був на летовищі, бо йому бурмістер доручив доставити туди всіх людей, що робили по баверах. І там він довідався, що всюди будуть їздити комісії та забирати людей на родіну.

— Тому я прийшов сказати тобі, щоб ти виступив тимчасово з шахти, якщо ти не хочеш їхати назад під москалів. Бо наразі так є, що хто не хоче, той не мусить зараз їхати, а мусить десь робити, бо задурно в бараках довго тримати і годувати не будуть. Умови зараз такі: або вертаєш додому, або шукай роботи. Вони хитрі, бо знають, що всі фабрики стали і не роблять. Тож тяжко знайти роботу, ну, то й всі мусять їхати додому. Але я знаю, що там над Унструтом в Реґенсдорфі мусить робити цементова фабрика. Я вже сам почав там робити і знаю, що приймуть на роботу багато хлопців, але тільки таких, які дещо знають з механіки. А ти ж весь час робив механіком, то вони дуже радо тебе приймуть. Ну, і попри тебе ще дехто може туди дістатися. Я прийшов сказати тобі, щоб ти не думав зараз по війні туди вертатися.

— Щиро дякую Вам,— сказав Петро. — Я не хотів вам того говорити, бо я тепер всіх людей боюся. А тепер вам кажу, що я не повернуся туди, я дуже вам вдячний за те, що ви дали мені таку пораду. Та коли і до кого там звернутися?

— Я завтра поговорю, а ти потім прийдеш туди.

При тих словах вони попрощалися, і Петро пішов до бараків. Того ж дня майже всі свої речі він переніс до бавера та переночував у нього ту ніч. Він все розповів баверові, що довідався про те, що сюди прийдуть

більшовики, і що йому треба тікати на Захід. Але спершу він ще піде на роботу до цементової фабрики, щоб тимчасово забратися з шахти, куди напевно приїде комісія забирати на родіну.

Петро взяв з собою деякі речі, які будуть йому потрібні в першу чергу до роботи, та пішов рано до Реґенсдорфу на цементову фабрику. Про те, куди він йде і що думає робити, переговорив ще з кількома хлопцями, з яких двоє чи троє того самого дня вранці також прийшли до тої фабрики. З прийняттям на роботу не було ніякої проблеми. В канцелярії тільки записали їх імена та прізвища і з місця призначили, що вони мають робити. Так і видно було, що ніхто не був зацікавлений в роботі й русі фабрики, бо всі вже відверто говорили, що за пару днів знову буде нова влада.

Поробивши два дні, Петро по роботі пішов до бавера, щоб ще дещо собі взяти, і при тому довідатися, що тепер діється на шахті. Від Реґенсдорфу, перейшовши міст, він польовою дорогою поза містом пішов до шахти долиною. Коли він наближався до перевозу, з гори доріжкою напроти нього несподівано вийшла Віра. Коли Петро побачив її, то весь затрясся від несподіванки та хвилювання. Віра наблизилася до нього, привіталася та сказала:

— Ну, знову випадково, але я таки натрапила на Вас. Бо все так раптово змінилося, що кожна хвилина невідома. Куди Ви ходите і де Ви тепер знаходитесь? Забігала на шахту, питала, ніхто нічого не знає, де ви поділися. Вона виглядала дуже сумною, зблідла на обличчі та була вбрана дуже скромно, тільки дві розкішні коси спадали їй на груди, але зав'язані вже були тільки якимись торочками.

Як добре, що я таки ще раз Вас стрінула. Я хотіла Вас дещо попитати, про що ніколи попередньо в нас мови не було. А саме, Петре, Ви вже давно заявили, що

не будете вертатись на Україну під комуністичний режим. Та ніколи не казали мені, які у вас пляни та яка ціль — жити чи загибати у тій непривітній чужині, чи тут, чи хто знає ще де.

— Дуже радісно у мене на серці, що ти турбуєшся і запитала мене про мій намір, постанову та пляни про життя в чужих світах. Це дуже сумно, а то й нерозумно виглядає на перший погляд, та коли я пожив, то пізнав підлу, фалшиву, підступну та дику варварську систему, в якій, опріч дикого шантажу і намагання за всяку ціну знищити мій рідний нарід, я не знайшов нічого. Це перше. Друге — у мене народилась чомусь така віра, з якою Січові Стрільці переходили Збруч і казали: «Наш шлях через Київ на Львів». Це означало, що вся велика Україна буде вільна разом з Києвом. То шлях до волі на Львів вже тоді буде прямий і відкритий, бо не знайдеться вже сили замкнути його. Це була така девіза Галицької армії, що відступала за Збруч. Та лиха доля не поталанила їй. Тепер знову в мене з'явилась така думка, така віра, що хоч Америка тепер плянує витягнути з пропасти цей диявольський російський імперіялізм, який, може, ще й скрутить колись голову Америці, в мене, наче іскра, тліє глибоко на дні серця надія, що незважаючи на ту страшну загрозу, яка нависла над Україною, а може, й над цілим світом, нам, тим вигнанцям, кому доведеться лишитися живими, простягнеться шлях на вільну Україну через Вашінґтон на Київ. Хоч це і виглядає тепер як безглузда ілюзія в теперішнім стані, та віщий голос нашого пророка Тараса молотом товчеться в моїй голові: «Ще діждемося Вашінґтона з новим і праведним законом». А таки діждемося колись! От звідки взялася моя ця ілюзійна ідея, віра та напрям. І з сильним болем серця я заявляю тобі, що мій плян, мій напрям, моя золота ілюзійна мрія та, врешті, мій шлях, як знедоленого мандрівника — через Вашінґтон на Київ з золотим

ореолом волі, якщо я, знеможений, не впаду на тім шляху. То тільки задовілля і втіхи в мене, що наступні покоління донесуть цей ореол до золотоверхого Києва, і дівчата радісно уквітчають його китайкою червоної калини на вічну пам'ять про безіменних борців, полеглих на тім шляху до такої довгожданої волі. Оце і все, дорога моя приятелько, що я ще хотів тобі сказати. Я не являю собою нічого: ані воїна, який із зброєю в руках бореться за свою справу, ані якогось заступника партії чи організації. Ні, я тільки звичайна смертна людина, яка пізнала в ході свого життя, хто він і що він є та до якого роду належить. Та дізнався страшну правду про насильства і кривду для свого роду від сусідів, споконвічних ворогів наших. Тож народилося у мене почуття ненависти, почуття люті до тих катів мого народу. І те почуття витворило у мене святий і незмінний обов'язок хоч би останнім подихом мого життя запротестувати проти тої, ніде і ніколи не чуваної кривди, яку творить оцей північний гад-убивця. Моє особисте родинне життя зламане, знівечене і розбите, як я тобі оповідав, і це вже тобі відоме. І всі надії на спокійне, задовільне і щасливе життя в майбутньому також втрачені. Бо я ніколи не повірю і не надіюся на те, що може знайтися людина , яка визнає мою достойність в другому шлюбі, коли такого не зазнав я в першому. І дуже влучна така українська приповідка: «Коли зрання не було орання, то пополудні вже не буде». І тому я постановив йти в чужі світи, щоб знедоленим моїм життям, як та краплинка води в морі, своїм протестом прислужитися для добра мого народу. Це виглядає як велика фантазія, ілюзія, а то й глупота. Однак, в мене вже давно створювалась така моя постанова, так що я піду за нею, куди б вона мене не завела. До якого берега приб'є, там і скінчиться моє життя.

Під час Петрової мови Віра із затамованим подихом, не змигнувши ні на мить, дивилася на нього.

Сльози, немов перли, котилися по її зблідлому обличчі. Коли Петро скінчив, вона тяжко зідхнула і промовила:

— Яка жалісна ота Ваша мова, не можна втриматися від пекучих сліз. Тепер я повністю розумію Вас, хоч це і справді виглядає на нереальну фантазію, однак я на сто процентів згодна з Вашим висловом, який до кінця мого віку гомонітиме в моєму серці. Я невимовно рада та горда за Вашу силу волі, за вашу таку неймовірно тяжку постанову. Дуже, дуже шкода, що я не можу разом з вами крок у крок помандрувати у цей невідомий, далекий і такий терновий шлях. Поки служитиме мені пам'ять, поки битиметься в грудях моє серце, доти я нишком молитиму і проситиму Бога за щасливу мандрівку та за збереження вашого життя. Може, Бог вислухає мої молитви, мої прохання, мої тяжкі бажання та осяє ясним сяйвом Ваше самітнє і таке невідрадне буття. Я хотіла побачити Вас тому, щоб умовитися і розповісти все, що я переживаю. Там, в мого бавера, цілий похоронний сум і плач. Як знаєте, двоє їх синів та зять загинули у тій війні. Старі бавери зостались самі, безпомічні. Відколи я стала робити в них, вони дуже зжилися зі мною та дуже я припала їм до вподоби і до серця, що ввесь час так задовільно та покірно старалася та виконувала всю роботу. З увагою та пошаною ставилася до них та питалася в них, коли хотіла куди йти. Так що за весь час моєї праці в них ані разу не було найменшої неприємности. Правду кажучи, вони мене також поважали, шанували, а то й полюбили, наче рідну дитину. І от тепер, коли вони дізналися, що я вже відходжу, покидаю їх, вони обоє тяжко заплакали, розридалися і стали просити мене, щоб я не від'їжджала, не кидала їх, старих, сиротами. Вони все зроблять, щоб я стала їх законною дочкою та жила з ними довіку, бо їх рідна дочка має троє дітей і маєток по чоловікові. Так що вона має свої турботи, і ніяк не зможе давати їм такої допомоги, якої вони потребують.

Вже два дні вони не перестають плакати та просити мене залишитись жити з ними. Їх недоля і мене розжалобила. Мені шкода старих, незважаючи на те, що вони німаки і що всі вони разом спричинили багато тяжкого горя людям на світі. Та вони батьки, які втратили дітей, і я їм співчуваю дуже, але я пояснила їм, що у мене також були батьки та що моя самітня безталанна матуся, коли вона ще жива, щоденно виплакує свої очі та нетерпляче виглядає мене. Тому я не можу задовольнити моє прохання та залишатись тут, на чужині. Краще пропасти там, де народилась та світ Божий пізнала. Отож, я об'явила їм сьогодні, що завтра вранці я відійду туди, на збірний пункт, на летовище. Поплакали ми разом, а потім я вирішила ще раз відвідати Вас і пустилася знову по тих нам знайомих горах. І знову сліпий випадок, що я натрапила на Вас. Чомусь була у мене надія, що я повинна десь таки коло шахти стрінути Вас. От і сталося, ми зустрілися. Тепер я хочу Вам сказати, що завтра вранці я від'їду на летовище, а Ви не вважайте за великий труд та відвідуйте мене там, поки я від'їду. Про це я Вас дуже прошу, бо ще багато хочу вам дечого сказати. Тепер я дуже задоволена, що стрінула Вас, але мушу відійти, бо треба збиратись в дорогу. Я дуже буду Вас дожидати і прошу, відвідайте мене там, на летовищі.

Вона, не сказавши більше ні слова, міцно притиснула Петра до себе, поцілувала і, не оглядаючись, побігла на гори. Петро стояв, немов громом вражений, і тільки дивився, як Віра зникала на тій стежці, що вела в гори. Коли вона вже зникла і не стало її видно, він тяжко зітхнув, схилив голову, як той старець немічний, і поволі пустився йти до бараків на другий бік ріки. Він переплив поромом, тим самим, на якому майже чотири роки майже щодня двічі перепливав на шахту. Старий німець здивувався,

побачивши його, і запитав, чому то він ще тут, коли з бараків майже всі вже виїхали. Залишилось тільки кілька поляків.

Петро зайшов до бараків. Вони були порожні. Тільки коло того дому, де він в останній час мав кімнату, проходжувалося ще кілька людей. Він зайшов до кухні та стрінув гер Шульце. Той був дуже сумний, бо вже точно знав, що москалі займуть Саксонію.

— Добре, що ти прийшов,— сказав Шульце,— бо всі, хто виїздили, дістали арбайтсбух, пашпорти, і я маю його також і для тебе.

При тих словах він зайшов до канцелярії та дав Петрові його пашпорт. Шульце розпитував Петра, що той думає з собою робити: залишитись назавжди в Німеччині, чи тільки на якийсь час. Петро сказав, що зараз він працює на цементовій фабриці, а далі буде бачити, які складуться обставини. Попрощався із Шульце, який із словами «До побачення, Пітер» заплакав та сказав, що з усіх людей, скільки їх тут жило, він один виявився таким добрим чоловіком.

— Тут в селі всі про тебе знають, що ти був добрим механіком на шахті та для всіх людей був привітний та згідливий.

Петро подякував йому за ті слова признання та пішов до свого бавера, який також із сльозами прощався з ним, та сказав Петрові, що як він буде потребувати якої помочі, щоб негайно звернувся до нього. Ті його речі, які ще поки залишились тут, він поможе перевезти куди буде потрібно, або перетримає до слушного часу. Петро сказав, що за тиждень, а найбільше — за два він все забере, бо муситиме відходити з тих сторін, доки сюди прийдуть москалі.

Тією самою дорогою він повернув на цементову фабрику і, повечерявши тим, що йому надавала баверка, поскладав деякі речі. Він з другим товаришем,

що поки що лишився з ним разом ще тут робити, вийшли на прохід. І коли вони проходилися по мості, напроти них надійшло четверо людей, які дуже приглядалися до них, а потім враз несподівано заговорили до них російською мовою. Виявилося, що це були литовці, які також працювали в тих сторонах. Вони сказали, що навмисне ходять по всіх місцях кругом та повідомляють всіх тих людей, які не хочуть вертатися під більшовиків, щоб за два тижні перейшли в Баварію. Вони мають вже певні директиви від їх еміґраційного комітету, який, між іншим, також повідомив їх, що існує вже український Червоний Хрест та Центральне Представництво, яке домовилось з ними для взаємної допомоги, щоб повідомляти людей та вказувати їм, куди йти та куди звертатися за допомогою, якщо хто не хоче вертатися до більшовиків.

— Зараз всі транспортні засоби понищені, і ми будемо промишляти на власний спосіб. За чотири дні ми возом і кіньми виїдемо на Захід. Якщо ви хочете, щоб було безпечніше і легше гуртом пробратися до Баварії, то за чотири дні приходьте.

Сказавши де вони живуть та попрощавшись, вони пішли на другий бік села.

На другий день Петро пішов до роботи, хоч почував, що ніяк не має сили чи бажання працювати. І вже о другій годині по обіді всі покинули робити. Коли Петро повернувся додому, то довідався, що третій колеґа, замість того, щоб рано йти до роботи, спакував свої речі та пішов на летовище, щоб зголоситися на повернення додому. Петро умовився з своїм товаришем піти на летовище побачити, що там діється та як та вся справа від'їзду виглядає. Петро нічого не казав своєму товаришеві, який також твердо постановив не вертатися, що він має умовлену зустріч з Вірою. Була гарна погода, тож недалеко від анґарів

вони зустріли гурт дівчат, які сиділи на якихось дерев'яних балках. Між тими дівчатами також була і Віра. Вони довго розмовляли всі разом. Дівчата розповіли їм, як тут є на тім збірнім пункті та що вони ще довго будуть чекати на від'їзд, бо ще не полагоджений транспорт, а також чекають навмисно, щоб з'їхалось більше народу та за одним разом всіх відвезти на головну залізничну станцію, яка тільки що тепер починає функціонувати. Віра легким кивком голови і значучим поглядом дала зрозуміти Петрові, щоб він йшов вже додому. Тож Петро, вдаючи дуже веселого, попрощався з усіма та сказав, що вони вдвох за чотири дні долучаться до того самого транспорту. Звертаючись до Віри, попросив, щоб вона трошки його проводила.

— Добре,— сказала Віра, і вони всі троє пішли в напрямі цементової фабрики. Ідучи та дещо розмовляючи, Віра взяла Петра під руку та всунула йому невеличкий складений клаптик паперу. Притримуючи його, значуче потиснула Петрові руку. Петро, немов шукаючи хустинку, всунув свою руку в кишеню і лишив там той маленький папірець. Вони продовжували так само йти. Коли вони зупинились, Віра щиро попрощалась з ними, навіть розплакалася, та значуче дивлячися на Петра, сказала:

— Якби у Вас була ще нагода, доки ви долучитесь до нас, заходьте ще.

І ще раз поглянувши Петрові в очі, сказала:

— На все добре! Скоро знову побачимося! Повернулася та бігом попрямувала до ангарів.

Повернувшись до цементової фабрики, Петро взявся упорядковувати деякі свої речі, та коли його товариш вийшов з кімнати, він поглянув на той зложений папірчик, якого йому вложила Віра. Вона писала: «Петре, прошу дуже, зустрічайте мене завтра на повороті біля Унструту під скелястим обривом. Дуже

прошу, не відмовте в моєму проханні. Довічна Ваша приятелька Віра. Зустрічайте мене не пізніше дванадцятої години в полудень».

Прочитавши ті слова, Петро страшно розхвилювався та не міг позбирати своїх думок, які налітали чорною сараною та томили мозок і силу волі. Коли увійшов в кімнату його товариш, вони враз одностайно домовилися, що завтра, як звичайно, вони йдуть ще до роботи, а післязавтра вони пакуються та відходять в сторону Баварії за порадою литовців.

На другий день на роботі коло десятої години Петро попросився в свого штайґера, що він мусить відійти, бо недобре себе почуває. Не говорячи нічого своєму товаришеві, який працював далеко від нього на другім відділі, він скоро вийшов поза фабрику і пустився в сторону на вказане Вірою місце. Коли він тільки наблизився до тої скелі, з-за каміння піднялася Віра та покликала:

— Петре, я тут, не йдіть далі.

Вона підбігла, привіталася та подякувала йому, що він послухав її прохання.

— От там присядемо,— сказала вона, показуючи на якийсь грубий кусень дерева, який лежав над обривом гори. Коли вони присіли, Віра, насилу усміхаючись, сказала:

— Яка я вдячна Вам, що Ви прийшли ще побачити мене, бо це вже, мабуть, наша остання зустріч. Дорогий мій і ніколи незабутній приятелю Петре! Поперше скажу вам про події, які сталися від учора до сьогодні. Коли я повернулась вчора після нашої зустрічі, то побачила Павлуся і Віктора. Обидва з орденами на грудях. Віктор у ранзі майора, а Павлусь у ранзі капітана НКВД. Я вдала, що не помітила їх, як вони вели мітінґи та бешкетували. Не знаю, як би це скінчилось, якби не те, що враз несподівано під'їхав джіп, і з нього в супроводі двох капітанів вийшов

генерал, як він себе представив — генерал-майор. Він довго вів мітінґ про те, що «всі должни повертать на родіну, бо всіх страждающих з люблячим привітом дожидає родіна. А всі, хто собакою прислужився нацистам, должни прінять свою плату від родіни». Я зуміла близько підібратися до нього і використала один момент, коли ті другі старшини вели різні розмови з усіма. Я попросила його на общепонятном, чи не міг би він одну хвилинку вислухать мене. На моє велике здивування, він дуже приязно поставився до мене і, забравши мене в джіп, від'їхав сам зі мною за один кілометр від анґарів. І тоді запитав, про що я хочу в нього просити. Я дуже коротко розповіла йому, як я ходила в школу в Києві та які предмети там викладали і показала мою посвідку, яку я мала з собою, коли я йшла в школу та мене схопили на вулиці та відправили на роботу в Німеччину. Через те я втратила чотири роки мого навчання. Потім я назвала імена отих двох та оповіла, як вони діяли ввесь час в Німеччині. Генерал — немолода людина, сам сказав, що йому вже 55 років. На моє неймовірне здивування, він заговорив до мене українською, такою гарною мовою, та сказав, що він також з Києва та що все життя проживав коло Печерської Лаври. Правда, що адреси не подав, та я його про це і не питала. Та що ж він мені сказав, Петре! Знаєте,— сказав він,— тому, що він дізнався від мене про таке, за чим вони давно слідкують, та тому, що я була в такій школі, що підготовляє міліцейські сили, тому завтра, коли буде відлітати літак по урядовим справам Київ-Москва, він мене посадть обов'язково в нього за його дорученням. «А про тих двох, що ти казала мені, то ми і приїхали з певною ціллю дізнатися, чи певно вони тут знаходяться». Сказав, щоб я була готова, а як вийду з джіпа, щоб я вдавала, що безперестанку плачу. Під'їхавши під анґари, він майже випхнув мене з джіпа та пішов, не дивлячись в той бік, де я залишилась і таки плакала. А він дещо поговорив з

тими двома старшинами, і вони скоро від'їхали. Не минуло й дві години часу, як приїхали великою машиною два військові і два цивільні, вичитали кілька імен. Між ними були йменa Віктора та Павлуся. Наказали всім сідати до вантажного авта та від'їхали. Оце одне, що я дуже бажала розповісти Вам. А друге, це те, про що я хочу освідчитися Вам, Петре. Освідчитися Вам про мою постанову, від якої я не відійду до останнього мого подиху в житті. Тепер кажу Вам, що від першої нашої зустрічі я полюбила Вас. І полюбила не для задоволення Вашим тілом чи для палючого бажання кохання, що зводить з розуму всіх молодих людей на світі. Ні, я полюбила з розумом і реальною думкою про Вас. Я дуже тяжко перестраждала, довідавшись, що Ви одружені. І мучилася довго. Врешті дійшла до такого рішення, що час вилікує мою недугу, моє захоплення Вами, що час покаже правдиве обличчя дійсности. І вирішила далі дружити з вами. Правду кажу Вам, що, опинившись молодесенькою в чужім світі, я чулася безпритульною сиротою. Де я не ходила, скрізь зустрічала готових ухажорів, які пристрасно тільки й летіли на мою майже ще дитячу вдачу і красу. І коли оце випадково я стрінула Вас, то в розмові заявила, що Віра не шукає ухажора. Я побачила Вашу незадоволену фізіономію, але Ви, на велике моє здивування, прийняли ту мою заяву спокійно і стійко та в ході наших незліченних зустрічей незмінно достойно вели себе. У мене завжди було бажання стрічати Вас та вести дружні розмови, наживаючи з них знання та велику духовну насолоду, а далі ще й неймовірну матеріяльну допомогу. Врешті Ви стали для мене незаступимою опорою, моїм янголом-хоронителем у час мого розпачливого та безпритульного, нещасливого життя у тій непривітній чужині. І от чому я не вважала ні на що, на дівочий стид, на людські поговори, обмови та глумливі назви, що ото київська вуличниця сама гонить до ухажора. Так, це правда, не Ви ходили

до мене, а я сама, як тільки мала вільну хвилину, бігла до Вас. Бігла з такою певністю і вірою, якої другої в житті не матиму. Я була певна, що, крім ласкавої зустрічі, веселої розваги та достойного шанування, Петро не вдіє мені ніякої кривди чи підлости. От що гонило мене до вас. І це велика правда, Петре. Більше в житті я не зазнаю вже такої окраси товариства, такої дружньої та достойної поваги і пошани до мене, яку Ви виявили за весь час нашої дружби, наших приятельських зустрічей. І я знаю це, що не знайдеться ані одна людина на світі, навіть моя рідна мати, яка би повірила, що ми, проживши майже чотири роки, на людях велися як одне, як безпам'ятно залюблена пара, а в дійсності не мали спільної тілесної насолоди. Така річ неймовірна, і я сама, коли вдумаюся в те наше пережиття, шукаю тільки відповіді на те, що в світі існує якась природна чи надприродна сила, яка керувала нашим єством, нашими почуттями. Увесь цей час я тяжко мучилася, ночі не спала, боролася з моїм гарячим бажанням. І тільки тоді опанувала себе, коли пригадала присягу, зложену моїй матері, та коли почувся мені її розпачливий голос: «Доню, молю тебе, бережи себе!»,— і сьогодні я признаюся про все це Вам, Петре, і кажу, що жалкую та прошу, простіть мене за мою таку постанову. Я чуюся винною, що скривдила Вас. Я цілком належала Вам, бо Ви достойно заслужили на мою любов у всіх відносинах. Та ненормальні світові умовини і обставини не дозволяють нам зараз поєднатися навіки. І сьогодні ми вступаємо на різні життєві шляхи, які ведуть крізь пекельну безодню та можливість загибелі кожної хвилини. Та коли б сталося таке щастя, і я повернулася б до моєї матері, з якою радістю та гордістю сказала б я їй: «Мамочко дорога, і я, так як і ти, мала щастя у тій страшній воєнній хуртовині стрінути і достойно запізнати галичанина, який став янголом-хоронителем для мене у тяжкий час мого лихоліття. І так, як ти згадуєш довічно про

Богдана, так і я, цілим моїм єством і думкою витатиму біля Петра. Біля нього до останнього подиху мого життя». Це те, що я бажала би сказати моїй матері, якщо щасливо повернулася б та застала її живою. Таке моє засвідчення матері здійме з мене отой тягар мого приречення, мою присягу. А Ви, Петре, на своєму шляху ані на хвилинку не почувайтеся самітнім, бо дух дівчини Віри безустанно витатиме над Вами. Коли проминуть літа, і я матиму можливість закінчити школу і стати справжньою ученою людиною, як моя мати, то знайду Вас, де би Ви не були у тих незнаних і невідомих світах. І тоді Віра не буде вже лукавою для Вас. Хіба що Ви викинете тоді її на смітник. А коли проминуть літа, довгі-довгі: п'ять, шість, і чутки від мене для Вас ніякої не буде, тоді це означатиме, що я знемоглася, або що мене зломили і зробили негідною падлюкою. Або це буде означати, що мене вже немає в живих. Ця злоба, підлість ніколи не станеться з моєї згоди чи доброї волі. Це може статися тільки як наслідок безмежного звірства та смертельного катування. І тільки смерть закінчить цей епізод тернистого шляху мого життя. А Юдою чи христопродавцем я не стану ні за яких обставин. І коли вже той час утвердить Вам, що мене на світі немає, то живіть щасливі, бо дух мій та тяжкі бажання мої довічно будуть разом з Вами. І ще одне прошу Вас і бажаю Вам: коли не станеться так, як оце я тільки Вам прирекла, коли промине цей довгий час і Вам буде тяжко жити самому та якщо знайдеться людина, яка посвятить вам своє життя, будьте такі добрі і живіть так велично, так достойно, як Ви прожили в дружбі та засвідчили це для Віри. Бувайте здорові, молитиму Бога в кожній хвилині, на кожнім кроці за все добре для Вас.

При тих словах вона не втрималась і тяжко заридала. Притиснула Петра до себе та облила все його обличчя сльозами. Та сказала:

— Хай ті сльози мої гріють Вас та залишаться щастям, задоволенням, насолодою та спокоєм на весь вік Вашого безталанного життя. Прощай, мій дорогий та довіку незабутній приятелю! Не поталанила лиха доля провести наші юні літа в спільному та взаємному вдоволенні й щасті. То хай Господь пошле Вам іншу нагороду за наші тяжкі страждання.

Петро, слухаючи прощальні слова Віри, зібрав всі сили, щоб не вибухнути від невимовно болючого жалю та пригнічення тяжким риданням чи голосним плачем. Але на хвилю зумів опанувати своє хвилювання. І, зібравши всі сили, він заговорив:

— Слухаючи тебе, не можна бути спокійним, не вистачає сили звести реально думки до якогось одного напрямку. Однак, я таки хочу висказати тобі мою думку, моє розуміння про тебе, про твій нерозважний крок чи вчинок — не зважаючи і не оглядаючись ні на що так наполегливо повертатися зараз на ту горезвісну родіну. І щоб ти знала, що я свідомий того, чому ти так робиш і чому я не маю сили переконати і затримати тебе від неминучої заглади. Я певний та свідомий того, що ти те розумієш і знаєш. І задля того так поступаєш. Але ми повинні бути щирими із собою та з такою щирістю розлучитися навіки. Тому я тобі кажу це, що я так знаю і так розумію. Поперше, я старший віком за тебе та був жонатий, а далі — у мене немає належної освіти та належної височини знання, котра відповідала б височині та достойности твоїх дорогих родичів. Ти про те від першої нашої зустрічі висказала і невідмінно живеш тою мрією, тим дорогоцінним бажанням за всяку ціну дійти до того рівня, до того неоціненного скарбу людського знання, якого досягли твої дорогі та такі достойні родичі.

Ти цим пишаєшся і намагаєшся досягти тієї цілі, тієї височини, щоб не поневірити їхньої достойної слави. Все це створило у мене оту повагу, оту мою

стриманість, сердечну дружбу та стійкість супроти тебе. Ти вже сказала, і то правда, що за роки нашого знайомства та мученицького життя на тій шахті на чужині ми нажили дуже велике коло знайомих. Ти познайомилася з багатьма чоловіками та парубками. Так і я запізнав сотні різних жінок та дівчат, з якими всіма у мене були доброзичливі та дружні взаємини. Але жодна з них не виявила отого потягу до знань та високої культурно-національної свідомости, тої настанови творити скарб національної самобутности та змагатися за волю свого народу. Я розумію, і я в тому переконався, хто саме та які були твої батьки, що зуміли в умовах того диявольського режиму так тебе виховати та прищепити в твою кров і кість цей спосіб твого думання. Ту любов, той патріотизм, який втілився і пройшов цілу твою систему. Тож, пізнавши тебе, я весь час враховував оті мої від'ємні та недостатні прикмети та весь час старався пам'ятати, що я нерівня тобі. Так, за словами нашого генія: «То ти титарівна, а я сиротина в убогій свитині, тож йди ти та кращого шукай». І тому я кажу тобі, що коли б були у мене всі ті рівні та достойні прикмети, то, незважаючи на всі зобов'язання і присягу матері, ти не змогла би покинути мене і вести себе так, як ти вела себе супроти мене.

— Петре, Петре,— нетерпляче перебила його Віра,— Петре, чому Ви на останку так болюче раните моє серце? Із всього, що Ви наговорили, то тільки дві прикмети можуть бути взяті до уваги: це Ваш сімейний стан і вік, а освіта й достойність моїх батьків в наших відносинах не відіграють ніякої ролі. Бо ж це були мої батьки, а не я і Ви. І освіта моя зараз далеко не рівна до Вашої, бо коли б ті всі Ваші знання оформити одним екзаменом, то чим би тоді я зараз була проти Вас? Тож висловлені ваші думки про нашу нерівність не мають ніякої реальної підстави. Я вже освідчилась Вам і ще раз повторювати мою думку, моє зобов'язання та про мою

любов до Вас — не буду. Тільки ще раз повторю, що коли я досягну тої мети, про яку я вже Вам говорила, то знайду Вас живого і буду любити, і буде освіта і наша рівність. Коли ж неживого знайду Вас, тоді й до неживого в могилу ляжу, якщо вже така проклята доля наша. І все це висказане вами ніяк не змінює мого відношення до Вас і не змінює моєї постанови крізь вогонь і пекло йти до моєї мети. Мені судила доля бути месником за невинну смерть мого дорогого батенька. То я ним і буду, а коли вже здійсню це, тоді я і Вас пошукаю, якщо житиму.

Петро весь трясся від хвилювання, але ще раз намагався опанувати себе та ще раз промовити до Віри кілька слів і таки переконати її, щоб вона не поверталася сама добровільно у те пекло, у ту безодню. Але Віра не дала йому сказати й слова. Коли він тільки намірився говорити, вона без слів охопила його обома руками, притиснула до себе та своїми поцілунками затулила йому уста. Відтак відірвалася, повернулася та, немов стріла, вискочила на гору та щезла за нею.

Петро стояв хвилину без руху, занімілий, тільки сльози — його й Віри — гарячими струмочками спливали по обличчі. Відтак його груди піднялися високо, і з них вирвалося тяжке зідхання, після якого він зайшовся голосним плачем. Довго так стояв він, не можучи опанувати себе від тяжкого зворушення. Врешті він підніс вгору очі, тяжко зідхаючи, тихо промовив:

— Дивні діла твої, Господи. Та хай же діється воля Твоя!

І повернувшись, пустився у невідому путь, у невідому мандрівку, у світ ілюзійного передчуття отим так тяжко поставленим своїм тернистим шляхом через Вашінгтон на Київ.

Кінець

ПІСЛЯМОВА

Хоч проминуло вже понад 35 років з часу закінчення Другої світової війни, проте ця тема й дотепер цікавить українського читача.

Після війни виросло вже ціле нове покоління, що для нього тривожні роки воєнної хуртовини здавались чимсь казковим, нереальним, дуже далеким. Молоде покоління завжди ідеалізує те, чого воно не бачило на власні очі.

Майже чотири роки гітлерівської окупації України іноді здаються сучасному молодому поколінню українців чимсь безжурним, романтичним.

Тому не випадково, що книжка Володимира Мерещака «ТАКА ВОНА БУЛА!» має на першій сторінці присвяту: «На вічну пам'ять героїням Кінгіри!» Це не пересічна книжка звичайних спогадів про щоденні події під час війни. Це не пересічний щоденник однієї з жертв німецьких окупантів.

Назва книжки цілком відповідає задумові автора: героїня дійсно була саме така, а не інакша. Читач відчуває до неї глибоку симпатію, захоплення її рішучою і відважною поведінкою, співчуває їй у хвилини нещастя і розпачу.

Навіть драматична розв'язка взаємовідносин Петра і Віри не звучить у автора песимістично. Автор залишає надію, що Петро знову колись зустрінеться з Вірою, але вже не на чужій землі, а на рідній Україні.

Герої повісті розійшлися у протилежні сторони. Вона пішла у невідоме, повернувшись на поневолену Батьківщину, він — також пішов у невідоме тернистими шляхами «через Вашінґтон на Київ».

Залишається побажати авторові, щоб у майбутньому другому томі повісти «ТАКА ВОНА БУЛА!» герої її знову зійшлися, тепер уже на вільній Батьківщині чи, може, навіть у країні Вашінґтона, та, звичайно, назавжди.

Борис БЕРЕСТ